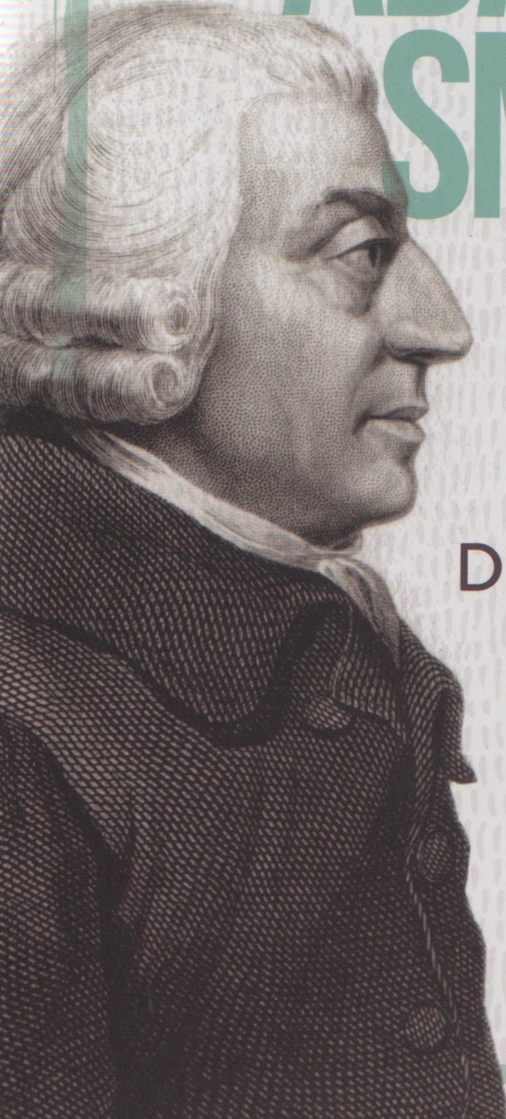
ADAM SMITH

AHLAKİ DUYGULAR KURAMI

Liber+

AHLAKİ DUYGULAR KURAMI

Liber Plus Yayınları **23** • TEMEL KİTAPLAR **14**
Kitabın Adı: **Ahlaki Duygular Kuramı**
Yazar: **Adam Smith**
Çeviren: **Berkay Tartıcı**

T.C. Kültür Bakanlığı Sertifika No: **35058**
ISBN: **978-605-67479-2-2**
Basım Tarihi: **Ekim 2017**

Yayın Yönetmeni: **Faruk Akhan**
Yayına Hazırlayan: **Yaman Öğüt**
Son Okuma: **Nazlı Kübra Daştan**
Kapak Tasarımı: **Mustafa Aslan**

Baskı-Cilt: **Ceylan Matbaa** Ahmet Uçar / Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi B Blok No: 318 Topkapı/İstanbul (Sertifika No: **23352**)

Liber+
Rasimpaşa Mh. Nuh Bey Sk. No: 15/A Kadıköy/İstanbul
www.liberplus.com.tr | info@liberplus.com.tr

Adam Smith

AHLAKİ DUYGULAR KURAMI

Çeviren:

Berkay Tartıcı

Liber+

Adam Smith

Adam Smith, İskoçya'nın Kirkcaldy şehrinde çalışan bir gümrük denetleyicisinin oğlu olarak dünyaya geldi.On dört yaşında Glasgow Üniversitesi'nde ahlak felsefesi konusunda, Francis Hutcheson'ın yanında eğitim görmeye başlamıştır. 1740 yılında Oxford'daki Balliol Koleji'nde okumaya başlamış fakat 1746 yılında okulu terk etmiştir.

1751 yılında Smith, Glasgow Üniversitesi'nde mantık profesörü, ertesi sene de ahlak felsefesi profesörü olarak atanmıştır. 1759'da Glasgow'daki bazı konferanslarını bir araya getirdiği Ahlaki Duygular Kuramı adlı kitabını yayınlamıştır. Bu kitap çıktığı dönemde Smith'in itibarının yayılmasını sağlamıştır.

Kirkcaldy'ye döndükten sonraki 10 seneyi Yaratılışın Sorgulanması ve [Ulusların Zenginliği]nin Nedenleri adlı, 1776'da yayımlanan başyapıtı üzerinde çalışarak geçirdi. Kitap büyük çoğunluk tarafından kabul gördü ve revaçta kalarak Smith'in meşhur olmasını sağladı. 1778'de Smith İskoçya'da vergiden sorumlu bir devlet bakanı olarak atandı. 17 Haziran 1790 yılında ağır bir hastalık sonrası yaşamını yitirdi.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Ahlaki Duyguların Kuramı'nın 1759 yılında ilk kez yayımlanmasının ardından, kitabın içindeki bazı fikirlerin düzeltilebileceğini ve birçoğuna ise daha güzel örnekler sunulabileceğini fark ettim. Ancak kendi hayatımdaki farklı tesadüflerin beni soktuğu durumlar zamanımın büyük bir kısmını kapladığından, uzun zamandır eklemek istediklerimi ancak bu edisyonda ekleyebildim. Okuyucu, bu yeni edisyonda son kısmın üçüncü kesitinin ilk bölümünde ve üçüncü kısmın ilk bölümlerinde yaptığım değişiklikleri fark edecektir. Aynı zamanda yeni edisyon için altıncı kısmı da tamamen değiştirmiş bulundum. Yedinci kısımda ise Stoacı felsefeye yönelik birçok farklı pasaja yer verdim. Aynı zamanda Stoacıların fikirlerini daha ayrıntılı bir şekilde açıklamaya ve daha farklı bir biçimde incelemeye çalıştım. Son kısmın dördüncü kesitinde dürüstlük anlayışı ve dürüst olma zorunluluğu üzerine farklı açıklamalar getirdim. Bunların yanı sıra şu anda bahsetmediğim birçok ufak hatayı da düzelttim.

Kitabımın ilk edisyonunun son cümlesinde; hukukun ve idarenin genel prensiplerini, çağlar boyunca hukukta ve idarede yaşanan değişimleri; adalet sisteminin yanı sıra emniyet, maliye ve ordu sistemini daha farklı bir tartışmada inceleyeceğimi belirtmiştim. Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme isimli eserimde sözümü tutmaya çalışarak en azından emniyet, maliye ve ordu sistemlerine değinmiş bulundum. Geriye de uzun süredir ertelediğim hukuk teorisini incelemek kalıyor. Ancak maalesef ki ilk paragrafta da belirttiğim neden-

lerden dolayı bu işi biraz ertelemek durumunda kaldım. Artık yaşım oldukça ilerlediğinden, bu görevi layığıyla yerine getiremeyeceğimi bilsem de hâlâ düzenlemelerime devam ediyorum ve devam etmeyi de istiyorum. Otuz yıl önce bu konu hakkında başka bir eser bırakacağıma dair hiçbir şüphem yoktu. O yüzden her seferinde olduğu gibi bu sefer de son paragrafı aynı şekilde bırakıyorum.

Adam Smith

I. KISIM
DAVRANIŞLARIN ADABI (UYGUNLUĞU) ÜZERİNE

I. Kesit
Adab-ı Muaşeret Duygusu Üzerine

I. Bölüm: Empati Üzerine

İnsanoğlu ne kadar bencil olursa olsun, doğasında; onu diğerlerinin bahtıyla alakadar eden ve ona gerekli mutluluğu veren bazı aşikar esaslar vardır, her ne kadar bunu görmenin hazzı dışında ona bir fayda sağlamasa da... Diğerlerinin sefaletini gördüğümüzde ya da oldukça canlı bir biçimde tasavvur etmek durumunda kaldığımızda hissettiğimiz bu duyguya şefkat ya da merhamet adı verilir. Sıklıkla diğerlerinin kederlerinden bizim de kederlenmemiz, o kadar bariz bir olgudur ki kanıtlamamız için herhangi bir örneğe gerek bile yoktur. Her ne kadar bu kişiler bu duyguları en şiddetli duyarlılık ile sezinleseler de tıpkı insan doğasına özgü diğer tutkular gibi bu duygu da erdemli ve merhametli insanlarla katiyen sınırlı değildir. En büyük zorba, toplum düsturunu tanımayan en pişkin kişi bile, bu duygudan bütünüyle mahrum değildir. Diğerlerinin nasıl hissettiğine dair doğrudan bir deneyimimiz olamayacağından; aynı durumda nasıl hissedeceğimizi tasavvur etmek dışında belirli bir olaydan nasıl etkilendiklerine dair herhangi bir fikir oluşturmamıza imkan yoktur. Kardeşimiz sıkıntı içindeyken biz rahat isek hislerimiz kardeşimizin hangi dertten mustarip olduğuna dair herhangi bir kanı vermeyecektir bizlere. Hislerimiz, bizi asla kendi kişiliklerimizin ötesine taşımamıştır, asla da taşımayacaktır. Başkasının duygusuna dair bir anlayış oluşturmak için geçer tek yol, tasavvurumuzdur. Ancak bu meleke bile başkasının yerinde olsaydık neler hissedeceğimizi idrak etmemizi sağlamak dışında herhangi

bir fayda sağlayamaz. Tasavvurumuz, onun ya da bunun değil, sadece kendi hislerimizin algılayabildiği izlenimleri taklit eder. Tasavvur gücüyle, kendimizi başkasının yerine koyar, aynı azaba katlandığımızı düşünür, sanki aynı vücutta can bulur ve onunla bir şekilde aynı kişi haline geliriz; bu yüzden hislerine dair bir fikir edinir, daha zayıf da olsa hissettiklerinden tamamen farklı olmayan benzer duygular hissederiz. Başkasının çilelerini idrak ettiğimizde, bu duyguları sahiplendiğimizde ve kendi çilelerimiz haline getirdiğimizde, nihayetinde bu çileler bizlere de etki etmeye başlar ve neler hissettiği karşısında ürperir ve titreriz. Her türden acı ve sıkıntı içinde olmak müthiş bir kederi nasıl tetikliyorsa, aynı şeyi yaşadığımızı düşünmek ya da tasavvur etmek de anlayışın diriliği ya da sönüklüğü ile orantılı olarak aynı duyguyu bir dereceye kadar tetikler. Başkalarının sefaletine yönelik duygudaşlığımızın kaynağı, mağdur ile hayalimizde yer değiştirmemiz, nasıl hissettiğine dair idrakimız ya da bundan etkilenmemizdir; eğer bu durumun kendisi yeterli kanıt olarak görülmüyorsa, bu gerçeklik birçok bariz gözlem ile ispat edilebilmektedir. Birisinin bacağına ya da koluna bir şey düşeceğini gördüğümüzde doğal olarak korunmaya çalışır ve kendi bacağımızı ya da kolumuzu çekeriz; düştüğünde ise bir ölçüye kadar mağdurun yanı sıra biz de aynı acıyı hissederiz. İnsanlar bir ip cambazını seyrettiğinde doğal olarak debelenir ve kendi vücutlarını dengeye getirmeye çalışır. Sonuçta ip cambazı da aynısını gerçekleştirmektedir ve insanlar da aynısını yapmak zorunda hissederler. Hassas bünyeye ve narin bir yapıya sahip olanların, sokaktaki dilencilerden bulaşabilecek iltihaplara ve çıbanlara baktıkça; vücutlarının aynı yerlerinde var olan kaşıntılar ya da onları huzursuz eden hisler algılamaları ve bundan yakınmaları muhtemeldir. O garibanların içinde bulundukları sefaleti idrak ettiklerinde yaşadıkları korku, vücutlarındaki belirli bir parçayı, di-

ğerlerine nazaran daha fazla etkiler; çünkü bu korku kendilerinin de aynı sorunu yaşayacağı idrakinden zuhur eder. Sanki baktıkları garibanlar olmuşlar gibi ve sanki sahiden aynı acınası biçimde vücutlarının o parçası etkilenmiş gibi… Bu kavrayışın feci gücü, çelimsiz vücutlarında o yakındıkları kaşıntıları ya da huzursuz hisleri ortaya çıkarması için gayet yeterlidir. En çetin yaratılışlı olanlar bile, yaralı bir göze baktıklarında kendilerinde de oldukça hassas bir ağrı hissederler. Nedeni ise en güçsüzün vücudundaki herhangi bir parçadan bile daha narin olan en çetinin bu organının bu hissiyatı taklit etmesidir. Acıyı ya da kederi yaratan, duygudaşlığımızı ortaya çıkaran şey bu durumlardan ibaret değildir. Kişinin en çok alakadar olduğu herhangi bir hedeften zuhur eden tutku ne olursa olsun, durumu düşünüldüğünde dikkatli her bir seyircinin kalbinde benzer bir duygu filizlenir. Hayranı olduğumuz kahramanların trajediler ya da romantik serüvenlerdeki başarıları karşısında hissettiğimiz neşe, bu kahramanların sıkıntıları için beslediğimiz elem kadar samimidir ve sefaletleri yüzünden hissettiğimiz duygudaşlık, mutlulukları için hissettiğimiz kadar gerçekçi değildir. Kendilerini zor zamanlarında yüzüstü bırakmayan vefalı arkadaşlarına minnettar olurken bu zamanlarda kendilerini inciten, terk eden ya da ihanet eden kalleşlere tüm kalbimizle hınç besleriz. İnsan zihninin duyarlı olduğu her tutkuda; izleyicinin duyguları, olayı kendine taşıyarak ve mağdurun duygularını tasavvur ederek her zaman karşılık bulur. Şefkat ve merhamet, diğerlerinin kederine yönelik duygudaşlığımızı belirten münasip kelimelerdir. Empati, belki de anlamı köken olarak aynı olsa da şu an yanlış kullanıma yer vermeden, herhangi bir tutkuya olan duygudaşlığımızı simgeler bir şekilde kullanılmaktadır. Empati bazı durumlarda başka bir kişinin belirli bir duygusunun sadece görülmesiyle bile hayat bulabilir. Tutkularsa bazı durumlarda aniden ve kişiyi esasen ilgi-

lendiren etkinin ne olduğu bilinmeden önce de kişiden kişiye aktarılacak şekilde görülebilir. Örnek olarak elem ve neşe, herhangi birinin görünüşünde ve hareketlerinde güçlü bir şekilde belli olabilir ve birden bire bunu gören kişi acı ya da hoş bir duyguyla etkilenebilir. Gülümseyen bir surat onu izleyen herkese neşe verir; gamlı bir çehre ise hüzün yaratır. Ancak bu her zaman ya da her tutku için geçerli olmayabilir. Bazı tutkular vardır ki herhangi bir empati duygusu uyandırmaz bizlerde. Ancak bu durumu neyin yarattığından haberdar olmadan önce, bu duyguları besleyen kişiden iğrenebilir ve ona öfkelenebiliriz. Sinirli bir adamın küplere binmiş tavırları düşmanlarından ziyade kendisine sinirlenmemize sebep olabilir. Onu öfkelendirenin ne olduğunu bilmediğimizden, olayı idrak edemez ya da bu duyguyu tetikleyen herhangi bir tutkuyu tasavvur edemeyiz. Ancak kızgın olduğu kişinin durumunu açıkça görebilir ve bu çıldırmış hasmın ona nasıl bir şiddet uygulayabileceğini anlayabiliriz. Bu yüzden, onların korkusunu ya da hıncını kendi içimizde hissedip, derhal çok büyük tehlikede görünen kişinin tarafında olmaya meyilleniriz. Eğer elem ve neşenin güçlü tezahürü benzer duygularla bizi biraz da olsa etkiliyorsa, bunun sebebi bu tutkuların gözlemlediğimiz insanların başlarına gelen iyi ya da kötü talih hakkında bize genel bir fikir vermesindendir ve bu tutkular üzerimizde bir nebze de olsa etki yaratacak kadar güçlüdür. Elemin ve neşenin etkileri bu duyguları hisseden kişide görülür; ancak hınç gibi duyguların ifadesi, alakadar olduğumuz kişi dışında ve bu kişinin ters düştüğü kişi hakkında bizlere herhangi bir fikir vermez. İyi ya da kötü talih böylelikle izleyicide bir ilgi yaratır, ancak provakasyon, provakasyona uğrayan kişiye yönelik izleyicide herhangi bir empati uyandırmaz. Doğanın kendisi sanki bize bu tutkuyu paylaşmak konusunda daha isteksiz olmamızı tembihlemekte, hatta ve hatta sebebini öğrenene kadar bu

tutkunun karşısında bulunmamızı öğretiyormuş gibi görünmektedir. Hatta başkasının elemi ya da neşesi söz konusu olduğunda bu durumun sebebini öğrenene kadar hiçbir zaman tam anlamıyla empati kuramayız. Mağdurun yeisinden başka hiçbir şey ifade etmeyen feryatlar, oldukça güçlü bir empatiden ziyade, durumu öğrenmemiz için merak ve kendisiyle empati kurmamız için bir nebze istek uyandırır. Sorduğumuz ilk soru, "başına ne geldi?" olur. Bu soru cevaplanana kadar kendisinin başına ne geldiğini bilmediğimizden ve başına gelen olayın ne olabileceğine dair kestirimler yapmaya çalışarak kendimize eziyet ettiğimizden huzursuz olsak da "duygudaşlığımız" çok da kaydadeğer değildir. Bu yüzden empati, tutkuya tanıklıktan çok, bu tutkuyu tetikleyen olaya tanıklığımızdan zuhur etmektedir. Bazı zamanlar, tutkuları hissetmekten bütünüyle aciz bir kişinin başına gelen bir olay karşısında bir tutku hissederiz; çünkü kendimizi onun yerine koyduğumuzda, bu tutku tasavvurumuz vasıtasıyla kalbimizde zuhur etmeye başlar. Kendisi davranışlarının münasebetsizliğinin her ne kadar farkında olmasa da karşı tarafın terbiyesizliği ve kabalığı karşısında biz de kızarırız; çünkü hangi alavere ile kendimizi kapatacağımızı bilemez, bir şekilde çok absürd davranıp davranmadığımızı düşünürüz. Fani olmanın insanoğlu üzerine getirdiği her türlü musibetin arasından, içinde insanlık namına en az ışık bulunanlara, başa gelebilecek en rezil şey olan akıl kaybı(muhakeme yeteneğinin kaybı) gelir ve insanın biçareliğinin bu son aşamasını herkesten daha derin bir teselli içinde seyrederler. Ancak aklını kaybeden zavallı adamcağız, kendi sefaletinden bütünüyle bihaber şekilde güler ve belki de şarkılar söyler. İnsanoğlunun hissettiği bu yeis, böylesine bir tanıklığın karşısında mağdurun herhangi bir duygusunun bir tefekkürü olamaz. İzleyicinin merhameti; bütünüyle aynı talihsiz duruma mahkum olsa neler hissedeceği düşüncesinden -ve- bel-

ki de imkansız bir şekilde mevcut aklı ve muhakeme yeteneği ile bu durumu yaşıyor gibi hissettiğinden zuhur ediyor olmalıdır. Bir anne, hastalık çilesi çeken ve bunun nasıl bir şey olduğunu ifade edemeyen evladının iniltilerini duyduğunda nasıl bir azap çeker? Neler çektiğini düşünerek, bebeğinin gerçek çaresizliğine katılır, bu çaresizliği idrak eder ve bu rahatsızlığın bilinmeyen sonuçlarından duyduğu korkulara gark olur, bütün bunların dışında kendi kederini oluşturan büsbütün bir sefalet ve sıkıntı tasavvuru yaratır. Ancak bebek ise sadece hiç de güzel olmayan mevcut halinin yarattığı huzursuzluğu hisseder. Gelecekte başına geleceklerle kıyaslandığında aslında şu anda tamamen güvenlidir. Kaygısızlığı ve geleceği görememesi, insanın kalbine eziyet veren korkuya ve endişeye karşı bir devadır onun için. Gelecekteyse felsefe ve akıl yoluyla bu devaya beyhude bir şekilde çaba bulmaya çalışacaktır. Ölülerle bile empati kurar, durumlarındaki gerçek noktayı gözümüzden kaçırır, onları bekleyen berbat istikbali düşünürüz. En çok da hislerimize oynayan durumlar karşısında etkileniriz, ancak ölülerin mutluluğu üzerinde herhangi bir etkimiz yoktur. Güneş ışığından mahrum bırakılmayı, hayattan ve muhabetten kopmayı, soğuk mezara yatmayı; çürümeyi ve sürüngenlerin bir besin kaynağı olmayı; daha fazla düşünülmemeyi; en yakın arkadaşlarımızın ve ilişkilerimizin duygulanımlarından ve hatta hafızalarından kısa bir süre içinde tamamen silinmeyi acınası bir durum olarak görürüz. Tabii ki de böyle tüyler ürpertici bir musibeti yaşayan kişiler için ne kadar duygulansak dahi yetersiz kalacağını tasavvur ederiz. Herkes tarafından unutulma tehlikesinde olduklarında kendilerine takdir ettiğimiz duygudaşlık onlar nedeniyle misli misli artar; anıları için sunduğumuz beyhude izzet ile aslında kendi sefaletimiz için çabalar, talihsizliklerinin hüzünlü hatıralarını canlı tutmak için yapay bir uğraş veririz. Beslediğimiz empati, kendileri için bir

teselli olamadığından, musibetlerinin üzerine yenilerini eklemek gibi görünür; elimizden hiçbir şeyin gelmediğini düşünürüz; bütün sıkıntıları azaltan pişmanlıkları, sevgileri ve arkadaşlarının ağıtları, onlara bir huzur vermekten ziyade içinde bulundukları sefalete yönelik bizim hislerimizi daha da hiddetlendirir. Ancak ölülerin mutluluğu, ne bu bahsedilen koşullar tarafından; ne de ebedi uykularının engin rahatlığını hiçbir zaman bozamayacak bu şeylerin düşüncesi tarafından etkilenir. Durumlarına doğal olarak atıfta bulunan kanı, yani kasvetli ve sonsuz bir hüzün fikri, bütünüyle yaşadıkları değişime katılmamızdan, bu değişimi idrakimizden, içinde bulundukları duruma kendimizi koymamızdan, tabiri caizse canlı ruhlarımız, cansız bedenlerinin içinde yaşadığından ve bu durumda duygularımızın ne olacağını düşünmemizden kaynaklanır. Kendi yok oluşumuzu görmeyi tasavvur etmenin yarattığı güçlü yanılsama öylesine berbattır ki bize ölüyken katiyen acı vermeyecek bu olayların fikri, yaşarken sefil duruma sokar bizleri. Ve böylelikle insan doğasının en önemli esaslarından biri oluşur; ölüm korkusu, mutluluğu zehirleyen en büyük şeydir, ancak aynı zamanda insanoğlunun adaletsizliği üzerindeki en büyük baskıdır. Bu korku, bireye ızdırap verirken toplumu muhafaza eder ve korur.

II. Bölüm: Karşılıklı Empatinin Verdiği Haz Üzerine

Ancak empatinin sebebi ne olursa olsun ya da nasıl tetiklenirse tetiklensin, başka insanlarda kalbimizden yükselen duyguların duygudaşlığını hissetmek kadar bizlere haz veren ya da tam tersi gerçekleştiğinde bizleri bu kadar şok eden herhangi bir şey yoktur bu dünyada. Tüm duygularımızın, özsevgimizin bazı inceliklerinden kaynaklandığı çıkarımını yapmaya düşkün kişiler, kendi ilkelerine göre, hem bu haz hem de bu acının açıklanmasına herhangi bir sorunlarının olmadığını düşünürler. Onlara göre, insanoğlu kendi zayıflığının ve diğerlerinin desteğine ihtiyacı olduğunun bilir, başkalarının kendi tutkularını sahiplendiğini gözlemlediğinde keyiflenir, çünkü böylelikle bu destekten emin olur. Ne zaman bunun tam tersini görse kederlenir insan, çünkü böylelikle diğerlerinin kendisine karşı olduklarından emin olur. Ancak hem haz hem de acı her zaman o kadar ani bir şekilde ve genellikle öylesine önemsiz olaylarda hissedilir ki iki duygunun da çıkarcı bir düşünceden kaynaklanamayacağına emin olunur. Bir kişi arkadaşlarını eğlendirmeye çabalarken etrafına bakıp kendinden başka kimsenin şakalarına gülmediğini farkettiğinde yerin dibine batar. Diğer tarafta ise arkadaşlarının şenliği oldukça tatlı bir havaya büründüğünde diğerlerinin duygularınının kendileriyle olan uyumundan dolayı bunu en büyük takdirlerden biri olarak kabul eder insan. Fakat kişinin hazzı, ne bütünüyle başkalarıyla kurduğu empati sonucu şenliğinin kazandığı canlılıktan kaynaklanmakta ne de bu hazzı alamadığında yaşadığı hayal kırıklığı sonucu çektiği acı bu hazzı tamamen yok etmektedir. Tabii iki durumun da kişinin hazzı üzerinde bir miktar etkisi bulunmaktadır. Bir kitabı ya da şiiri artık herhangi bir zevk alamayacak kadar çok okuduğumuzda, başka bir arkadaşımıza okuyarak zevkimizi kesilmeden sürdürebiliriz. Ona göre bu okuma olayı tamamen yeni bir lütuf olduğundan, doğal

olarak kitabın onda oluşturduğu şaşırma ve hayranlık duygusu bizlerde de tetiklenir, hâlbuki artık kitap bu duyguları tetiklemeyecek kadar alışılmıştır. Kendi içimizde oluşan fikirlerden ziyade kendisine görünenlerin ışığında değerlendiririz bu kitabı ve böylelikle onun eğlencesi empati yoluyla bizi de eğlendirir, içimizdeki duyguyu yeniden canlandırır. Aksine, kitabın onu eğlendirmediğini gördüğümüzde kahroluruz ve artık ona okuyarak herhangi bir haz alamayız. Aynı şey burada da geçerlidir. Arkadaşlarımızın şenliği şüphesiz ki bizim de şenliğimize şenlik katar, sessizliği ise şüphesiz ki bizleri de hayal kırıklığına uğratır. Ancak bu başkasından türettiğimiz hazzı ve başkası için hissettiğimiz acıyı artırsa da hiçbir şekilde herhangi birinin yegane sebebi değildir; diğerlerinin duygularının bizimkilerle karşılık gelmesi hazzın bir sebebi, bu duyguların bizimkilerle karşılık gelmemesiyse acının bir sebebi olarak görünmektedir. Bu da şimdilik hesaba katılamaz. Arkadaşlarımın neşeme gösterdikleri duygudaşlık gerçekten de neşemi artırarak bana bir haz verebilir: ancak elemim vasıtasıyla ortaya konulan empati, eğer sadece elemimi artırıyorsa, hiç de haz vermeyebilir. Ancak empati neşeyi artırır ve elemi yatıştırır. Empati başka bir tatmin kaynağı ortaya koyarak neşeyi artırır ve o anda alınabilecek tek hoş duyguyu gizlice kalbimize zerk ederek elemi yatıştırır. Arkadaşlarımızla hâlâ iyi tutkulardan ziyade tatsız tutkular konusunda daha huzursuz bir iletişim kurduğumuz, iyi tutkularla kurdukları empatiyle diğerlerine nazaran daha fazla tatmin sağladığımız ve bu olayın yoksunluğunun bizi daha da büyük bir şaşkınlığa uğrattığı bu fikre uygun olarak gözlemlenebilir. Talihsiz insanlar kederlerinin sebebini aktarabilecekleri bir kişi bulduklarında nasıl rahatlarlar? Başkasının kurduğu empati sayesinde sıkıntılarının bir kısmını içlerinden atabilirler.

Empati kuran kişi, diğerlerinin yaşadıkları kederin aynısını his-

setmez. Empati kurulan taraf ise duygusunun bir parçasını diğerine aktarmış gibi hislerin üzerindeki yükünü azaltır. Ancak yine de talihsizliklerini ilişkilendirmeleri elemlerini belirli bir ölçüte kadar yeniden canlandırır. Hafızalarında onların duygulanımına sebep olan vaziyetlerin hatırasını canlandırırlar. Ve işte, gözyaşları şimdilerde eskisine göre daha da hızlı akmaktadır, kendilerini kederin acizliğine bırakmaya meyyal hissederler. Ancak her şeye rağmen besbellidir ki bu olaydan makul bir biçimde rahatlamaya ulaşıp, haz elde ederler; bu empatinin tatlılığı, bu empatiyi tetiklemek için artırdıkları ve yeniden canlandırdıkları kederin acılığını almaktan çok daha fazlasını gerçekleştirir. Bunun tersine, talihsiz bir insana yapılabilecek en zalimce hakaret, sıkıntılarının hafife alınmasıdır. Dostlarımızın neşesinden etkilenmiyor gibi görünmek kaba bir davranıştan ibarettir, ancak duygulanımlarını bizlere anlattıklarında ciddi bir ilgi göstermemek hakiki ve iğrenç bir gaddarlıktır. Sevgi, tatlı bir hınç, acı bir tutkudur. Dostlarımızın buruklukIarımızı hissetmemeleri, arkadaşlığa kabul edilmekten iki kat daha büyük bir endişe kaynağıdır bizim için. Başımıza gelen iyilikler konusunda çok etkilenmediklerinde onları affedebiliriz, ancak bize verilen zararlar karşısında kayıtsız kaldıklarında onlara tahammül edemeyiz: memnuniyet duygusunu bizimle paylaşmadıkları zaman, hıncımızı paylaşmadıkları zamanın yarısı kadar sinirli olmayız bile. Ters düştüğümüz kişiler, arkadaşlarımızla dostluk kurmaktan oldukça rahat kaçınabilirler, ancak arkadaşlarımızla ters düşmemeleri de neredeyse imkansıza yakındır. Tanıdıklarımızla düşman olduklarında arkadaşlarımıza içerleyebiliriz, bu sebeple ara ara sebepsiz tartışmalara bile girebiliriz; ancak düşmanlarımızla dost olduklarında kendileriyle hakikaten ciddi bir tartışmaya gireriz. Sevgi ve neşe gibi tatlı tutkular kalbimizi herhangi bir ikincil hazza ihtiyaç duymadan kalbimizi tatmin edebilir ve bizlere destek verebilir. Elem

ve hınç gibi acı ve sancılı duyguların iyileşmesi için empatinin verdiği güçlü teselliye daha çok ihtiyacı vardır. Herhangi bir hadiseyle en çok ilgilenen kişi, empatimiz ile hazza ulaşır ve bunun yoksunluğuyla yaralanır, biz de onunla empati kurabildiğimizde hoşnut kalır, kendisiyle empati kuramadığımızda ise yaralanırız. Sadece başarılıları kutlamak için değil, aynı zamanda dertlileri teselli etmek için de uğraşırız. Kalbindeki tüm tutkularıyla empati kurabileceğimiz biriyle sürdürdüğümüz iletişimde aldığımız haz, onun bizi etkileyen durumunun yarattığı kederin acısını hafifletmekten daha fazlasını yaptığını göstermektedir. Bunun aksine, kendisiyle empati kuramadığımızı hissetmek her zaman hoşnutsuz bir durumdur. Ayrıca empatik acıdan kurtulmak bize haz vermenin aksine dostumuzla huzursuzluğunu paylaşamadığımız için bizleri yaralar. Bir kişinin talihsizliğinden bağıra bağıra yakındığını duyduğumuzda ve bunu düşündüğümüzde, bunun üzerimizde herhangi bir şiddetli etki yapamayacağını görür, yaşadığı eleme şaşırır ve duyguları paylaşamadığımız için olayı korkaklık ve acizlik olarak değerlendiririz. Diğer bir taraftan çok küçük bir güzel haberle çok mutlu ya da çok keyifli hale gelen birine karşı da garez besleriz. Onun neşesi bile bizi sinirlendirir ve bunu kabullenemediğimizden dolayı olayı patavatsızlık ya da delilik olarak değerlendiririz. Hatta ve hatta bir dostumuz bir şakaya gerektiğinden fazla ya da uzun yani bizim hakkettiğini düşündüğümüzden fazla güldüğünde keyfimiz kaçar.

III. Bölüm: Başkalarının Duygulanımlarını Bizlerinkiyle Uyumluluğunu ya da Uyumsuzluğunu Göz Önünde Bulundurarak Adaba Uygun ya da Adaba Mugayir Diye Değerlendirmemiz Üzerine

Kişinin başlıca alakadar olduğu asıl tutkular, izleyicinin empatik duygularıyla mükemmel bir ahenk sağladığında öznesine muhakkak haklı ve uygun bir izlenim verir ve bu amacına salihtir. Buna karşılık kişi olayı kendi bilincinde tasavvur ettiği zaman hissettikleriyle örtüşmediğini gördüğünde bu ona muhakkak haksız ve uygunsuz bir izlenim verir ve bu kendisini duygulandıran sebeplere salih değildir. Başkalarının tutkularını amaçlarına uygun bulmak, kendileriyle tamamen empati kurmamız ile aynı şeydir. Ancak onların tutkularını uygunsuz bulmak, diğerinin aksine kendileriyle hiçbir şekilde empati kuramamamız ile aynı gerçekliktir. Bana verilen zararlardan dolayı hıncımı paylaşan ve tam da kendisiyle aynı hınca sahip olduğumu gözlemleyen bir kişi, muhakkak yaşadığım duyguyu tasvip edecektir. Eğer o empati kurararak elemim için bana zaman ayırıyorsa, kederimin makullüğünü kabul etmekten başka bir şey yapamaz. Eğer benimle aynı şiire ya da resme hayranlık duyuyor ve bunu tam benim hissettiğim şekilde hissediyorsa kuşkusuz bu hayranlığımın haklılığını onaylayacaktır. Aynı şakaya gülüyor ve benimle beraber yapıyorsa bunu, attığım kahkahaların münasebetini kolay kolay yadsıyamaz. Diğer taraftan bu farklı olaylarda benimle aynı hiçbir duygu hissetmeyen ya da benimkisine oranla neredeyse hiçbir şey hissetmeyen bir kişi, kendi duygularıyla örtüşmediğini gördüğünde benim duygularımı uygunsuz bulmaktan başka bir şey yapamaz. Eğer benim kinim arkadaşımın karşılık bulabileceği öfkeden fazlaysa, eğer benim elemim kendisinin hissedebileceği en hassas duyguyu aşıyorsa, eğer benim duyduğum hayranlık kendisininkine kıyasla çok fazla ya da çok

az kaçıyorsa, eğer o gülerken ben içtenlikle ve yüksek bir sesle kahkahalar atıyorsam ya da bunun tersine o kahkahalar atarken ben sadece gülümsemekle yetiniyorsam; Tüm bu olaylarda duyguların hedeflerini idrak ettiğinde ve bu duygulardan ne şekilde etkilendiğimi gözlemlediği anda tıpkı kendi duyguları ve benimkiler arasındaki çok ya da az olan orantısızlık gibi, ben de bu oranda onun bir tenkidine kesinlikle maruz kalırım. Bütün bu durumlarda, kişinin kendi duyguları, benim duygularımı nasıl değerlendirdiğinin standartı ve ölçütüdür. Başka bir insanın fikirlerini onaylamak, onları sahiplenmektir. Fikirleri sahiplenmek, az önce de belirttiğim gibi bu fikirleri onaylamaktır. Eğer aynı argümanlar beni ikna ettiği gibi sizi de ikna ediyorsa, muhakkak kanınızı makul bulurum; ancak eğer durum böyle değilse, bunu kesinlikle onaylayamam. Biri olmadan diğerinin yapılabilmesini tahayyül dahi edemem. Bu yüzden başkalarının fikrini tasvip etmek ya da etmemek, kendi fikrimizin kabul görüp görmediğini gözlemlememiz açısından herkesçe bilinen su götürmez bir gerçektir. Ancak bu başkalarının duygularının ya da tutkularının tasvibi ya da tenkidiyle aynı derecede ilişkili bir konudur. Elbette ki duygularımız örtüşmeden ya da herhangi bir empati kurmadan da tasvip ettiğimiz durumlar vardır. Bu durumlarda, netice itibariyle tasvip duygusu, bu rastlantının algısından daha farklı görünür. Ancak biraz dikkat ettiğimizde anlarız ki böyle durumlarda bile tasvip duygusu bu tarz bir empati ya da örtüşme üzerine kurulmuştur. Oldukça manasız durumlarda yaşanabilecek olaylara dair birkaç örnek vereceğim. Bu durumlarda insanoğlu yanlış kuralcılıkla doğru yoldan ayrılmaya daha az meyillidir. Bir latifeyi sıklıkla tasvip edebilir ve gülmesek de dostlarımızın buna gülmesini tasvip edebiliriz. Çünkü belki o gün kasvetli bir havada olabilir ya da başka şeylere dikkatimizi veriyor olabiliriz. Ancak deneyimlerimizle öğrendik ki ne

tür bir hoşbeş sohbetin bizi hangi durumlarda güldürebileceğini biliyoruz ve bu durumda gülmesek de bu şakanın onlardan biri olduğunu görüyoruz. Bu yüzden dostlarımızın gülüşünü tasvip ediyor ve bu olayın doğal ve maksadına uygun olduğunu hissediyoruz. Çünkü o anki halimizle kolay kolay o havaya giremesek de çoğu durumda bütün içtenliğimizle aynı duyguyu yaşayabileceğimizi biliyoruz. Aynı durum, diğer tutkular için de sıklıkla geçerli olmaktadır. Yanımızdan suratında en derin kederin izleri olan bir yabancı geçtiğinde ve ardından daha henüz babasının ölüm haberini henüz aldığını öğrendiğimizde görüyoruz aynı şeyi. Bu durumda, içinde bulunduğu elemi tasvip etmememiz imkansızdır. Ancak sıklıkla olabilir ki içimizde insanlığa dair bir kusur olmamasına rağmen onun kederinin şiddetinin etkisinde hiç mi hiç kalmasak da içinde yaşadığı hissiyatı zoraki bir şekilde tasavvur etmeliyiz. Kendisi ve babası bize belki de tamamen yabancı olabilir ya da başka şeylerle meşgul olabiliriz. Belki de kendisinin başına gelmiş olan sıkıntılı birçok farklı olayı hayalgücümüzde canlandıracak zamanımız yoktur. Ancak deneyimlerimizle öğrendik ki böylesine bir talihsizlik belirli bir kederi tetikler ve biliyoruz ki eğer onun durumunu tamamen ve her şekliyle düşünecek kadar zaman ayırdığımızda, şüphesiz onunla empati kurabiliriz. Kişinin kederinin tasvip edilmesi, empatinin tam olarak kurulamadığı durumlarda bile bu koşullu empatinin idrakinde yatmaktadır; duygularımızın tam olarak nasıl karşılık vereceğine yönelik geçmiş deneyimlerimizden türetilen genel kurallar, birçok değişik durumda olduğu gibi bu durumda da mevcut duygularımızın uygunsuzluğunu ıslah etmektedir. Herhangi bir duygu ya da duygulanımdan kaynaklanan eylem ve nihayetinde bunların hangi erdemler ya da ahlaksızlıklara temel oluşturduğu, iki farklı açıdan ya da iki farklı ilişki üzerinden incelenebilir. Bunlardan ilki, bu duyguyu/duygulanımı tetikleyen

sebep ya da bunun meydana gelmesine sebep olan motivasyonla bağlantılı olarak incelenebilir. İkincisi ise bizlere sunduğu hedef ya da göstermeye eğilimli olduğu etki ile bağlantılı olarak incelenebilir. Duygulanımın, kendisini tetikleyen sebeple ya da nesneyle olan uygunluğu ya da uygunsuzluğu, ölçülülüğü ya da ölçüsüzlüğünü belirleyen şey, davranışın adaba uygunluğu ya da mugayirliği, zarafeti ya da kabalığıdır. Duygulanımların hedefi olan ya da tetiklemeye eğilimli olduğu etkilerin faydalı ya da zararlı tabiatı, eylemlerin liyakatını ya da kusurluluğunu belirler. Bu değerler kimin ödüle layık olduğunu ya da kimin cezalandırılacağını gösterir. Filozoflar son yıllarda öncelikli olarak duygulanımların eğilimlerini incelediler, ancak bu eğilimleri tetikleyen sebeplerle ilişkilerini neredeyse hiç umursamadılar bile. Ancak genel yaşamımızda herhangi bir kişinin tavırlarını ve bunları yönlendiren duyguları değerlendirirken daima bu iki açıyı kullanırız. Sevgisinin, eleminin, hıncının aşırılığından dolayı bir insanı ayıpladığımızda, bunu sadece bu duyguların yaratmaya eğilimli olduğu yıkıcı etkileri göz önüne alarak değil, fakat aynı zamanda bu duygular için yaratılan önemsiz vesileyi de düşünerek yaparız. Sevdiğinin değerinin o kadar da yüksek olmadığını, böylesine güçlü bir duyguyu hakketmediğini söyler, başına gelen talihsizliğin o kadar da korkutucu olmadığını, onu öfkelendiren şeyin o kadar da olağandışı olmadığını vurgularız. Ancak diyelim ki bu duygu herhangi bir bakımdan sebebiyle birazcık orantılı olsaydı; belki de ona müsamaha gösterir, duygularının şiddetini tasvip ederdik. Herhangi bir duygulanımı, kendisini tetikleyen sebebiyle olan orantısıyla ya da orantısızlığıyla incelerken bunu kendimizdeki karşılık gelen duygulanım dışında herhangi bir kural ya da kaide ile yapmamız neredeyse imkansızdır. Eğer durumu tasavvur ederken duygulanıma vesile olan duyguları fark eder, kendimizinkilerle denk getirir ve ör-

tüştürürsek muhakkak ki bu duygulanımları orantılı ve maksatlarına uygun olarak tasvip ederiz; aksi durumunda ise bunları abartılı ve ölçüsüz olarak değerlendirir ve uygun görmeyiz. İnsandaki her meleke, diğerlerininkini nasıl yargıladığının ölçütüdür. Gördüğünüzü gördüğümle, duyduğunuzu duyduğumla, sebebinizi kendi sebeplerimle, hıncınızı kendi hıncımla, sevginizi kendi sevgimle değerlendiririm. Ben bile bunları başka bir şekilde değerlendirecek bir yönteme sahip değilim, olamam da.

IV. Bölüm: Başkalarının Duygulanımlarını Bizlerinkilerle Uyumluluğunu ya da Uyumsuzluğunu Göz Önünde Bulundurarak Adaba Uygun ya da Adaba Mugayir Diye Değerlendirmemiz Üzerine - II

Başkalarının duygularının uygunluğunu ya da uygunsuzluğunu kendimizinkiler ile uyuşup uyuşmaması açısından iki durum üzerinden değerlendirebiliriz: İlk olarak duyguları tetikleyen nesne ya da öznelerin bizimle alakalı veya duygularını değerlendirdiğimiz kişiyle alakalı herhangi bir hususi bağıntıda incelenmediği durumlarda; ikinci olaraksa, bu öznelerin aramızdan birini özel olarak etkilediğinin kabul edildiği durumlarda. Bizimle ya da duygularını değerlendirdiğimiz kişiyle herhangi bir hususi bağıntıya sahip olmadan değerlendirilen objeler dikkate alındığında kişinin duyguları ne zaman bizimkilerle tamamen örtüşürse, onun zevkini ve muhakemesini takdir ederiz. Bir ovanın güzelliği, bir dağın yüceliği, bir yapının süslemeleri, bir resmin söylemi, bir söylevin dizimi, üçüncü bir kişinin tavırları, farklı niceliklere ve sayılara sahip orantılar, muhteşem bir makine olan evrenimizin gizli çarkları ve yaylarıyla yarattığı ve daima bizlere sergilediği sayısız zuhur; bilime ve estetiğe tâbi olan tüm konular, bizim ve dostlarımızın özel bir bağlantıda olmadığımızı kabul ettiğimiz şeylerdir. Duyguların ve duygulanımların en mükemmel uyumunu ortaya çıkaran empatiyi kurmak ya da empatiden doğan "konumların değişimine" ulaşmak için herhangi bir fırsatımız olmasa da ikimiz de bu objelere aynı şekilde bakarız. Buna rağmen sıklıkla aynı şekilde etkilenmememiz, bu kompleks objelerin belirli parçalarına gerekli dikkati vermemizi sağlayacak farklı alışkanlıkların yarattığı farklı dikkat seviyelerinden kaynaklanmakta ya da aklımızdaki duyuların farklı doğal keskinlik düzeylerinden dolayı ortaya çıkmaktadır. Dostumuzun duyguları bu tarz duygularımızla uyuştuğunda ki bu oldukça yaygın ve

basit bir şeydir, belki de daha önce bizden farklı şekilde hisseden birine denk gelmediysek bile dostumuzu onaylamalıyız. Her ne kadar bu konuda herhangi bir övgü ya da takdir hak etmeseler de. Ancak bu duygular sadece bizimkilerle uyuşmaktan ziyade aynı zamanda duygularımızı yönetiyor ve onlara yol gösteriyorsa, örnek olarak gözden kaçırdığımız bir konuda birçok noktaya dikkatini veriyor ve bu noktaları bütün detaylarıyla bir araya getirebiliyorsa dostumuz, onu sadece onaylamakla kalmaz, aynı zamanda alışılmamış ve beklenmeyen keskinlikteki görüşü ve bütüncül bakış açısı karşısında hayranlık duyarız. Artık dostumuz oldukça güçlü bir takdiri ve alkışı hak etmektedir. Merak ve hayretle yükselen tasvip duygusu tam olarak takdir olarak isimlendirilir. En doğal ifadesi ise alkışlamaktır. Muhteşem bir güzelliğin en berbat çirkinlikten yeğ olduğunu belirten biri ya da ikiyle ikinin çarpımının dört olduğunu belirten birinin fikri tüm dünya tarafından elbette kabul edilecektir, ancak tabii ki de bu kişi çok da takdir edilmeyecektir. Takdirimizi ve alkışlarımızı hak eden asıl şey, en küçük ayrıntıyı bile fark edebilen, zorla kavranabilir güzellik ve çirkinlik farklılıklarını algılayan zevk sahiplerinin keskin ve hassas sezgisidir, en girift ve karmaşık problemleri kolaylıkla çözebilen deneyimli bir matematikçinin hatasızlığıdır, kendi duygularımızı yöneten ve oluşturan bilimde ve estetikte ulu bir liderdir; bizi hayranlık ve şaşkınlık ile büyüleyen yeteneklerin kapsamı ve üstün haklılığıdır. Bu temelde de entelektüel erdemler olarak adlandırılan değerlere beslediğimiz methiyelerin büyük bir kısmı yatmaktadır. Bu niteliklerin işlevselliği bize ilk olarak neyi salık verdikleri açısından değerlendirilebilir ve şüphesiz ki bunun öneminin farkına vardığımızda, bu nitelikler yeni değerler kazanır. Ancak bir kişinin değerlendirmesini aslen işlevselden ziyade, doğru, kesin, doğruya ve gerçekliğe uygun olması açısından onaylarız ve barizdir ki nitelikleri kendimizin-

kiler ile uyuştuğundan dolayı yaparız bunu. Aynı şekilde birinin muhakamesini bu durum hoşumuza gittiğinden değil; muhakeme adil, ince ve maksadına uygun olduğu için tasvip ederiz. Bu tarz niteliklerin işlevselliğinin altında yatan fikir açıkça sonradan akla gelmesidir ve tasvibimize ilk olarak hitap eden bir şeyden kaynaklanmamaktadır.

Bizleri ya da duygularını değerlendirdiğimiz kişileri belirli bir şekilde etkileyen objeler değerlendirildiğinde bu uyumu ve örtüşmeyi muhafaza etmek bir nebze daha da zorlaşmıştır, ancak aynı zamanda daha da önemli hale gelmiştir. Dostlarımdan biri talihsizliğimi ya da bana verilen zararı benim baktığım şekilde değerlendirmiyorsa bu beni kalbimden vurur. Bir resimde, bir şiirde ya da bir felsefe sistemini değerlendirdiğimiz gibi bunu da aynı şekilde değerlendiremediğimizden, bunlardan çok daha farklı bir şekilde etkilenmeye eğilimliyiz. Ancak başıma gelen talihsizlik ya da bana verilen zarar gibi beni çok ilgilendiren şeylerle karşılaştırdığımda, ne beni ne de dostumu ilgilendiren alakasız özneler konusundaki duygularımızın uyumuna dair noksanlığı rahatlıkla görmezden gelebilirim. Hayran olduğum bir resmi, bir şiiri, hatta ve hatta bir felsefe sistemini hakir gördüğünüzde bu konuda tartışma ihtimalimiz çok düşüktür. İkimiz de mantıken aynı şeyler hakkında aynı ilgiyi göstermeyebiliriz. Yani bu şeyler ikimizin de gayet alakasız olduğu konular olabilir, böylece fikirlerimiz zıt olsa da duygulanımlarımız hâlâ neredeyse aynı olabilir. Ancak sizin ya da benim bilhassa etkilendiğimiz objelere kıyasla olay oldukça farklı kaçmaktadır. Durumlara yönelik değerlendirmeleriniz farklı olsa da zevkler konusunda duygularınız benimkisiyle zıt olsa bile bu zıtlığı kolayca mazur görebilirim, eğer birazcık da olsa anlayışlıysam, zıtlık yaşadığımız konularda bile sizinle olan muhabbetimizden zevk alablirim. Ancak eğer başıma gelen talihsizlikler karşısında duygudaşlık hissetmiyorsa-

nız ya da beni rahatsız eden elemden bir nebze olsun taşımıyorsanız, eğer yaşadığım fenalıklara karşı herhangi bir öfke beslemiyorsanız ya da üstümdeki hıncı bir nebze olsun hissetmiyorsanız artık bu konular üzerine daha fazla konuşamayız. Birbirimize karşı tahammülsüz hale geliriz. Ne siz benim dostluğumu kabul edersiniz, ne de ben sizin. Benim hiddetim ve tutkularım karşısında yüzümü kara çıkarttığınızda, o soğuk kaygısızlığınıza ve hissizliğinize karşı öfkeyle dolar taşarım. Bütün bu durumlarda, ana özne olan kişi ve izleyici arasında duygu aktarımı yaşanabilir. İzleyici, elinden geldiğince kendini diğerinin yerine koymaya ve mağdurun başına gelebilecek her türlü sıkıntıyı idrak etmeye çabalamalıdır. Dostunun başına gelen durumu en küçük parçasına kadar sahiplenmeli; empatisinin temellendiği hayali konum değişimini beyninde en mükemmel şekilde canlandırmaya çalışmalıdır bir insan. Ancak tüm bunlardan sonra bile izleyicinin duyguları mağdurun yaşadığı hiddetin yanında çok küçük kalmaya hâlâ meyyaldir. İnsanoğlu her ne kadar empatik bir canlı olsa da başkasının başına gelen ve ana özne olan kişiyi kuşkusuz canlandıran o tutkuyu hiçbir zaman aklında tasavvur edemez. Empatinin üzerine kurulu olduğu o hayali konum değişimi bile sadece bir anlıktır. Kendilerini güvene alma düşüncesi, gerçek mağdurun kendileri olmadığı düşüncesi daima zihinlerine zorla girer insanların. Her ne kadar bu olay mağdurun neler hissettiğini tasavvur etmeye engel olmasa da onları aynı derecede hiddetli bir şeyi tasavvur etmekten alıkoyar bu düşünceler. Ana özne olan kişi ise bunun farkındadır ve aynı zamanda daha eksiksiz bir empati istemektedir. İzleyicinin duygulanımlarının mükemmel bir armonisi harici dışında ona hiçbir şeyin veremeyeceği bir avuntunun peşinde kıvranır o insan. Hiddetli ve tatsız tutkular da dahil olmak üzere, yüreklerindeki duyguların her bakımdan beraber yükselmesi, mağdurun tek tesellisidir. Ancak mağdur

bu teselliye sadece tutkularını izleyicilerin perdesine indirgeyerek ulaşmayı umut edebilir. Tabiri caizse, armoniye ve uyuma ulaşmak için duygularının inceliğini tıpkı bir enstrümanı akort eder gibi kalınlaştırmalıdır. Ancak ne hissederse hissetsinler, bir bakımdan hissettikleri her zaman mağdurla farklı olacak, şefkatleri ise gerçek kederin karşısında hiçbir zaman eşdeğer olamayacaktır. Çünkü empatik duygunun yükseldiği konum değişikliği hayali olmaktan ibarettir, sadece duyguyu azaltmakla kalmamakta ancak aynı zamanda bir ölçüde duyguyu çeşitlendirmekte ve oldukça farklı bir değişiklik getirmektedir. Fakat barizdir ki bu iki duygu, birbirleriyle karşılık bulabilir. Bu da toplumsal uyum için yeterlidir. Hiçbir zaman teksesli olamasalar da belirli bir uyum yakalayabilirler ve istenen ya da gerekli olan tek şey budur. Doğa nasıl izleyicileri mağdurun başına gelen olayları anlaması için yetiştiriyorsa, bu uyumu yakalamak için izleyicilerin duygularının da bir şekilde kabul edilmesini bizlere öğretmektedir. İzleyiciler nasıl daima kendini mağdurun yerine koyuyor ve onun hissettiği duyguları kafasında canlandırıyorsa, mağdur da izleyicilerin bunu göreceğini bilerek onun yerine kendini koyar ve başına gelen olayı bir nebze olsun hafifleterek ifade eder. Nasıl ki onun yerinde olsalar neler hissedeceklerini, gerçek mağdur olsalar neler olacağını sürekli düşünüyorlarsa, mağdur da daima kendi durumunu gören izleyicilerden biri olsa nasıl etkileneceğini düşünür. Nasıl ki onların empatisi mağdurun durumunu bir nebze gözleriyle görmesini sağlıyorsa, mağdurun da izleyicilerin durumunu görmesini sağlar, özellikle de onların mevcudiyetindeyken ve gözlemleri altındayken. Mağdurun tasavvur ettiği yansıyan tutku, diğerlerinin mevcudiyetlerini hissetmeden önce, bundan nasıl etkileneceklerini düşünmeden önce yaşadığı hiddeti muhakkak yatıştırır ve konumuna samimi ve yansız bir ışıktan bakmasını sağlar. Bazen o kadar sıkıntı çekeriz ki bizleri

huzura ve sükunete ancak bir dostumuz kavuşturabilir. Yanımızda olduğu andan itibaren yüreğimize bir nebze olsun su serpilir, içimizde yanan ateş bir nebze olsun hafifler. Dostumuzun bizi nasıl göreceğini düşünür, aniden biz de kendimizi onun pozisyonunda buluruz. Çünkü empati bağları anında kurulmuştur. Dostumuzun bize gösterdiği empatiyi, uzaktan tanıdığımız bir kişiden bekleyemeyiz. Dostumuza anlattığımız ufak tefek şeyleri uzaktan tanıdığımız bir kişiye kolay kolay anlatamayız. Dolayısıyla uzaktan tanıdığımız bir kişiyle muhatap olurken içinde bulunduğumuz durumu kendisine daha az yansıtmaya çalışırız. Kesinlikle tanımadığımız kişilerle muhatap olurken ise sakinliğimizi daha da fazla korumaya çalışır, duygularımızı bu kişilerin paylaşabileceği seviyeye indirgeriz. Kendimize gerçekten hâkim olmayı öğrendiğimizde tanıdık birinin yanımızda olması bile bizleri dostlarımızdan daha iyi toparlayacaktır. Hatta hiç tanımadığımız kişiler arasındayken duygularımızı daha fazla dizginlemeyi böylelikle öğrenebiliriz. Toplum ve iletişim bu yüzden aklı sükunete kavuşturmanın en iyi yoludur. Eğer akıl bir şekilde sükunetini kaybettiyse, eşit ve mutlu bir hissiyatı en iyi korumanın yolu, öztatmin ve sefa için olmazsa olmaz olan toplumdan ve iletişimden geçmektedir. Elemi ya da hıncı için evinde oturup düşüncelere dalmaya eğilimli olan, inzivaya ve derin kurgulara kendini teslim eden insanlar genellikle daha insancıl, daha cömert ve daha iyi bir şeref anlayışına sahip olsalar da dünyayla hemhal olmuş insanlarda oldukça yaygın olan itidal erdemine nadiren sahiplerdir.

V. Bölüm: Samimi ve Saygın Erdemler Üzerine

İzleyicinin ana öznenin duygularını paylaştığı ve ana öznenin ise izleyicinin bunu yapabilmesi için duygularını indirgediği bu iki çaba, iki farklı erdem dizisi üzerine kurulmuştur. Tatlı, kibar ve samimi erdemler, yani riyasız lütufların ve müsamahakar insaniyetin erdemlerinin kaynağı; itibarımızı ve şerefimizi korumak amacıyla bizlere doğa tarafından bahşedilmiş irade gücü ve ferazet gibi erdemlerdir. Adab-ı muaşereti oluşturan da budur. Söyleştiği kişilerin duygularını halden anlayan kalbiyle yankılandıran, diğerlerinin başlarına gelen musibetler için elem çeken uğradıkları zararlardan dolayı içerleyen, güzel talihlerinin haberleri karşısında bayram eden bir kişi nasıl da sıcakkanlıdır ama! Dostlarının durumunu tasavvur ettiğimizde minnettarlık duygularını anlayarak böylesine müşfik bir arkadaşın sunduğu empatiden türettikleri avuntuyu bizler de hissederiz. Soğuk ve taş gibi olan kalbi, başkalarının mutluluğu ya da sefaleti karşısında sadece kendisini düşünüyorsa eğer bir insan, diğerinin aksine ne kadar da huysuz biridir! Mevcudiyetinin konuştuğu her canlıya verdiği acıyı, özellikle de empati kurmaya en çok ihtiyacı olan talihsizlere ve yaralılara verdiği acıyı bizler de hissederiz içimizde. Diğer taraftan, her bir tutkunun yüceliğini belirleyen özverisini ve hafızasını kullananların ve bu tutkuları başkalarının da hissedebilmesi için indirgeyen bir kişinin tavırlarında nasıl da asil bir yerindelik ve lütuf hissederiz! Ahlar, gözyaşları ve yılışık figanlar ile zarafetten yoksun bir şekilde merhametimize hitap eden bu gürültülü elemden iğrenmişizdir artık. Ancak sadece gözlerin şişkinliğinden, dudakların ve yanakların titremesinden, ırakta olan ama tüm davranışları bürudete boğan vakur, sessiz ve heybetli bir keder karşısında hürmetlerimizi sunarız. Benzer bir sükuneti bizim de üzerimize getirir bu keder. Sıkı bir dikkatle göz önüne alırız bu kederi, davranışlarımız üzerindeki etkisini

endişeyle izleriz, kaldırması çok ciddi çabalar gereken bu çok güçlü sükuneti uygunsuz bir şekilde bozmayalım diye. Benzer bir şekilde hışmını kontrol etmediğimiz ya da kısıtlamadığımız bir sinirin küstahlığı ve vahşiliği tüm şeyler arasında en tiksindirici olandır. Mağdurun kalbinde tetiklenmeye meyyal tehevvür karşısında değil, çekimser izleyiciyinin bile doğal olarak öfkelenmesine neden olanın karşısında herhangi bir kelime ya da hareket ile bu adil duygunun gerektirdiklerinden ötesine geçemediğimiz, düşüncede bile daha büyük bir intikama teşebbüs etmeyen ya da sıradan insanların isteyeceği gibi daha büyük bir ceza vermeyi amaçlamayan, en büyük zararların mevcudiyetinde bile sahibini frenleyen asil ve sert bir hıncın karşısında gıpta ederiz. Dolayısıyla diğerlerini daha fazla, kendimizi ise daha az düşünmemiz, bencilliğimizi kıstlamamız, iyicil duygulanımlarımıza izin vermemiz, insan doğasının mükemmeliyetini oluşturmaktadır ve insanoğlunda zarafeti ve adabı oluşturan duyguların ve tutkuların ahengini yaratabilmektedir. Kendimizi sevdiğimiz gibi komşumuzu sevmek, Hristiyanlığın en büyük kurallarından biri olduğu gibi, komşumuzu sevdiğimiz gibi kendimizi sevmemiz ya da aynı şeye tekabül eden komşumuzun bizi sevme yetisi de doğanın en büyük öğretilerinden biridir. Övgüyü ve takdiri hak eden nitelikler olarak kabul edildiğinde zevk ve adil değerlendirme duyguları, duygulara bir hassasiyet ve çok alışık olunmayan bir durum olsa da bir anlayış keskinliği katmak için vardır; duyarlılık ve irade gücü erdemleri bu niteliklerin alelade taraflarından ziyade alışılmadık taraflarında bulunmaktadır. Samimi "insaniyet" erdemi şüphesiz ki; insanoğlunun amiyane kısmının sahip olduğundan daha fazla duyarlılık gerektirir. Muhteşem ve yüce alicenaplık erdemi hiç kuşkusuzdur ki fanilerin en zayıfının bile ortaya koyabilecek yeterlilikte olduğu irade gücünden çok daha fazlasını gerektirir. Entelektüel niteliklerin genel haddinde

yeteneklere yer olmadığı gibi ahlakın genel haddinde de erdemlere yer yoktur. Erdem bir fazilettir, amiyane ve sıradandan çok daha ötesi, eşine az rastlanır derecede muhteşem ve güzel bir şeydir. Üstün ve beklenmeyen duyarlılığı ve sevecenliği ile bizleri şaşırtan o derecede bir hassasiyetin içindedir samimi erdemler. Hem müthiş hem de önemli nokta ise bu derecede bir irade gücünün insan doğasının zapt edilemez tutkularını o muhteşem yüceliğiyle kontrol etmesidir. Bu açıdan bakıldığında erdem ve safi adab-ı muaşeret arasında takdir edilmesi ve kutlanması gereken nitelikler ve davranışlar arasında ayrıca tek kelimeyle tasvip edilmesi gerekenler arasında hatırı sayılır derecede farklılıklar vardır. Birçok durumda neredeyse en mükemmel adap ile hareket etmek için, insanoğlunun en acizinin bile mahrum olmadığı genel ve sıradan derecede bir hassasiyet ya da irade gücü dışında bir şeye ihtiyaç yoktur; hatta ve hatta bazen ona bile gerek yoktur. Bu yüzden kısa bir fikir vermek için şöyle bir örnek atabilirim: Şüphesiz ki sıradan durumlarda aç olduğumuzda yemek yemek mükemmel derecede doğru ve üsturuplu bir davranıştır, üstelik hiç kimse tarafından tenkit edilemez. Ancak bunun erdemli bir davranış olduğunu söylemek kadar dünyada gülünç bir şey yoktur. Diğer taraftan, mükemmel adaptan uzak davranışlarda da sıklıkla mühim erdemler bulunabilir. Çünkü bu erdemler, erişmenin neredeyse imkansız olduğu durumlarda yapılacak hareketlere kıyasla mükemmeliyete daha fazla yaklaşabilmektedir. Bu da en çetin irade gücünü gerektiren durumlarda dahi sıklıkla gerçekleşmektedir. İnsan doğasında öyle acımasız durumlar vardır ki kusurlu bir mahluk olan insanın sahip olabileceği bireysel özerkliğin en mükemmeli bile insanoğlunun acziyetinin sesini tamamen bastıramaz ya da tutkuların şiddetini tarafsız izleyicinin paylaşabileceği şekilde ortalama bir perdeye indirgeyemez. Bu yüzden bu durumlarda mağdurun davranışı en mükemmel

adaptan uzak olsa dahi övgüyü hakkedebilir. Davranışları hâlâ takdiri hak edebilir ve hatta bir bağlamda erdemli olarak değerlendirilebilir. Bu hareketler, insanoğlunun büyük bir kısmının mahrum olduğu alicenaplık ve yücelik duygusunu hâlâ içerebilir ve her ne kadar mutlak mükemmeliyete ulaşmakta başarısız olsa da genel olarak bu duygunun bulunduğu ya da beklenebildiği durumlara kıyasla mükemmeliyete çok daha yakındır. Herhangi bir davranışı ayıpladığımız ya da takdir ettiğimiz bu tarz durumlarda oldukça sık bir şekilde iki farklı ölçüte başvururuz. Bunlardan ilki, zorlu durumlarda hiçbir insan tavrının ortaya koyamadığı ya da koyamayacağı ve insanoğlunun kusurlu ve namükemmel görünen tüm davranışlarıyla kıyaslandığında kusursuz bir adap ve mükemmeliyet fikridir. İkincisi ise insanoğlunun büyük bir çoğunluğunun davranışlarının ekseriyetle varabildiği; bu mutlak mükemmeliyete yakınlığın ya da uzaklığın seviyesi fikridir. Her ne kadar mutlak mükemmeliyetten ayrı değerlendirilebilse de kim bu seviyeyi aşarsa aşsın takdiri, kim bu çizginin altında kalırsa kalsın ayıplanmayı hak etmektedir. Hayal gücüne hitap eden sanat eserlerini nasıl değerlendiriyorsak, bunu da aynı şekilde değerlendiriyoruz. Bir eleştirmen herhangi bir şiir ya da resim üstadının herhangi bir eserini incelerken bazen bu eseri kendi aklındaki ve o ya da başka bir sanatçının asla ulaşamayacağı bir mükemmeliyet tasavvuruyla inceleyebilir. Bu ölçüt ile incelediği sürece hatalar ve kusurlar dışında herhangi bir şey göremez o eserde. Ancak bir eleştirmen ne zaman aynı tarz eserler arasındaki durumunu değerlendirmeye başlasa, bu tarz eserlerdeki ortak mükemmellik derecesi açısından yapar bunu, yani gayet farklı bir ölçüt ile değerlendirir. Ve ne zaman eserleri bu yeni ölçüt ile incelese, eserin aslında kendisiyle yarışabilecek diğerleriyle kıyaslandığında mükemmeliyete daha yakın olduğunu fark edecek ve sıklıkla en içten takdirlerini sunacaktır.

II. Kesit
Adap ile Bağlantılı Olan Değişik Tutkuların Seviyeleri Üzerine

Giriş

Kendimizle özel olarak bağlantılı olan objeler tarafından tetiklenen her tutkunun adabı, izleyicinin de eşlik edebileceği perde, barizdir ki belirli bir orta çizgide, yani vasatta yatmalıdır. Eğer tutku gereğinden fazla yüksek ya da düşük ise izleyici bu tutkuyu paylaşamaz. Örnek olarak mahrem talihsizliklerden ve sıkıntılardan kaynaklanan elem ve hınç kolayca bu çizgiyi aşabilir ki insanoğlunun büyük bir çoğunluğunda aşmaktadır da. Aynı şekilde nadiren de olsa bu tutkular çok düşük derecede olabilir. Aşırılığı, acziyeti ve hiddeti bir kusur olarak değerlendirerek; aptallık, duygusuzluk ve ruhsuzluk olarak yeniden isimlendiririz. Aralarından hiçbirini paylaşamaz, gördüğümüzde ise hayrete düşer ve şaşkına döneriz. Ancak adab-ı muaşeretin de üzerinde bulunduğu bu eşik her tutkuya göre değişir. Bazılarında eşik yüksek iken bazılarında ise düşüktür. Çok güçlü bir şekilde ifade etmenin uygunsuz olduğu bazı tutkular vardır, hatta ve hatta bunları en güçlü şekilde hissetmekten kaçınamadığımızın bilindiği durumlarda bile uygunsuzdur bu davranış. Ve bazı tutkular vardı ki birçok durumda en güçlü ifadeleri bile feci şekilde hoş karşılanır, her ne kadar bazen bu tutkular muhakkak zuhur etmese de. Sebebi bellidir ki bu ilk tür tutkular için ya hiç empati kurulmaz ya da çok azı ortaya konur. Diğer sebeplerden dolayı ise ikinci tür tutkular için en yücesi vardır empatinin. İnsan doğasının farklı tutkularını incelediğimizde insanoğlunun empati kurmaya daha çok ya da daha az eğilimli olmasıyla orantılı bir biçimde uygun ya da uygunsuz olarak değerlendirildiğini keşfederiz.

I. Bölüm: Kökenini Bedenden Alan Tutkular Üzerine

I. Bedenin mizacından ya da içinde bulduğu durumdan kaynaklanan tutkuları güçlü bir biçimde ifade etmek uygunsuz kaçar, çünkü dostlarımız aynı mizaca sahip olmadıklarından onlardan empati kurmalarını bekleyemeyiz. Örnek olarak şiddetli açlık çoğu durumda doğal ve kaçınılmaz olsa da her zaman uygunsuz görünmekte, açgözlü bir şekilde yemek yemek ise herkesçe hastalıklı bir davranış olarak değerlendirilmektedir. Ancak yine de açlık konusunda biraz da olsa empati kurulabilir. Arkadaşlarımızın zevkle yemek yediğini görmek bizim için hoştur, herhangi bir iğrenme ifadesi ise hatır kırıcıdır. Sağlıklı bir adamın midesi, yaradılışı gereği, deyim yerindeyse ancak birini kaldırabilir. Bir kuşatmanın ya da bir deniz yolculuğunun tasvirini okuduğumuz zaman aşırı açlığın yarattığı sıkıntılar karşısında empati kurabiliriz. Kendimizi mağdurların durumuna koyarız ve böylelikle muhakkak onların başına bela olan elemi, korkuyu ve dehşeti anında tasavvur ederiz. Bu tutkuları bir derecede hisseder ve böylelikle empati kurarız: ancak tasviri okuduğumuzda acıkmadığımızdan bu durumda bile tam olarak yaşadıkları açlık konusunda empati kurduğumuzu söyleyemeyiz. Aynı durum doğanın iki cinsiyeti birleştirdiği tutku için de geçerlidir. Tüm tutkular arasında en hiddetli olan bu tutkunun her türlü vakadaki tüm güçlü ifadeleri uygunsuzdur, her ne kadar iki insan arasındaki en güzel müsamaha hem beşeri hem de ilahi yasalar tarafından tamamen masum olarak kabul edilse de. Yine de bu tutkunun bile empatiye biraz müsait olduğu görülmektedir. Bir erkekle konuştuğumuz gibi bir kadınla konuşmak yakışıksız bir durumdur. Kadınların dostluğunun bizlerde daha fazla sevinç, zevk ve dikkat uyandırması beklenmektedir. Cinsi latife karşı katıksız bir aldırışsızlık, bir erkeği erkekler arasında bile bir şekilde aşağılık hale getirir. Benzer bir şekilde kökenini bedenden alan

tüm arzulara yönelik bütün güçlü ifadeler de mide bulandırıcı ve tatsız kaçmaktadır. Bazı antik filozoflara göre bu tutkular hayvanlarda da bize benzer bir şekilde görülmekte ve insan doğasının karakteristik nitelikleriyle herhangi bir ilintileri bulunmadığından dolayı bu tutkular itibarının altında değerlendirilmelidir. Ancak hayvanlarla ortak bir şekilde paylaştığımız hınç, doğal sevgi, hatta ve hatta minnettarlık gibi bu açıdan değerlendirildiğinde vahşi görünmeyen birçok farklı tutku bulunmaktadır. Bedenî zevkleri başka kişilerde gördüğümüzde hissettiğimiz garip tiksinmenin asıl sebebi, bu duyguları paylaşamamızdır. Bu zevkleri hisseden kişi tatmine ulaştığında bu zevkleri uyandıran obje hoş olmaktan çıkar, mevcudiyeti bile ona itici gelir; biraz önce ona aktarılan cazibeye baktığında görür ki bunun hiçbir anlamı yoktur, artık nasıl başka biri kendi tutkusunu azıcık hissediyorsa o da öyle hissetmeye başlamıştır. Yemek yediğimizde tabakların toplanmasını emrettiğimiz gibi en ateşli ve tutkulu arzuların objeleri için de sanki başka tutkuların objeleri değil de kökenini bedenimizden alıyor gibi değerlendirerek aynısını yapmalıyız. Bedenî zevklerin kontrolü, usulen itidal(ölçülülük) olarak isimlendirilen erdemi yaratmaktadır. Sağlığın ve talihin emrettiği gibi bu zevkleri zincire vurabilmek, sağduyunun bir parçasıdır. Ancak onları zarafetin, adabın, duyarlılığın ve hayanın gerektirdiği gibi sınırlandırmak itidal erdeminin işidir.

II. İşte bu yüzdendir ki her ne kadar dayanılmaz olsa da bedensel bir acıdan dolayı bağırmak her zaman korkakça ve yakışıksız görülmektedir. Ancak bedensel acıya bile epeyce empati beslenmektedir. Daha önce de altını çizdiğimiz gibi, bir kişinin bacağına ya da koluna bir şey düşeceğini gördüğümüzde doğal olarak ben de korunmaya çalışır ve kendi kolumu ya da bacağımı geri çekerim. Ağırlık kişinin üstüne düştüğünde bir şekilde bunu

ben de hisseder ve mağdur kadar olmasa da ben de zedelenirim. Ancak yaşadığım acı şüphesiz ki aşırı sönüktür ve bu yüzden şiddetli bir bağırışmanın karşısında ona eşlik edemediğim gibi bu hareketini hakir görmekten başka bir şey de yapamam. Mağdur tarafından hissedilen şiddetin karşısında bütünüyle sönük kaldığından bu hareketler hiçbir empati ya da bu derecede bir şey uyandıramaz. Bu da kökenini bedenden alan tüm tutkular için geçerlidir. Ancak olay, kökenini tasavvurdan alan tutkularda tamamen farklıdır. Bedenimin durumu dostum tarafından getirilen değişimler karşısında çok az etkilenir, ancak hayal gücüm daha sünektir ve tabiri caizse yakın olduğum kişilere yönelik tasavvurların şekli ve yapısını daha rahat bir biçimde kabul eder. Aşkın ya da bir hedefe ulaşamamanın yarattığı hayal, en güçlü bedensel dertten daha fazla hitap edecektir empati duygusuna. Bu tutkular tamamıyla tasavvurdan kaynaklanmaktadır. Bütün servetini kaybetmiş bir kişi eğer sağlıklıysa, bedeninde herhangi bir acı hissetmez. Çektiği acı, ona itibarını kaybettiğini, dostları tarafından ihmal edildiğini, düşmanları tarafından aşağılandığını, muhtaç, eksik ve sefalet içinde olduğunu gösteren hayal gücünden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple onunla daha sıkı bir şekilde empati kurarız, çünkü kendi hayal gücümüz onun hayal gücüyle bedenlerimizin uyuştuğundan daha fazla uyuşur. Bacağını kaybetmek, genel olarak eşini kaybetmekden daha büyük bir musibet olarak görülebilir. Hele de facia bu tarz bir kayıba dönse olay rezil bir trajedi haline gelirdi. Başımıza gelen bir talihsizlik, her ne kadar saçma görünse de birçok güzel olaya fırsat vermiş olabilir. Hiçbir şey acı kadar hızlı geçmez. Çekilen tüm çile bittiği anda bu ızdırabın düşüncesi bize daha fazla rahatsızlık veremez. Daha önceden hissettiğimiz endişe ve yeisi artık daha fazla hissedemeyiz. Dostumuzun ağzından dökülen patavatsız bir söz bizlerde daha mukavim bir huzursuzluğa yol açar. Bunun

yarattığı çile, katiyen laftan kaynaklanmamaktadır. Bizleri ilk olarak rahatsız eden şey hislerin objeleri değil, tasavvur fikrinin kendisidir. Zaman ve diğer tesadüfler bir şekilde huzursuzluğumuza vesile olan bu fikri silene kadar, hayal gücümüz bunun düşüncesinden rahatsız olmaya ve için için yanmaya devam eder. Acı, kendisine tehlikeler eşlik etmediği sürece hiçbir zaman diri bir empati uyandırmaz. Mağdurun çilesiyle değil, korkusuyla empati kurarız. Ancak korku, endişemizi artıran bir belirsizliği ve çalkantıyı getirerek gerçekten neler hissettiğimizden ziyade gelecekte nelerden mustarip olacağımızın tasavvurundan türeyen bir tutkudur. Gut hastalığı ya da diş ağrısı aşırı sancılı bir durum olsa çok az empati uyandırır, ancak çok az sancılı tehlikeli hastalıklar çok daha fazlasını uyandırmaktadır. Bazı kişiler cerrahi bir operasyonu gördüğü anda bayılır ve hastalanırlar. Bedenin yarılmasından kaynaklanan bedensel acı, onlarda en aşırı empatiyi tetikliyor gibi görünmektedir. İç hastalıklardan kaynaklanan acıya kıyasla dış bir sebepten kaynaklanan acıyı daha diri ve özgün bir şekilde tasavvur ederiz. Gut hastalığından ya da böbrek taşından mustarip komşumun çektiği çileler hakkında zorlukla bir fikir edinebilirim, ancak konu bir kesik, bir yara ya da bir kırık olduğunda neler yaşadığını en berrak şekilde anlarım. Ancak bunların üzerimizde böylesine şiddetli etkiler oluşturmasının ana sebebi olayın bizim için yeni olmasından kaynaklanmaktadır. Onlarca tahlile ve ampütasyona(uzvun kesilmesine) tanık olmuş bir kişi, nihayetinde benzer tüm operasyonları müthiş bir soğukkanlılık ve sıklıkla mükemmel bir duygusuzlukla değerlendirir. Beşyüzden fazla trajediyi okumuş ya da izlemiş olsak da bizlere gösterdiği objeler konusundaki hassasiyetimizde bir hafiflemeyi kırk yılda bir hissederiz. Bazı Yunan trajedyaları, bedensel acının yarattığı çileleri kullanarak şefkate hitap etme girişiminde bulunur. Filoktetes, çektiği acı-

ların aşırılığından dolayı çığlıklar atar ve bayılır. Hippolytos ve Herkül en ağır işkenceler altında son nefesini verir, öyle işkencelerdir ki bunlar Herkül'ün heybetli vücudu bile kaldıramaz. Yine de tüm bu durumlarda bizi etkileyen şey acı değil, diğer detaylardır. Bizi etkileyen şey Filoktetes'in ayağındaki ağrı değil, çektiği yalnızlıktır, tasavvurumuza öyle hoş bir şekilde hitap eden bu yalnızlığın büyüleyici trajedinin ve o romantik çılgınlığın içindeki dağılımıdır. Herkül ve Hippolytos'un çileleri etkiler bizleri, çünkü biliriz ki bu çilelerin sonu ölüm olacaktır. İyileşecek olsaydı bu kahramanlar, çektikleri ızdırapların tasvir edilmesini son derece saçma olarak değerlendirirdik. Bir buruntuda yaşanan sıkıntı ne büyük bir trajedi olurdu ama! Yine de hiçbir acı daha şiddetli olamaz. Bedensel acının tasviriyle şefkate hitap etme girişimleri, Grek tiyatro geleneğinin adab-ı muaşerete karşı indirdiği en büyük darbedir. Bedensel acının karşısında kurduğumuz o ufak empati, adabın metanetinin ve buna katlanırken kullanılan sabrın temelidir. En ağır işkencelerden bile kaçmak için zayıflık göstermeyen, yine de sızlanmayan insan, hiçbir şekilde tamamen hissedemeyeceğimiz tutkular karşısında boyun eğen insan, en muhteşem takdiri hak eder. Dayanıklılığı bizim kayıtsızlığımız ve duyarsızlığımız karşısında kalbinde can bulur. Bu amacı gerçekleştirmek için sarfettiği yüce çaba karşısında ona hayran kalır ve bu çabayı içimizde hissederiz. Davranışını takdir eder, insan doğasının ortak acziyetinden kaynaklanan deneyimlerimizi göz önüne alarak şaşırır, tasvibi hak etmeyi nasıl da başardığını merak ederiz. Merak ve şaşırma duyguları ile karışan ve canlanan tasvip, usulen takdir olarak geçen duyguyu teşkil eder ve daha önce de söylediğim gibi, doğal ifadesi alkıştan ibarettir.

II. Bölüm: Kökenini Belirli Eğilimlerden ya da Tasavvur Alışkanlıklarından Alan Tutkular Üzerine

Tasavvurdan türeyen tutkular, yani kökenini kişiye mahsus bir eğilimden ya da tasavvur alışkanlıklarından alanlar, her ne kadar tamamen doğal kabul edilseler de kendileriyle çok sınırlı düzeyde empati kurulabilmektedir. İnsanoğlunun tasavvurları bu belirli eğilimleri edinmediğinden bu tutkuları paylaşamaz. Bu tarz tutkular hayatın bazı yerlerinde ne kadar kaçınılmaz olsalar da bir şekilde her zaman saçmadır. Bu durum, birbirleri üzerindeki düşüncelerini uzun süre önce belirli bir düzene koymuş farklı cinsiyetten iki bireyin güçlü sevgi bağlarında görülebilir. Tasavvurlarımız âşığınkilerle aynı frekansta olmadığından duygularının canlılığını onunla paylaşamayız. Arkadaşımız bir zarara uğradığı zaman hıncını hemen onunla paylaşırız ve kendisinin kızgın olduğu insana bizler de sinirleniriz. Eğer birinden yarar gördüyse hemen hissettiği minnettarlık duygusunu bizler de hisseder ve kendisine iyilik yapan insanlar hakkında yüce duygular besleriz. Ancak dostumuz aşıksa, her ne kadar tutkusunun herhangi bir tutku kadar mantıklı olduğunu bilsek de beslediği tutkunun aynısını tasavvur edemez ve aynı kişi için hissedemeyiz. Tutku, onu hisseden kişi dışındaki herkes için objesinin değerine kıyasla orantısız görünür. Üstelik aşk tutkusun belli bir yaşta doğal olduğunu bildiğimizden bu tutkuyu mazur görebilsek de kendimiz bu tutkuyu paylaşamadığımızdan dolayı bizlere her zaman gülünç gelir. Üçüncü kişinin gözünden bakıldığında aşkın ciddi ve güçlü her türden ifadesi saçmadır; aşık insan sevgilisine iyi bir dost olsa da başkalarına olmayabilir. Aşığın kendisi bile bu durumun farkındadır ve dizginlenmiş hislerini sürdürdüğü sürece alaya almaya çalışır tutkusunu. Duymaya katlanabildiğimiz tek türü budur aşkın, çünkü bizlerin de konuşmaya hevesli olduğu tek türdür bu. Cowley ve Petrarca'nın aralarındaki bağın şidde-

tini artırmayı bir türlü bırakmayan o ukala ve ömür boyu süren aşklarının karşısında ölümüne bıkarız; ancak Ovid'in sevinci ve Horace'in aşkı bizlere her zaman tatlı gelir. Bu tarz bir bağla gerçek bir empati kuramamamıza rağmen, şimdiye kadar bunu yaşasak ya da yaşamaya hevesli olsak dahi tasavvurumuzda bile aynı kişiye yönelik benzer bir tutkuyu beslemeyi düşünememize rağmen, bu aşkların amacına ulaşmasından ortaya çıkacak mutluluğa dair oldukça büyük umutları hemen hissederiz içimizde, tıpkı ilişkinin bozulacağı korkusuyla hissedilen çok büyük sıkıntıları paylaştığımız gibi. Bu bağın tutku tarafıyla değil, bizleri alakadar eden diğer tutkulara; yani umut etmeye, korkmaya, her türden sıkıntıya vesile olan durum tarafıyla ilgileniriz. Tıpkı bir deniz seferinin tasvirinde olduğu gibi, bizi alakadar eden açlığın kendisi değil, yarattığı sıkıntılardır. Aşığın bağını tam olarak paylaşamasak da bu bağdan türettiği romantik mutluluk umutlarını seve seve paylaşırız. Miskinlik ile rahatlanmış, arzunun şiddetinden dolayı bitkin düşülmüş bazı durumlarda sükunet ve dinginlik istemek; bunları, şiddeti uzaklaştıran tutkunun tatmininde bulmayı umut etmek; zarif, narin ve tutkulu Tibullus'un da tasvir etmekten çok büyük zevkler aldığı kendini pastoral bir sakinlik ve inzivada hayal etme fikri, şairlerin Cennet Adalarında tasvir ettikleri hayatı yaşamak; dostluk, özgürlük ve huzurdan ibaret bir hayat; emekten ve endişeden, endişelenilmeyi bekleyen çalkantılı tüm tutkulardan uzak bir hayat tasavvuru... Bunların hepsinin ruhumuz için ne kadar doğal olduğunu biliriz. Ancak bu tarz sahnelerde bile bizleri neyden zevk alındığının tasvir edilmesinden ziyade neyin umut edildiğinin resmedilmesi çeker. Aşkın temeliyle karışan, hatta belki de temelin kendisi olan bu tutkunun iğrençliği, edinim çok çok uzakta olduğunda kaybolur; ancak neredeyse ulaşılacağı tasvir edildiği durumlarda daha da rahatsız eder bizleri. Bu yüzden mutlu tutkular, korkulu

ve melankolik olana kıyasla bizleri çok daha az etkiler. Böyle doğal ve tatlı umutların nasıl da suya düşürüldüğünü gördüğümüzde sarsılır ve aşığın yaşadığı tüm endişeleri, tasaları ve sıkıntıları bizler de hissederiz. İşte bu yüzdendir ki bu tutku bazı modern trajedyalar ve aşk hikayelerinde muhteşem derecede etkileyici görünür gözlere. Bizleri Orphan'da çeken şey Castalio'nun ve Monimia'nın aşkı değil, bu aşkın sebep olduğu sıkıntılardır. İki aşığın hikayesini anlatacak bir yazar, onları son derece emniyetli bir yerde birbirlerine olan düşkünlüklerini sergiledikleri bir sahnede tasvir ettiğinde; bu, empatinin aksine kahkaları tetikler. Böyle bir sahne bir tragedyanın içinde sergilendiğinde bir şekilde her zaman uygunsuz kaçar. Ayrıca bir eseri seyirciler için katlanılabilir kılan, içinde geçen tutkuya yönelik kurulan empati değil, tehlikelere ve zorluklara yönelik duyulan kaygıyla ulaşılması muhtemel memnuniyetin öngörüsüdür. Toplum kurallarının latif cins üzerinde yarattığı bu muhafazakârlık, bu acziyet göz önüne alındığında bu tarz durumlar onları bilhassa daha sıkıntılı hale getirir ve bu durumları daha da ilginç kılar. Aynı isimli Fransız trajedyasında tasvir edilen Phaedra'nın onu bekleyen deliliklere ve günahlara rağmen yaşattığı aşkı karşısında büyüleniriz. Tabiri caizse bu eseri bizlere bir şekilde sevdiren de bu deliliğin ve günahkarlığın kendisidir. Yaşadığı korkusu, utancı, hissettiği vicdan azabı, içine düştüğü dehşet ve umutsuzluk böylelikle daha doğal ve etkileyici bir hale gelir bizler için. Aşık olma durumundan kaynaklanan, böyle adlandırdığım için mazur görün, ikincil tutkular ister istemez daha azgın ve şiddetli bir hale gelir. İşte bu tutkulardır empati kurduğumuzu hakkıyla söyleyebileceğimiz. Yine de objelerinin değerine kıyasla aşırı derecede ölçüsüz olan tüm tutkulardan biri olan aşk, en aciz akıllara bile içlerinde zarif ya da hoş şeyler bulmasını sağlatabilir. İlk olarak, saçma görünse de kendi içinde değerlendirildiğinde doğal ola-

rak tiksindirici değildir ve her ne kadar sonuçları çoğu zaman tehlikeli ve ürkütücü olsa da maksadı nadiren fesatçadır. Ayrıca tutkunun kendisinde adab-ı muaşerete zor rastlansa da kendisine eşlik eden diğer tutkularda bundan bolcası bulunmaktadır. Aşkın içinde insaniyet, alicenaplık, nezaket, dostluk ve itibar tutkularının, yani her ne kadar aşırı olduklarının farkında olsak da empati kurmaya meyilli olduğumuz tutkuların -ki sebeplerini hemen şimdi açıklayacağız- güçlü bir karışımı vardır. Bu tutkular için hissettiğimiz empati, ona eşlik eden diğerlerini daha hoş bir hale getirir ve yanında gelen tüm kötülüklere rağmen tasavvurumuzda bu tutkuyu güçlendirir. Bir taraf muhakkak perişan ve rezil olurken diğer taraf daha az zarar görür. Ancak az zarar gören tarafın bile çalışamaması, görevini ihmal etmesi, namı ve hatta toplumsal itibarı konusunda gözden düşmesi her zaman beklenen şeylerdir. Her şeye rağmen bu tutkunun yanında getirdiği duyarlılığın ve alicenaplığın seviyesi, bu sonuçları herkesin gözünde beyhude hale getirir. Ve gerçekten aynı şeyi hissetseler aynı duygunun onlara neler yapabileceğini bilmenin yetkinliğinde olmaya bayılırlar. Aynı sebeptendir ki arkadaşlarımızdan, çalışmalarımızdan ve mesleklerimizden bahsederken belirli seviyede ahlaki bir muhafazakârlık gereklidir. Çünkü bütün bu objelerden bizleri nasıl alakadar ediyorlarsa dostlarımızı da aynı şekilde alakadar etmeleri beklenemez. İşte bu tutuculuğun eksikliğindendir insanoğlunun yarısının diğerleriyle kötü dostluk kurması. Filozofun dostu yalnızca filozof, bir cemiyet üyesinin dostu ise yalnızca o küçük arkadaş çevresidir içinde bulunduğu.

III. Bölüm: Sosyal Olmayan Tutkular Üzerine

Başka bir tutkular dizisi vardır ki tasavvurdan türetilmelerine rağmen onları hissetmeden veya zarif ya da cazip olarak değerlendirmeden önce zaptedilemez doğamızda var olduklarından çok daha düşük bir perdeye çekilmeleri gerekir. Bu tutkular, nefret, hınç ve bunların farklı versiyonlarıdır. Bütün bu tutkular için empatimiz hem onu hisseden kişi, hem de bu tutkunun objesi olan kişi için ikiye bölünür. Bu iki kişinin çıkarları birbirinin tam karşısında bulunmaktadır. Tutkuyu hisseden insan için beslediğimiz empati, bizi onun için şans dilemeye iterken diğeriyle olan duygudaşlığımız ise bizi korkuya sevk eder. Her ikiside insan olduğundan ikisi için de kaygılanırız. Birinin çekebileceği acılar yüzünden duyduğumuz korku, diğerinin neler yaşadığına dair hıncımızı köreltir. Provakasyona uğrayan kişi için olan empatimiz sadece tüm empatik tutkuları orjinallerinden aşağıda tutan genel sebeplerden dolayı değil, fakat aynı zamanda konuya mahsus olan sebeplerden dolayı da yani diğer kişi için kurduğumuz zıt empatiden dolayı kendisini tetikleyen tutkunun yanında sönük kalmaktadır. Dolayısıyla, hıncımızın zarif ve hoş bir hale gelebilemesi için önce alçakgönüllülük yapılıp bu tutku bir diğerinin normal olarak yükselebileceği perdeden daha düşük bir seviyeye çekilmelidir. İnsanoğlu aynı zamanda başkasına verilen zararlara yönelik çok güçlü hislere sahiptir. Bir trajedyada ya da aşk hikayesinde düşman karakter gazabımızın öznesidir, nasıl kahraman empatimizin ve duygulanımımızın öznesiyse. Othello'ya nasıl saygı duyuyorsak, Iago'ya da bir o kadar nefret duyarız, birinin sıkıntısı nasıl bize elem veriyorsa, diğerinin cezalandırması da o kadar haz verir. İnsanoğlu, her ne kadar kardeşlerine verilen zararlar karşısında güçlü bir duygudaşlık sergiliyor olsa da bu zararlar mağduru öfkelendirdiği kadar kendilerini öfkelendirmemektedir. Birçok olaya bakıldığında; sabrı, ılımlılı-

ğı, insaniyeti ne kadar büyükse bir insanın, ruhsuz gibi görünmüyorsa ya da gösterdiği müsamahanın altındaki motivasyon korku değilse eğer, ona zarar veren kişiye karşı hıncı da o kadar büyüktür. Karakterin iyi huyluluğu, zarardan doğan vahşet hissini hiddetlendirir. Yine de bu tutkular insan doğasının lüzumlu kısımları olarak görülmektedir. Hakaretlerin karşısında uysal bir şekilde oturan ve hakaretleri edenleri defetmeden ya da onlardan intikam almaya çalışmaktan ziyade bu hakaretlere boyun eğen bir kişiye ancak aşağılık sıfatı yaraşır. Bu kişinin kayıtsızlığını ve duyarsızlığını paylaşamayız. Bu tavrı kötü kalplilik olarak görür ve düşmanlarının arsızlığı karşısında sinirden küplere bineriz. Ayaktakımı bile sürekli hakaret edilen ve kötüye kullanılan bir adamı gördüğünde çileden çıkar. Bu arsızlığa karşı hınç beslenmesini ve bu hıncın mağdur kişi tarafından beslendiğini görmeyi dilerler. Hiddetle bağırırlar, savunması ya da intikamını alması için. Sonunda gazabı ortaya çıktığında candan bir şekilde onu takdir eder ve onunla empati kurarlar. Bu da onun düşmanına, vurduğunu her gördüklerinde bayram ettikleri kişiye karşı besledikleri gazabı canlandırır ve aldığı intikam karşısında tatmine ulaşırlar, adeta aşağılanan kendileriymişçesine... Ancak birey için bu tutkular kendisine hakaret etmek ya da zarar vermeyi tehlikeli hale getirme işlevini görse de -ve- toplumsal açıdan, yargı üyeleri açısından ve yargı eşitliği açısından önemini artırsa da bir bireyin -ki buna da daha sonra değineceğiz- bu tutkularda; başka insanlarda tezahürlerini gördüğümüzde onları nefretimizin öznesi hale getiren, hâlâ hoş olmayan bir şeyler vardır. Herhangi bir kişiye yönelik öfke, kötü kullanımını idrak edebileceğimiz yalın bir imayı aşıyorsa eğer sadece belirli bir kişiye mahsus bir hakaret olarak değil, aynı zamanda bütün arkadaş çevresine yapılan bir kabalık olarak görülür. Dostluklarımıza olan saygımız, oldukça taşkın ve saldırgan bir tavıra izin verme-

mizi kısıtlamakta gibi görünüyor. Bu tutkuların uzak etkileridir makbul olan, yakın etkileri ise doğrultulduğu kişi için fenalıktır. Ancak tasavvurumuz için onları çekilir ya da çekilmez kılan, objelere olan uzak etkileri değil yakın etkileridir. Toplum için bir hapishane, bir saraydan daha faydalıdır ve bunu kuran genellikle diğerini kurana göre çok daha adaletli bir vatanseverlik anlayışına sahiptir. Ancak bir hapishanenin yakın etkileri, biçare garibanların içeri hapsedilmesi hoş değildir. Üstelik tasavvurumuz uzak etkileri aradan çıkarmak için ya hiç beklemez ya da bunlardan etkilenmeyecek kadar uzakta görür. Bu yüzden bir hapishane her zaman tatsız bir obje olacak ve kurulma nedeninden dolayı gitgide daha sıkı bir hale gelecektir. Bunun aksine bir saray ise her zaman güzel olacaktır, her ne kadar topluma göre uzak etkileri sıklıkla uygunsuz kaçsa da. Bir saray konfor temin etmek için kullanılabilir ve edebin çözülmesinin önünü açabilir. Ancak içinde yaşayan insanların rahatlıkları, hazları ve sevinçleri, yani sarayın yakın etkilerinin hepsi hoştur ve tasavvurumuzda binlerce hoş fikir yaratır, melekelerimiz genel olarak bu fikirler üzerinde durur ve nadiren ırak etkilerin farkına varır. Müzik ya da tarım aletlerini tasvir eden resimler ya da heykeller, antrelerimizde ve yemek salonlarımızda yaygın ve hoş bir süsler haline gelirler. Ancak teşrih ya da ampütasyon bıçaklarından, kemik ya da cerrah testerelerinden oluşan aynı türden bir süsü evlerimize koymak oldukça absürt ve sarsıcı olurdu. Yine de tarım aletleriyle karşılaştırıldığında cerrahi aletler her zaman daha iyi cilalanmıştır ve genellikle amacına daha uygun kullanılmaktadır. Bu aletlerin uzak etkileri, yani hastanın sağlığı tabii ki de hoştur; yine de yakın etkileri olan acı ve cefayı tasavvur ettiğimiz anda her zaman canımız sıkılır. Her ne kadar yakın etkileri acıya ve cefaya sebep oluyor gibi görünse de savaş aletleri de gözümüze hoş görünür. Sonuçta çekilen acı ve cefa hiçbir empati beslemediğimiz

düşmanlarımızındır. Bizlere göre, bu aletler cesaretin, zaferin ve onurun makbul fikirleriyle doğrudan doğruya bağlantılıdır. Hatta ve hatta bu aletler bu tutkuların doğrudan kendisidir, bu yüzden giyimin en asil tarafı bunları taşımaktır ve bunların tasviri mimarlıktaki en güzel süslemelerden biridir. Aynı durum aklın niteliklerinde de geçerlidir. Antik Stoacılar, dünyanın bilge, güçlü ve iyi olan her şeye kadir bir Tanrı tarafından yönetildiğini, yaşanan her olayın muhakkak evrenin planının bir parçası olduğunu, çoğunluğun düzeni ve mutluluğunu sağlamak için insanoğlunun günahlarının ve deliliklerinin, kendi irfanları ya da erdemleri için bu planın gerekli bir parçası olarak yaratıldığını; iyiyi kötüden ayıran ebedi sanatın, doğanın muhteşem sisteminin refahı ve huzuru için var olduğunu düşünüyorlardı. Aynı şekilden bir yorum olmasa da bu fikir aklımıza ne kadar derinden kazınırsa, günahlardan doğal ikrahımızı azaltabilir, bunun yakın etkileri ise oldukça yıkıcı ve uzak etkileri ise tasavvur edilemeyecek kadar ıraktır. Aynı durum şu anda incelemekte olduğumuz tutkular için de geçerlidir. Yakın etkileri o kadar tatsızdır ki en haklı bir şekilde tetiklendiği zamanlar bile onlarda bizleri iğrendiren bir şey bulunmaktadır. Bu yüzden daha önceden gözlemlediklerime de dayanarak, bu tutkuların ifadeleri kendilerini tetikleyen sebebi öğrenene kadar bizleri empatiye sevk ve ihzar etmemektedir. Sefaletin hazin sesi uzaktan duyulduğunda geldiği kişi hakkında kayıtsız kalmamıza izin vermez. Kulağımıza geldiği anda ilgilenmeye başlarız bu kişinin başına gelenlerle, olur da devam ederse bu ses, neredeyse istemsiz bir biçimde zorlar bizi onun yardımına koşmamıza. Aynı şekilde güleç bir çehre, endişeli kişileri bile o neşeli ve canlı moda sokar bir anda onunla empati kurması ve sergilediği neşeyi paylaşması için zorlar; ve kişi görür ve kalbinde hisseder ki iki dakika önce düşünceden ve tasadan dolayı çökmüş ve bunalımlı halinden eser yoktur. Ama

olay nefret ve hınç ifadelerinde çok daha farklıdır. Öfkenin boğuk,sert ve kulak tırmalayıcı sesi uzaktan duyulduğunda içimizi korku ya da tiksinti ile doldurur. Acı ve çile içinde ağlayan birine koştuğumuz gibi bu sese koşamayız. Kadınlar ve zayıf erkekler titrer ve korkuya kapılırlar, her ne kadar bu öfkenin bir öznesi olmadıklarının farkında olsalar da. Ancak korkuyu, kendilerini tehlikede olan kişinin durumuna koyarak hissederler. Cesur yürekler bile bundan etkilenirler, bu duygulanım onları korkutacak kadar yeterli olmasa da onları -kendilerini diğer kişinin yerine koyduklarında- sinirlendirebilecek güçtedir. Aynı durum nefret için de geçerlidir. Garezin safi ifadeleri, bu ifadeleri kullanan insan dışında kimseyi teşvik etmez. Bu tutkuların her biri doğal olarak tiksintimizin özneleridir. Tatsız ve boğuk mevcudiyetleri, empatimizi hiç bir zaman tetiklemez, ona hiçbir zaman mahal vermez ve aksine sıklıkla bizleri empatiden uzaklaştırır. Elem tutkusu, sebebinden bihaber olduğumuz zamanlarda onu hisseden kişiden nefret etmemize ve ondan ayrılmamıza sebep olduğu kadar güçlü bir şekilde çekmez ve bağlamaz bizleri onu hisseden kişiye. Görünüyor ki insanların birbirinden türettiği daha kaba ve daha sevimsiz duyguları daha zor ve daha nadir paylaşılır hale getiren şey Doğa Ananın bir tasarısıymış. Bir müzik eseri elemin ya da neşenin çeşitlerini tasvir ettiğinde ya bizleri gerçekten bu tutkulara çeker ya da en azından bu tutkuları tasavvur edebileceğimiz bir ruh haline sokar. Ancak müzik öfkenin notalarını çaldığında içimizi korkuyla doldurur. Neşe, elem, aşk, takdir, teslimiyet... Bu tutkuların hepsi tabiatları gereği müzikaldir. Natüral tonlarının hepsi yumuşak, net ve melodiktir ve kendilerini düzenli aralıklar ile fark edebileceğimiz periyodlarda sergilerler. İşte bu yüzden kendilerine karşılık gelen benzer melodilerle kolay kolay uyuşurlar. Öfkenin ve kendisine yakın olan tüm tutkuların sesi ise serttir ve kulakları tırmalar. Periyodları da

bazen çok uzun ve bazen de çok kısa olmak üzere tamamen düzensizdir ve herhangi bir düzenli aralık ile ayırt edilemezler. İşte bu yüzden zordur müziğin bu tarz tutkulardan birini taklit etmesi; onları taklit edenler ise en makbulü değildir bizler için. Bütün gösteri herhangi bir uygunsuzluk olmadan, sosyal ve hoş tutkuların taklit edilmesinden ibaret olabilir. Doğrusu, eğer bir gösteri bütünüyle nefretten ve hınçtan ibaret olsaydı oldukça garip olurdu. Bu tutkular izleyiciler için nasıl tatsız ise onu hissedenler için de öyledir. Nefret ve öfke sağlıklı bir aklın mutluluğunu en çok zehirleyen şeylerdendir. Bu tutkuların hissedilmesinin en derininde sert, uyumsuz ve sarsıcı bir şeyler, yüreği dağlayan ve delirten bir şeyler vardır. Üstelik mutluluğumuz için şart olan akıl dengesi ve sükuneti için bütünüyle yıkıcıdır ki bu dengeyi ve sükuneti ise zıt tutkulardan olan şükran ve aşk korumaktadır. Alicenapların ve insancıl kişilerin pişman olmaya en meyilli oldukları şey beraber yaşadığı insanların hıyaneti ve nankörlüğüyle kaybedilen bir şeyin değeri değildir. Ne kaybederlerse kaybetsinler, o olmadan da mutlu olabilirler. Onları en çok rahatsız eden şey kendilerine ihanet edilmesi ve nankörlük yapılması fikrinin kendisidir, bu olayın tetiklediği ahenksiz ve tatsız tutkulardır onlara göre mustarip oldukları zararın büyük bir kısmı. Hıncın doyuma ulaşmasını tamamen makbul kılmak, izleyicinin bu vasıtayla intikam duygumuz ile empati kurmasını sağlamak için neler gerekir? Tahrik öyle olmalıdır ki bir şekilde hınç ile dolacaksak; aşağılık bir hale gelelim ve sürekli hakarete uğrayalım. Küçük kusurların görmezden gelinmesi, ufak hakaretler her zaman daha hoş karşılanır, ancak her küçük tartışma fırsatında ortaya çıkan serkeş ve boş kapristen daha rezil bir şey yoktur bu dünyada. Bu tatsız tutku bizi öfke nöbetine soktuğundan değil; hınç tutkusunu adab-ı muaşeret hissimizle ölçerek, insanoğlunun bizden bunu beklediği ve bunun ihtiyacında olduğu

hissiyle dolduğumuzdan dolayı kızmalıyız. İnsan aklının, kimin insaflılığına şüpheli yaklaşmamız gerektiğini gösteren, kimin müsamahasının itinayla doğal adab-ı muaşeret hissimize danışılması gerektiğini belirten ya da sakin ve tarafsız izleyicinin duygularının ne olduğunu özenle görmemizi sağlayan yetkinlikte bir tutkusu yoktur. Alicenaplık ya da toplumdaki kadememizi ve haysiyetimizi koruma hissiyatı, bu tatsız tutkunun ifadelerini asilleştirebilecek tek motivasyondur. Bu motivasyon tüm tarzımızı ve tavrımızı şekillendirmelidir. Bu ifadeler yalın, açık ve doğrudan olmalı; pozitiflik olmadan belirlenmeli ve küstahlık olmadan yükselmeli, huysuzluk ve küfürbazlıktan uzak olması dışında aynı zamanda alicenap, dobra ve bizi inciten insan için bile saygıyla dolu olmalıdır. Kısacası bu tutku yapmacık bir şekilde değil, tam içimizden ve insanlığımızı bastırmamış gibi ifade edilmelidir ve eğer intikam isteğine yenik düşersek, bunu dirençle, zorunluluktan, büyük ve yinelenen tahriklerin bir sonucu olarak yapmalıyız. Hıncımız bu şekilde muhafaza edildiğinde ve nitelendirildiğinde alicenap ya da asil bir hareket olarak bile kabul edilebilir.

IV. Bölüm: Sosyal Tutkular Üzerine

Şimdi bahsettiğimiz tutkular dizisini birçok durumda katlanılmaz ve tatsız hale getiren ayrık bir empati mevcut ise bunun karşısında da paylaşılarak güçlenmiş bir empati duygusunun neredeyse her zaman bilhassa hoş ve cazip hale getirdiği bir tutkular dizisi vardır. Alicenaplık, insaniyet, kibarlık, merhamet, karşılıklı dostluk ve itibar, tüm sosyal ve hayırlı duygulanımlar, çehrede ya da tavırda sergilendiğinde her ne kadar bizimle özel bir bağları olmasa da kayıtsız izleyicileri neredeyse her durumda tatmin eder. Bu tutkuları hisseden kişiyle kurduğu empati, bu tutkuların öznesi olan kişi için kaygılarıyla tam anlamıyla örtüşür. Kişi, insan olmanın getirdiği zorunlulukla bu ilk tutkunun mutluluğundan bir menfaat elde etmeye mecbur olduğundan, diğerinin aynı özne için kullanılan duygularıyla olan duygudaşlığını pekiştirir. Bu yüzden her zaman hayırlı duygulanımlar ile empati kurmaya canı gönülden yaklaşırız. Her açıdan bize hoş görünür bu duygulanımlar. Hem bu duygulanımları hisseden, hem de bu duygulanımların öznesi olan kişinin tatminini paylaşırız. Nefret ve gazabın bir öznesi olmak nasıl cesur bir insana düşmanlarından geleceklere olan korkusundan daha fazla acı veriyorsa, sevilmenin farkında olmanın da verdiği bir tatmin de vardır. Bu da hassas ve duyarlı bir insanın mutluluğu için bundan elde etmeyi umabileceği faydadan çok daha fazla önem arz etmektedir. Dostlukları arasında fesatlık çıkarmaktan ve onların en dokunaklı sevgilerini ölümcül bir nefrete dönüştürmekten haz alan bir kişi kadar nefret edilebilir biri var mıdır şu dünyada? Bu iğrenç fenalık hangi gaddarlıktan gelmektedir? Arkadaşlıkları devam etseydi, birbirlerinden bekleyecekleri karşılıksız iyi niyetten mahrum bırakmaktan mı gelmektedir bu fenalık? Asıl fenalık, bu arkadaşlığın kendisinden mahrum bırakmaktır, ikisinin de çok fazla tatmin sağladığı birbirlerinin duygulanımlarını çal-

maktadır bu fenalık, kalplerinin uyumunu parçalamaktır, aralarında varlığını sürdürmüş mutlu ilişkiye bir nokta koymaktadır. Bu duygulanımlar, bu uyum, bu ilişki sadece hassas ve narinler tarafından değil, insanoğlunun en kaba galizleri tarafından da hissedilir, diğerlerinden gelebilecek küçük iyiliklerden çok daha fazla önem arz etmektedir mutluluk için. Sevgi duygusu, özünde onu hisseden kişi için hoştur. Yatıştırır ve toparlar kalbi, yaşamsal devinimleri iyileştirir gibi görünür, insan vücudunun sağlığını destekler ve şükran ve tatmin duygusunun öznesi olduğunun farkında olmasının tetikleyebileceğinden çok daha fazla keyif verir insana. Karşılıklı saygıları birbirlerinden mutluluk almalarını sağlar ve bu karşılıklı saygı ile beraber kurulan empati onları herkesin gözünde tatlı bir hale getirir. Karşılıklı sevgi ve itibarın hüküm sürdüğü, bir tarafın saygın duygulanımlarıyla ve diğer tarafın da nazik müsamahasıyla mümkün kılınan, ebeveynlerin ve evlatların birbirine dost olduğu, özgürlüğün ve sıcaklığın, karşılıklı şakacılığın ve kibarlığın hâkim olduğu, erkek kardeşlerin arasında onları bölen çıkar çatışmalarının ya da kız kardeşlerin arasını bozan ilgi çatışmalarının olmadığı; her şeyin barış, neşelilik, uyum ve memnuniyetten ibaret olduğu bir aile gördüğümüzde nasıl da keyif alırız ama! Diğer taraftan, karşıt görüşlerin herkesi birbirine düşürdüğü, yapmacık bir tatlılığın ve nezaketin hâkim olduğu; şüpheci bakışların ve içlerinde yanan karşılıklı kıskançlıkların, misafirin varlığının getirdiği kısıtlamaların arasından bile ortaya çıkmaya her an hazır ani tutku patlamalarına mahal verdiği bir eve misafirliğe gittiğimizde nasıl da tedirgin oluruz! Bu samimi tutkuların aşırı oldukları bilinse dahi hiçbir zaman tiksintiyle karşılanmazlar. Arkadaşlığın ve insaniyetin insanı aciz kılmasında bile hoş bir şeyler vardır. Çok hassas bir anne, çok düşkün bir baba, aşırı alicenap ve sevecen bir arkadaş, belki de doğalarının yumuşaklığından dolayı sevgiyle karışık bir

tür acıma duygusuyla muamele görürler. Ancak dünyanın en gaddar ve aciz insanı olmadığımız sürece, bu kişilere nefret ve tiksintiyle, hatta ve hatta horgörü ile bakamayız. Bağlarının ölçüsüzlüğünü bile her zaman tasa, empati ve nezaket ile ayıplarız. Aşırı insaniyetin yapısında şefkatimizi her şeyden fazla çeken bir acizlik vardır. Bu acizliğin özünde onu kaba ya da tatsız kılan hiçbir şey yoktur. Sadece hayıflanırız çünkü bu duygu dünyaya uygun değildir, hayıflanırız çünkü dünya buna değmez; çünkü bu duygu bahşedildiği insanı kalleşliğe ve üstü kapalı yalanların nankörlüğüne, tüm insanların arasında bunları en az hakedeni ve sıklıkla bunlara en dayanıksız olanı binlerce acıya ve huzursuzluğa maruz bırakır. Durum nefret ve hınç konusunda ise oldukça farklıdır. Bu tiksinç duygulara şiddetli eğilim, bir insanı evrensel dehşetin ve ikrahın bir öznesi, tüm toplumun içinden ayıklanması ve avlanması gereken bir vahşi yaratık haline getirir.

V. Bölüm: Bencil Tutkular Üzerine

"Sosyal" ve "sosyal olmayan" olmak üzere bu iki zıt tutkular dizisinin yanı sıra, hiçbir zaman biri kadar zarif, hiç bir zaman diğeri kadar iğrenç olmayan bir tutkular dizisi daha vardır. Elem ve neşe, kişisel talihimizden ya da talihsizliklerimizden dolayı kaynaklandığında bu üçüncü duygular dizisini oluşturur. Aşırı olduklarında bile, hiç bir zaman aşırı kin kadar nahoş olmazlar. Çünkü herhangi bir zıt empati hiçbir zaman bu tutkuların karşısında durmamıza sebep olmaz. Hedeflerine en uygun oldukları zamanlar ise hiçbir zaman tarafsız insaniyet ve adil cömertlik duyguları kadar hoş olamazlar; çünkü bizi etkileyecek karşılıklı bir empati kurulamaz. Ancak elem ve neşe arasında şöyle bir fark vardır ki sıklıkla ufak neşeleri ve büyük elemleri içimizde hissetmeye hazır oluruz. Büyük bir kısmet ile yaşam koşulları eskiye kıyasla aniden oldukça iyiye giden bir kişi, arkadaşlarının tebriklerinin ve kutlamalarının tamamen samimi olmadığından emin olabilir. Her ne kadar buna tamamen layık olunsa da sonradan zengin olmak genellikle nahoş karşılanır ve içimizdeki bir kıskançlık duygusu bu neşe ile empati kurmamıza engel olur. Eğer zengin olan kişinin muhakeme yeteneği yerindeyse; bu talih ile havalara uçmuş görüneceğine, neşesini olabildiğince yatıştırmaya ve kendisini doğal olarak etkileyen yeni koşulların getirdiği aklı havadalığı kontrol altına almaya çabalar. Eski tarzı olduğundan, artık aynı sadelikte giyinir ve aynı ılımlılığı sergiler. Arkadaşlarına olan ilgisini artırır ve hiçbir zaman olmadığı kadar alçak gönüllü, gayretli ve lütufkar olmaya çabalar. Onun durumunda olanlar için onayladığımız tutum da budur, çünkü mutluluğuna olan hislerimizden ziyade, kıskançlığımızla ve mutluluğuna olan nefretimizle daha fazla empati kurmasını bekleriz. Ancak tüm bunlara rağmen bu kişinin bu konuda başarılı olduğu nadiren görülür. Bu alçakgönüllülüğünün ne kadar

samimi olduğuna dair şüpheye düşeriz, o da bu baskıdan artık bitap düşer. Böylelikle genellikle kısa bir süre içinde tüm eski arkadaşlarını geride bırakır, tabii ki ona bağımlı hale gelmeyi isteyecek en aşağılık olanlar hariç. Eskilerini geride bıraktığı gibi, her zaman yenilerini edinemez; tıpkı eski arkadaşlarının onun yükselmesi ile hakarete uğramış hissetmeleri gibi yeni ilişkilerinin kendini beğenmişliği, kendilerine eş birini gördüklerinde hakarete uğrar. Bu riyazeti telafi etmek en inatçı ve dirayetli iffete sahip olmasını gerektirir insanın. Kısa bir süre içinde genellikle artık birinin huysuz ve şüpheli kibri, diğerininse yüzsüz hakaretlerinden, ilkini umursamazlık, diğeriniyse alınganlık ile karşılamaktan bıkar ve küstahlığı alışkanlık haline getirene ve itibarını kaybedene kadar devam eder. Eğer insan mutluluğunun büyük bir kısmı sevilmenin farkında olmaktan kaynaklanıyorsa ki ben öyle olduğuna inanıyorum, böyle ani talih değişimleri nadiren mutluluğa katkıda bulunmaktadır. Günbegün yüceliğe yürüyen, çıkacağı her basamak daha o çıkmadan toplum tarafından hazırlanan biri, yükseldiğinde abartılı bir neşe ve mantıklı bir sebeple herhangi bir haset uyandırmayacak ya da arkasında bıraktıklarında kıskançlık bırakmayacak bir kişi kadar mutlusu yoktur! Hoş, insanoğlu daha önemsiz meselelerden kaynaklanan ufak neşeler ile empati kurmaya daha eğilimlidir. Büyük bir refahın içinde mütevazı kalabilmek oldukça yakışık alır, ancak genel yaşamın küçük olaylarında geceyi geçirdiğimiz arkadaş ortamında bizim için düzenlenen eğlencede, neler söylendiğinde ve neler yapıldığında mevcut konuşmaların ufak hadiselerinde ve insan hayatının boşluğunu dolduran bunca manasız şeyler karşısında zorlukla tatmine ulaşırız. Hiçbir şey, her zaman yaygın olayların sağladığı küçük hazlara mahsus keyfin üzerine kurulmuş daimi bir neşe kadar zarif olamaz. Hemen empati kurarız bu duyguyla, bizleri aynı neşe ile doldurur ve her türden önemsiz şey bu mut-

lu mizaca sahip kişiyle aynı hoş açıdan görünmeye başlar bizlere. İşte bu yüzdendir ki sevincin çağı kolaylıkla duygulanımlarımıza hitap eder. Çiçekleri bile açtıran, gençliğin ve güzelliğin gözlerinde ışıldayan neşeye yönelik bu arzu, aynı cinsiyetten olsa dahi, hatta ve hatta yaşlıları bile olağan halinden daha neşeli bir hale getirir. Bir süreliğine de olsa hastalıklarını unuturlar ve kendilerini uzun bir süredir yabancı oldukları hoş fikirlere ve duygulara bırakırlar; ancak böylesine bir mutluluğun mevcudiyeti kalplerinde yeniden zuhur ettiğinde ve orada yerini aldığında ayrılıklarından dolayı hüzün duyulan ve bu uzun ayrılığı daha da içten kucaklayan eski arkadaşlıklar gibi anılar da zuhur eder yürekte. Ancak durum elem konusunda oldukça farklıdır. Ufak sıkıntılar herhangi bir empati uyandırmazken derin ızdıraplar en büyüğünü tetikler. En küçük tatsız kaza karşısında bile mutsuz olan, kahyası ya da aşçısı bir şey yapmayı unuttuğunda bundan büyük rahatsızlık duyan, en naif kibarlıkta bile kusur arayan, kendisine ya da başkasına yapılsın, kendisine iyi günler demeyen samimi arkadaşına bile ters yapan, kardeşi bir şeyler anlatırken sürekli başka şeylerden bahseden, köye gittiğinde havanın bozukluğundan anında rahatsız olan, yola çıktığında yolların bozukluğundan yakınan, şehre gittiğinde ise toplumsal faaliyetlerden ve arkadaşının olmamasından şikayetçi olan bir kişi, bir nebze haklı olsa da kendisiyle nadiren güçlü bir empati kurulacaktır. Neşe tatlı bir duygudur ve en küçük neşeyi hissettiğimizde dahi bu duyguya kendimizi kaptırırız. Eğer kıskançlık ile önyargılı değilsek başkalarının neşeleriyle derhal empati kurarız. Ancak elem acı vericidir ve bu kendi talihsizliğimiz olduğunda dahi aklımız bu tutkuya doğal olarak direnir ve ondan kaçınır. Bu tutkuyu ya tasavvur etmemeye çabalarız ya da tasavvur ettiğimiz anda bu tutkudan kurtulmaya çalışırız. Ancak elemden kaçınmamız, başımıza gelen değersiz hadiseleri her zaman tasavvur etmemize

engel olmakla kalmaz, fakat aynı zamanda manasız sebeplerle diğerlerinde tetiklenen duygularla empati kurmamıza engel olur, çünkü empatik tutkularımız her zaman asıllarından daha karşı koyulabilirdir. Bunun yanı sıra insanoğlunda bir şer vardır ki bütün empatiyi ufak bir rahatsızlıkla engellemekle kalmaz, bir şekilde bu tutkuları eğlendirici hale getirir. Dolayısıyla dostumuzla alay ederken ve her açıdan kendisini zorladığımızda, dürttüğümüzde ve sataştığımızda, onun yaşadığı ufak sıkıntılardan hepimizin aldığı haz ortadadır. En görgülü insanlar en küçük olayın bile verebileceği acıyı saklarken; toplumun, etraflıca bildiği acıları ise bir anda alay konusuna dönüştürür, çünkü bilirler ki dostları da onlar için aynı şeyi yapacaktır. İnsanın kendisini tasalandıran her şeyin diğerlerine nasıl görüneceğini düşünmesiyle edindiği alışkanlık, bu manasız musibetler kendisine de saçma bir şekilde tasasızca görünür, çünkü bilir ki diğerleri tarafından aynen böyle değerlendirilecektir. Ancak bunun aksine, büyük sıkıntıların karşısındaki empatimiz çok güçlü ve samimidir. Hatta örnek vermeye bile gerek yoktur. Trajedilerin sahte temsilleri karşısında bile hüzne boğuluruz. Bu yüzden eğer herhangi bir facia karşısında acı çektiğinizde, olağanüstü bir talihsizlik ile fakirliğe, hastalıklara, rezilliklere ve hayal kırıklıklarına düştüğünüzde, her ne kadar sizin hatanız da olsa tüm arkadaşlarınızın en samimi empatisine güvenebilir, çıkarlarınız ve şerefiniz el verdiği sürece en cömert yardımlarına el açabilirsiniz. Ancak eğer talihsizliğiniz böyle rezil değilse, sadece hırslarınıza biraz yenik düştüyseniz, sevgiliniz tarafından reddedildiyseniz sadece ya da eşinizin dırdırına mağdur kaldıysanız bütün tanıdıklarınızın alayına hazır edin kendinizi.

III. Kesit
Davranışların Uygunluğu Bakımından Refahın ve Güçlüklerin İnsanoğlunun Yargıları Üzerindeki Etkileri ve Bazı Durumlarda Tasvip Duygusunun Neden Daha Kolay Sağlandığı Hususu Üzerine

I. Bölüm: Keder Karşısındaki Empatimizin Neşe Karşısındaki Empatimizden Çok Daha Güçlü Olmasına Rağmen Duygularımızın Ana Öznenin Duygularının Yanında Çok Sönük Kalmasının Sebebi

Neşe karşısındaki empatimizden daha gerçek olmasa da keder karşısındaki empatimiz her zaman daha iyi fark edilir. Empati kelimesi, en uygun ve ilkel anlamıyla, başkalarının zevklerinden ziyade, acılarıyla kurulan duygudaşlığı simgelemektedir. Yakın zamanlarda becerikli ve zeki bir filozof, neşeye karşı gerçek bir empati duyduğumuzu ve kutlamanın insan doğasının bir ilkesi olduğunu argümanlarla kanıtlamanın elzem olduğunu düşündü. İnanıyorum ki kimse aynı gerekliliğin merhamet için de geçerli olduğunu düşünmemiştir. İlk olarak, kedere olan empatimiz bazı bakımlardan neşe ile karşılaştırıldığında daha evrensel bir tutkudur. Keder istediği kadar aşırı olsun hâlâ karşısında biraz da olsa duygudaşlık hissedebiliriz. Bu durumda tabii ki de hissettiklerimiz bütün bir empatiye, tasvip duygusunu oluşturan duyguların mükemmel uyumu ve karşılıklılığına eşdeğer düşmeyecektir. Mağdurla beraber ağlamaz, feryat ve figan etmeyiz. Bilakis acizliğinin ve tutkusunun ölçüsüzlüğünün farkındayızdır, hal böyle iken kendisi için oldukça hassas bir tasa hissederiz

sıklıkla. Ancak başkasının neşesini tamamen hissedip onunla uyuşmadığımızda, bu duyguya herhangi bir itibarımız olmaz ya da duygudaşlık kuramayız. Önümüzden geçen, kendisine eşlik edemediğimiz taşkın ve manasız bir neşeyle danseden bir kişi aşağılamamızın ve öfkemizin hedefidir. Bunun yanı sıra acı, ister ruhen ister bedenen olsun, zevkten daha dokunaklı bir histir. Acıyla kurduğumuz empati, her ne kadar mağdurunkinin yanında oldukça önemsiz kalsa da zevkle kurduğumuz empatiden genel olarak daha canlıdır ve şahsına münhasır bir algısı bulunmaktadır, Her ne kadar ikincil olan sıklıkla daha içten hissedilse de. Asıl tutkunun doğal diriliğini derhal şimdi inceleyeceğiz. Her şeyden önce, başkalarının kederine karşılık hissettiğimiz empatiyi sıklıkla kontrol etmeye çalışırız. Ne zaman mağdurun gözleminden çıksak, kendi iyiliğimiz için bu duyguyu bastırabildiğimiz kadar bastırmaya çalışırız ve her zaman da başarılı olamayız bu konuda. Kendisine karşı sergilediğimiz direniş, kendisine karşı cevaben sunduğumuz isteksizlik bizleri elzem olarak bu duyguyu daha da iyi farketmemiz konusunda mecbur kılar. Ancak bu direnişi asla neşe karşısında duyduğumuz empatinin önünde sergileyemeyiz. Bu durumda herhangi bir kıskançlık bulunuyorsa, bu duyguya en küçük eğilim bile duymayız, ancak kıskançlık bulunmuyorsa, herhangi bir isteksizlik sergilemeden kabulleniriz bu duyguyu. Ancak bunun aksine, kıskançlığımız karşısında her zaman utanırız, sıklıkla taklit yapar ve diğerlerinin neşesiyle gerçekten empati kurmayı isteriz bazen, bu nahoş duygu bizi bunu yapmaktan alıkoyduğunda. Komşumuzun güzel talihi karşısında muhteşem hissettiğimizi söylerken belki de kalplerimizde gerçekten üzgünüzdür. Sıklıkla bundan kurtulmayı isteyecekken keder karşısında empati kurar, böylehissetmek bizi memnun edecekken neşe karşısında empatiden kaçınırız. Dolayısıyla doğal olarak yapmamız gereken gözlem,

kederle kurulan empatiye yönelik eğilimimizin çok güçlü olduğu ve neşeyle kurulan empatiye yönelik meyilimizin çok zayıf olduğudur. Bu önyargıya rağmen yine de kıskançlık söz konusu olmadığında neşeyle kurduğumuz empatiye yönelik eğilimimizin keder ile olan empati karşısında çok daha güçlü olduğunu ve duygudaşlığımızın, acı verici olana kıyasla, bu duyguların ana öznesi olan kişiler tarafından doğal olarak hissedilenlerin canlılığına çok daha fazla yaklaştığını ileri sürmeye cüret etmekteyim. Tamamen kabul edemediğimiz aşırı elemin karşısında biraz da olsa müsamaha gösteririz. Mağdurun duygularını dizginlemesi ve izleyiciyle ahenkli ve uyumlu hale getirmesi için ne kadar büyük bir çaba gerektiğini biliriz. Bu yüzden bu konuda başarısız olduğunda bile kendisini rahatlıkla affederiz. Ancak neşenin ölçüsüzlüğü karşısında müsamaha gösteremeyiz, çünkü farkındayızdır ki bu neşeyi sahiplenecek seviyeye getirmesi için herhangi bir çaba göstermesine gerek yoktur. En berbat musibetlerde bile kederini kontrol edebilen bir kişi, en büyük takdirlere layıktır. Ancak refah içinde bayram eden bir kişi, aynı kontrolü gösterebilse bile herhangi bir övgüyü dahi zor alır. İki durum arasında da çok büyük bir aralık olduğunun, ana özne tarafından doğal olarak hissedilen duygular ile izleyicinin sahiplenebildiği duygular arasında büyük bir fark olduğunun farkındayızdıır. Sağlığı yerinde borcu olmayan ve temiz bir vicdana sahip olan bir insanın mutluluğuna daha da ne eklenebilir ki? Bu durumdaki bir kişi için diğer her şeyin önemsiz olduğunu söyleyebiliriz. Kendisi bu durumun karşısında oldukça keyiflenmişse, bunun manasız bir patavatsızlıktan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ancak yine de bu durum, insanoğlunun doğal ve olağan hali olarak nitelendirilebilir. Dünyanın mevcut sefaleti ve ahlaksızlığına rağmen, insanoğluna oldukça adil bir şekilde acılar verilmesi, gerçekten de insanların büyük bir çoğunluğunun halini ortaya koymakta-

dır. Dolayısıyla insanlığın büyük bir çoğunluğu, arkadaşlarında bu durum vasıtasıyla tetiklenebilecek tüm neşeyi paylaşmakta herhangi bir zorlukla karşılaşmaz. Ancak bu ruh halinin üzerine duygu anlamında çok az şey eklenebilmesine rağmen bu ruh halinden oldukça fazla şey götürülebilir. Bu halin ve insan refahının zirvesinin arasındaki açıklık oldukça cüzidir; ancak bu hal ile sefaletin en derin noktası arasındaki uzaklık muazzam ve olağanüstü derecededir. Bu yüzden güçlükler, mağdurun zihnini, doğal duruma ve kendisini bu durumdan kurtarabilecek refaha kıyasla ister istemez sıkıntıya sokar. Dolayısıyla izleyici bu durumda mükemmel empatiyi çok daha zor kurmalı, mağdurun neşesine kıyasla kederini layıkıyla çok daha zor paylaşmalı ve diğer duruma kıyasla bu empatiyi kurabilmek için kendi zihninin doğal ve sıradan halinden çok daha fazla uzaklaşmalıdır. İşte bu yüzdendir neşeyle kurduğumuz empatiyle karşılaştırıldığında kederle kurduğumuz empatimizin sıklıkla daha sert bir his olması. Duygunun ana öznesinin hissettiklerinin şiddeti karşısında bizim hissettiklerimiz her zaman çok sönük kalır. Neşeyle empati kurmak tatlıdır; kıskançlıklarımız bu empatiye engel olmadığı sürece bu nefis duygunun en güçlü aktarımları karşısında bile kalbimiz memnuniyetle izin verir bizlere. Ancak elem ile bir duygudaşlık kurabilmek sancılıdır ve bu hissiyat her zaman direnişle karşılaşır.

Bir trajedi gösterisine gittiğimizde, tanıklığımızdan kaynaklanan empatik keder karşısında tutabileceğimiz kadar tutarız kendimizi, sadece artık daha fazla tutamadığımızda bırakırız ve bu duygunun içimize girmesine izin veririz. İşte o zaman dostlarımıza karşı bile saklamaya çabalarız tasamızı. Gözyaşı dökmüşsek, dikkatli bir şekilde gizleriz onları, bu aşırı duyarlılığı hissedemeyen izleyiciler bunu kadınca ve acizce nitelendirmesin diye. Talihsizlikleriyle bizlerin merhametine hitap eden bir gariban, kederini

nasıl bir direnişle karşılayacağımızı hisseder ve bu yüzden korku ve tereddüt içinde verir bu elemi bizlere. Hüznünün yarısını içinde boğar, insanoğlunun taş kalpliliğinin farkında olduğundan bu duygulanımın hepsini dışarı vermeye utanır. Neşe ve başarı cümbüşü içinde salınan bir kişi için aynı durum çok farklıdır. Kıskançlığımız, onu bizim için bir düşman haline getirmiyorsa eğer büsbütün bir empati bekler bizlerden. Bu yüzden sevinç çığlıklarıyla kendini açığa vurmaktan sakınmaz, çünkü bizlerin içtenlikle bu duyguları paylaşacağına dair güveni tamdır. Dostlarımızın önünde ağlarken gülmeye kıyasla niye daha fazla utanmalıyız ki? Diğerini nasıl yapmaya fırsat bulabiliyorsak, bunu da yapmaya sıklıkla fırsatımız oluyor. Ancak izleyicilerin acı duygulardan ziyade hoş duyguları daha fazla sahiplenebileceği hissiyatı her zaman içimizdedir. En menfur musibetler içindeyken bile bundan yakınmak her zaman rezilce bir şey olmuştur. Ancak zaferin getirdiği kendini övme isteği her zaman kaba değildir. Doğrudur, sağduyumuz her zaman içinde bulduğumuz refahı daha ılımlı bir şekilde ifade etmemizi emretmektedir. Çünkü bu mükemmel zaferin karşısında her şeyden daha güçlü bir kıskançlığın ortaya çıkmaya eğilimli olduğunu öğretmektedir bizlere sağduyumuz. Bir zafer ya da kamusal çıkış karşısında üstlerine hiçbir gıpta beslemeyen cenahın alkışları ne kadar içtendir? Peki bir idam karşısında çektikleri elem ne kadar vakarlı ve ılımlıdır? Bir cenazede hissettiğimiz keder çoğu zaman yapmacık bir ciddiyetten ötesi olamaz. Ancak bir vaftiz törenindeki ya da düğündeki şenliğimiz her zaman kalbimizden gelir ve herhangi bir yapmacıklık yoktur bu duyguda. Böyle durumlarda ve her türlü zevkli olayda tatmin duygumuz her zaman uzun sürmese de ana öznenin hissettiği kadar canlıdır genelde. İçtenlikle arkadaşlarımızı takdir ettiğimizde, insan doğasının bir kara lekedir ki bunu nadiren yaparız, neşeleri kelimesi kelimesine bizim

neşemiz haline gelir. Şimdilik onlar kadar mutluyuzdur, gerçek bir zevk ile göğsümüz kabarır ve taşar adeta, neşe ve tatlılık gözlerimizde okunur; çehremizin her mimiği ve vücudumuzun her jesti yeniden canlanır. Ancak duygulanımlarından ötürü dostlarımızı teselli etmeye çalıştığımızda onların hissettikleri karşısında ne kadar sönük kalır hislerimiz! Yanlarına otururuz, suratlarına bakarız. Anlatırlar bizlere yaşadıkları talihsizlikleri, biz de onları ciddiyetle ve dikkatle dinleriz. Ancak bunu anlatırken neredeyse onları boğacak kadar yoğun olan tutku patlamalarıyla konuşma bölünürken aktarım karşısında bunları paylaşmaya çalışan kalbimizdeki uyuşuk duygular onlarınkiyle nasıl bir olabilir ki? Aynı zamanda bu tutkularının doğal olduğunu biliriz ve benzer bir durumda hissedebileceğimiz duygulardan daha fazla olmadığının farkında olabiliriz. Hatta duyarlı olmadığımız için içten içe kendimize serzenişte bulunabilir ve belki de bu yüzden kendimizi yapay bir empati içine sokarız ki bu empati ne zaman ortaya çıksa her zaman olabilecek en silik ve en geçici halde olur ve genellikle odayı terk ettiğimiz anda ortadan kaybolur ve sonsuza kadar yok olur. Görünüyor ki doğa bize kendi kederlerimizi verdiğinde bunların yeterli olduğunu düşünüp başkalarını rahatlatabilmemiz için gereken seviyeden fazlasını almamamızı emretmiştir. Başkalarının duygulanımları karşısındaki bu sönük duyarlılıktır işte büyük sıkıntılar arasından çıkagelen alicenaplığı her zaman kutsal bir biçimde zarif gösteren. Bir sürü manasız olayın içinde neşeliliğini koruyabilen kişinin tutumu kibarca ve hoşçadır. Ancak en rezil felaketler karşısında bu durumu aynı şekilde karşılayabilen bir kişi faniden de öte bir varlık gibi görünmektedir. Çünkü bu durumlarda bulunanları doğal olarak sarsan ve işinden alıkoyan şiddetli duyguları bastırmak için nasıl büyük bir çaba gerektiğini biliriz. Kendisine böylesine hükmedebilen bir kişiyi gördüğümüzde hayretlere düşeriz. Bununla

beraber onun sergilediği metanet, bizim duyarsızlığımızla mükemmel bir şekilde çakışmaktadır. Taşıdığımız ve taşımadığımızda rezil olduğumuz daha güçlü bir hassasiyet duygusunu istemez bizlerden. Kişi, tutumlarında en mükemmel adaba sahip olduğundan, duyguları ve duygularımız arasında en mükemmel örtüşme oluşur. İnsanoğlunun yaygın acziyetini deneyimlediğimizden de kaynaklanan, bu kişinin metanetini koruyamayacağını beklememizde de bir yerindelik vardır. Böyle asil ve kerim bir çabayı kaldırabilecek zihnin kuvveti karşısında şoka girer ve hayretler içinde kalırız. Merak ve şaşkınlık ile karışmış ve canlandırılmış bütün bir empati ve tasvip duygusu tam olarak "hayranlık" dediğimiz tutkuyu oluşturur ki daha önce de bu konuya değinmiştik. Cato, düşmanları tarafından çevrelenmişken direnebilecek gücü olmamasına karşın onlara teslim olmayı reddetmiş ve o çağın şerefli düsturu gereği kendini yok etmeyi elzem bulmuştur. Ancak hiçbir zaman kendini talihsizlikleriyle küçültmemiş, hiçbir zaman dökmek istemediğimiz rezil ve empatik göz yaşlarına, perişanlığın içler acısı feryatlarına boğmamıştır kendini. Aksine yiğitçe bir cesaretle kuşanmış ve ölümcül kararını vermeden önce arkadaşlarının güvenliği için elinden gelen her şeyi yapmış ve gerekli emirleri alelade bir huzur içinde vermiştir. Böyle anlatır işte duygusuzluğun hatibi Seneca, Tanrıların bile büyük bir haz ve hayranlık içinde izleyebileceği gösteride. Sıradan hayatımızda böylesine kahramanca bir yiğitliğe şahit olduğumuzda her zaman aşırı şekilde etkileniriz. Onlar için kendini kederin acziyetine bırakmış kişiler olmak dışında hiçbir anlam ifade etmeyecek olsak da ancak onlar için ağlamaya ve gözyaşı dökmeye hazırızdır. İşte bu özel durumda, izleyicinin çektiği empatik elem, ana öznenin hissettiği gerçek tutkuların ötesine geçmektedir. Sokrat aktif ve neşeli bir huzur içinde ölümü beklerken son zehri içtiğinde tüm arkadaşları gözyaşlarına boğul-

muştu. Böylesine durumlarda izleyiciler yaşadığı empatik kederi kontrol etmek için herhangi bir çaba göstermezler ki zaten gösterecek fırsatları da yoktur. Diğerlerinin bu durumu aşırı ya da uygunsuz bir şey olarak yorumlayacağına dair korkuları yoktur, hatta yüreklerinden yükselen bu hassasiyetten memnunlardır, memnuniyet ve kendi kendini onaylama duygusuyla izin verirler duygularının yeşermesine. Dolayısıyla bir izleyici hissedebileceği en hüzünlü hisleri belki de daha önce böyle dokunaklı ve acıklı bir aşk tutkusunu hiçbir şekilde hissetmemiş arkadaşının yaşadığı felaketler için besler. Ancak durum ana öznede oldukça farklıdır. İçinde bulunduğu rezilliklerden ya da sıkıntılardan elinden geldiğince uzaklaşmaya mecburdur o kişi. Olaylara çok büyük bir önem verdiğinden, yaşadıklarının üzerinde çok şiddetli bir etki yapmasından korkar, benliğinin iplerini artık kendi elinde tutamayacağını hisseder ya da izleyicilerin mükemmel bir empatisine ya da tasvibine özne olmaktan korkar. Ardından düşüncelerini toplar, sadece hoş olanları bırakır, artık tutumundaki kahramanca alicenaplığından dolayı takdir almak ve hayranlık uyandırmak üzeredir. Böylesine asil ve kerim bir çaba gösterebileceğini bilmek, böylesine berbat bir durumda istediği gibi davranabileceğini bilmek onu neşe ile doldurur ve canlandırır, talihsizliklerinden kazandığı zaferle elde ettiği mükemmel sevinci alabilir böylelikle arkasına. Ancak diğer taraftan bir şekilde her zaman kaba ve değersiz görünür kendi musibetlerinin kederinde ve üzüntüsünde boğulan insan. Onun hissettiklerini içimizde hissedemeyiz. Hatta belki de onun durumunda olsak nasıl davranacağımızı tasavvur edemeyiz. Bu yüzden haksız -herhangi bir duyguya ne kadar haksız denilebilirse tabii, çünkü bu duygular doğamız tarafından karşı konulamaz bir şekilde belirlenir-, bir şekilde onu hakir görürüz.

Kendimiz için hissettiğimizden fazlasını başkaları için hissetti-

ğimiz durumlar haricinde kederin yarattığı acziyet hiçbir açıdan hoş gelmez bizlere. Düşkün ve muhterem bir babanın ölümünde evladı, herhangi bir ayıplanma olmadan bu duyguyu tetikleyebilir. Kederi, yitip gitmiş babasına karşı hissettiği bir tür empati üzerine kurulmuştur ve bizler de istekli bir şekilde bu insancıl duyguyu sahipleniriz. Ancak bu kişi aynı acziyeti sadece kendisini etkileyen başka bir talihsizlikte gösterseydi, kendisine aynı müsamaha gösterilmezdi. Sefalet içinde kalsaydı ve dilenci olsaydı, en berbat tehlikelere maruz kalsaydı, hatta ve hatta halka açık infaza kurban gitseydi ve darağacında tek bir damla yaş bile dökseydi, kendini insanoğlunun en yürekli ve en kerimlerinin gözünde bile yerlere düşürürdü. Onun için hissettikleri merhamet çok güçlü ve çok içten olurdu, ancak bu aşırı acizliğin karşısında o kadar sönük kalırdı ki kendini bütün alemin gözleri önünde açığa vuran bu kişiyi kesinlikle affetmezlerdi.Tutumu, onların yüreğinde kederden ziyade utancı tetiklerdi ve kendi başına getirdiği bu haysiyetsizlik, talihsizliklerinin arasındaki en içler acısı durum olarak görülürdü. Her türlü meydanda ölüme meydan okuyan Biron Dükü içine düştüğü durumu düşünüp, kendi düşüncesizliğinin yok ettiği keremini ve görkemini hatırlayıp dar ağacında ağladığında kendisini nasıl da rezil rüsva etmişti.

II. Bölüm: İhtirasın Kökeni ve Mevkilerin Farklılıkları Üzerine

İnsanoğlu kederden ziyade neşe ile bütün bir şekile empati kurmaya daha eğilimli olduğundan, zenginliklerimizle hava atar, fakirliğimizi ise gizli tutarız. Hiçbir şey toplumun gözü önünde sıkıntılarımızı ifade etmek zorunda olmak ve bütün alem halimizin farkındayken hiçbir beşerin yaşadığımız sıkıntıların yarısını bile tasavvur etmemesi kadar mahçup edici değildir. İşte insanoğlu duyguları bu şekilde değerlendirdiğinden zenginliklerin peşinde koşar ve fakirlikten kaçınırız. Bu dünyadaki zahmetlerin, telaşın amacı nedir? Hasisliğin ve ihtirasın, para, güç ve üstünlük isteğinin maksadı nedir ki? Doğamızın gerektirdiği ihtiyaçları karşılamak mıdır? En yoksul emekçinin maaşı bile onu geçindirmek için kâfidir. Görüyoruz ki aldıkları para beslenmeye ve giyime, evin ve ailenin rahat olmasına yetiyor. Ev ekonomisini titizlik ile inceleseydik, parasının büyük bir kısmını gereksiz olarak değerlendirebileceğimiz konfora harcadığını görürdük, hatta bazı sıradışı durumlarda ise caka satmak ve üstünlük sağlamak için harcayabilirdi bu paraları. Peki o zaman bu durumdan kaçınmanın sebebi nedir? Daha yüksek mevkilerden gelen kişilerin böyle bir fakirliğe düşmesi, hatta ve hatta emek bile harcamadan onunla aynı hayatı yaşaması, aynı mütevazi çatı altında yaşaması ve aynı gösterişsiz giysileri giymesi neden ölümden beter bir şey olarak görülmelidir? Karınlarının daha iyi doyduğunu mu düşünüyorlar ya da küçük bir eve kıyasla sarayda çok daha iyi uyuduklarını mı düşünüyorlar? Aksi oldukça fazla gözlemlenmiştir ve doğrudur, o kadar barizdir ki aynı şeye şahit olmasalar bile bu konudan bihaber olan tek bir kişi bile yoktur. Peki o zaman insanoğlunun her türlü mevkisinde geçerli olan üstünlük isteği nereden gelmektedir? Durumumuzu iyileştirmek olarak nitelendirdiğimiz, insan hayatındaki en büyük amaçlardan birinin bize sunduğu avantajlar nelerdir? Gözlemlenmek, özel

olarak ilgilenilmek; empati, gönül hoşluğu ve tasvip ile dikkate alınmak… İşte bunlardır durumumuzu iyileştirmekten beklediklerimiz. Ancak gösteriş her zaman ilgi ya da tasvip odağı olduğumuzu düşündüğümüzden kaynaklanmaktadır. Zengin adam zenginlikleriyle övünür, çünkü bütün dünyanın ilgi odağını olduğunu bilir ve bu durumunun getirdiği avantajlarla kendini etkileyen hoş duyguların insanlar tarafından sahiplenilmeye hazır olduğunun farkındadır. Bunu düşündüğü anda göğsü kabarmaya başlar ve sanki içinde genişler, kendine getirdiği diğer tüm avantajlardan ziyade işte budur onun zengin olduğunun farkına varmasını sağlayan şey. Ancak fakir ise fakirliğinden utanç duyar. Fakirliğin onu insanların ilgisinden mahrum bıraktığını ya da farkına varıldığında yaşadığı sefalet ve sıkıntılara herhangi bir duygudaşlık beslenmeyeceğini hisseder kişi. Gözardı edilmek ve onaylanmamak her ne kadar tamamen farklı şeyler olsalar da karanlık(gizlilik) bizleri şerefin ve tasvibin ışığından saklar, herhangi bir kişi tarafından fark edilmediğimizi bilmek en hoş umutları bile elzem olarak bastırır, insan doğasının en ateşli arzusunu bile yok eder. Fakir adam gelip giderken kimse farkına varmaz, bu karanlık öyle bir karanlıktır ki sanki harabe evinde oturmak ile aynı şeydir kalabalığın arasında dolaşmak. Hakir tasaları ve acı aldırışları hovardaları ve şen insanları ilgilendirmez. Gözlerini ondan sakınırlar. Olur da yaşadıkları sıkıntıların aşırılığından dolayı onlara bakmak durumunda kalırlarsa, bunu sadece hakaret edermişçesine bir bakış atmak için yaparlar. Talihliler ve haysiyetliler, insan biçareliğinin kendilerinin önünde sergilenmesi küstahlığı ve mutluluklarının sükunetini bozacak bu sefaletin nefret uyandıran tarafı karşısında hayrete düşerler. Ancak bunun aksine dünyanın tüm gözleri mevkii makam sahibi kişilerin üzerindedir. Herkes hevesle ona bakmaya çalışır ve onu etkileyen içinde bulunduğu koşulların yarattığı neşe ve

iftihar duygusunu en azından empatiyle de olsa hissetmeye çalışır. Bütün hareketleri toplumun ilgi odağıdır. Duymazdan gelinen sözü, görmezden gelinen hareketi hemen hemen hiç yoktur. O herkesin gözleriyle süzdüğü insandır, üstlerinde yaratabileceği tesir için gerekli anı ve teşviği kollayarak herkesin tutkularını beklentiler içinde bırakmak onun elindedir. Hareketleri bütünüyle gülünç değilse eğer, insanların dikkatini çekmek, kendini odak noktası haline getirmek ve herkesin empati kurmasını sağlamak neredeyse her zaman imkanı dahilindedir. Oluşturduğu kısıtlamaya, yarattığı özgürlük kaybına rağmen zenginliği bir kıskançlık öznesi haline getiren ve bu zenginliğin peşinde yaşanılan tüm endişeleri, çekilen tüm zahmetleri zenginliğin kazanılmasıyla sonsuza kadar yok eden ve telafi eden şey, nihayetinde kazanılan bu boş vakit, tüm bu rahatlık, tüm bu kaygısız emniyet hissiyatıdır. Tasavvurumuzun onları göstermeye eğilimli olduğu gerçek dışı renkler ile zenginlerin hallerini düşündüğümüzde, mükemmel ve mutlu bir durum neredeyse en soyut ifadesi olarak görünür bizlere. Bizleri uykudan uyandıran rüyalarımızda ve boş dalgınlıklarımızda gördüğümüz, tüm arzularımızı gerçekleştirdiğimizi tasavvur ettiğimiz durumun tam da kendisidir bu. Böylelikle bu zenginliği yaşayanların hissettiği memnuniyet ile farklı bir empatiye gireriz. Her türden heveslerini destekler ve tüm isteklerinin gerçekleşmesini dileriz. Böyle hoş bir durumu bozabilecek ve berbat edebilecek herhangi bir şeyin varlığı karşısında dahi nasıl da hayıflanırız! Böylesine bir sefa içerisindeki yaşamın ölüm tarafından sonlandırılacağına inanamaz, onların ölümsüz olmasını bile geçiririz içimizden. Doğa Ananın onları böyle engin mevkilerden alıp mütevazı, ancak her evladına verdiği bu buyurgan kabire yerleştirmesinin acımasızca olduğunu düşünürüz. Sen çok yaşa, ey büyük Kral! Eğer deneyimlerimiz bize bunun ne kadar saçma olduğunu öğretmediyse, şarka

mahsus pohpohlama geleneğiyle yapacağımız iltifat budur işte. Başlarına gelen her musibet, uğradıkları her türlü zarar, izleyicinin yüreğinde başka bir insan aynı şeyleri yaşadığında hissedecekleri şefkatin ve kinin on katını filizletir. Bir trajedinin konusu sadece bir kralın yaşadığı talihsizliklerdir. Bu konuda aşıkların yaşadıkları talihsizlikleri andırırlar. Tiyatroda ilgimizi çeken iki ana konu budur. Çünkü her ne kadar deneyimimiz ve mantığımız bize tersini emretse de tasavvurumuzda bu iki durumdaki mutluluğun her şeyden daha büyük olduğunu bizlere gösteren önyargılar vardır. Dolayısıyla böyle mükemmel bir sefayı bozmak ya da ona bir son vermek dünyanın en gaddarca şeylerinden biri gibi gelir bize. İç savaşlarda dökülen binlerce masumun kanı, I.Charles'ın ölümünden daha fazla öfke uyandıramamıştır. İnsan doğasından bihaber biri; insanların kendinden aşağıda olanların sefaletine karşı kayıtsızlığını ve kendinden üstte olanların yaşadığı acılar karşısında hissettikleri esefi ve öfkeyi görecek olsaydı, daha kötü durumda olan birileriyle karşılaştırıldığında yüksek mevkide olan birinin yaşadığı acıların daha ızdıraplı olduğu ve ölümünün daha sancılı olduğu çıkarımını yapardı. İnsanoğlunun zenginin ve güçlünün tutkularını paylaşmaya yönelik eğilimi, mevkilerin ayrımı ve toplum düzeninden kaynaklanmaktadır. Üstlerimize yağcılık yapmamız, durumlarından bir çıkar sağlamak istediğimizden ziyade onların durumuna duyduğumuz hayranlıktan kaynaklanmaktadır. Faydaları sadece belirli bir kesimedir, ancak talihleri neredeyse herkesi ilgilendirir. Mükemmeliyete çok çok yaklaşan bir mutluluk düzenini kurmalarına yardım etmek için can atarız. Gösteriş ya da onlara iyilikte bulunmanın şerefi dışında herhangi bir çıkar beklemeden sırf onlar için hizmet etmeyi arzularız. Hürmetimiz genel olarak ya da bütünüyle ne böyle bir itaatin getireceği faydadan ne de bu şeyi en çok özendiren toplum düzeninden kaynaklanmaktadır.

Toplum düzeni onlara karşı çıkmamızı gerektirdiğinde bile bunu çok zor beceririz. Halkın hizmetkarı olan krallara itaat edilmesi, karşı çıkılması, bunların tahttan indirilmesi ya da kamu koşullarına göre cezalandırılması mantığın ve felsefenin bir ilkesidir. Doğanın düsturu değildir. Doğa, onların önünde boyun eğmemizi, engin makamlarının önünde titreyip diz çökmemizi, yaptığımız her şey karşısında tek bir gülümsemelerinin bile bize kâfi olduğunu düşünmemizi, başımıza herhangi bir şey gelmeyecek olsa da memnuniyetsizliklerinden adeta tüm riyazetlerin arasından en şiddetlisi gibi korkmamızı emrederdi. Böyle yüksek mevkideki insanlara sıradanmış gibi davranmak, sıradan olaylar üzerine mantık yürütmek ve onlarla tartışmak öyle bir azim gerektirir ki aşinalığı ve tanışıklığı olmadan bunu yapabilecek kadar alicenap olan çok az insan bulunmaktadır. En güçlü güdüler, en şiddetli tutkular; yani korku, nefret ve kin bile onlara hürmet göstermemize yönelik doğal eğilimimizi zorlukla dengeleyebilirler. Ekseriyet buna şiddetle karşı çıkmadan ya da onları cezalandırmak ya da tahttan indirmek istemeden önce, yönetimi adil olsun olmasın bütün bu tutkuların en güçlülerini tetiklemelidir. Halk bu seviyeye getirildiğinde bile yumuşamaya eğilimlidir. Bir anda kendilerinden üstte görmeye alıştıkları kişilere hürmet beslemeye devam ederler. Krallarının küçük düşürülmesini kabullenemezler. Merhametleri kinlerinin yerini alır, uğradıkları bütün tahrikleri unuturlar, sadakatlerinin temelleri yeniden canlanır ve nasıl ona karşı çıktılar ise aynı şiddetle eski efendilerinin dağılmış otoritelerini yeniden kurmaya çalışırlar. I. Charles'in ölümü kraliyet hanedanlığının yeniden kurulmasını sağlamıştı. Gemiyle kaçarken halk tarafından yakalandığında II. James'e duyulan merhamet, neredeyse devrime mani olacaktı ve eskisinden daha da güçlendirdi bu süreci. Önde gelen kimseler halkın takdirini kazanmanın ne kadar kolay olduğunun farkında değiller mi? Ya

da diğer insanlar gibi bu takdirin kanla ya da terle kazanıldığını mı düşünüyorlar? Genç asiller hangi önemi başarılarla mevkisinin ağırlığını kaldırabilir? Atalarının onlara öğrettiği erdemi kullanarak, hangi başarılarla sevgili yurttaşlarından daha üstün olmaya layık hale gelebilirler? Bu bilgiyle, çalışkanlıkla, sabırla, özveriyle ya da benzer bir erdemle mi gerçekleşmektedir? Bütün sözleri dinlendiğinden, bütün hareketleri izlendiğinden sıradan davranışlarda bir tutumu alışkanlık haline getirir ve her biri hareketini en düzgün adap ile gerçekleştirmeye çalışır. Ne kadar izlendiğinin farkında olduğundan ve insanoğlunun isteklerini yerine getirmeye ne kadar hevesli olduğunu bildiğinden, en alakasız olaylarda bile bu düşüncenin mevcudiyetinden dolayı tetiklenen özgürlük ve moral ile hareket eder. Havası, tutumu, tavırları… Bunların her biri üstünlüğünün zarif ve ince farkındalığını gösterir kişinin, alt mevkilerde doğanlar bu mizaca ulaşamaz bile. İşte insanları otoritesine daha da rahat itaat etmesini sağlayan maharetler de bunlardır, isteklerini kendi zevkine göre yönetebilmenin kaynağı budur. Bu tavırlarla nadiren hayal kırıklığına uğrar bunları kullanabilen biri. Bu maharetler mevki ve üstünlük ile birleştiğinde sıradan koşullar altında dünyayı yönetmeye bile kâfi gelir. XIV. Louis hükümdarlığının büyük bir bölümünde sadece Fransa'da değil, aynı zamanda tüm Avrupa'da muhteşem bir prens olarak örnek gösterilmiştir. Ancak bu saygınlığı kazanmasını sağlayan yetenekler ve erdemler neydi? Her işteki dürüst ve sarsılmaz adalet duygusu muydu? İştirak ettiği uçsuz bucaksız tehlikeler ve zorluklar mıydı? Ya da bu saygınlığın peşinde koşarken gösterdiği usanmaz ve boyun eğmez itina mıydı? Aşırı bilgisinden, hassas muhakeme gücünden ya da epik kahramanlığından mı kaynaklanmaktaydı bu? Hayır, bu niteliklerin hiçbiri değildi aslında ona bu itibarı kazandıran. Ancak Avrupa'daki en güçlü prenslerden biriydi ve bunun sayesinde

krallar arasındaki en yüksek mevkiyi elde etmişti. Tarihçisi ise şöyle diyordu: "Bütün nedimleri görüntüsünün zarafeti ve niteliklerinin haşmetli güzelliği ile aşmıştı. Öyle bir yürüyüşü ve tavrı vardı ki sadece kendisine ve mevkisine yakışır, başkasında olsa abes kaçardı. Kendisiyle konuşanlar üzerinde yarattığı utangaçlık, üstünlüğünün farkında olmasıyla beraber gizli bir tatmin duygusunu göklere çıkartıyordu. Kendisinden bir iyilik isteyen mahçup düşmüş ve utanan yaşlı bir subay, konuşmasını tamamlayamadığında ona şöyle demişti: Efendimiz, Majesteleri, umuyorum ki sizin karşınızda titrediğim kadar muarızlarımız karşısında böyle titremeyeceğime inanacaksınızdır. Böylelikle istediğini elde etmiş, herhangi bir zorluk yaşamamıştı." Böyle havai başarılar, mevkileriyle ve şüphesiz diğer yetenekleriyle ve erdemleriyle birleştiğinde aleladelikten çok da uzak görünmese de prensi o çağda büyük bir itibar ile kuşatmış, gelecek nesillerin bile anısına hürmet etmesini sağlamıştır. Onun çağında ve onun mevcutiyetinde bu erdemlerle karşılaştırıldığında başka hiçbir erdemin herhangi bir değerinin olmadığı görünmektedir. Bilgi, çalışkanlık, kahramanlık ve ihsan titrer, mahçup düşer önünde ve tüm şerefini kaybeder adeta. Ancak, alt mevkiden insanların kendini yüceltmesi için gereken başarılar böyle şeyler değildir. Kibarlık, büyüklerin erdemidir. Kendilerinden başkalarının şerefini yüceltmez. Onların davranışlarını taklit eden ve bu sıradan davranışının adaba uygunluğu ile kendini üstün zanneden bir züppe, ahmaklığı ve cüreti için iki kat küçümsenmeye layıktır. Kimsenin bakmaya bile tenezzül etmediği bir adam, başını kaldırarak yürümek ya da bir odaya girerken ellerini arkaya bağlamak için neden kendini kasmalıdır ki? Tabii ki oldukça yüzeysel bir ilgiyi çeker üstüne ve hiçbir ölümlünün hissedemeyeceği, kendi önemini ona hissettiren bir alakayı fakeder. Dostlarının saygısıyla tutarlı olabildiği kadar bir aldırışsızlıkla harmanlanmış

fevkalade bir tevazu ve gösterişsizlik, bir kişiyi özel kılan davranışların ana nitelikleri olmalıdır. Eğer kendini daha farklı bir yere taşımak istiyorsa insan, bu daha önemli erdemlerle gerçekleşmelidir. Yüksek mevkidekilere tâbi kişileri elde etmek istiyorsa, kendisine tâbi kişiler elde etmelidir ki bunları elde etmek için vücudunun gücünden ve zekasının ürünlerinden başka kullanabileceği bir şey yoktur. Dolayısıyla bu yetenekleri kullanmalı, mesleğinde daha fazla bilgi sahibi olmalı, ustalığını uygularken daha çalışkan olmalıdır. Çalışırken sabırlı, tehlikedeyken yavuz, sıkıntıdayken çetin olmalıdır. Zorluklarla, önemle ve aynı zamanda işlerinde iyi bir muhakeme yeteneğiyle ve isteklerini gerçekleştirirken ciddi, boyun eğmez bir özenle bu yetenekleri insanlara sergilemelidir. Dürüstlük ve sağduyu, cömertlik ve içtenlik her türden olayda davranışlarını şekillendirmelidir. Ayrıca aynı zamanda içindeyken adab-ı muaşerete uygun davranabilmek için en muhteşem yeteneklere ve erdemlere sahip olunması gereken ancak kendilerini şerefle kuşatanların en muhteşem takdirleri alacağı durumlara cüretle girişmesi gereklidir bir kişinin. İçinde bulduğu halden dolayı sıkıntılı ancak ruh ve hırs dolu bir adam nasıl bir sabırsızlıkla kendini farklı kılmak için büyük bir fırsat bekler? Dış savaşta ve iç çatışmalarda bile adeta altın arar gibi memnuniyetle çıkarını arar. Gizli aktarımlar ve hazlar ile onları bekleyen bütün bu karışıklığı ve katliamları izler, insanoğlunun dikkatini ve takdirini alabilecek bu dilenen vakaların ihtimalini gözleri parıldayarak izler. Ancak bütün görkemleri sıradan tutumlarının yerindeliğinden ibaret olan, bu naciz şanın kendisine sağladıklarıyla yetinen, başka bir şeyi elde etmek için herhangi bir yeteneğe sahip olmayan mevki sahibi ve seçkin insanlar; zorluklar ve sıkıntılarla elde edilebilecek büyüklüklerle kendilerini küçük düşürmek istemezler. Bir baloda ilgi odağı olmak en büyük başarıları, bir aşk kaçamağında istediğini elde et-

mek en büyük zaferleridir. Bütün toplumsal karışıklıklardan kaçınır, çünkü bunu insanları sevdiğinden değil, yüce insanlar astlarını kulları olarak görmediğinden, cesaret edemediğinden değil, nadiren hatalı olduğundan dolayı değil, böyle durumlarda elzem olan erdemlerin hiçbirini taşımadığından ve böylelikle halkın dikkatini başkaları çekeceğinden gerçekleştirir bu kaçınmayı. Hatta kendisini ufak bir tehlikede gibi gösterip bu da moda haline geldiğinde bir sefere bile katılabilir. Ancak sürekli ve uzunca bir sabır, çalışkanlık, cesaret ve fikirsel özen gerektiren herhangi bir durumu düşündüğünde korkuyla zangırdar adeta. Böyle yüksek mevkilerde doğan bir kişi için böyle erdemler neredeyse ulaşılmazdır. Neredeyse tüm yönetim biçimlerinde hatta monarşilerde bile en yüce makamlar ve idarenin büyük bir çoğunluğu genellikle kendilerinden daha üst sınıflardan gelen kişilerin baskılarına rağmen ağırbaşlılıkları ve yetenekleriyle kendilerini kanıtlamış orta sınıftan ya da düşük sınıflardan gelen kişilere aittir. Bu kişilerin gösterdiği çabalarla başta dalga geçilmiş, ardından bu çabalar kıskanılmış ve en sonunda "insanların daha üst mevkiden gelenler tarafından yönetilmesi gerektiği" sebep gösterilerek kendilerine engel olmaya çalışılmıştır. Yüksek mevkilerden düşük mevkilere düşmeyi katlanılmaz kılan da insanoğlunun üzerindeki yetilerin de kaybedilmesidir. Makedon Hanedanlığı, Paulus Aemilius tarafından alaşağı edildiğinde şansızlıklarına olacak ki Roma halkının dikkati daha çok fatihe yönelmişti. Yaşları durumun farkında olamayacak kadar küçük hanedanlık çocukları, eğlence ve saadetin arasında en narin keder ve merhamet duygularıyla halkı resmen kalbinden vurmuştu. Ardından yıkılmış ve şaşırmış bir şekilde, başına gelenlerin büyüklüğü hakkında hiçbir duygu hissetmeden alayda kral görünmüştü. Arkadaşları ve bakanları ise arkadan onu takip ediyordu. Yürüdükleri sırada, sıklıkla tahtından edilmiş krallarına bakıyor-

lar, baktıkça da gözyaşlarına boğuluyorlardı. Bütün hareketleri kendi dertlerinden de öte, krallarının derdinin büyüklüğüne yandıklarını gösteriyordu adeta. Gönlü zengin Romalılar ise aksine ona aşağılar ve öfkeli gözlerle bakıyorlar ve böyle dertler altında yaşamayı kaldırabilecek kadar ruhsuz bir adama gösterilecek bütün merhameti değmez olarak görüyorlardı. Neydi başlarına gelen bu felaketler gerçekten? Birçok tarihçiye göre, güçlü ve merhametli insanların himayesinde kendisinin bile kıskanması gerektiği bir durumda; zenginliğin, rahatlığın, boş zamanın ve güvenliğin -hatta kendi yapacağı deliliklerinin bile onu tehlikeye sokmayacağı bir durumda- mevcut olduğu bir durumda kalan günlerini geçirecekti. Artık hayranlardan, yağcılardan ve ona bağımlı yaşayanlardan oluşan, bütün hareketlerini izlemeye alışmış ayak takımı ile çevrelenmeyecekti. Artık ne kalabalık onun üzerine gözlerini dikecekti, ne de saygılarını, şükranlarını, sevgilerini ve takdirlerini kazanmak için gerekli güce sahipti. Ulusların tutkuları artık onun arzuları etrafında biçimlenmeyecekti. İşte kralı her türden duygudan yoksun bırakan bu katlanılmaz musibet buydu. Buydu arkadaşlarının kendi talihsizliklerini unutmasını sağlayan. Buydu işte alicenap Romalılara bile böylesine ruhsuz bir adamın nasıl hayatta olduğunu sorgulatan. Çok sevgili Lord Rochfaucault şöyle der: "Aşkın sonu sıklıkla ihtirastır, ancak ihtiras neredeyse hiçbir zaman aşk ile son bulmaz." Bu tutku tamamen kalbi kapladığında ne düşman ne de varisini tanır insan. Kalbini kaplamış bu tutkuya ya da -hatta- halkın takdirine alışanlara diğer tüm zevkler iğrenç ve eksik gelir. İhtirasının sonucunu daha iyi almak için, kendi rahatları için yılmadan çalışan, artık nail olamayacakları şerefleri küçümseyen görevinden alınmış devlet adamları arasından kaçı bu konuda başarılı olabilmiştir? Aralarından çoğu bitkin ve sıkıcı bir tembellikle, kendi yetersizliklerini düşündüklerinde üzgün, özel ha-

yatla alakadar olamayacak kadar meşgul, eski büyüklüklerinden bahsetmek harici hiçbir şeyden keyif almayan, beyhude bir planla o eski büyüklüklerine ulaşmak dışında hiçbir şeyden memnun olmayan bir şekilde geçirmiştir zamanlarını. Özgürce, korkusuzca ve kimseye bağlı kalmadan yaşamak, bir kral önünde özgürlüğünüzü pazarlık unsuru yapmak istemediğiniz konusunda cidden kararlı mısınız? O zaman bu erdemli azim içinde yaşamaya devam etmek için tek bir yol var gibi görünmektedir. Çok az kişinin kurtulabildiği mevkileri asla elde etmeyin, hiçbir zaman kendinizi ihtirasa kaptırmayın, hiçbir zaman sizden önce dünyanın yarısının dikkatini çekmiş yönetim üstadlarıyla kendinizi kıyaslamayın. İnsanların akıllarında en yüksek empati ve dikkat öznesi olunan bir mevkide kalmak işte böylesine muazzam bir öneme sahiptir. Dolayısıyla, yöneticilerin eşlerini birbirine kıran mevkilere girmek amacıyla sarfedilir insanoğlunun emeğinin yarısı. Bütün bu arbedelerin ve telaşın sebebi, bütün adaletsizliğin ve yağmanın kaynağıdır, para tutkusunun ve ihtirasın yarattığı bu koltuk. İşte bu yüzden denir ki akıllı insanlar koltuklardan, mevkiilerden nefret ederler. Bir masanın başında oturmaktan iğrenirler, bu önemsiz durum aracılığıyla -ki en küçük avantaj dahi dengeyi bozmaya yeter- idarenin başına kimin getirildiğini önemsemezler bile. Ancak mevkiden, yani üstünlüğün belirtilmesinden, hakettiğinden aşırı yüksek ya da aşırı düşük bir mevkiye getirilmediği sürece, bilgelik ve gerçek felsefeyi bir ilke haline getirmediği sürece insan hiçbir zaman nefret etmez. Davranışlarının adabının, kendini halkın tasvibi için uygun bir aday haline getirdiğine öyle emindir ki dikkate alınmamak ya da onaylanmamak gibi bir derdi olmaz ya da kendi zavallılığına öyle alışmıştır ki üstünlük elde etme arzusunu ve her türlü dileğini unutmuş olduğu gibi, miskin ve alık bir kaygısızlık içine batmak gibi bir hal içindedir. Bu şekilde halkın empati dolu dik-

katinin ve şen kutlamalarının doğal bir hedefi haline gelmek, yani başdöndürücü görkemiyle insanı refaha kavuşturan bir hali, hiçbir şey talihsizliklerimizin duygudaşlığımızdan ziyade kardeşlerimize yönelik aşağılamalarımızın ve kaçınmalarımızın bir öznesi olduğunu öğrenmenin verdiği sıkıntının kasveti kadar karartmaz. İşte bu yüzdendir ki en rezil musibetler, kaldırması zor olanlar değildir her zaman. Büyük sıkıntılardan ziyade asıl ufak olaylarla insan içine çıkmak küçük düşürücüdür. İkincisi herhangi bir empati uyandırmaz iken ilki mağdurun hissettiklerine kıyasla hiçbir değeri olmayan bir empati uyandırsa da oldukça canlı bir merhamet duygusuna hitap eder.

Mağdurun hissettiklerinin yanında duyguları oldukça düşük kalsa da izleyicilerin eksik duygudaşlığı bile, sefaletini kaldırabilmesi için destek sunar insana. Neşeli bir toplantıdan önce bir beyefendi, pasaklı ve yırtık sökük giysilerle insan önüne çıkmaktan ziyade, kan ve yaralar ile çıkmayı yeğler. İlk olay insanların gülmesine neden olacakken diğeri ise şefkatlerine hitap eder. Bir suçluyu teşhir direğine gönderen hâkim, onu darağacına göndermekten daha da fazla rezil rüsva eder. Ordusunun baş komutanını yıllar önce falakaya yatırtan büyük bir prens, komutanın onurunu geri döndürülemez bir biçimde zedelemiştir. Eğer onu kurşuna dizdirseydi ve rdiği ceza teşhir direğinin yanında hafif kalırdı. Değnekle dövülmek, kılıçla saldırıya uğramaktan aşikardır ki daha utandırıcıdır. Böyle hafif cezalar, onurunun zedelenmesini en büyük kötülük olarak kabul eden bir beyefendiye uygulandığında insancıl ve gönlü zengin insanlar bunu en kötü cezalardan biri olarak değerlendirir. Dolayısıyla bu mevkiden insanlar konu olduğunda evrensel olarak farklı değerlendirilirler ve çoğu durumda onların canını alan hukuk, onurlarını zedelemeyecek şekilde tesis edilir. Nitelikli bir insanı kırbaçlamak ya da teşhir direğine asmak, hangi suç olursa olsun Rusya hariç

hiçbir Avrupa devletinin yapamayacağı bir gaddarlıktır. Cesur bir adam darağacına götürüldüğünde rezil rüsva olmaz, aksine teşhir edildiğinde rezil olur. Darağacındaki davranışları ona evrensel bir itibar ve takdir kazandırabilirken teşhir direğinde hiçbir tutumu onu makbul buldurmaz. Darağacında onu izleyenler onu destekler ve kendini bu utançtan kurtarırlar, sonuçta insanın sadece kendisinin hissettiği bir sefalet, hissedilebilecek en rezil duygudur. Diğerinde ise herhangi bir empati kurulmaz. Eğer kurulacak olursa da acıyla değil, izlenen acı karşısındaki empatisizliğin idrakinden kaynaklanan önemsiz bir tanesi kurulur.Yaşadığı utanç paylaşılır, kederi değil. Ona acıyanlar ise kızarır ve kafasını aşağı eğerler. Kendisi de aynı şekilde boynunu büker ve geri dönülemez bir şekilde onurunun zedelendiğini hisseder, ancak bunu suçundan dolayı değil, cezasından dolayı hisseder. Ancak bunun aksine kararlılıkla darağacına giden biri itibar ve tasvip ile insanlar tarafından kuşatıldığından, aynı cesur çehreyi benimser, olur da işlediği suç diğerlerinin saygısından onu mahrum bırakmazsa, çektiği ceza bunu hiç yapmaz. İçinde bulunduğu durumdan dolayı kimsenin onu aşağılamadığına ya da alay etmediğine dair şüphesi kalmaz ve böylelikle sadece mükemmel bir sükuneti değil, zaferin ve iftiharın kokusunu çeker edebiyle içine. Cardinal de Retz şöyle söyler: "Büyük tehlikelerin belirli bir çekiciliği vardır, çünkü yanlış yaptığımızda bile bizleri bekleyen şeref vardır. Ancak daha küçük tehlikeler her zaman dehşet vericidir. Çünkü başarısızlıkları, her zaman saygınlık kaybı takip eder." Şu anda incelediğimiz cezalandırma konusunda C.Retz'le hemfikiriz. İnsanın erdemi, acıdan, fakirlikten, tehlikelerden, ölümden daha güçlüdür. Çünkü erdem, bu vakaları alaşağı edebilmek için elinden gelen en büyük gayreti bile sarfetmez. Ancak insanın sefaletiyle alay edilmesi ve ona hakaret edilmesi için sergilenmesi, alaşağı edilmesi, alay konusu haline

gelmesi onun metanetini kırabilme ihtimali çok daha fazla olan durumlardan biridir. İnsanların aşağılamalarıyla kıyaslandığında diğer bütün kötülükler rahatlıkla kaldırılabilir.

III. Bölüm: Zenginlere ve Mevki Sahiplerine Olan Hayranlık Eğiliminden ve Fakir ve Kötü Durumdakileri Hor Görmek ya da Gözardı Etmekten Kaynaklanan Ahlaki Yozlaşmalar Üzerine

Zenginlere ve güçlülere hayran olma, hatta tapma eğilimi ve fakirleri hor görme, en azından göz ardı etme eğilimi toplumsal düzeni ve mevkilerin ayrımını kurmak ve korumak için gerekli olsa da ahlaki duygularımızı yozlaştıran en büyük ve en genel sebeptir. Zenginlik ve güçlülüğün sıklıkla bilgeliğin ve erdemin bir öznesi olan saygıyla ve hayranlıkla karşılanması, fakirlik ve acziyet üzerine aşağılanma vasıtasıyla atılan kusurluluk ve ahmaklık fikri, bütün çağların ahlakçılarının ezelden beri yakındığı bir şeydir. İki tarafın da saygıdeğer olmasını ve saygı görmesini arzulamaktayız. İki tarafın da rezil olmasından ve rezil edilmesinden çekinmekteyiz. Ancak dünyaya dönüp bir baktığımızda, ne bilgeliğin ve erdemin saygının yegane öznesi olduğunu, ne de kusurluluğun ve ahmaklığın aşağılanmanın yegane öznesi olduğunu görmekteyiz. Saygı dolu bakışların, bilgili ve erdemli olanlardan ziyade zengin ve güçlü olanlara yönlendiğini sıklıkla görebiliyoruz. Güçlülerin kusurlarının ve ahmaklıklarının, masumların fakirliklerinden ve acziyetlerinden çok daha az aşağılandığını da görüyoruz. İnsanoğlunun saygısını ve hayranlığını hak etmek, edinmek ve bunun sefasını sürmek, ihtirasın ve rekabetin ana amaçlarını oluşturur. Aşırı istenen bu hedefe ulaşabilecek iki yol vardır önümüzde: Birincisi, bilgelik ve erdemlilik üzerine çalışmaktır.İkincisi ise zenginliği ve gücü elde etmektir. Rekabette ise iki farklı karakter vardır: Biri, mağrur bir ihtiras ve gösterişçi bir açgözlülük sahibidir. Diğeri ise mütevazi bir haya ve adil bir hakkaniyet sahibidir. Bu iki farklı model, iki farklı resim, karakterimizi ve davranışlarımızı şekillendirebilmemiz için önümüze sunulmuştur: Biri, çiğ renkli ve parıltılıdır. Diğeri ise anahatlarında daha

düzgün ve daha güzeldir. Biri adeta bakılması için çırpınırken diğeri ise en keskin ve en dikkatli izleyicinin dikkati harici kimsenin dikkatini çekmez. Genel olarak bilgili ve erdemli olsalar da korkarım ki aralarından sadece seçkin ve küçük bir bölümü bilginin ve erdemin gerçek ve daimi hayranlarıdır. İnsanların büyük bir kısmı hayranlar ve tapınanlardan oluşmaktadır. Daha da ilginç olan şey ise bunların büyük bir çoğunluğunun zenginlik ve büyüklüğün karşılıksız hayranı ve kulları olmalarıdır. Bilgelik ve erdem için hissettiğimiz saygı, şüphesizdir ki büyüklük ve zenginlik için olanından oldukça farklıdır ve bu ayrımı anlayabilmek için çok da iyi bir muhakeme yeteneğine sahip olmak şart değildir. Ancak bu ayrıma rağmen bu iki duygu arasında oldukça dikkate değer bir benzeşim bulunmaktadır. Belirli özelliklerinde tabii ki de farklılardır, ancak genel çehreleriyle incelendiğinde birbirine o kadar yakın görünürler ki dikkatsiz gözlemciler birini diğeriyle karıştırabilir. İkisinin de aynı değeri hakettiği önkoşul olarak alınsa bile, fakir ve mütevaziyle kıyaslandığında zengin ve güçlüye daha fazla saygı göstermeyen bir kişi zor bulunur. Birçok insan ilkinin gerçek ve somut değerinden ziyade bu ikinci türden insanın aşırılığı ve cakası karşısında ona çok daha fazla hayran kalır. Değerden ve erdemden arındırılmış bir zenginliğin ve güçlülüğün saygımızı hakettiğini belirtmek ne iyi bir ahlak için ne de iyi bir hitabet için kabul edilirdir. Yine de neredeyse her zaman bunu elde ettiklerini, dolayısıyla bir şekilde bu niteliklerin doğal özneleri olduğunu görmeliyiz. Kusurlar ve ahmaklıklar sebebiyle böyle mevkilerden çok daha aşağı mevkilere düşülebilir. Ancak bu kusrun ve ahmaklığın buna sebep olabilmesi için kusrun ve ahmaklığın aşırı derecede büyük olması gereklidir. Ünlü bir insanın ahlaksızlığı, daha kötü durumdaki bir adamın ahlaksızlığından çok daha az hor görülür ve bundan çok daha

az tiksinilir. Ünlü birinin daimi ve bariz ahlaksızlığı çok da fazla umursanmazken herhangi bir insan kötü durumda olduğunda en ufak bir sınır aşımı bile adab-ı muaşeret ve itidal kurallarına bir hakaret olarak görülür. Orta ve daha aşağı sınıflarda, erdeme ve zenginliğe giden yol, yani en azından bu mevkilerdekinin bekleyebileceği zenginliğe giden yol ne mutludur ki neredeyse hepsi için hemen hemen aynıdır. Orta ve daha aşağı mesleklerde, gerçek ve somut mesleki yetenekler, sağduyulu, adil, sıkı ve ölçülü bir tutum ile desteklendiğinde ortaya çıkan yol, nadiren başarısızlıkla sonuçlanır. Hatta bazen davranışlar doğru olmadığında dahi insanın yetenekleri onu üstünlüğe götürebilir. Yine de alışkanlık haline getirilmiş düşüncesizlik, adaletsizlik, acziyet ya da ahlaksızlık insanı bozabilir ve en mükemmel yetenekleri bile bütünüyle mahvedebilir. Ancak orta ve aşağı sınıflardaki insanlar, korku içinde biat ettikleri hukuk sisteminden ya da adaletin temel ilkelerinden asla muaf olamazlar. Bu insanların başarısı da neredeyse her zaman komşularının ve emsallerinin yardımları ve olumlu kanaatlerine bağlıdır. Bu kanaat ve yardımlar ise tahammülkar ve tutarlı bir davranış tutumu olmadan nadiren kazanılabilir. Dolayısıyla eski bir vecize olan "Dürüstlük en iyi politikadır" sözü, bu durumlarda neredeyse her zaman mükemmel doğruluğunu korumaktadır. Bu gibi durumlarda kaydadeğer derecede bir erdem bekleriz kişiden. Toplumun değerleri için iyidir ki bu tarz durumlar insanoğlunun büyük bir kısmında geçerlidir. Ancak daha yüksek mevkilerde ise ne yazıktır ki durum hep aynı değildir. Başarının ve terfilerin zeki ve bilgili emsallerinin itibarından ziyade cahil, küstah ve mağrur büyüklerin hayali ve aptalca yardımlarına bağlı olduğu prenslerin saraylarında zenginlerin konuk odalarında yağcılık ve yalancılık, değerin ve yeteneklerin yanında baskın kalır. Böyle topluluklarda, hizmet

yetisinden çok tatmin yetileri önemlidir. Sakin ve barışçıl zamanlarda, fırtına oldukça uzakta olduğunda prens ya da büyük adamın düşündüğü tek şey eğlencesidir ve başkalarının hizmetine ihtiyaç bile duymadığını ya da onu eğlendirenlerin ona yeterince layık olmadığını düşünmeye meyyaldir. Harici incelikler, ünlü olarak adlandırılan aptalca ve densizce bir kişinin önemsiz başarıları, bir savaşçının, bir devlet adamının, bir filozofun ya da bir yasamacının somut ve eril erdemlerinden çok daha fazla takdir edilir. Muhteşem ve berbat erdemler, bir konseye, bir senatoya ya da bir savaş alanına yakışan bütün erdemler, böylesine yozlaşmış toplumun ana öznesi olmuş küstah ve önemsiz dalkavuklar tarafından son derece hakir görülür ve alaya alınır. Sully Dükü, XII. Louis tarafından oldukça acil bir durumda fikrinin alınması için çağırıldığında kralın gözdelerinin ve nedimlerinin birbirine fısıldadığını ve onun demode görünüşüne güldüğünü gözlemlemişti. Yaşlı savaşçı ve devlet adamı ardından şöyle belirtmişti: "Majestelerimizin babası ne zaman danışma şerefini bana nail görse, saray soytarılarının antrede beklemesini emretmiştir." Zenginlerin ve güçlülerin "moda" denilen şeyi oluşturması ya da yönetmesi, onlara hayranlık duyma ve böylelikle onları taklit etme eğilimimizden kaynaklanmaktadır. Giysileri modadır, muhabbet ederken kullandıkları dil modaya uygun tarzdadır, havaları ve tavırları ise modaya uygun tutumdadır. Hatta ve hatta kusurları ve ahmaklıkları bile modaya uygundur. Böylelikle insanlığın büyük bir kısmı kendilerinin şerefini ve mevkisini zedeleyen bu nitelikleri taklit etmekten ve onlara benzemekten şeref duyar. Gösterişçi kişiler sıklıkla kendilerini modaya uygun bir ahlaksızlık havasında gösterirler. Hatta bunu kalplerinde onaylamasalar ve gerçekten suçlu olmasalar bile yaparlar. Kendilerinin övgüye değer bulmadığı şeyler için övülmelerini beklerler ve arada bir

gizlice takındıkları modaya uygun olmayan ancak gizlice derin bir saygı besledikleri erdemlerden dolayı utanırlar. İşte bunlar zenginlik ve büyüklüğün peşindeki iki yüzlülerdir, tıpkı dinin ve erdemin etekleri altına saklanan kurnazlar gibi. Gösterişçi bir insan da tıpkı bu kurnazlar gibi olmadığı biriymiş gibi davranır. Üstlerinin sahip oldukları şeyleri ve yaşam tarzlarını kendisine yakıştırır ve sanki bu hayatı kendisi yaşıyormuş gibi başkalarına caka satar. Halbuki bu şeylere layık olup olmadığını düşünmez bile! Çoğu fakir, bu fikrin kısa zamanda onu dilenciliğe düşüreceğini gözden kaçırarak, saygınlığının üzerine yüklediği sorumlulukları düşünmeden zengin görünmek için şerefinden feragat eder ve hayran kaldığı, taklit ettiği zenginlerin mevkisinden daha da uzaklaşır. Bu kıskanılan mevkiye gelmek için zengin olmak isteyenler sıklıkla erdemli yolları bırakır. Ne yazıktır ki iki yol da bazen çok zıt istikametlere çıkmaktadır. Ancak ihtiraslı adam, ulaşacağı mükemmel mevkide insanların saygısına ve takdirine hitap edebileceğini, mükemmel bir yerindelik ve incelikle hareket edebileceğini düşünür, ilerideki tutumlarının bu yükselişteki adımlarının iğrençliğini tamamen sileceği ya da üstünü kapatacağı sanrısına düşer. Çoğu hükümette, en yüksek mevkilerin talipleri, genel olarak hukukun üzerindedir. Olur da ihtiraslarının hedefine ulaşırlarsa eğer, bu mevkiyi nasıl elde ettiklerinin hesabının sorulmasına dair bir korkuları olmayacaktır. Bu yüzden sadece hilebazlık ve yalancılığa, edebe aykırı entrikalara ve komplolara değil, aynı zamanda bu büyüklüklerinin önünde duran ya da onlara karşı çıkanları bastırmak ve yok etmek için isyanlara ve iç savaşlara, cinayetlere ve suikastlara yani en büyük suçlara başvururlar. Sıklıkla başarısız olurlar ve suçlarının karşılığı yüz kızartıcı cezalardan ibaret olur. Ancak diledikleri büyüklüğü elde ettiklerinde şanslı hissedeceklerine, sefasını sürmek istedikleri mutlu-

luğun içinde sefilce hüsrana uğrarlar her zaman. İhtiraslı bir adamın gerçekten peşinde olduğu şey rahatlık ya da haz değil, ne türden olursa olsun, her ne kadar yanlış anlaşılmış olursa olsun şereftir. Ancak engin mevkisinin ona bahşettiği şeref, hem kendi gözlerinde hem de başkalarının gözlerinde bunu elde ederken kullandığı yöntemlerin rezilliğiyle kirlenir ve zedelenir. Hürriyet için ne kadar masraf yaparsa yapsın acınası ancak sıklıkla yozlaşmış niteliklerinden kaynaklanan günahkar hazları için ne kadar düşkünlük gösterirse göstersin kamu işleri için ne kadar telaş yaparsa yapsın ya da savaş fikirleriyle başını döndürsün ve gururlansın, hem kendi hafızasından hem de halkın hafızasından, neler yaptığının anılarını silmek için çabalayacaktır, peşini hiçbir zaman bırakmayacak olan bu anıları silmek için... Kayıtsızlığın ve unutulmanın karanlık ve kasvetli güçlerini beyhude bir çabayla ortaya çıkarmaya çalışır. Neler yaptığını hatırlar ve bu anı diğerlerinin de bunu aynı şekilde hatırlayacağını ona nakleder. Bu gösterişli yüceliğin bütün bu şatafatında bilgililerin ve güçlülerin soytarılarının ve dalkavuklarının arasında daha masum olan ancak daha aptal olan sıradan insanların alkışlarının arasında fetihlerin verdiği bütün bu gurur ve şanlı zaferlerin kutlamaları arasında hiddetli utançlar ve pişmanlıklar ondan öç almak için hâlâ takip eder onu. Şerefli bir şekilde dolaşıyormuş gibi görünüyorken tasavvurunda kara ve pis bir lekenin onu hızlıca takip ettiğini görür ve her an onu arkasından vuracakmış gibi hisseder. Muhteşem Sezar bile korumalarını atabilecek kadar yüce iken şüphelerini silebilecek kadar güçlü değildi. Pharsalia'nın anısı hiçbir zaman aklından çıkmıyor ve hep onu takip ediyordu. Marcellus'u senatonun kararıyla affedilmesini isteğinde meclise onun hayatına kasteden entrikalardan bihaber olmadığını belirtmişti; ancak doğası ve şerefi için oldukça uzun yaşasa da ölmekten memnundu,

böylelikle tüm komplolara meydan okuyordu adeta. Doğrudur, belki de ortalama bir insandan fazla yaşamıştır. Ancak yardım bekledikleri̇nden böyle ölümcül bir öfkenin öznesi olarak kendini bulan ve onları hâlâ arkadaşı olarak görmek isteyen bir insanın, gerçek şerefi ya da emsallerinin sevgisi ve itibarı içinde yaşayacağı mutluluğu elde etmek için çok uzun yaşadığı kesindir.

II. KISIM
LİYAKAT YA DA KUSUR -YA DA- ÖDÜLLENDİRME VE CEZALANDIRMA ARAÇLARI ÜZERİNE

I. Kesit
Liyakat ve Kusurluluk Hissi Üzerine

Giriş

İnsanların hareketleri ve tutumları üzerine yüklenen edeplilik ve adaba mugayirlikten farklı, terbiyelilik ya da terbiyesizlikten farklı ve tasvip ve tenkit niteliklerinin özel bir türü olan bir dizi nitelikler daha vardır. Bunlar liyakat ve kusurluluk nitelikleridir; bu nitelikler de ödüllendirilmeyi ya da cezalandırılmayı belirler. Daha önce de incelediğimiz gibi, herhangi bir eylemin sonucu olan ve bütün erdemi ya da kusuru bu eyleme bağlı olan kalbimizden gelen duygu ya da duygulanımların iki farklı bakış açısıyla ya da iki farklı ilişkiyle incelenebildiği sonucuna varmıştık. Bunlardan ilki, bu duyguyu tetikleyen neden ya da nesne ile olan ilişki, ikincisi ise ulaşacağı hedef ya da üreteceği etkidir. Bu etki de uygunluk ya da uygunsuzluğa, ölçülülük ya da ölçüsüzlüğe, duygulanımın onu tetikleyen sebebi ya da nesnesi ile bağlantılı olarak adab-ı muaşerete ya da adaba mugayirliğe, tâbi hareketin terbiyeliliğine ya da terbiyesizliğine, ayrıca duygulanımın hedeflediği ya da üretmeye eğilimli olduğu faydalı ya da zararlı etkilerle alakalı olarak, eylemi yaratan iyi ya da kötü değere yani liyakata ya da kusurluluğa bağlıdır. Eylemleri edepli kılanın ne olduğunu bir önceki bölümde açıkladık. Şimdi de eylemlerin iyi ya da kötü değerinin nereden geldiğini inceleyeceğiz.

I. Bölüm: Şükran Duygusuna Makbul Özne Olan Davranışların Ödüllendirilmeyi Hak Etmesi, Hınç Duygusuna Makbul Özne Olan Davranışların ise Cezalandırılmayı Hak Etmesi Üzerine

Şükran duygumuzu tetikleyen ne olursa olsun, bir ödülü hak etmekte ve aynı şekilde öfke duygumuzu tetikleyen ne olursa olsun, bir cezayı hak etmektedir. Dolayısıyla bu duygunun uygun ve makbul objesi olan hareketin bir ödülü olması gerektiği gibi hissederiz ki bu iyiliği mükafatlandırmak ya da başka bir iyilik yaparak karşılık vermek zorunda hissederiz. Aynı şekilde, öfkemizin uygun ve makbul objesi olan bir hareketin de bir cezası olması gerektiği gibi hissederiz. Bu da bizi doğrudan ve aniden bu kötülüğü cezalandırmak ya da kişiye başka bir kötülük yaparak karşılık vermek zorunda hissettirir. Bizleri ödüllendirmeye aniden ve doğrudan iten duygu, şükran duygusudur, cezalandırmaya iten ise öfkedir. Dolayısıyla bizlere göre şükranın uygun ve makbul öznesi olan bir eylem ödüllendirilmeli, aksi ise cezalandırılmalıdır. Ödüllendirmek, alınan iyiliğin telafi edilmesi, hakkının verilmesi ve karşılığında iyilik yapılmalısıdır. Cezalandırmak da daha farklı bir şekilde uğranılan kötülüğün telafi edilmesi, hakkının verilmesi ve karşılığında kötülük yapılmasıdır. Diğerlerinin mutluluğu ya da sefaleti ile bizleri etkileyen, şükran ve öfke duyguları dışında da tutkular bulunmaktadır, ancak bizleri doğrudan bunların vasıtası haline getirebilecek şekilde tetikleyecek başka bir duygu yoktur. Tanışıklık ve daimi tasvipten kaynaklanan sevgi ve saygı duyguları, böyle hoş duyguların öznesi olan kişinin iyiliğiyle mutlu olmamızı zorunlu kılar ve böylelikle bu iyiliği daha da güçlendirmek isteriz. Ancak iyilik, herhangi bir yardımımız olmadan da mümkün olduğunda yine de sevgi duygumuz tatmine ulaşır. Bu tutkumuzun tek istediği şey, bu mutluluğu verenin kim olduğunu umursamadan o kişi-

yi mutlu görmektir. Ancak şükran duygumuz bu şekilde tatmine ulaşamaz. Ona çok şey borçlu olduğumuz bir kişi herhangi bir yardımımız olmadan mutlu olduğunda bu sevgimizi tatmin ederken şükran duymuzu tatmine ulaştırmaz. Yaptığı iyilikleri telafi edene kadar, onun mutluluğunu artıran vasıta olma işlevimizi yerine getirene kadar, hâlâ geçmişte yaptığı iyiliklerden dolayı ona borçlu olduğumuzu düşünürüz. Aynı şekilde daimi hale gelmiş tenkitten kaynaklanan nefret ve antipati de sıklıkla tutumları ve karakteri bizlerde çok acı bir duygu uyandıran insanın başına gelecek talihsizliklerden fena bir haz almamıza neden olur. Ancak antipati ve nefret her ne kadar empatiye karşı bir direnç geliştirmemize ve başkasının sıkıntısından keyiflenmemize sebep olsa da içimizde herhangi bir öfke yoksa, arkadaşlarımız ya da biz herhangi bir kişisel tahriğe uğramadıysak bu tutkular bizleri kişinin üzerinde sıkıntı yaratmaya sevk etmez. Bu sıkıntıyı yaratmanın cezalandırılmamıza neden olmasından korkmasak da başka vasıtalarla bunun gerçekleşmesini tercih ederiz. Şiddetli bir nefret tarafından adeta ele geçirilmiş bir insan için, nefret ettiği ve tiksindiği kişinin bir kazada öldüğünü duymak belki de hoş olabilir. Ancak biraz olsun adalet kıvılcımı varsa insanın içinde her ne kadar bu tutku adalet erdemini oldukça zedelese de bu talihsiz olaya istemeden dahil olması bile yaralar kişiyi. Hatta aldığı bütün önlemlere rağmen bu eylemi kasti olarak işlediğini düşünmek çok daha yaralayıcı olurdu. Böyle iğrenç bir sahnenin tasavvurunu bile korkuyla reddeder insan, eğer olur da kendini böyle bir rezilliği yapabilecek seviyede düşünürse, kendisini bu antipatinin öznesi olan kişiyle aynı kasvetin içinde görmeye başlar. Ancak durum öfke konusunda oldukça farklıdır. Eğer kişi bize büyük bir zarar vermişse, misal babamızı ya da kardeşimizi öldürdüyse, bir hastalıktan dolayı öldüğünde hatta ve hatta başka bir suçtan dolayı darağacına gönderildiğinde nefretimizi

yatıştırsa da öfkemizi tamamen dindiremez. Öfkemiz, onun cezalandırılmasından ziyade bunun bizim elimizden olmasını ve kişinin bize verdiği zarar yüzünden bu cezanın verilmesini istememizi mecbur kılar. Saldıran kişi büyük bir üzüntüye uğramaktan ziyade, bize yaptığı yanlıştan dolayı gam çekmediği sürece öfkemiz tamamen dindirilemez. Benzer bir cezalandırma korkusuyla, yaptığı hareketten dolayı pişman olmalı ve üzüntü duymalıdır, başkaları da benzer bir saldırıdan dolayı suçlu bulunma korkusuyla dehşete düşmelidir. Bu tutkunun doğal tatmini, cezalandırmanın bütün politik hedeflerini kendiliğinden ortaya çıkarır; suçlunun hizaya getirilmesi ve halka ibret duygusunun verilmesi. Şükran ve öfke, bizleri en hızlı ve en doğrudan şekilde ödülledirmeye ve cezalandırmaya iten duygulardır. Bu yüzden bizlere göre şükranın uygun ve makbul öznesi olan kişi ödüllendirilmeyi, öfkenin öznesi olan kişi ise cezalandırmayı hak etmektedir.

II. Bölüm: Şükran ve Öfke Duygularının Uygun Özneleri

Şükranın ya da öfkenin uygun ve makbul bir öznesi olmak konusuna geldiğimizde bunun "tam olarak" anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak insan doğasının diğer tutkularının yanı sıra bu tutkular her tarafsız izleyicinin kalbinde empati filizleri atıldığında her kayıtsız seyirci bu duygulara girdiğinde ve onları tamamen paylaştığında uygun ve makbul olur. Bir kişi ya da kişiler tarafından ödüllendirilmeyi hak eden biri, atan her kalpteki şükran duygusunun doğal bir öznesidir ve böylelikle takdir edilir. Her kim bir kişi ya da kişiler tarafından cezalandırılmayı hak ediyorsa, her akıllı adamın kalbindeki öfke duygusunun doğal bir öznesidir. Bizlere göre herkesin ödüllendirmek istediği ve bu yüzden ödüllendirildiğinde mutlu olduğu bir eylem, ödülü hak etmektedir. Duyan herkesin sinirlendiği ve cezalandırıldığında keyiflendiği bir eylem de muhakkak ki cezayı hak etmektedir. Mutluluk içindeki arkadaşlarımızın keyfiyle empati kurduğumuzda, bu iyiliklerinin nedeninden dolayı besledikleri sevinci ve memnuniyet duygusunu da paylaşırız. Onların hissettikleri sevgi ve duygulanımlara girer ve biz de sevmeye başlarız. Onlar adına bu mutluluk yok olduğunda ya da sevdikleri kişi onlardan çok uzağa gittiğinde bu kişiyi artık koruyamıyor ve ilgilenemiyorlar ise her ne kadar onu görmenin hazzından başka bir şeyi kaybetmeseler de bizler de üzülürüz. Eğer bu kişi dostlarının mutluluğunu sağlayan bir vasıta ise durum daha da özel hale gelmektedir. Bir kişinin başka biri tarafından desteklendiğini, korunduğunu ve avutulduğunu gördüğümüzde, sadece faydayı elde eden kişinin neşesini bahşeden insana hissettiği şükran duygusu empatimize hitap eder. Aldığı hazzın sebebi olan kişiye onun gözleriyle baktığımızda, ona fayda sağlayan gözümüzde adeta en sempatik ve en samimi bir ışıkla parlar. Bu yüzden gayet borçlu olduğu kişiye karşı hissettiği şükran duygusunu aniden

paylaşır ve diğerine sunmaya eğilimli olduğu karşılıkları bu yüzden takdir ederiz. Bu karşılığın verilmesiyle duygulanıma tamamen girdiğimizde, bütün duygulanımların her yönden uygun ve hedefine uygun olduğunu elzem bir şekilde hissederiz. Aynı şekilde sıkıntıda olan bir hemcinsimizin yaşadığı keder ile empati kurduğumuzda, buna sebep olan kişiye ya da olaya dair tiksinti ve nefret duygusunu da paylaşırız. Elemini sahiplenen ve resmen onunla tempo tutan kalbimiz, bu sebebi ekarte etmeye ya da yok etmeye çabalayan kişinin ruh haline de eşlik etmeye çalışır. Çektiği acılara eşlik ettiğimiz miskin ve pasif duygudaşlığımız, buna neden olan şeyleri püskürtme ya da nefretini giderme çabaları karşısında daha canlı ve daha aktif bir duyguyu kolaylıkla kabul eder ve tetiklenir. Ancak durum, buna neden olan bir insan ise daha da karışıktır. Bir kişinin başkası tarafından ezildiğini ve incitildiğini gördüğümüzde, mağdurun sıkıntısıyla kurduğumuz empati, sadece saldıran tarafa karşı hissettiği öfkeyle olan duygudaşlığımızı tetikler. Ona, karşılık verdiğini görmekten zevk alır, kendini savunmaya çalıştığını gördüğümüzde ise ona yardım etmek ister, hatta intikam almaya çalıştığında bile bir nebze yardım etmeye çalışabiliriz. Mağdur taraf kavgayı kaybettiğinde arkadaşlarının ve tanıdıklarının gerçek öfkesiyle empati kurmakla kalmaz, bunu ya da herhangi bir insani duyguyu artık hissetme yetisi olmayan ölüye atfettiğimiz öfkeyle de empati kurarız. Ancak kendimizi onun yerine koyduğumuzda, sanki onun vücudundaymışız gibi hissettiğimizde ve tasavvurumuzda bir şekilde maktülün biçimsiz ve ezilmiş vücudunu yeniden canlandırdığımızda, bu şekilde onun durumunu bağrımızda hissettiğimizde, birçok olaya hissettiğimiz gibi, ana öznenin hissetme yetisinin olmadığı bir duygu hisseder ve kendisiyle yanıltıcı bir empati içine gireriz. Bu ağır ve geri alınamaz kayıp için döktüğümüz ve hayalimizde onun da bunun ağırlığını çektiği empatik gözyaşla-

rı, ona olan borcumuzun sadece küçük bir kısmından ibaretmiş gibi gelir bizlere. Uğradığı zarardan dolayı ilgimizin büyük bir kısmını adeta talep ettiğini hissederiz. Onun hissetmesi gerektiğini düşündüğümüz ve o soğuk ve cansız bedeninde bir nebze de olsun bilinç olsa hissedeceği öfkeyi hissederiz. Kanının yerde kalmayacağını, bizim intikam almamız için bize seslendiğini hissederiz. Başına gelenlerin intikamsız kaldığını düşündüğümüzde, bir ölünün küllerinin bile huzursuz kaldığını hissederiz. Katili yatağında rahat uyutmayacak korkular, mezarından çıkıp onun zamansız ölümüne sebep olanlardan intikam alınmasını talep eden hayaletler, yani batıl varlıkların asıl kaynağı, maktülün hayali öfkesiyle kurduğumuz doğal empatidir. En azından tüm suçlar arasından en rezil olanına baktığımızda, Doğa, cezalandırma sisteminin bütün örneklerini sunmadan önce, en güçlü ve silinmez nitelikler ile kutsal ve elzem olan öç alma duygusunun uygunluğunu, hazır ve güdüsel bir şekilde kalbimize yerleştirmiştir.

III. Bölüm: İyiliği Yapan Kişinin Tavırları Tasvip Edilmediğinde Alıcının Şükran Duygularıyla Empati Kurulamaması, Kötülüğü Yapan Kişinin Güdüleri Tenkit Edilmediğinde Mağdurun Hınç Duygularıyla Empati Kurulamaması Üzerine

Ancak görülmelidir ki bir taraftan ne kadar faydalı ya da zararlı olsun, eyleme geçen kişinin hareketleri ya da niyetleri kişiye göre ne kadar faydalı ya da zararlı olursa olsun,eğer muhakeme yeteneğimiz eylemin adabında bir sıkıntı hissediyorsa, eğer tutumunu etkileyen duygulanımlara giremiyorsak, faydayı sağlayan insanın duyduğu şükran duygusuyla pek bir empati kuramayız. Diğer durumda ise muhakeme yeteneğimiz eylemde herhangi bir uygunsuzluk görmezse, tutumunu etkileyen duygulanımlar hissetmemizin elzem olduğu duygular ise mağdurun hissettiği öfkeyle kesinlikle empati kuramayız. Bir durumda ufak bir şükran duygusu uygun görünürken diğer durumda her türden öfke haksız yere hissedilmiş gibi değerlendilir. İlk eylem ufak bir ödüle layık görülürken diğeri herhangi bir cezayı hak etmez.

I. İlk olarak, etmenin duygulanımlarıyla empati kuramadığımız durumlarda, tutumlarını belirleyen güdülerde adaba dair herhangi bir şey bulunmuyorsa, hareketlerinden dolayı fayda gören insanın yaşadığı şükran duygusunu paylaşamayacağımızı belirtiyorum. En abes güdülerden kaynaklanıp en büyük faydaları sağlayan aptalca ve savurgan cömertlikler karşısında gayet küçük bir karşılık verilir. Bu karşılığın verilmesinin tek sebebi de yardım edilen kişinin aynı aileden olmasıdır. Böyle iyiliklerin aynı ölçüde bir karşılık beklemediği aşikardır. Etmenin ahmaklığını hakir görmemiz, büyük iyiliğin yapıldığı kişinin hissettiği şükran duygusuna tam olarak girmemizi engellemektedir. Çünkü bu iyiliği yapanın bu şükranı hak ettiğini düşünmeyiz. Borçlu tarafın durumuna kendimizi koyduğumuzda, böyle bir iyiliksever karşı-

sında çok da hürmet besleyemeyeceğimizi hisseder, daha saygın bir kişi için beslemek istediğimiz hürmet ve saygı duygusundan kolaylıkla mahrum bırakırız kendisini. Zor durumda olan arkadaşlarının yardımına iyilik ve insanlık ile koştuğunu gördüğümüzde ise dikkatimizi ve riayetimizi daha değerli bir efendi için vermek isteriz. En büyük savurganlıkla, zenginlikle, güçle ve şerefle gözdelerine yardım eden prensler, eli sıkı emsallerine hissedilen bağlılıktan çok daha düşük bir seviyedeki bağlılığı tetiklemişlerdir. Büyük Britanya Prensi I. James'in iyi kalpli ancak bir o kadar da yersiz müsrifliği, kimseyi kendisine bağlamamış, üstelik sosyal ve zararsız davranışlarına rağmen hiçbir arkadaş sahibi olamadan yaşamış ve ölmüştür. İngiltere'nin bütün üst tabakası ve asilzadeleri, kendisinden daha cimri ve daha seçici olan oğlunun emrine bağlı kalarak yaşamayı tercih etmiştir, hem de tavırlarının tüm soğukluğuna ve aşırı ciddiyetine rağmen…

II. İkinci olarak, etmenin tavır ve güdülerine tamamen girebildiğimiz ve uygun bulduğumuz duygulanımlarla kontrol edildiği durumlarda, yapılan kötülük ne kadar büyük olursa olsun mağdurun öfkesiyle herhangi bir empati kuramadığımızı belirtiyorum. İki kişi tartışırken araya müdahil olduğumuzda ve bir tarafın öfkesini tamamen paylaştığımızda, diğer tarafın öfkesini hissetmemiz imkansızdır. Paylaştığımız güdülere sahip olan kişiyle kurduğumuz empati ve bunun aracılığıyla doğru tarafta olduğunu hissetmemiz, yanlış taraf olarak gördüğümüz kişiyle duygudaşlık kurmamıza engel olmaktan başka bir şey yapamaz. Yanlış taraf neyden muzdarip olursa olsun, onun çekmesi gerektiği miktardan daha az olsun, empatik öfkemiz ona daha fazla zarar vermemizi zorunlu kılsın, bu bizi sinirlendiremez ya da tahrik edemez. Cani bir katil dar ağacına götürülürken her ne kadar yaşadığı sefaletten dolayı merhamet hissetsek de savcıya ya

da hâkime herhangi bir öfke gösterecek kadar saçma bir davranışta bulunsaydı, öfkesini kesinlikle paylaşamazdık. Hâkimlerin ve savcıların böyle cani bir suçlu karşısında haklı bir öfke göstermeye olan eğilimi tabii ki de suçlu için en ölümcül ve yıkıcı olandır. Ancak durumu idrak ettiğimizde paylaşmaktan kaçınamayacağımız bir duyguyu göstermeye yönelik eğilim karşısında hoşnutsuz olmamızın imkanı yoktur.

IV. Bölüm: Önceki Bölümlerin Özeti

I. Dolayısıyla, etmenin güdüleriyle bizimkiler tamamen uyuşmadığı sürece, sırf başkasına iyilik yaptı diye bir insanın diğerine karşı hissettiği şükran duygusuyla tamamen ve içten bir şekilde empati kurmayız. Kalbimiz fayda gören tarafın şükran duygusu ile tamamen empati kurmadan ve beraber atmadan önce, etmenin ilkelerini sahiplenmeli ve tavrını belirleyen duygulanımların hepsini paylaşmalıdır. Eğer iyilik yapan tarafın tavrında adaba dair bir şey yoksa, ne kadar faydalı olursa olsun karşılığında eşdeğer bir telafi talep etmez ya da bu telafiyi elzem olarak gerektirmez. Ancak eylemin faydalı eğilimi, kaynaklandığı duygulanımın adabı ile birleştiğinde etmenin güdüleriyle tamamen empati kurabildiğimizde, onun için beslediğimiz sevgi, mutluluğunu diğerinin iyi tutumuna borçlu olan kişinin hissettiği şükran duygusuyla kurduğumuz duygudaşlığı güçlendirir ve canlandırır. İşte bunun ardından eylemleri eşdeğer bir telafi talep etmeye, tabiri caizse adeta bunun için bağırmaya başlar. Böylelikle insanı karşılık vermeye sevk eden şükran duygusuna tamamıyla gireriz. Bizleri onu ödüllendirmeye iten duyguyla tamamen empati kurduğumuz ve bunu tasvip ettiğimiz zaman iyilik yapan kişi ödüle uygun özne olmayı hak eder. Eylemin kaynaklandığı duygulanımı tasvip edip paylaştığımızda, elzem olarak eylemin kendisini de makbul görmeli ve hedef kişiyi ise buna uygun ve makbul bir özne olarak değerlendirmeliyiz.

II. Aynı şekilde, hissedemediğimiz güdülerden kaynaklanmadığı sürece, sırf başkasının talihsizliğine sebep oldu diye bir kişinin diğerine olan hıncıyla empati kuramayız. Mağdurun hıncını sahiplenmeden önce, etmenin bütün güdülerini uygunsuz bulmalı ve tutumunu oluşturan duygulanımlardan kalbimizin em-

pati kurmamak için uzaklaştığını hissetmeliyiz. Eğer güdülerde herhangi bir uygunsuzluk bulunmuyorsa, bunlardan kaynaklanan eylemin eğilimi ne kadar tehlikeli olursa olsun, herhangi bir cezayı hak ettiği ya da herhangi bir hıncın uygun öznesi olduğu görülmemektedir. Ancak eylemin zararlılığı, kaynaklandığı duygulanımların adaba mugayirliği ile birleşip, kalbimiz etmenin güdüleriyle kurduğu duygudaşlığı ikrah ile reddettiğinde mağdurun hıncıyla tamamen ve bütün samimiyetimizle empati kurarız. Böyle eylemler cezayı hak etmekte, hatta tabiri caizse eşdeğer bir cezalandırma için adeta dikkatini çekmektedir herkesin. Dolayısıyla bu cezanın uygulanmasına sevk eden hınç duygusuna girer ve bunu makbul buluruz. Bizleri cezalandırmaya iten bu duyguyla tamamen empati kurduğumuzda ve bunu makbul gördüğümüzde; saldıran kimse, elzem olarak cezalandırılmaya uygun bir özne gibi görünmektedir. Bu durumda da eylemin kaynaklandığı duygulanımları onayladığımızda ve paylaştığımızda, eylemi elzem olarak uygun bulmalı ve bu eylemin yöneltildiği kişiyi, uygun ve makbul özne olarak görmeliyiz.

V. Bölüm: Liyakat ve Kusurluluk Hissinin Analizi

Davranışların adabına yönelik anlayışımızın eylemi gerçekleştiren etmenin duygulanımları ve güdüleriyle doğrudan bir empatiden kaynaklandığını belirttiğimden, liyakat anlayışımızın ise eylemin "uygulandığı" kişinin şükran duygusuyla kurduğu dolaylı bir empatiden kaynaklandığını söylemekteyim. Faydayı sağlayan kişinin güdülerini peşin olarak makbul bulmadan faydayı alan kişinin şükran duygusuna tamamen giremediğimizden, liyakat hissimiz bileşik bir duygu olarak görülüp iki belirgin duygulanıma ayrılabilir: etmenin duygularıyla doğrudan kurulan empati, fayda sağlayan kişinin hissettiği şükran duygusu ile kurulan dolaylı empati. Birçok farklı durumda, hislerimizi kullanarak belirli bir karakterin ya da davranışın iyi liyakatını oluşturan ve burada birleşen bu iki duyguyu açıkça ayırt edebiliriz. Usturuplu ve hayırlı dimağların davranışlarıyla alakalı hikayeleri okuduğumuzda, böyle duygulara nasıl da istekle yaklaşırız! Bu davranışları oluşturan alicenap hayırseverlik karşısında nasıl da canlanırız! Bu kişilerin başarılı olmasını nasıl isteriz! Hayal kırıklıkları karşısında nasıl da eleme boğuluruz! Hayalimizde bizlere yaptıkları hep anlatılan kişi haline geliriz: tasavvurumuzun denizinde ırak ve unutulmuş maceralara kürek çeker, Scipio'nun, Timoleon'un ya da Aristides'in rolünü oynadığımızı düşünürüz. Şimdiye kadar anlattıklarımda, duygularımız davranışı gerçekletiren insan ile kurduğumuz doğrudan empatiden kaynaklanıyordu. Ancak, böyle davranışların karşılığında fayda gören kişiyle kurduğumuz dolaylı empatinin bundan aşağı kalır bir tarafı yoktur. Fayda gören tarafın yerine kendimizi koyduğumuzda, onlara böylesine iyilikler yapan kişilere besledikleri şükran duygusuna nasıl da sıcak ve etkileyici bir duygudaşlık ile gireriz! Sanki faydada bulunan kişilermiş gibi kucaklarız onları. Kalbimiz, bu müteşekkir duygulanımın en güçlü aktarımlarına bile hevesle kucak açar.

Hiçbir şerefin, hiçbir ödülün onlara bahşedemeyecek kadar değerli olduğunu düşünmeyiz. Yapılan iyiliklerin uygun karşılığını verdiklerinde ise onları içtenlikle takdir eder ve duygularını paylaşırız; ancak tavırları ve rmek zorunda oldukları bu karşılıktan bihaber gibi görünüyorsa aşırı derecede hayrete düşeriz. Kısacası, bu davranışların menfi ve müspet istihkakı, bu davranışları telafi etmenin ve iyilik yaptığı kişiler karşısında mutlu olmasının adabı ve uygunluğuna yönelik anlayışımız, ana özne olan kişinin yerine kendimizi koyduğumuzda, böylesine makbul ve asil bir ihsanı gerçekleştirebilecek insana yaklaşmamızı sağlayan şükran ve sevgi gibi empatik duygulardan kaynaklanmaktadır. Davranışların uygunsuzluğu anlayışımız, empati eksikliğinden ya da etmenin duygulanımlarına ve güdülerine yönelik doğrudan bir antipatiden kaynaklandığını gösteriyorsa, kusurluluk anlayışımız ise mağdurun hıncıyla kurulan dolaylı empati olarak yeniden adlandıracağım bir kavramdan kaynaklanmaktadır. Kalbimiz, etmenin güdülerini peşinen reddetmeden ve her türlü duygudaşlığa engel olmadan mağdurun hıncına tamamen giremediğimizden, liyakat anlayışında olduğu gibi kusurluluk anlayışı da bileşik bir duygudur ve onun gibi iki türe ayrılmaktadır: etmenin duygularına olan doğrudan antipati ve mağdurun duygularıyla kurulan dolaylı bir empati. Birçok farklı durumda, hislerimizi kullanarak belirli bir karakterin ya da davranışın menfi istihkakını oluşturan ve burada birleşen bu iki duyguyu açıkça ayırt edebiliriz. Borgia'nın ya da Nero'nun kalleşliğiyle ve acımasızlığıyla alakalı hikayeler okuduğumuzda, tavırlarını oluşturan iğrenç duygular karşısında kalbimiz harekete geçer, böyle alçakça güdüler ile kurulacak her türlü duygudaşlığı korku ve nefret ile reddeder. Şu ana kadar bahsettiğimiz örneklerde duygularımız, etmenin duygulanımlarına doğrudan antipatiden kaynaklanmaktaydı ki mağdurun hissettiği hınç ile kurulan dolaylı em-

patinin de bundan aşağı kalır yanı yine yoktur. İnsanlığın yüz karalarının zarar verdiği, öldürdüğü ya da ihanet ettiği kişilerin durumunu içimizdde hissettiğimizde, böyle arsızca ve gaddarca zalimlerin karşısında öfkelenmez miyiz? Masum mağdurların yaşadığı kaçınılmaz sıkıntılar ile kurduğumuz empati, haklı ve doğal hınçlarıyla kurduğumuz duygudaşlıktan ne daha gerçek, ne de daha güçlüdür. İlk duygu sadece ikincisini güçlendirir, üstelik sıkıntıda oldukları düşüncesi sadece onları sıkıntıya sokan kişilere olan düşmanlığımızı daha da artırmaya ve büyütmeye yarar. Mağdurların içinde bulundukları yeisi düşündüğümüzde, onlara bunu yaşatanlara karşı daha da büyük bir ciddiyetle yanlarında durur, intikam planlarına daha büyük bir hevesle dahil olur ve tasavvurumuzda toplumun yasalarını ihlal eden böyle gaddarlardan öç alır şekilde buluruz kendimizi her an, empatik öfkemiz ise bunun, işledikleri suçlardan dolayı kaynaklandığını söyler bize. Böyle davranışların korkutucu ve berbat şenaati, bu davranışların düzgün bir şekilde cezalandırıldığını duyduğumuzda aldığımız haz, hak ettiği intikamdan kaçtığında hissettiğimiz öfke, suçlu kişiye kötülük yapmanın ve yaptıkları için ona elem çektirmenin adabı ve uygunluğuna yönelik anlayışımız, kısacası bütün hislerimiz ve duygularımız, kendini mağdurun yerine koyan izleyicinin kalbinde adeta bir kazan gibi kaynayan empatik öfkeden dolayı kaynaklanmaktadır.

II. Kesit
Adalet ve İyilik Üzerine

I. Bölüm: Adalet ve İyilik Erdemlerinin Mukayesesi

Uygun güdülerden kaynaklanan, lütufkar eğilimli davranışlar, ödüllendirilmeyi gerektirmektedir. Çünkü bu davranışlar bizatihi şükran duygusuna makbul öznelerdir ya da izleyicinin empatik şükran duygusunu tetiklerler. Uygunsuz güdülerden kaynaklanan zararlı olmaya eğilimli davranışlar, sırf bu yüzden dahi cezalandırılmayı hak etmektedir. Çünkü bu davranışlar bizatihi hınç duygusuna makbul öznelerdir ya da izleyicinin empatik hınç duygusunu tetiklerler. İyilik özgürce işler, güç ile uygulanamaz, ihsan(iyilik) eksikliği cezalandırmaya tâbi değildir, çünkü bu eksiklik, insanı kati kötülük yapmaya itmez. Eksiklik, mantıken beklenen iyilikleri suya düşürse ve bu cihetle memnuniyetsizliklere ve tenkitleri haklı bir biçimde tetikleyebilse de insanoğlunun hissedebileceği herhangi bir hınç duygusunu uyandıramaz. Yeterli güçteyken ve kendisine iyilik yapan kişi yardımına ihtiyaç duyarken ona yapılan iyilikleri telafi etmeyen insan, şüphesiz ki en vahim nankörlükle lekelenmiştir. Tarafsız her izleyici, bu kişinin güdülerindeki bencillikle duygudaşlık kurmayı reddeder ve kişi en güçlü tenkitlere uygun bir özne haline gelir. Ancak yine de kimseye gerçek bir zarar vermemiştir. Sadece adab-ı muaşerete göre yapması gereken iyiliği yapmamaktadır. Dolayısıyla duyguların ve davranışların adaba mugayirliğinden doğal olarak kaynaklanan bir tutku olan nefretin öznesi haline gelir, belirli kişilere pozitif ve gerçek bir zarar verme eğilimine sahip davranışlar haricinde tetiklenmeyen bir tutku olan hıncın

değil. Bu yüzden şükran duygusunun eksikliği gerekçesiyle cezalandırılamaz. Minnettarlık ile vermesi gereken ve her tarafsız izleyicinin onaylayacağı karşılığı ona zorla yaptırmak, bu karşılığı vermemesinden daha da edepsizce olurdu. Kendisine iyilik yapan kişi, şiddet altında ona şükran beslendiğini görseydi şerefi ve haysiyeti kırılır, ikisinden de üstün olmayan üçüncü bir kişinin araya girmesi terbiyesizce olurdu. Ancak iyilik yapma sorumlulukları arasından mükemmel ve bütün bir zorunluluğa bizi en çok yaklaştıran şey şükran duygusudur. Arkadaşlık, cömertlik ve hayırseverliğin evrensel bir tasvip duygusuyla bizleri zorlayacağı şey, çok daha özgürce gerçekleştirilmekte ve "şükran duygusunun yarattığı sorumluluklar" ile karşılaştırıldığında üzerimizde çok daha az baskı yaratmaktadır. Hayırdan ya da cömertlikten, hatta arkadaşlıktan, yani iyilikler karşısındaki minnet duygusuyla güçlenmemiş ve daha karışık hale gelmemiş, saygı çerçevesinde bir arkadaşlıktan bahsetmiyoruz, bahsettiğimiz şey minnet borcudur. Hınç duygusu, doğa tarafından bize sadece kendimizi müdafaa etmemiz için verilmiş gibi görünmektedir, adaletin kalkanı ve masumiyetin teminatıdır. Bize yapılmaya teşebbüs edilen kötülüğü savuşturmaya ve yapılmış olan kötülüklerin intikamını almaya mecbur kılan bu duygudur, böylelikle saldırgan yaptıklarına pişman olur, diğerleri ise benzer bir cezalandırmanın korkusuyla, aynı saldırıdan suçlu bulunmaktan çekinir ve bundan ibret alır. Dolayısıyla bu sebeplerle hınç muhafaza edilmelidir, çünkü başka bir şekilde kullanıldığında hiçbir izleyici bu duyguyu paylaşamaz. Ancak ihsan erdemlerinin eksikliği, beklenen iyilikleri görmediğimiz için bizleri üzebilse de kendimizi savunabileceğimiz bir kötülüğe ne mahal vermekte ne de buna teşebbüs etmektedir. Ancak başka bir erdem vardır ki kullanımı özgür irademizden kaynaklanmamakta, cebir ile uygulanabilmekte ve ihlali hınca ve dolayısıyla cezalandırmaya sebep olmaktadır. Bu

erdem adalettir. Adaletin ihlali, kişiye bir tecavüzdür, çünkü tasvip edilmeyen güdülerden kaynaklanarak, belirli kişi ya da kişilere gerçek ve pozitif bir zarar vermektedir. Bu yüzden hınca ve hıncın doğal bir sonucu olan cezalandırmaya uygun bir öznedir. Adaletsizlik ile uğranılan zararın intikamında kullanılan şiddeti insanoğlu paylaştığı ve onayladığı gibi, tecavüzü engellemek ve kesmek, saldırganı komşularına zarar vermekten alıkoymak gibi amaçlarla kullanılan adalet erdemini de çok daha fazla sahiplenmekte ve onaylamaktadır. Adaletsizlik yapan insanın kendisi bile bunun farkındadır ve zarar vereceği insan ve diğerleri tarafından suçun işlenmesini engellemek ya da işlediğinde cezalandırmak amacıyla yüce bir yerindelik ile cebrin uygulanabileceğini hisseder. İşte adalet ve diğer sosyal erdemler arasındaki fevkalade ayrım bundan kaynaklamaktadır. Muhteşem ve gerçekten bir dahi olan bir yazar tarafından özellikle üstünde durulduğu gibi, adalete uygun davranmak için kendimizi arkadaşlıktan, hayırdan ya da cömertlikten daha sıkı bir zorunluluk altında hissetmemiz bundandır. Bu erdemleri uygulayıp uygulamamak bize kalmış olsa da özel bir şekilde adaletin seyrine bağlandığımızı, sınırlandığımızı ve buna mükellef olduğumuzu hissederiz. Tabiri caizse, en yüce yerindelik ve bütün insanoğlunun tasvibi ile tek bir kuralın seyrinde yaşamamız, diğer kaidelere bağlı kalmamamız için gerekli cebirin kullanılabileceğini hissederiz. Yine de cezaladırmak ya da engel olmak amacıyla cebrin kullanılması için, neyin suçlanabilir ya da neyin tenkide uygun özne olduğunu dikkatle ayırt etmeliyiz. Deneyimlerimizin bize herkesten beklememizi öğrettiği münasip ihsanın olağan derecesinin altında kalan eylemler kabahatli görülürken bunun üzerinde olanlar takdire şayan görülür. Ancak olağan derecenin kendisi ne kabahatli, ne de takdire şayandır. İnsanlığın büyük bir kısmının davrandığından daha kötü ya da daha iyi davranmayan bir baba, bir evlat, bir

kardeş ne takdiri ne de kabahati hak etmektedir. Olağandışı ve beklenmeyen ancak buna rağmen hâlâ edepli ve uygun bir nezaket ile gerçekleştirilen eylemler, takdire şayan iken uygunsuz bir şefkatsizlik ile gerçekleşen eylemler kabahatli kabul edilir. Nezaketin ya da iyiliğin en sıradan örnekleri bile, eşit insanlar arasında cebir altında yapılması beklenemez. Eşitler arasında her bireyin, doğal olarak kendini zarardan korumaya ve kendisine yapılanlar için belirli bir derecede ceza vermeye hakkı vardır. Gönlü zengin her izleyici, bu hareketi yaptığında onu onaylamakla kalmaz, aynı zamanda sıklıkla ona yardımcı olacak şekilde sahip olduğu duyguları paylaşır. Bir kişi diğerine saldırdığında onu soyduğunda ya da öldürmeye teşebbüs ettiğinde bütün komşular telaşa düşer ve zarara uğramış kişinin intikamını almakla ya da zarara uğrama tehlikesi altında olan kişiyi korumakla doğru bir davranış sergileyeceğini düşünürler. Ancak bir baba evladına gereken ebeveyn sorumluluklarını gösteremiyorsa, bir evlat babasına göstermesi gereken hürmeti göstermiyorsa, kardeşler kardeşlik duygularına sahip değillerse, bir kişi merhamet duygusunu kalbinden silip, kolaylıkla bunu yapabilecekken diğerlerinin sefaletinde yardımlarına koşmayı reddediyorsa, herkes bu davranışların kusurlu olduğunu bilse de daha nazik olmaları için kimsenin üzerlerinde baskı oluşturmaya hakkının olmadığını bilirler. Mağdur bu durumdan sadece yakınabilir, izleyicinin araya müdahil olması için elinde bulundurduğu tek yöntemi ise tavsiye ve ikna yoludur. Bütün bu durumlarda, eşitlerin diğerlerinin üzerinde bir baskı uygulaması, en büyük küstahlık ve aşırılık olarak görülür. Doğrudur, bazen daha üstteki kişiler herkesin tasvip edeceği şekilde kendi emri altında olanlara, belirli adap kuralları içerisinde hareket etmelerini buyurabilir. Bütün uygar toplumların yasaları, ebeveynlerin çocuklarını koruması, çocukların ise ebeveynlerini korumasını emreder ve insanoğlu üzerine

birçok ahlaki sorumluluk yükler. Sivil idarecinin gücü, sadece adaleti tesis ederek toplumsal barışı koruması için değil, halkın refahını sağlamak, iyi bir disiplin kurmak ve insanları her türden ahlaksızlıktan ve uygunsuzluktan caydırmak için verilmiştir. Bu yüzden elindeki gücü yalnızca insanlar arasındaki karşılıklı zararları önlemek için değil, aynı zamanda belirli bir dereceye kadar karşılıklı iyilikleri emretmek için kullanabilir.

Bir egemen, oldukça önemsiz bir şey emrettiğinde emirden önce davranış kusursuzken ona itaat etmemek sadece kusurlu değil, aynı zamanda cezalandırılabilir hale gelir. Dolayısıyla emrinden önce kaçınıldığında en büyük kabahatlerden olan bir davranış, itaatinde iken çok daha cezalandırılabilir hale gelir. Ancak yine de yasagetiricinin emrettiği bütün sorumluluklardan edep ve muhakemeyle uygulanması için en muhteşem inceliği ve sağduyuyu gerektiren bir emirdir bu. Bu emrin göz ardı edilmesi, halk arasında büyük itaatsizliklere ve akla ziyan kötülüklere sebep olurken aşırı sıkı bir biçimde uygulanması ise bütün özgürlüğü, güvenliği ve adaleti yok eder. İhsan eksikliği eşitler arasında herhangi bir cezaya layık görülmezken bu erdemin en yüce örnekleri ise en muhteşem ödülleri hak etmektedir. En yüce iyilikleri ortaya koyarak, en güçlü şükran duygusunun doğal ve uygun bir öznesi haline gelirler. Ancak bunun aksine adaletin ihlali cezaya maruz bıraksa da erdem kurallarına riayet edilmesi herhangi bir ödül doğurmaz. Şüphesizdir, adaletin tesisinde bir adap vardır ve bu adabından dolayı adalet bütün tasvibe layıktır. Ancak gerçek ve pozitif bir fayda sağlamadığından, ufak bir şükran duygusuna mahkumdur. Safi bir adalet, çoğu durumda negatif bir erdemdir ve sadece komşumuza zarar vermemizi engeller. Başka bir kişiye, mülke ya da komşularının itibarına zorlukla zarar vermeden duran bir kişi, elbette ki çok düşük bir pozitif liyakata sahiptir. Ancak özel olarak "adalet" diye adlandırdığımız her türlü kuralı

yerine getiren ve yerinde bir şekilde eşitlerinin onu zorlayabileceği fakat yapmadığı için onu cezalandıramayacağı her şeyi yapmaktadır. Hatta bütün gün oturarak ve bir şey yapmayarak adaletin bütün kurallarını yerine getirebiliriz. Bir şey yapan, karşılığını alır. Doğanın bizlere emrettiği büyük yasa, kısasa kısas budur işte. Cömertlik ve hayırseverlik karşısında biz de cömert ve hayırseverce davranırız. Kalbinde insanlığa dair zerre bulunmayanların, bütün kalplerdeki duygulanımlardan mahrum kalmalarını, bütün toplumun ortasında adeta bir çöldeki kum tanesi gibi yalnız kalmalarını, kimsenin onları umursamamasını ya da kimsenin onlarla konuşmamasını dileriz. Adaletin yasalarını ihlal eden, yaptığı kötülüklerin karşılığını almalıdır. Bağrından gelen hiçbir acı onu durdurmuyorsa, kendi hayatı ile korkutulup yıldırılmalıdır. Suç işlememek için zor dayanan, adaletin kurallarını başkaları uyguladığı sürece kabul eden ve komşularına zarar vermemek için kendini zor tutan bir kişi, sadece komşuları suçsuzluğuna saygı gösterdiği ve aynı kurallar sıkı bir şekilde uygulandığı sürece bir değer görebilir.

II. Bölüm: Adalet ve Pişmanlık Anlayışı ve Liyakat Bilinci Üzerine

Başkasının bize yaptığı bir kötülüğe olan öfkemiz dışında diğerlerinin paylaşabileceği; komşumuza zarar vermek için uygun bir güdü, başkalarına kötülük yapmak için bir tahrik mevcut değildir. Sırf kendi mutluluğumuzun karşısında bulunduğu için başkasının mutluluğuna kast etmek, sırf bizim için eş derecede ya da daha faydalı diye onu elindekinden etmek ya da diğer kişilerin zararına bir şekilde buna müsaade etmek, yani herkesin bireysel mutluluğunun diğerlerinden daha önemli olduğu doğal tercih, tarafsız hiçbir izleyicinin kabul edebileceği bir şey değildir. Elbette her insan tabiatı gereği ilk olarak kendini düşünür ve başkasından çok kendini düşünüyorsa bu doğru ve uygun bir şeydir. Dolayısıyla her insan kendisini doğrudan ilgilendiren şeylerle, başkasını ilgilendiren şeylere kıyasla daha alakadardır. Özel bir bağımızın olmadığı bir kişinin öldüğünü duymak, başımıza gelen çok önemsiz bir şeyden bile daha az tasalandıracak ve içimize daha az oturacaktır. Ancak komşumuzun yaşadığı yıkım bizleri başımıza gelecek ufak bir talihsizlikten daha az etkilese de bu talihsizliğin başımıza gelmemesi için, hatta kendi yıkımımızı önlemek için onun hayatını berbat etmemeliyiz. Bütün diğer durumlarda olduğu gibi bu durumda da kendimizi gördüğüz pencereden değil, başkalarının bizi gördüğü bakış açısından bakmalıyız kendimize. Tabiri caizse her insan kendini dünyanın en önemli şeyi olarak görse de insanlığın kalan kısmına göre en önemsiz şeylerinden biridir. Kendi mutluluğu her şeyden daha önemli olsa da başkasına göre herhangi bir kişinin mutluluğundan daha önemli değildir. Her bireyin kalbinde diğerlerindense kendini tercih ettiği doğru olsa da insanoğlunun karşısında durmaya cüret edemez ve bu ilkelere göre hareket ettiğini beyan edemez. Böyle bir tercih yaptığında kimsenin bunu doğru bul-

mayacağını hisseder ve bunun kendisine ne kadar doğal gelse de başkalarına aşırı ve abes geldiğini bilir. Başkalarının onu değerlendirdiği bakış açısıyla kendine baktığında onların nezdinde kendisinin diğer insanlardan hiçbir farkı olmadığını görür. Olur da tarafsız bir izleyicinin tavırlarını kabul edebileceği ve paylaşabileceğini düşünüp buna göre hareket ederse ki bu hayatında en çok istediği şeylerden biridir, bütün durumlarda olduğu gibi bu durumda da kendini beğenmişlikten kaynaklanan küstahlığı dizginlemeli ve diğer insanların kabul edebleceği bir perdeye indirmelidir. Küstahlığından endişelenmediği ve başkalarının mutluluğunu samimi bir biçimde önemsemediği sürece insanlar davranışlarına müsamaha göstermeyecektir. Bu raddeyi aşmadığı sürece, kendilerini onun yerine koyup, duygularını kabul edeceklerdir. Zenginlik, şeref ve terfi yarışında rakiplerini safdışı bırakmak için elinden geldiği kadar hızlı koşup her bir sinirini ve kasını zedeleyebilir. Ancak olur da başkalarını itip, yere düşürürse, izleyicilerin müsamahası tamamıyla son bulur. Çünkü bu kabul edilemeyecek bir şey, yani adil rekabetin ihlalidir Onlara göre bu adam her açıdan diğerlerinden farksızdır. Diğerlerini unutturacak derecedeki kendini sevme duygusuna giremezler ve başkasını incitmesine sebep olan güdüyü kabul etmezler. Bu yüzden zarar gören tarafın hissettiği hınç duygusuyla derhal empati kurarlar ve saldırgan ise nefretlerinin ve öfkelerinin öznesi haline gelir. Kendisi de bu durumun farkındadır ve bu duyguların ona her taraftan saldırmaya hazır olduğunu hisseder. Yapılan kötülük ne kadar büyük ve ne kadar telafisi olanaksız hale gelirirse, mağdurun da hıncı doğal olarak artar. Tıpkı etmenin hissettiği suç duygusu gibi, izleyicinin de empatik öfkesi de bununla beraber tetiklenir. Birini öldürmek, bir insanın diğerine yapabileceği en büyük kötülüktür ve maktulün yakınlarında en güçlü hıncı uyandırır. Dolayısıyla cinayet, hem insanlık hem de fail açısın-

dan, bireylere karşı işlenen suçlar arasından en gaddarcasıdır. Sahip olduğumuz şeyden mahrum bırakılmak, istediğimiz bir şeyi almaktan mahrum bırakılmamızdan daha büyük bir kötülüktür. Bu yüzden mülkiyetin ihlali, yani sahip olduğumuz şeylerin elimizden alınması olan hırsızlık ve soygunculuk, beklediğimiz bir şeyi alamamızdan, yani sözleşmenin ihlalinden daha büyük suçlardır. Bu sebeple ihlal edildiğinde en büyük intikamları ve cezalanndırmaları getiren adaletin en kutsal yasaları, ilk olarak komşumuzun hayatını ve şahsiyetini koruyan yasalardır. Bunun ardından onun mülkiyetini ve sahip olduğu malları koruyanlar, bundan sonra ise şahsi haklar ya da onu ve rilen teminatlar ile bağlayan sözleşmeler gelmektedir. Adaletin daha kutsal ilkelerini ihlal eden biri, insanların ona baktığında yaşadığı duyguları, utancın, korkunun ve hayretin vereceği ızdırapları hissetmeden bunu yapamaz. Tutkusu tatmine ulaşıp, geçmişteki tavırları üzerine sakince düşünmeye başladığında bu tavırları oluşturan güdülerin hiçbirini kabul edemez. Tıpkı diğer insanlara her zaman göründüğü gibi ona da iğrenç gelmeye başlar bu güdüler. Diğer insanların onun için beslediği nefret ve tiksinme duygularıyla empati kurarak, bir şekilde kendi nefretinin ve iğrenme duygusunun bir öznesi haline gelir. Kendi adaletsizliğinden mağdur olan kişinin acımasına muhtaç hale gelmiştir. Düşündüğünde bile eleme boğulur adeta, kendi tavırlarının mutsuz sonuçlarından pişmanlık duyar ve aynı zamanda kendi tavırlarının onu, insanoğlunun hıncı ve öfkesinin uygun bir öznesi haline getirdiğini bilir, hınç, intikam ve cezalandırılmak doğal bir sonuçtur artık o tavırları için. Bu düşünce onu hiçbir zaman rahat bırakmaz, içini dehşet ve şaşkınlıkla doldurur. Artık toplumun yüzüne bakmaya cüret edemez ve kendisinin, insanlığın bütün duygulanımlarından mahrum bırakıldığı ve atıldığını tasavvur eder. Bu en büyük ve en rezil sıkıntının içinde birinin empati

kurup da onu rahatlatmasını bekleyemez. İşlediği suçların hatırası, bütün insanlığın kalplerinden onunla kurulacak duygudaşlığı silmiştir adeta. Onun hakkında hissedilen duygular, en çok korktuğu şeyin tam da kendisidir. Her şey ona düşmanca gelir, artık ne insan yüzü göreceği ne de insanların çehresinde suçlarının hatırasını göreceği uçsuz bucaksız bir çöle kaçmak ister. Ancak yalnızlık, toplumun kendisinden bile rezil gelir ona. Düşünceleri ona karanlık, talihsiz, feci gelir; anlaşılmaz bir sefaletin ve yıkımın melankolik sezilerinden başka bir şey hissettirmez. Yalnızlık korkusu onu toplumun içine iter ve insanlığın önüne birkez daha çıkar, yüzlerine bakarken afallar, utanç dolu ve korkuyla bezenmiş bir şekilde, oybirliğiyle kendisini mahkum eden o hâkimlerin karşısına ufak da olsa bir koruma talep etmek için çıkar. Adına pişmanlık dediğimiz duygunun doğası da budur işte, insanoğlunun hissedebileceği en rezil olandır. Geçmiş tavırların uygunsuzluğu hissinden kaynaklanan utançtan, sonuçlarının yarattığı elemden, bundan muzdarip olana duyulan şefkatten, düşünebilen bütün varlıkların hıncını haklı bir şekilde tetikleyen bilinçten kaynaklanan cezalandırma korkusu ve dehşetinden oluşmaktadır bu pişmanlık. Bunun tam karşısındaki davranış biçimi ise doğal olarak zıt duyguları tetikler. Anlamsız hayallerinden değil, uygun güdülerinden kaynaklanan cömert bir eylem gerçekleştiren bir kişi, geriye dönüp iyilik yaptığı kişilere baktığında onların sevgisinin ve minnettarlığının doğal bir öznesi olduğunu, bu kişilerle kurulan empati sonucundaysa bütün insanlığın saygısının ve tasvibinin bir öznesi olduğunu hisseder.Yaptığı hareketin dayandığı güdüye baktığında ve izleyicinin baktığı gözle bunu incelediğinde bu duyguya girmeye devam eder ve bu tarafsız muhakemenin hissettiği tasvip duygusuyla kurduğu empatiyle kendini takdir eder. Davranışına her iki taraftan da baktığında oldukça makbul görünür ona. Yaptığı

şeyi düşündüğünde ruhu neşe, sükunet ve huzurla dolar. Bütün insanlıkla bir dostluk ve uyum içerisindedir, hemcinslerine güven ve iyicil bir memnuniyet duygusuyla bakar, çünkü kendisini onların en olumlu bakışlarına layık hale getirmiştir. Bütün bu duyguların birleşimi ise liyakat bilincini ya da ödülü hak ettiği bilincini oluşturur.

III. Bölüm: Bu Yaradılışın İşlevi Üzerine

İşte bu yüzdendir ki sadece toplum içinde yaşayabilen insan, yaratıldığı bu konuma doğa tarafından uygun hale getirilmiştir. Toplumun bütün üyeleri, diğerlerinin yardımına ihtiyaç duymakta ve benzer zararlardan mustarip olmaktadır. Karşılıklı sevgiden, şükrandan, dostluktan ve saygıdan gerekli yardımlaşma doğduğunda toplum gelişir ve mutlu hale gelir. Toplumdaki bütün farklı üyeler, sevgi ve duygulanımın hoş bağlarıyla birbirine bağlanır ve sanki karşılıklı iyiliklerin yapıldığı bir merkeze toplanır. Ancak yardımlaşma cömert ve karşılıksız güdülerden kaynaklanmadığında toplumun farklı üyeleri arasında karşılıklı sevgi ve duygulanım olmadığında dahi toplum her ne kadar daha az mutlu ve hoş var olsa da yıkılmak zorunda değildir. Toplum, işlevinin verdiği his ile herhangi bir karşılıklı sevgi ya da duygulanım bağı olmadan da piyasanın farklı tüccarlar arasında yaşadığı gibi yaşayabiir. Hiçbir insan birbirine karşı bir yükümlülük ya da minnet duygusu hissetmese de üzerinde mütabık olunmuş bir kıymet karşılığı iyiliklerin ücretle el değiştirilmesi ile toplum yaşayabilir. Ancak herkesin birbirine zarar verdiği ve birbirinin haklarını ihlal ettiği bir toplum, mevcudiyetini sürdüremez. Zararın başladığı anda karşılıklı öfke ve düşmanlığın toplumda yerini aldığı anda bütün bağlar parçalanır ve toplumu oluşturan farklı üyeler çatışmalı duygulanımlarının şiddeti ve karşıtlığıyla adeta dağılmaya ve saçılmaya başlar. Misal olarak hırsızlardan ve katillerden bir toplum oluşacak olsa, bu toplumun üyeleri dahi en azından basmakalıp da olsa bir kurala uyarak birbirlerinden çalmaktan ve birbirlerini öldürmekten uzak durmalıdır. Dolayısıyla toplumun mevcudiyeti için adalet, iyilikten daha önemlidir. Toplum en düzgün şekliyle olmasa da iyilik olmadan mevcudiyetini sürdürebilir, ancak adaletsizliğin hüküm sürmesi, eninde sonunda bu toplumu yok edecektir. Doğa ana hakedilmiş

ödülün bilincinde olmanın verdiği hazzı bizlere göstererek insanoğlunu iyiliğe teşvik etse de göz ardı edildiği durumda hakedilmiş bir cezalandırmanın yaratacağı korkunun bu iyiliğin muhafaza edilmesi ve uygulanmasının elzem olduğunu düşünmemiştir. Binayı güzelleştiren şey binanın temeli değil, süsleridir. Dolayısıyla, teşvik etmek kâfi, empoze etmek gerekli değildir. Ancak bunun aksine adalet, bütün yapıyı ayakta tutan ana sütundur. Muhteşem, insan toplumunun en yüce direği, bu dünyayı oluşturan ve sürdüren yapı, tabiri caizse doğa ananın özene bezene yarattığı bu yapı yıkılırsa, toplum saniyesinde yok olur. Adaletin seyrini sağlayabilmek amacıyla doğa, insan kalbine, menfi istihkak bilincini koymuş, adalet ihlal edildiğinde hak edilecek ceza korkusunu tıpkı insan topluluğunun bir koruyucusu gibi görevlendirmiş ve bu koruyucuyu zayıfları korumak, gaddarları zapt etmek ve suçluları cezalandırmak için tayin etmiştir. İnsan, tabiatında empatik bir canlı olsa da kendi hissettiklerinin karşısında özel bir bağı olmadığı kişilerle kurdukları empatide çok daha az şey hisseder. Hemcinsi olan birinin sefaleti, elde edeceği ufak çıkarla kıyaslandığında önemsizdir. Elinde bu sefil durumdaki insana zarar vermek için çok fazla güç vardır, çoğu da bunu yapma eğilimine sahiptir. Öyle ki eğer bu ilke diğerlerinin savunusuna koşmak için onları zorlamasa ve masumiyetine saygı gösterilmesini zorlayarak insanları sindirmese, vahşi hayvanlar gibi adeta üzerine atlamaya hazır durumda beklerlerdi, insan arasına çıkmak bile aslan dolu bir mağaraya girmek gibi olurdu. Evrenin her bir kısmına baktığımızda, belirli bir amaca mükemmel bir şekilde hizmet eden parçalar görürüz. Bir bitkinin gövdesine ya da bir hayvanın vücuduna baktığımızda, doğadaki iki büyük amaç için nasıl da her şeyin işlediğini görürürüz: mevcudiyeti devam ettirmek ve türlerin devamını sağlamak. Ancak böyle amaçlar arasında bile muhtelif devinimlerin ve düzenlerin nihai

sebebinin en önemli olanını önde tutarız. Yemeklerin sindirimi, kanın dolaşımı ve bu kandan çekilen belirli sıvıların salgılanması, hayvan hayatının devamı için elzem olan işlemlerdir. Ancak bu amaçların etkili nedenlerini hiçbir zaman sorgulamaz ya da kanın damarlarımızda akmak istediğini tasavvur etmez ya da yemeklerin sindirilme amacı güttüğünü düşünmeyiz. Bir saatin akrebi ve yelkovanı resmen hayran kalınacak şekilde amacına uygun bir biçimde saati göstermesi için yapılmıştır. Bütün hareketleri bu görevi yerine getirmek amacıyla en düzenli şekilde işlemektedir. Bu etkiyi yaratmak için niyetleri ya da arzuları olsa bile görevini daha iyi beceremezlerdi. Ancak kendilerinden böyle bir arzu ya da niyet yüklemezken aynı şeyi saati yapana yüklüyor ve bu saati çalıştıranın diğerleri gibi herhangi bir niyeti olmayan bir yay olduğunu biliyoruz. Fakat vücüdumuzun işleyişi söz konusu olduğunda nihai sebepten önemli olanı fark edebilirken aklımızın işleyişi söz kousu olduğunda bu iki farklı şeyi sürekli birbirine karıştırıyoruz. İncelikli ve alim bir aklın tembih edeceği gibi doğal kaidelerle bu amaçlara ulaştırıldığımızda, etkili sebepleri yüzünden bu hedefleri gerçekleştirdiğimiz duygularla eylemleri bu aklın üzerine yıkmaya ve aslında Tanrı'nın hikmeti olan bu hedeflerin gerçekleşmesini insanın hikmeti olarak görmeye oldukça meyilliyiz. Yüzeysel baktığımızda bu sebebin kendisi kendisine yüklenen görevleri yerine getirebilmek için kâfi kalmaktadır. Onlarca farklı işlemin aslında sadece bu prensipten kaynaklandığını anladığımızda insan doğasının yapısı daha basit ve daha hoş görünmektedir gözümüze. Adaletin kuralları yerinde bir şekilde seyretmediği sürece toplum da var olamayacağından, birbirlerine zarar vermekten çekinmeyen bir toplumda toplumsal birleşme gerçekleşmeyeceğinden, bu gerekliliğin düşüncesi, adaletin yasalarını ihlal edenlerin cezalandırılmasının bizler tarafından tasvip edilmesiyle oluşturulmuştur.

İnsanın topluma karşı doğal bir sevgisi olduğu ve bu toplum kendisine herhangi bir fayda sağlamasa bile mevcutiyetini korumasını arzuladığı söylenmektedir. Düzenli ve gelişen bir toplum insan için makbuldür ve bu toplumu oluşturmaktan haz alır. Bunun aksine toplumun düzensizliği ve karışıklığı, nefretine bir öznedir, bunu yaratmaya meyyal olan şey canını sıkar. Kendi çıkarlarının toplumun refahıyla bağlantılı olduğunun; mutluluğunun, belki de mevcudiyetinin devamının, toplumun devamına bağlı olduğunun da farkındadır. Dolayısıyla toplumu yok etmek isteyen her şeye karşı bir ikrahı vardır insanın, böylesine nefret dolu ve rezil bir olayın gerçekleşmesini engellemek için elinden gelen her yolu kullanmaya hazırdır. Adaletsizlik ister istemez toplumu yıkıma sürükler. Bu sebeple her türden adaletsizlik onu harekete geçirir ve tabiri caizse onun için değerli olan her şeyi bitirmeye çalışan şeyin ilerlemesini durdurmaya çalışır. Eğer nazik ve adil yollar ile bu ilerlemeyi durduramazsa, bunu cebir ve şiddet ile durdurmalı ve ne olursa olsun ilerlemesini engellemelidir. Bunun sonucu olarak adaletin yasalarını ihlal edenler için idam cezasını bile desteklediklerini belirtirler. Toplumsal barışı ihlal eden her kimse böylelikle dünyadan silinir ve diğerleri de bundan ibret alır. İşte adaletsizliğin cezalandırılmasına yönelik uygun görülen genel tasvip budur. Toplumun düzenini korumak için ne kadar gerekli olduğunu düşünerek cezalandırmanın yerindeliğini ve uygunluğunu belirlememiz için yeterince fırsatımız olmuştur ve şu ana kadar şüphesiz ki bu görüş doğrudur. Suçlu hak ettiği cezayı çekmek üzereyken insanoğlunun doğal öfkesi bunun onun suçlarından kaynaklandığını söylerken adaletsizliğin küstahlığı yaklaşan cezanın korkusuyla kırıldığında ve aşağılandığında; korkuya özne olmaktan çıktığında alicenapların ve yüce gönüllülerin nezdinde artık bir şefkat öznesi haline gelir. Yaşamak üzere olduğu şeyin düşüncesi; diğerlerinin acılarına se-

bep olduğundan dolayı insanların hissettiği öfkeyi yatıştırır. İşte o anda onu bağışlamaya ve affetmeye, saatlerce böyle suçların bir misillemesi olarak planladıkları bu cezadan onu kurtarmaya hazırlardır. İşte o anda toplumun genel çıkarlarını düşünmeye başvuracak fırsatları olur. İnsanlığın zayıf ve eksik kısmından kaynaklanan bu dürtüyü, daha yüce ve anlayışlı olan insanlığın ilkeleriyle bastırırlar. Suçlu olanın bağışlanmasının masumlara bir zulüm olduğunu düşünürler ve bu kişi için hissettikleri merhamet duygusunu, insanoğlu için hissettikleriyle bastırırlar. Bazen bizler de toplumun devamı için gerekli oldukları düşüncesine başvurarak adaletin genel yasalarının uygunluğunu savunmak durumunda kalırız. Sıklıkla gençlerin ve ahlaksızların, ahlakın en kutsal yasalarıyla dalga geçtiğini duyuyor ve bazen yozlaşmadan, daha da sıklıkla kalplerindeki boşluktan kaynaklanan en menfur şiarlara başvurduklarını görebiliyoruz. Böyle bir durumda öfkemiz yükselir, öyle iğrenç ilkeleri çürütmeye ve açığa çıkarmaya istekli hale geliriz. Ancak bizleri onlara karşı ateşleyen şey, gerçekten nefretle ve iğrençlikle dolu olmaları olsa da onları kınamamızın tek sebebinin bu olduğunu kabul etmeyi ya da bunun safi onlardan nefret ettiğimizden ve iğrendiğimizden kaynaklandığını kabul etmeyi reddederiz. Ancak yaptığımız sebeplendirme, şüpheleri ortadan kaldırmıyor gibi görünmektedir. Fakat nefrete ve iğrenmeye doğal ve makbul özneler olduğundan dolayı onlardan nefret edip iğreniyorsak, neden olmasın ki? Ancak neden böyle davranmamız gerektiği sorulduğunda sorunun kendisi, soran kişiye, aslında bu davranış tarzının bu duygulara doğal ve makbul bir özne olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu hareketin başka bir şeyden kaynaklandığını onlara göstermeye çalışırız. Bu çerçevede başka argümanlar bulmaya çalışırız ve aklımıza gelen ilk düşünce; toplumun düzensizliğinin ve karışıklığının böyle davranışların evrensel boyutta var olmasından

kaynaklandığı olmaktadır. Bu yüzden bu konunun her zaman üzerinde dururuz. Bütün ahlaksız eylemlerin, toplumun refahına yönelik yıkıcı etkisini görmek için çok güçlü bir idrak yeteneğine sahip olmak gerekmese de bizleri onlara karşı tetikleyen nadiren bu düşüncenin kendisidir. Bütün insanlar, hatta en aptal ve akılsız olanı bile sahtekarlık, hıyanet ve adaletsizlikten nefret eder ve bu eylemlerin cezalandırılmasından haz alır. Ancak sadece aralarından birazı toplumun mevcudiyeti için adaletin gerekliliği üzerine düşünmüştür, her ne kadar bu gereklilik aşikar görünse de. Aslında bireylere yönelik suçların cezalandırmasıyla bizi alakadar eden ve birçok bariz fikirde incelenebilen, toplumun korunmasına yönelik bir bakış açısı değildir bu. Bireylerin mutluluğu ve zenginliğiyle alakalı tutumumuz, toplumun mutluluğu ve zenginliğiyle alakalı tutumumuzdan kaynaklanmamaktadır. Bir kişinin yaşadığı yıkımı ya da uğradığı zararı umursamayız, çünkü bu adam toplumun bir üyesi ya da parçasıdır sadece. Kaybettiğimiz tek kuruşu umursadığımızdan daha çok umursamalıyızdır toplumun yıkımını, çünkü bu tek kuruş, binlerce kuruşun ufak bir parçasından ibarettir. Dolayısıyla önemli olan bütündür. Hiçbir durumda bireylere yönelik bakış açımız, topluma bakış açımızdan kaynaklanmamaktadır. Ancak iki durumda da topluluğa dair bakış açımız, kendisini oluşturan farklı bireyler için olan belirli bakış açılarının birleşmesi ve toplanmasıyla oluşmaktadır. Ufak bir tutar bizden haksız yere alındığında bunu bütün zenginliğimize verilen bir zarar olarak algılamıyor da kaybettiğimiz tutar kadar olan bir zarar olarak algılıyorsak, tek bir kişi zarara uğradığında ya da yok edildiğinde ona yapılan yanlışın cezasını toplumun genel çıkarları zarara uğradığı için değil, bu bireyin kendisi zarara uğradığından dolayı talep ederiz. Ancak yine de bu ilginin; sevgi, saygı ve duygulanım diye isimlendirilen ve tanıdıklarımızı, arkadaşlarımızı bunlarla farklılaş-

tırdığımız özel duygulardan herhangi bir derecede içermesinin elzem olmadığını belirtmeliyiz. Bu ilgi için sadece bizim gibi insan olduğu için herkesle kurduğumuz genel bir duygudaşlıktan ötesi gerekmemektedir. Kimseyi tahrik etmediği halde başkaları tarafından incitilen iğrenç bir insanın hissettiği hınç duygusunu bile paylaşabiliriz. Normal karakteri ve tutumlarını tasvip etmememiz, bu durumda hissettiği doğal öfkeyle duygudaşlık kurmamıza tamamıyla engel olmaz. Aşırı derecede içten olmayanların ya da genel kurallara göre doğal duygularını düzeltemeyen ve dizginleyemeyenlerin bunu daha az hissetmesi oldukça normaldir. Doğrudur, bazı durumlarda sadece toplumun genel çıkarlarının başka türlü muhafaza edilemeyeceğini düşünür ve bu çıkarlar için cezalandırmayı ve cezalandırmayı onaylamayı seçeriz. Bu türden bütün cezalar, askeri disiplinin ya da sivil güvenliğin ihlalleri olarak adlandırılan ihlaller için verilmektedir. Bu suçlar hemen ya da doğrudan bir insana zarar vermese de uzun vadede topluma kaydadeğer bir zarar vereceği ya da büyük bir düzensizlik yaratacağı düşünülmektedir. Örnek olarak bir nöbetçi, nöbetinde uyuduğunda savaş yasalarına göre idam edilir, çünkü böyle bir savrukluk bütün orduyu tehlikeye sokabilir. Bu şiddet çoğu durumda elzem olarak göründüğünden, haklı ve yerinde olarak değerlendirilir. Bireyin mevcudiyeti toplumun güvenliğiyle tutarsız hale geldiğinde yığının bireye tercih edilmesi kadar haklı bir hareket yoktur. Verilecek bu ceza ne kadar önemli olursa olsun, her zaman haddinden fazla şiddetli olmaktadır. Suçun doğal şiddeti, cezalandırmanın yanında çok ufak kaldığından, kalbimiz bu fikre razı gelmez. Böyle bir dikkatsizlik oldukça kabahatli olmasına rağmen, böylesine bir cezanın düşüncesi bu kadar ağır bir intikam alacak kadar güçlü bir hıncı tetiklemez. İnsancıl bir adam, bu cezayı uygulaması ya da başkaları tarafından uygulanırken razı olması için öncelikle bütün me-

tanetini ve azmini ortaya koymalıdır. Ancak zalim bir cani ya da akraba katilinin haklı cezalandırılması söz konusu olduğunda kişi böyle düşünmez. Bu vakada, iğrenç suçların adil bir biçimde cezalandırılmasını hevesle takdir eder, hatta bu adaleti uygular. Eğer bir şekilde bu katil kaçacak olsaydı, öfkesinden patlar, hüsrana boğulurdu. İzleyicinin iki vakada hissettiği duyguların arasındaki fark, kişinin cezaları onaylayıp onaylamamasının farklı ilkelerden kaynaklandığını göstermektedir. Birçok kişinin güvenliğini sağlaması gereken nöbetçiyi talihsiz bir kurban olarak görür, ancak kalbinin derinliklerinde onu kurtarmak ister, fakat çoğunluğun çıkarlarının buna karşı olduğunu bilmek onu üzüntüye gark eder. Ancak cani olan suçlu, cezadan kaçacak olsaydı, en hiddetli öfkesi bir anda patlar, Tanrı'ya yalvararak, bu dünyada insanoğlunun adaletsizliği yüzünden cezalandırılmayan suçu ahirette cezalandırmasını isterdi. Dikkate alınması gereken bir noktadır ki toplumun düzeninin korunması için cezalandırılması elzem olan bu adaletsizliğin bu dünyada cezalandırıldığını hayal bile edemediğimizden, Doğa ana bize umut etmeyi öğretir ve inandığımız dinle de bu dünyada olmasa bile başka bir dünyada cezalandırılacağını varsayarız. Bu dünyada uygulanan ceza, burada yaptıklarından dolayı suçlu olduğunu görmeyen ve bilmeyen insanlığın kalanını suçlardan caydırmasa da onu bekleyen menfi istihkak hissi tabiri caizse mezarın bile ötesine kadar onu takip eder. Ancak ilahi adaletin, bu dünyada sıklıkla failleri cezasız kalan dulların ve yetimlerin öcünü şimdiden alması gerektiğini düşünürüz. Dünyanın her batıl inancında ve dininde cennet ve cehennem fikri vardır, cehennemde günahkarlar cezalandırılırken cennette hakkaniyetli olanlar ödüllendirilir.

III. Kesit
Davranışların Liyakatı ya da Kusurluluğuyla Bağlantılı Olarak Talihin İnsan Duyguları Üzerindeki Etkisi Üzerine

Giriş

Davranışa yönelik övgü ya da ayıplama, ilk olarak kaynaklandığı niyete ya da kalbin duygulanımına; ya da bu duygulanımdan kaynaklanan görülür eyleme veya vücudun hareketine; ya da son olarak, aslında bu davranıştan kaynaklanan iyi ya da kötü sonuçlara bağlı olarak yapılmalıdır. Bu üç farklı şey davranışın bütün doğasını ve şartlarını oluşturmakta ve davranışın nasıl bir nitelikte olacağının temelini teşkil etmektedir. Bu üç şartın son ikisi herhangi bir övgünün ya da ayıplamanın temeli olamayacağı oldukça aşikardır ve aksi de şu ana kadar kimse tarafından iddia edilmemiştir. En masumundan tutun, en ayıbına kadar vücudun görünür eylemleri sıklıkla aynıdır. Bir kuşu vuran kişi ile bir insanı vuran kişi tam olarak aynı harici hareketi gerçekleştirir, ikisi de tetiği çekmektedir. Herhangi bir eylemden kaynaklanan sonuçların övülmesi ya da ayıplanması, vücudun harici bir hareketiyle karşılaştırıldığında aslında farksızdır. Etmenden ziyade şansa bağlı olduklarından, karakterinin ve tavırlarının objesi olduğu herhangi bir duygunun temeli olamaz. Sorumlu tutulabileceği ya da herhangi bir türden tasvibi ya da tenkidi hak edebileceği sonuçlar, kasta ya da niyetinin iyiliği ya da kötülüğüne göre belirlenecektir. Dolayısıyla herhangi bir eylem için doğru bir biçimde yapılacak her türlü övgü ya da ayıplama, her tasvip ya da tenkit en nihayetinde adab-ı muaşerete ya da adaba mugayirliğe ve hareketin vereceği faydaya veya zarara bağlıdır.

Kullanmakta olduğum söz, soyut ve genel çerçevede söylendiğinde buna katılmayacak kimse yoktur. Adaletliliği aşikardır ve dünyanın bütününde kabul gördüğü gibi insanların arasından buna karşı çıkan bir kişi bile yoktur. Farklı eylemlerin sonuçları ne kadar kazara, istenmeden ve beklenmedik olursa olsun, bunları oluşturan niyetler ya da duygulanımlar aynı ölçüde uygun ve faydalıysa veya aynı ölçüde uygunsuz ve zararlıysa, eylemlerin liyakatı ya da kusurluluğu aynıdır. Bu durumda etmen de şükran ya da hınç duygularından birine uygun bir özne olabilir. Soyut olarak düşündüğümüzde bu değerli kaidenin doğruluğu bizleri kolaylıkla ikna etse de belirli durumlara geldiğimizde, herhangi bir eylemden doğan sonuçlar liyakatı ya da kusuruyla bağlantılı olarak duygularımızın üzerinde oldukça büyük bir etki yapmakta ve neredeyse her zaman iki hissimizi de aynı anda ya artırmakta ya da düşürmektedir. Bugünlerde hislerimizden çıkarım yaparak bu kaideyi yarattığımız düşünülse de belki bir gün uzun araştırmaların ardından bu kaidenin hislerimizi değiştirdiği sonucuna varabiliriz. Herkesin hissettiği bu duyguların düzensizliğini şimdi açıklayacak, ilk olarak buna vesile olan sebebi ya da doğanın oluşturdğu mekanizmayı inceleyecek, ikinci olarak ise bu sebebin etkilerinin kapsamını açıklayacak ve son olarak da bunun amacını, yani Evrenin Yaratıcısının niyetini saptamaya çalışacağım.

I. Bölüm: Talihin Etkilerinin Nedenleri Üzerine

Sebepleri ne olursa olsun ya da nasıl işlerse işlesin, acı ve haz, bütün hayvanlarda şükran ve hınç tutkularını aniden tetikleyen objeler olarak ortaya çıkmaktadır. Canlı varlıkların yanı sıra cansız varlıklar tarafından tetiklenebilirler. Canımızı yakan bir taşa bile bir anlığına öfkelenebiliriz. Çocuk onu tekmeler,köpek taşa havlar, hiddetli bir adam taşa küfreder… Azıcık düşünerek durumu düzeltir, duygulanımı olmayanın öc almamız için uygun bir özne olmadığını kavrarız. Ancak uğradığımız zarar büyükse, buna sebep olan nesne olay bittikten sonra bile rahatsız edici gelir bize ve onu yakmaktan ya da yok etmekten zevk alırız. Kazara arkadaşımızın ölümüne sebep olan bir eşyaya bu şekilde davranırız ve eğer olur da bu nesneden absürt bir şekilde intikam almazsak sıklıkla kendimizi bir tür gaddarlıktan muzdarip hissederiz. Aynı şekilde muhteşem şeylere sebep olan ya da sıklıkla bize mutluluk veren cansız nesnelere de bir tür şükran duygusu besleriz. Batan bir gemiden kaçarken kullandığı kalas ile karada ateş yakan bir denizci, bu garip eylemden dolayı kendini suçlu hisseder. Bu kalası yakmasından ziyade ilgisi ve duygulanımlarıyla onun için bir şekilde önemli olan bir hatıra olarak saklamasını yeğleriz. Uzunca bir süre enfiye kutusunu, çakısını ya da değneğini kullanmış ve bunlara alışmış biri bu nesneler için gerçek sevgiye ve duygulanıma benzer duygular besler. Eğer bu nesneleri kırar ya da kaybedecek olursa, zararın ederine kıyasla tamamıyla nispetsiz bir şekilde üzüntüye gark olur. Uzun bir süre yaşadığımız ev, gölgesinin altında ferah bir şekilde rahatladığımız bir ağaç, bu faydalarından dolayı bir tür saygıyla gözlenir. Birinin çürümesi ya da diğerinin kuruması, bizi bir tür melankoliye gark eder, her ne kadar bundan bir zarar görmesek de. Antik çağlarda zuhur eden, ağaçların ve evlerin koruyucusu şeklinde resmedilmiş Dryad'lar ve Lar'lar, büyük ihtimalle batıl inançlara

sahip yazarlar tarafından bu duygulanım hissedildiğinde oluşturulmuş ve canlılığa dair herhangi bir vasfa sahip olmadıklarından mantıksız görünmüştür. Ancak herhangi bir şey şükrana ya da hınca uygun özne olmadan önce, sadece hazzın ya da acının sebebi olmaktan ziyade aynı zamanda bu duyguları hissettmeye yetkin olmalıdır. Bu diğer nitelik olmadan, bu tutkular herhangi bir tatmin ile dışarı vurulamazlar. Hazzın ve acının sebeplerinden dolayı ortaya çıkmalarıyla beraber bu tutkuların tatmin noktasına ulaşmaları, kaynaklarına karşılık vermelerinden geçmektedir. Bu da herhangi bir hisse sahip olmayan nesneler için beslenmelerini mantıksız kılar. Bu yüzden cansız varlıklarla karşılaştırıldığında hayvanlar şükrana ve hınca daha uygun öznelerdir. Isıran köpek, boynuzlayan öküz cezalandırılır. Eğer bir kişinin ölümüne sebep olmuşlarsa, ne toplum ne de maktülün akrabaları o hayvan ölmedikçe rahata erişemez. Ancak bu yaşayanların güvenliği için değil, maktülün intikamını bir nebze olsun alabilmek için yapılır. Ancak efendilerine muhteşem bir şekilde hizmet etmiş hayvanlar ise bunun aksine oldukça canlı bir şükran duygusunun öznesi haline gelirler. Bir Türk Casusunun Mektupları'nda kendisini bütün körfez boyunca sırtında taşıyan atını sırf aynı yolculuğu yapan başka biri yolu daha önceden gittiğini fark etmesin diye bıçaklayan subayın gaddarlığı karşısında hayrete düşeriz. Fakat hayvanlar hazzın ve acının sebebi olmakla kalmayıp, aynı zamanda bu hisleri hissetmeye yetkin canlılar olsalar da şükranın ya da hıncın yek ve mükemmel birer öznesi olamazlar ve bu tutkular tatmine ulaşmak için hâlâ bir şeyin eksik olduğunu hissederler. Şükran tutkumuzun gerçekten istediği şey, fayda sağlayan kişinin bunun karşılığında haz hissetmesi değil, bu ödülü geçmiş davranışlarından ötürü aldığını idrak ettirmek, bu tutumdan memnun olmasını sağlamak ve iyilikler yaptığı kişinin buna değmeyecek biri olmadığını hissettirmektir.

Bize fayda sağlayan kişiye bizi en çok yakınlaştıran şey, bizim karakterimizin değeriyle çok yakın olmasıyla alakadar olan ve bizden kaynaklanan saygıyla duyguları ve duygularımız arasında kurulan bağdır. Bize bizim kadar değer veren ve tıpkı bizim yaptığımız şekilde dünyanın geri kalanından bizi farklı tutan bir kişiyi bulduğumuzda nasıl da memnun oluruz. Bu hoş ve onur verici duyguları ona takdim etmek ve rmeye eğilimli olduğumuz karşılıkların ana amaçlarından biridir. Güçlü bir akıl sıklıkla ona iyilik yapan kişiden yeni faydalar sağlama düşüncesine tenezzül etmez, bunu da şükran duygusunun onu sıkıştırması yüzünden yapamaz. Ancak saygısını korumak ve artırmak, en güçlü aklın bile değersiz bulmayacağı bir hamledir. İşte bu da daha önceden gözlemlediğim; iyiliği yapan kişinin güdülerine giremediğimizde, tavırları ve karakteri tasvip duygumuzu haketmiyor gibi görünüyorsa, ne kadar büyük iyilikler yaparsa yapsın, şükran duygumuz her zaman hissedilir bir şekilde azalır. Çok aciz birinin ya da değersiz bir efendinin itibarını korumaya çalışmak, bu itibarı hak etmediklerinden dolayı zahmete değmez bir davranış gibi gelir bizlere. Bunun aksine hıncın genel olarak üzerine temellendiği özne, düşmanımızın yaptıklarının karşılığında acı hissetmesinden ziyade, bu acının geçmiş hareketlerinden kaynaklandığını ona hissettirmek, nedamet getirmesi, bilinçlenmesi ve geçmişte incittiği insanın bu şekilde davranılmayı hak etmediğini ona idrak ettirmesidir. Bizleri inciten ya da bizlere hakaret eden bir kişiye karşı bizi en çok sinirlendiren şey, bizi hafife almasıdır, kendisini bizden yukarıda tutmasını sağlayan mantıksız tercihtir ve kendi mutluluğu için her bir insanın feda edilebileceğini ona hissettiren saçma bencilliğidir. Tavırlarının öne çıkan uygunsuzluğu, içine karışan iğrenç küstahlık ve haksızlık, sıklıkla mağduru olduğumuz bütün kötülüklerden daha fazla etkiler ve hayrete düşürür bizleri. Diğer insanlara borçlu olduğu şeyleri daha iyi

anlamasını sağlamak, bize ne borçlu olduğunu idrak etmesi ve bize neler yaptığını anlaması, sıklıkla intikam duygumuzun ana hedefidir. Bu görev tamamlanamazsa, duygumuz asla tatmine ulaşmaz. Eğer düşmanımız bize herhangi bir zarar vermemiş gibi görünüyorsa; oldukça uygun davrandığını, yerinde olsak aynı şeyi yapacağımızı düşünüyorsak ve bu durumdan kaynaklanan, başımıza gelen bütün sıkıntıları hak ettiğimizi biliyorsak, içimizde bir nebze olsun dürüstlük ya da adalet duygusu varsa, herhangi bir hınç besleyemeyiz o insana. Dolayısıyla herhangi bir şey, şükran ya da hınç duygumuzun bütün ve uygun bir öznesi olacaksa, üç farklı niteliğe sahip olmalıdır. İlk olarak birinde hazzın, diğerinde ise acının sebebi olmalıdır. İkinci olarak seçeceğimiz özne bu hisleri sezebilecek yetkinlikte olmalıdır. Üçüncü olarak ise sadece bu hisleri üretmekten ziyade, bu hisler bir niyetten kaynaklanmalıdır. Bu niyet ise bir durumda makbul iken diğerinde olmamalıdır. Herhangi bir öznenin bu tutkuları tetikleyebilecek yetkinlikte olması ilk nitelikten, bu tutkuları tatmine ulaştırabilecek yetkinlikte olması ikinci nitelikten kaynaklanmaktadır. Üçüncü nitelik ise bütün bir tatmine ulaşmaları için sadece elzem olmakla kalmayıp, büyük ve özel bir haz ya da acı verdiğinden, bu tutkuları tetikleyebilecek ek bir sebep görevi görmektedir. Bize haz ya da acı veren şey, şükranın ya da hıncın tek tetikleyici sebebi olduğundan; bir kişinin niyetleri çok makbul ya da iyi olsa da ya da diğer taraftan çok uygunsuz ve kötü olsa da niyetlendiği iyiliği ya da kötülüğü yapmakta başarısız olduysa, tetikleyici sebeplerden biri eksik olduğundan, her bir taraf için daha az şükran ya da hınç beslenir. Kişinin niyetlerinde iyilik ya da kötülük olmamasına rağmen davranışları sonucunda büyük bir iyiliğe ya da kötülüğe sebep oluyorsa; iyilik yapan tarafa şükran duygusu, kötülük yapan tarafaysa hınç duygusu beslenebilir. İyiliğe yol açan kişinin üzerine liyakatın ufak bir parıl-

tısı düşerken kötülüğe sebep olan kişinin üzerine kusurluluğun ufak bir gölgesi iner. Eylemlerin sonuçları bütünüyle şansın kontrolünde olduğundan, liyakat ve kusurluluk ile alakalı olarak insanoğlunun duyguları üzerindeki tesiri de böyle zuhur eder.

II. Bölüm: Talihin Bu Etkisinin Boyutu Üzerine

Talihin etkisinin yarattığı sonuçlardan ilki, takdire şayan ya da ayıplanan niyetlerden çıkagelen eylemlerin beklenen sonuçlara sebep olmadıklarında liyakat ya da kusurluluk anlayışımızı zayıflatmasıdır. İkincisi ise kaynaklandıkları güdülerden ya da duygulanımlardan da öte, sıra dışı bir hazza ya da acıya tesadüfen sebep olduklarında liyakat ya da kusurluluk anlayışımızı güçlendirmesidir. Bir insanın niyetleri ne kadar makbul ve iyi ya da uygunsuz ve kötü olsun, eğer amaçladıkları sonuca sebep olamıyorlar ise ikisinde de liyakatı ya da kusurluluğu mükemmel olamaz. Ayrıca duygunun bu düzensizliği, herhangi bir eylemin sonuçlarından sadece doğrudan etkilenenler tarafından hissedilmez. Bir şekilde tarafsız izleyici tarafından bile sezilebilir. Başkası için iyilik isteyen bir kişi, bunu beceremese bile onun arkadaşı olarak görülür ve o kişinin sevgisini ve duygulanımını hak eder. Ancak sadece istemeyip bunu sağlayabilen bir kişi, daha özel bir şekilde onun hamisi ve iyilikçisi olarak görülür, onun saygısını ve şükranını hak eder. Borçlu olan kişinin kendisini ilkiyle aynı seviyede olarak görebileceğini haklı olarak düşünmeye meylederiz, ancak bu iyiliği yapmakta başarılı olan kişi karşısında kendisini ondan aşağı olarak görmezse duygularını paylaşamayız. Bize yardım etmeye çabalayan biriyle, gerçekten yardım eden birine eşit derecede borçlu olduğumuzu söylemek oldukça yaygındır. Ne zaman bu türden başarısız bir deneme olsa yaptığımız konuşmalarda hep söyleriz bu sözü. Aıncak diğer bütün güzel sözler gibi bu söz de biraz sağduyuyla karşılanmalıdır. Başarısız olan arkadaşını teselli etmeye çalışan gönlü zengin birinin duyguları, tabii ki de sıklıkla ona yardım etmekte başarılı olan için beslediği duygulara yakın olacaktır. Kişinin gönlü ne kadar zenginse, bu duygular daha da eşit bir seviyeye yaklaşacaktır. Gönlü zengin kişinin, kendisini saygıdeğer bilen kişiler tarafından sevilmesi ve

sayılması ona büyük bir haz verir ve bu duyguların sağlayabileceği faydalardan çok daha büyük bir minnettarlık duygusu yaratır. Dolayısıyla bu faydaları kaybettiklerinde adeta dikkate bile alınmayacak bir şeyi kaybetmiş gibi görünürler. Sonuçta bir şeyler kaybederler. Bu yüzden hazları ve neticesiyle şükran duyguları tamamen mükemmel değildir. Başarılı olan ve olmayan karşılaştırıldığında bütün şartlar eşit olduğu varsayıldığında en asil ve en iyi akıllarda bile başarılı olan kişi için farklı duygulanımlara rastlanır.İnsanoğlu bu açıdan o kadar adaletsizdir ki niyetledikleri iyiliği almalarına rağmen bu iyiliği istedikleri kişiden görmediklerinde iyiliği yapan kişiye hak ettiği şükran duygusunu beslemezler. Şükran duyguları bu durumda kendi mutluluğuna katkıda bulunan farklı kişiler arasında bölüştürüldüğünden, diğer kişiler bunun sadece ufak bir kısmını hak etmektedir.

Bazı insanların "sadece iyiliğimizi istediklerini" söylediklerini duyarız. Gerçekten de bunu istediklerini ve ellerinden geleni ardına koymadıklarını bütün kalbimizle biliriz. Ancak bunun için onlara borçlu hissetmeyiz. Çünkü çabaları, istedikleri şekilde sonuç vermediğinden "iyiliğimizi istemeleri" de bizlere bir fayda sağlamamıştır. Bu düşüncenin her bir tarafsız izleyicinin gözlerinde bile borçlu oldukları fikrini azalttığını hissederler. Bir iyilik yapmaya çabalayan ancak başarısız olan insanın kendisinin dahi, borçlu olması gereken kişinin hissedeceği şükran duygusuna eşit derecede bağlılığı yoktur, başarılı olduğu takdirde onun gözünde elde edeceği değer hissine de aynı şekilde sahip değildir. Sonuçlarının ortaya çıkması tesadüfi bir şekilde engellenen hünerler ve yetenekler bile, bu sonuçları verecek yetkinlikte olduklarına bütünüyle inananlar tarafından dahi bir nebze kusurlu görünür. Bakanların kıskançlığından dolayı ülkesinin düşmanlarına karşı büyük bir avantaj elde edemeyen bir general, bu fırsatı kaybettiği için sonsuza kadar pişmanlık duyar. Pişman olmasının sebebi

sadece halkına karşı vereceği hesap değildir aslında. Herkesin gözünde olduğu gibi, kendi gözünde de karakterine yeni bir şöhret kazandıracak bir davranışın engellenmesinden yakınır. Planın ya da tasarının bütünüyle ona bağlı olduğunu, bu eylemi gerçekleştirmek için gereken yetkinlikten fazlasına ihtiyaç duyulmadığı düşüncesi ne onu ne de başkalarını memnun eder. Bunu gerçekleştirmek için her türlü yolu deneseydi ve buna izin verilseydi, sonucu mutlak başarıdan ibaret olacaktı. Ancak yine de planını gerçekleştirememişti, büyük ve muhteşem bir tasarıdan dolayı her türlü tasvibi hak etse de böylesine büyük bir eylemi gerçekleştirmenin asıl liyakatını hak etmek istiyordu. Halkı ilgilendiren herhangi bir meseleyi neredeyse sonuca ulaştırmış olan bir adamın elinden yetkisini almak, en haince adaletsizliklerden biri olarak görünür. Çok fazla uğraş verdiğinden, bu eylemin gerçekleştirilmesi sonucunda hak edilecek bütün liyakatın ona bahşedilmesinin doğru olduğunu düşünürüz. Lucullus'un zaferlerini sahiplenen ve bir başkasının talihinin ve kahramanlığının meyvelerini çalan Pompey'e karşı gelinmiştir. Lucullus, bütün cesaretiyle fetih yapabilmek için elindeki her adamını harcamasına rağmen başarılı olamadığında arkadaşlarının bile gözünden düşmüştür. Bir mimarın planları gerçeğe dönüşmediğinde ya da binanın güzelliğini bozacak şekilde değiştirildiğinde dehşete düşer. Ancak yaptığı plan bütünüyle mimarın kendisine bağlıdır. Güçlü bir yargı yeteneğine sahip olanlar için bile bir mimarın dehası, bina ancak plandaki şekilde inşa edildiğinde yatar. Ancak en zekiler için bile bir plan, asil ve ihtişamlı bir binanın verdiği hazzın aynısını veremez. İkisinde de aynı dehayı ve zevki keşfedebilirler. Ancak yarattıkları etkiler hâlâ çok farklıdır, ilkinden elde edilen haz, bazı zamanlar ikincisi tarafından tetiklenen hayret ve hayranlık duygusunun yanına bile yaklaşamaz. Sezar'dan ve İskender'den daha büyük hünerlere sahip olan kişilerin, aynı

koşullar altında daha muhteşem eylemlere imza atacağına inanmamız mümkündür. Ancak bununla birlikte, bu iki kahramanın her ülkede ve her çağda yarattığı hayret ve hayranlık duygusuyla onlara bakamayız. Doğrudur, soğukkanlı bir zihnin yargıları onları daha fazla tasvip edebilir, ancak zihinlerimiz de böyle büyük eylemlerin görkemi karşısında hayran kalmak ve bunu hissetmek ister. Erdemlerin ve yeteneklerin üstünlüğü, bu üstünlüğü kabul edenler için bile başarıların üstünlüğüyle aynı etkiye sahip değildir. Başarısız bir iyilik girişiminin, nankör insanlığın gözünde liyakatının azaldığı gibi, başarısız bir kötülük girişiminin de kusurluluğunun azalması bu yüzdendir. Bir suç işlemek için yapılan tasarı ne kadar açık bir şekilde ispatlanmış olursa olsun, gerçekten uygulandığı zaman cezalandırıldığı şiddette asla cezalandırılmaz. Bunun tek istisnası belki de vatan hainliğidir. Hükümetin varlığını doğrudan tehdit edecek bir suç karşısında herhangi bir suçtan çok daha fazla tepki gösterilir. Hıyanetin cezalandırılmasında egemen güç doğrudan kendisine verilen zararlara karşı öfkelenirken diğer suçlarda başkalarına verilen zararlar için hisseder bunu. İlk durumda hissettiği şey kendi hıncı iken diğerinde ise empati aracılığıyla başkalarının hissettiği öfkedir. Dolayısıyla ilk durumda kendi haklı nedenleriyle yargıladığından, tarafsız izleyicinin kabul edebileceği cezalardan çok daha şiddetli ve zalimce cezalar verir. Diğer durumlarda her zaman beklediği gibi suçun işlenmesini ya da buna teşebbüs edilmesini beklemeden ufak olaylarda bile hınçla dolar hükümet. Vatana karşı gelebilecek bir birlik, hiçbir şey yapılmasa ya da buna teşebbüs edilmemiş olsa bile vatana ihanet edecek bir hareket olarak algılanır ve çoğu ülkede gerçekten vatana ihanet eylemiyle aynı derecede cezalandırılır. Diğer suçlara bakıldığında ise sadece planı yapılan ve bunu teşebbüsü izlemeyen bir suç nadiren cezalandırılır, cezalandırıldığında ise hiçbir zaman şiddetli olmaz.

Bir suç tasarısı ve bir suç eylemi elzem olarak aynı ahlaksızlığı içermez, işte bu yüzdendir ki aynı cezalandırmaya tâbi olmamalıdır denilebilir. Kendimizi bütünüyle uygulamaktan aciz hissettiğimiz duruma geldiğimizde birçok şeyi çözebilir, hatta buna karşı önlem bile alabiliriz. Ancak bu muhakeme, tasarı teşebbüse taşındığı andan itibaren işlemeyi durdurur. Düşmanına karşı tabancasını ateşleyen ancak onu ıskalayan bir adamın cezalandırıldığının görüldüğü nadirdir.

İskoçya'nın eski yasaları uyarınca, karşıdakini yaralamasına rağmen kişi ölmediği sürece, fail ölüm cezasına tâbi değildir. Bununla birlikte, bu suçu işlediği için insanların kızgınlığı öylesine artar ki her an cinayet işleyebilecek bu adama duyulan korku öyle büyüktür ki sadece cinayete teşebbüs bile bütün ülkelerde ölüm cezasıyla yargılanmaya sebep olmaktadır. Daha ufak suçlar neredeyse her zaman oldukça hafifçe cezalandırılır, hatta bazen hiç cezalandırılmaz bile. Eli bir şey almadan komşusunun cebinde yakalanan bir hırsız yalnızca rezil etme amacıyla cezalandırılır. Ancak içeriden bir mendil çalıp kaçacak fırsatı olursa ve yakalanırsa, ölüm cezasına çarptırılır. Komşusunun penceresine merdiven koyarken yakalanan ancak içeri giremeyen bir hırsız, ölüm cezasına çarptırılmaz. Tecavüze teşebbüs, tecavüz ile aynı derecede cezalandırılmaz. Evli bir kadını baştan çıkarmaya çalışmak neredeyse hiç cezalandırılmazken ilişki gerçekleşirse ceza oldukça şiddetli olur. Sadece bize kötülük yapmaya kalkışan kişiye karşı olan hıncımız, bu kötülüğü yapan bir kişiye verdiğimiz cezanın aynısını verecek kadar büyük değildir. Bir durumda bu kötülükten kurtuluşumuzun verdiği neşe gözümüzde tavırlarının zalimliğini hafifletirken diğer durumda talihsizliğimizin verdiği elem bu zalimliği artırır. Ancak kişinin kusurluluğu iki durumda da muhakkak ki eşdeğerdir, çünkü niyetleri eşdeğer derecede kabahatlidir. Dolayısıyla bu durumlar bütün insanlığın

duygularında düzensizliğe ve sonucunda en uygar ya da en barbar ulusların yasalarının sıkılığında bile hafiflemeye sebep olur. Uygar bir toplumun insancıllığı, doğal öfkeleri suçun sonuçlarıyla tahrik edilmediği sürece cezalandırmalardan kaçınmaya ya da cezaları hafifletmeye neden olur. Öte yandan barbar bir kavim, eylemin gerçek bir sonucu yok ise bu eyleme teşvik eden sebeplere karşı sorgulayıcı ya da meraklı olma eğiliminde değildir. Tutkuların ya da kötü dostlukların tesirinden kalan ve belki de bir suçu işlemek için planlar yapmış ancak büyük bir şansla onu bundan alıkoyan bir kazayla engellenen bir kişi, eğer bir nebze olsun vicdana sahipse, bu olayı hayatı boyunca muhteşem ve aşikar bir kurtuluş olarak görecektir. Kendisini darmadağın edecek bu suçtan ve hayatının geri kalanını korku, pişmanlık ve tövbeler içinde bir sahne içinde geçirmekten onu alıkoyan Yüce Tanrı'ya şükretmeden duramaz. Ancak elleri kirli olmasa da kalbinin kararlı olduğu bu eylemi gerçekleştirmişçesine suçlu olduğunun farkındadır. Bununla birlikte, bu eylemin başarısızlığının içindeki herhangi bir erdemden kaynaklanmadığını bilse de bu suçu işlemediğini bilmek vicdanını oldukça rahatlatır. Kendisinin bir cezayı ve hıncı pek de hak etmediğini düşünür ve bu güzel tesadüf suçluluk duygusunu ya tamamen yok eder ya da hafifletir. Suçu işlemeye ne kadar azimli olduğunu hatırlamak, kurtuluşunu daha da büyük ve mucizevi hale getirmekten başka bir şey yapmaz: Çünkü hâlâ kaçtığını düşünür, iç huzurunu tehdit eden tehlikeye adeta uçurumdan düşmekten kurtulmuş bir insanın baktığı gibi dönüp bakar ve bunun düşüncesiyle dehşet içinde titrer. Şansın tesirinin ikinci sonucu ise aşırı hazza ya da acıya sebep olan eylemlerin kaynaklandığı güdülerin ya da duygulanımlardan bağımsız bir şekilde liyakat ya da kusurluluk anlayışımızı güçlendirmesidir. Niyetinde takdir edilebilir ya da suçlanabilir herhangi bir şey yoksa ya da en azından bunlardan

birazını hissetmeye eğilimli olmamızı hak ediyorlarsa dahi, davranışın hoş ya da kötü sonuçları sıklıkla etmenin üzerine liyakatın ya da kusurluluğun bir gölgesini düşürür. Bu yüzden kötü haber getiren bir ulak bile bizim için kötüdür. Bunun aksine ise bize iyi haberler getiren kişiye bir tür şükran duygusu hissederiz. Bir anlığına kendilerini iyi ya da kötü kısmetimizin yaratıcısı olarak görür ve sanki gerçekten de haberini verdiği olayları hayata geçirdiklerini düşünürüz. Neşemizin yaratıcısı, geçici bir şükran duygumuzun doğal bir öznesi haline gelir. Duygulanımlarımızla ve samimiyetimiz ile kucaklarız onu, o mutlu anda haber ederek bize hizmet eden kişiyi ödüllendirmekten kıvanç duyarız. Bütün sarayların geleneklerine baktığımızda, zafer haberleri getiren bir asker önemli terfilere hak kazanır, generali ise onu böyle hoş işler yapması için gözdesi haline getirir. Ancak kederimizi yaratan ilk kişi, geçici bir hıncın öznesi haline gelir doğal olarak. Kendisine şaşkınlık ve tedirginlikle bakmaktan pek kaçınamayız. Kaba ve gaddar olanlar ise istihbaratının sebep olduğu hüznün öfkesini ona yaşatmaya meyillidir. Ermenistan kralı Tigranes, çok güçlü bir düşmanın geldiği bilgisini ona ilk veren elçinin kafasını kesmiştir. Kötü hikmetlerin yaratıcısını böyle cezalandırmak barbarca ve insanlık dışı görünür, ancak iyi haberler getiren biri bize oldukça hoş görünür, kralların lütfuna layık olduğunu düşünürüz. Ancak birinde herhangi bir kusur, diğerinde de herhangi bir liyakat yok iken neden bu ayrıma düşüyoruz? Çünkü ilk durumda sosyal ve iyi duygulanımlarımızı harekete geçirebilmek için herhangi bir sebep yeterliyken merdümgiriz ve kötü duygulanımlara girebilmek için en somut ve en önemli sebeplere ihtiyaç duyarız. Ancak genel olarak merdümgiriz ve kötü duygulanımlardan kaçınsak da kişinin kötü ve haksız niyetleri onu uygun bir özne haline getirmediği sürece bu duygulanımların doyumunu tasvip etmememiz gerektiğine dair bir kural ya-

ratsak da bazı durumlarda bu şiddet bizi bir şekilde rahatlatır. Bir kişinin ihmali başkasının üzerinde istenmeyen bir zarara yol açtığında genellikle talihsiz bir sonucun olmadığı bir olayda hak edeceği cezadan çok daha öte bir ceza vermesini onaylayacak şekilde mağdurun hıncını paylaşırız. Herhangi bir kişiye zarar vermese de cezayı hak eden türden ihmaller de bulunmaktadır. Örnek olarak, bir caddede oradan geçebilecek kişilere herhangi bir uyarıda bulunmaksızın duvardan aşağı büyük bir taş atan ve bunun nereye düşeceğini düşünmeyen bir kişi kesinlikle bir cezayı hak eder. Hareketi herhangi bir felakete sebep olmasa bile, çok hassas bir polis böyle saçma bir eylemi cezalandırabilir. Bu eylemi gerçekleştiren kişi, başkalarının mutluluğunu ve güvenliğini küstahça hakir görmektedir. Dolayısıyla tavırlarında gerçek bir adaletsizlik bulunmaktadır. Komşusunu hiçbir bilinçli adamın yapmayacağı şekilde ahlaksızca tehlikeye atar ve bariz bir şekilde adaletin ve toplumun temelini oluşturan hemcinslerinin anlayışından mahrumdur. Dolayısıyla yasalara göre ağır ihmal neredeyse kötü niyete eşittir. Bu tür dikkatsizliklerden istenmeyen sonuçlar doğduğunda suçlu olan kişi bu sonuçları gerçekten amaçlamış gibi cezalandırılır. Sadece küstahça ve düşüncesizce olan tavırları ise gaddarca görülerek cezayı hak eder ve en sert cezalara tâbi tutulur. Bu yüzden yukarıda bahsedilen ihtiyatsız bir eylemle kişi birini öldürecek olursa, birçok ülkenin yasalarına göre -özellikle de İskoçya'nın eski yasalarına göre- ölüm cezasına tabidir. Bu ceza hiç kuşkusuz son derece sert olsa da doğal duygularımızla bütünüyle tutarsız değildir. Tavırlarının aptallığı ve gaddarlığı karşısındaki haklı öfkemiz, talihsiz mağdurla kurduğumuz empati aracılığıyla tetiklenir. Bununla birlikte, herhangi birine zarar vermeden düşüncesizce sokağa taş attığı için bir insanı dar ağacına göndermek kadar doğal adalet hissimizi dehşete düşüren bir şey yoktur bu dünyada. Darağacına çıktığında tavır-

larının aptallığı ve gaddarlığı bâki kalsa da hissettiğimiz duygular oldukça farklı olurdu. Bu farkın göz önüne alınması, seyircinin bile öfkesinin, eylemin fiili sonuçlarıyla tetiklenmeye ne kadar meyilli olduğunu bize idrak ettirebilir. Eğer yanılmıyorsam, bu tür durumlara dair neredeyse bütün ulusların kanunlarında oldukça şiddetli cezalar bulunabilir, tıpkı daha önce aksi durumlarda cezaların sıkılığında bir azalma olduğunu gözlemlediğim gibi... Herhangi bir adaletsizliği içermeyen bir ihmal türü daha vardır. Bu ihmalden suçlu olan kişi komşularına kendisine davrandığı gibi davranmakta, kimseye zarar vermek niyetinde olmayıp başkalarının mutluluğunu ve güvenliğini küstahça tehdit etmemektedir. Bununla birlikte davranışlarında çok dikkatli ve sakıngan olmadığından herhangi bir cezayı hak etmese de ayıplanmayı ve eleştirilmeyi hak eder. Ancak inanıyorum ki bu tarz bir ihmal bir başkasına zarar veriyorsa, bütün ülkelerin yasaları nazarınca bunun karşılığını ödemeye mecburdur. Şüphesiz ki bu, hareketinin vesile olduğu talihsiz kaza meydana gelmese hiçbir insanın ona vermeyi düşünmeyeceği gerçek bir ceza olsa da hukukun bu kararı bütün insanlığın doğal duygularınca makbul görünmektedir. Başkasının dikkatsizliğinden kimsenin mağdur olmamasının dünyanın en haklı fikirlerinden biri olduğunu düşünür, kabahatli ihmalden doğan zararın, suçun faili tarafından ödenmesi gerektiğini varsayarız. Sadece çekingenlik ve sakınganlık eksikliğinden ortaya çıkan, eylemlerimizin bütün olası sonuçlarıyla alakalı olan başka bir ihmal türü daha vardır. Kötü bir sonuç ortaya çıkmadığı sürece bu meşakkatli dikkatin eksikliği kusurlu olmaktan oldukça uzaktır, üstelik bunun aksi olan ihmal türü kusurlu olarak değerlendirilmesine rağmen.

Her şeyden korkmamıza neden olacak ürkek bir sakınganlık hiçbir zaman bir erdem olarak değerlendirilmez, işe ve eyleme geçmediği için diğer her nitelikten daha büyük olumsuzluklar

yaratabilir. Ne var ki bu aşırı kaygının eksikliğinden dolayı başkasına zarar verildiğinde yasa gereği sıklıkla bunun karşılığını vermek durumundadır. Tesadüfen ürkmüş bir atı dizginleyemeyen bir kişi, olur da komşusunun kölesini ezerse Roma yasaları gereğince verdiği zararı telafi etmeye mecburdur. Bu türden bir kaza meydana geldiğinde bu ata binmemiş olması gerektiğini düşünebilir, bu girişimini affedilmez bir patavatsızlık olarak değerlendirebiliriz. Bu kaza olmasa, böyle bir değerlendirmeye varmayacak olsak da ata binmemesinin korkakça bir acziyetten ve olası sonuçlara duyulan endişenilmesi gereksiz bir kaygıdan kaynaklandığı sonucuna varırdık. Bu türden bir kaza sonucu başkasına istemsizce zarar veren bir kişinin kendisi bile onunla karşılaştırıldığında eyleminin menfi istihkakının bir nebze olsun farkındadır. Doğal olarak olanlarla ilgili endişesini dile getirmek ve özürünün kabulü için her şeyi yapmak amacıyla mağdura koşar. Birazcık olsun hassassa ve rdiği zararı telafi etmeyi elzem olarak arzular ve mağdurun göğsünden yükseleceğinin farkında olduğu bu hayvani hıncı yatıştırmak için elinden geleni ardına koymaz. Böyle bir durumda özür dilememek, herhangi bir telafi sunmamak en rezil gaddarlıklardan biri olarak değerlendirilir. Peki diğerlerinden özür dilemesinin gerekçesi nedir? Herkesin gözünde eşit bir derecede masum iken başkasının kötülüğüne sebep olduğundan dolayı neden insanlar tarafından yalnız bırakılır? İzleyiciler, diğerinin haksız hıncı olarak görülebilecek bir öfke hissetmeseydi eğer, böyle bir sorumluluk da üzerine yüklenmeyecekti.

III. Bölüm: Duyguların Bu Düzensizliğinin Son Sebebi Üzerine

Eylemlerin iyi veya kötü sonuçlarının hem onları yapan kişinin hem de diğerlerinin duyguları üzerindeki etkisi budur; dolayısıyla dünyanın hâkimi olan Şans, en istemediğimiz sonuçlara sebep olabilmekte ve hem kendilerinin hem de başkalarının karakterine ve davranışlarına göre tüm insanlığın duygularını bir dereceye kadar yönlendirmektedir. Dünyanın planları değil, sonuçları yargılaması her çağda bir yakınma sebebi olmuştur ve erdemin karşısında büyük bir engel teşkil etmektedir. Olayın etmenden kaynaklanmadığını, dolayısıyla tavırlarının liyakatı ve adabı göze alındığında herhangi bir tesirinin olmaması gerektiği fikri herkes tarafından kabul edilmektedir. Ancak özel olarak incelediğimizde, bu haklı fikrin oluşturduğu hareketlerle duygularımızın tamamen tutarlı olduğu bir anı belki de hiç bulamayız. Herhangi bir eylemin güzel ya da kötü sonucu, sonucu oluşturan akıl hakkında bize iyi ya da kötü bir fikir vermekle kalmaz, aynı zamanda tasarının liyakatı ya da kusurluluğu anlayışımız neredeyse her zaman şükran ya da hınç duygumuzu canlandırır. Ancak Doğa, bu düzensizliğin tohumlarını insanın kalbine yerleştirirken diğer tüm olaylarda olduğu gibi, türlerin mutluluğunu ve mükemmeliğini niyetlemiş gibi görünüyor. Eğer tasarının kötülüğü, duygulanımların kötülüğü hıncımızı tetikleyen yegane sebepler olsaydı, kalbinde böyle tasarıların ya da duyguların yattığından şüphe ettiğimiz ya da buna inandığımız bir kişi karşısında eyleme geçirilmese bile bu tutkunun en hiddetli halini hissederdik Duygular, düşünceler, niyetler, hepsi birer cezalandırma sebebi haline gelirdi. Üstelik insanoğlunun öfkesi tıpkı eylemler karşısındaki yükseldiği gibi bunlar karşısında da yükselseydi, herhangi bir eylem teşkil etmeyen düşüncenin adiliği, eylemin adiliği kadar bizi intikam almaya çağırsaydı, dünyadaki her mahkeme engizisyon mahkemesine dönüşürdü. En masum

ve en temkinli tavırlardan bile şüphelenilirdi. Kötü dilekler, kötü görüşler, kötü planlardan şüphe duyulmaya devam edilirdi; ve kötü tavırlarla aynı öfkeyi tetiklediklerinden dolayı, kötü eylemlere öfkelenildiği kadar kötü niyetlere de öfkelenilir ve kişiyi eşdeğer bir cezaya ve hınca tâbi tutardı. Bu nedenle fiili bir kötülüğe sebep olan ya da sebep olma teşebbüsünde bulunan, doğrudan bir korkuya tâbi olmamıza neden olan eylemler Doğa'nın yaratıcısınca cezalandırmaya ve hınca uygun ve makbul özneler haline getirilmiştir. Duygular, tasarımlar, duygulanımlar; liyakatın ya da kusurluluğun sadece insan eylemleri sonucunda oluştuğunu belirten ciddi yargıdan kaynaklansa da insan yargısının sınırlarının da ötesinde olan Büyük Yargıç tarafından belirlenir ve yanılmaz mahkemesinde yargılanmak üzerine muhafaza edilir. Bu dünyada insanların tasarılarından ya da niyetlerinden dolayı değil, eylemleri için cezalandırılması gerektiğini belirten adaletin elzem kuralı, ilk bakışta bize oldukça saçma ve açıklanamaz görünen, liyakat ya da kusurlulukla alakalı insan duygularının faydalı ve işlevsel düzensizliği üzerine kurulmuştur. Ancak doğanın her parçasını dikkatli bir biçimde incelendiğimizde, ilahi özeni görebiliriz. Böylelikle bir kişinin acizliği ve ahmaklığında dahi Tanrı'nın hikmeti ve iyiliğinin yattığını görüp hayran kalabiliriz. Başarısız bir çabanın, güzel arzuların ve iyi niyetlerin liyakatı bizlere her ne kadar farklı görünse de duygularımızın bu konudaki düzensizliği tümüyle işlevsiz değildir. İnsan, eyleme geçmesi ve melekeleriyle hem kendisinin hem de başkalarının koşullarında değişiklikler sağlayarak herkesin mutluluğunu korumak için elinden geleni ardına koymamak amacıyla yaratılmıştır. Ne küstah bir iyilik onu mutlu etmeli, ne de kalbinde diğerlerinin mutluluğunu istediği için kendisini insanlığın dostu olarak görmelidir. Varlığını sürdürmesi için amacı olan hedeflere ulaşmak için bütün gayretini kullansa ve bütün kaslarını gerse

de bu tavırlarının ne kendisini ne de insanlığı tamamıyla memnun edebileceğini, bu hedeflere ulaşmadığı sürece ne kendisinin ne de insanlığın onu tam anlamıyla tasvip edeceğini Doğa insana öğretmiştir. Liyakat olmadan, iyi niyetlerinin en güçlü alkışı -ya da- hatta kendisine düzülecek en güzel methiyeyi hak edecek derecede yeterli olmadığını öğrenmiştir. Önemli hiçbir şey yapmayan ancak bütün hareketlerinde ve konuşmalarında en adil, en asil ve en cömert duyguları dışavuran bir insan asla büyük bir ödülü hak etmemektedir. Her ne kadar işlevsizliği, iyilik yapmak için gerekli fırsatın eksikliğinden kaynaklansa da bu kişi hak etmez bu ödülü. Kendisini herhangi bir kabahatimiz olmadan reddedebiliriz. Ona hâlâ "Ne yaptın?" diye sorabiliriz. "Böyle büyük bir karşılığı hak edecek ne yapıyorsun?" "Sana saygı duyuyor, seni seviyoruz. Ancak sana hiçbir şey borçlu değiliz." Gerçekten de olaylar istediği şekilde gitmemesine rağmen bir şekilde hak ettiği söylenebilse de sadece fırsat eksikliğinden dolayı başarısız olan gizli erdemi ödüllendirmek, onu şereflere ve terfiye nail görmek, yapılabilecek en kutsal iyiliklerden biridir. Bunun aksine, sırf kalbindeki duygulanımlardan dolayı suç işlemediği halde bir insanı cezalandırmak, yapılabilecek en korkunç ve en barbarca zulümdür. İyi duygulanımlar, ifade edilmemeleri neredeyse bir suç haline gelecek kadar bekletilmediği sürece en güzel övgülere layıktır. Tersine, kötü olanlar ise asla yeteri kadar erken veya hızlı olamazlar. Oldukça kaydadeğer bir öneme sahiptir ki herhangi bir tasarı, kasıt olmadan yapılan bir kötülük mağdur için olduğu kadar bunu yapan için de büyük bir talihsizlik olarak görülmektedir. Kardeşlerinin mutluluğuna hürmet etmesi, bilmeden onlara zarar verebilecek bir şey yapmanın fikrinin bile onu korkutması, yanlışlıkla başlarına kötü bir musibet getirirse ona patlayacak olan hayvani hıncın karşısında endişe duyması bu yüzdendir insanın. Kadim Yunan dininde Tanrı'ya adanmış

kutsal topraklara dini ve elzem olaylar haricinde ayak basılmadığı ve bunu cahilce ihlal eden kişinin o andan itibaren "günahkar" hale geldiği ve gerekli telafi verilene kadar o güçlü ve görünmez varlığın intikamı olarak kişinin yalnız bırakıldığı gibi, Doğanın hikmetine göre de masum her insanın mutluluğu aynı şekilde kutsal, adanmış ve diğer insanların yaklaşmasını engelleyecek şekilde korunmuştur. Ahlaksızca bu çizgiyi aşmaya çalışılmamalı, herhangi bir şekilde cahilce ve gönülsüzce ihlal edilmemeli, eğer ihlal edilirse gerekli kefaret ödenmeli, böyle istemsiz bir ihlalin büyüklüğüyle orantılı bir telafi verilmelidir.

Yanlışlıkla ve en küçük ihmal bile olmadan başkasının ölümüne neden olan insancıl bir kişi kendisini günahkar hisseder, suçlu değil. Bütün hayatı boyunca başına gelen bu kazayı olabilecek en kötü talihsizliklerden biri olarak değerlendirir. Maktülün ailesi fakir, kendisi de ne iyi ne kötü bir durumdaysa, derhal onları himayesi altına alır ve herhangi bir liyakata sahip olmasalar da onların her türden iyiliği ve keremi hak ettiğini düşünür. Eğer aile daha zengin ise her türlü itaat ile, her türlü keder ifadesi ile, yapabileceği ya da kabul edecekleri her iyiliği yaparak, büyük ama istemsizce verdiği zararı telafi etmeye ve elinden geldiğince belki doğal olan ancak şüphesiz en vicdansız öfkelerini yatıştırmaya çalışır. Kasıt ve tasarıyla yapsa haklı olarak onu en derin serzenişlere gark edecek bir eylemi yanlışlıkla yapan bir adamın yaşadığı sıkıntı, hem antik hem de modern dramada en güzel ve en enteresan sahneleri yaratmıştır. Tabiri caizse, Yunan Tiyatrosunda Ödipus ile Jocasta'nın, İngiliz Tiyatrosunda ise Monimia ile Isabella'nın bütün sıkıntılarını oluşturan şey bu boş suçluluk hissidir. En büyük günahkarlar olsalar da hiçbirinin en küçük bir suçu bile yoktur. Duyguların görünen bütün düzensizliklerine rağmen, eğer bir adam yapmak istemediği kötülüklere talihsizce mahal veriyorsa ya da niyetlendiği iyiliği yapamıyorsa, Doğa

Ana masumluğunu tesellisiz, erdemini ise ödülsüz bırakmaz. Ardından adil ve hakkaniyetli olan "Davranışlarımızdan kaynaklanmayan eylemler, bize beslenen itibarı zedelememelidir" şiarına başvurur. Ruhunun bütün alicenaplığını ve metanetini toplar ve kendisini şu anda göründüğü şekille değil, bu cömert tasarılarının onu başarılara nail ettiği şekilde görmeye, yanlışlarına rağmen insanoğlunun duygularının bütünüyle içten ve hakkaniyetli, hatta kendileriyle mükemmel bir şekilde tutarlı olmaları durumunda görüneceği haliyle görmeye çalışırdı. İnsanoğlunun içten ve insancıl kısmı, bu kişinin kendisini destekleme çabasını tamamen haklı bulur. Ruhlarının bütün cömertliğini ve yüceliğini kullanarak, içlerindeki insan doğasının bu düzensizliğini düzeltmeye çalışırlar ve kişinin başarısız alicenaplığını, başarılı olduğu takdirde ek bir gayret sarfetmeden doğal olarak düşünecekleri şekilde değerlendirirler.

III. KISIM
KENDİ DUYGULARIMIZ VE TAVIRLARIMIZ HAKKINDAKİ YARGILARIMIZIN KAYNAĞI VE GÖREV ANLAYIŞIMIZ ÜZERİNE

I. Bölüm: Kendi Kendini Onaylama ve Reddetmenin Esasları Üzerine

Bu tartışmanın önceki iki bölümünde başkalarının duyguları ve davranışlarının kökeni ve temelini genel olarak incelemiştim. Şimdi ise kendi duygu ve davranışlarımızın kökenine eğileceğiz. Doğal olarak kendi tavırlarımızı uygun ya da uygunsuz olarak değerlendirdiğimiz ilke, başkalarının tavırlarına ilişkin benzer yargıların bütünüyle aynısı gibi görünmektedir. Başkasının yerine kendimizi koyduğumuzda, onu yönlendiren duygular ve güdülerle tamamen empati kurmamızla ya da kurmamamızla alakalı olarak, davranışlarını onaylar ya da onaylamayız. Ve aynı şekilde kendimizi başka birinin yerine koyduğumuzda ve durumu onun gözleriyle ve durumuyla incelediğimiz zaman, tavırlarımızı oluşturan duygularla ve güdülerle tamamen empati kurmamızla ya da kurmamamızla alakalı olarak, davranışlarımızı onaylar ya da onaylamayız. Doğal durumumuzdan kendimizi çekip belirli bir uzaklıktan kendimize bakmadığımız sürece, kendi duygularımızı ve güdülerimizi asla inceleyemez, onlarla alakalı hiçbir yargıya varamayız. Ancak bunu da başkalarının bakış açısından bakmak dışında ya da diğer insanların eğilimli olduğu bakış açısına girmeden hiçbir türlü beceremeyiz. Duygularımızla ve güdülerimizle alakalı varabileceğimiz yargı ne olursa olsun, ne olduklarıyla ya da belirli bir durumda ne olacaklarıyla ya da başkalarının bu durumda yargılarının ne olacağı konusunda her zaman gizli bir telmihe sahip olmalıdır. Kendi tavırlarımızı adil ve tarafsız bir izleyicinin değerlendireceği şekilde incelemeye çabalarız. Kendimizi onun yerine yerleştirdiğimizde, tavırlarımızı oluşturan tutkuların ve güdülerin hepsine girebiliyorsak, varsayıma dayanan bu adil yargının oluşturduğu tasvip ile kendimizi onaylarız. Ancak aksi takdirde tenkit duygusunu paylaşır ve davranışımızı kınarız. Eğer bir çocuk, türdeşleriyle herhangi bir iletişim kurmadan kimsenin olmadığı bir yerde büyüseydi yüzünün

güzelliğini ya da çirkinliğini göremediği gibi, karakterini bilemez, duygularının ve tavırlarının yerindeliğini ya da kusurluluğunu anlayamaz, ruhunun güzelliğini ya da çirkinliğini de göremezdi. Doğal olarak etrafında ona ayna görevi görecek insanlar olmadan bütün bu kavramların hiçbirini kolay kolay anlayamazdı. Topluma girdiğinde her zaman istediği aynayı anında bulurdu. Bu aynayı da duygularını kabul ettiklerinde ya da onaylamadıklarında her zaman bir işaret veren beraber yaşadıklarının çehresinde ve davranışlarında bulurdu. İşte o zaman tutkularının uygunluğunu ya da uygunsuzluğunu, ruhunun güzelliğini ya da çirkinliğini ilk defa tanır. Topluma yabancı olarak doğan bir kişi için, tutkularının özneleri, ona haz ya da zarar veren harici kişiler kafasını tamamen meşgul ederdi. Bu öznelerin tetiklediği tutkuların kendisi, arzular ya da nefretler, neşeler ya da kederlerin hiçbiri düşüncelerinin öznesi haline belki de hiç gelemezdi. Bu öznelerin fikri hiçbir zaman dikkatli düşüncelerini gerektirecek kadar onu alakadar etmezdi. Başkasının neşesini düşünmek, kendisinde yeni bir sevinci tetiklemezdi, hatta başkasının kederi bile yeni bir kederi tetiklemezdi. Üstelik her ne kadar bu tutkuların sebeplerini düşünmek sıklıkla ikisini de tetiklese dahi… Topluma girdiğinde kendi tutkuları derhal yeni tutkuların tetiklenmesine yol açardı. İnsanoğlunun bazılarını onayladığını, bazılarından ise nefret ettiğini görürdü. İlk durumda bu hoşuna giderken diğerinde hüzne gark ederdi. Neşeleri ve kederleri artık sıklıkla yeni arzulara ya da yeni nefretlere, yeni neşelere ve yeni kederlere neden olurdu. Dolayısıyla artık o andan itibaren bu duygular onu derinden alakadar eder, sıklıkla dikkatli bir şekilde üzerlerine düşünürdü. Kişisel güzelliğimiz ya da çirkinliğimiz hakkındaki fikrimiz, diğerlerinin şekli ve görünüşünden ortaya çıkar, bizim görünüşümüzden değil. Ne zaman başkaları görünüşümüz hakkında eleştiri yapmaya başlarsa, işte o zaman güzelliğimize ya da çirkinliğimize dair bir fikrimiz olur. Başkaları görünüşümüzü

beğendiğinde memnun olur, bizden iğrendiklerinde ise güceniriz. Görünüşümüzün takdiri ya da iğrenmeyi ne kadar hak ettiğini öğrenmek için didinir dururuz. Kendimizi her açıdan inceler ve ayna önüne çıkarak ya da bir kestirim yaparak kendimize uzaktan ve başkalarının gözlerinden bakmaya çalışırız. Bu incelemeden sonra eğer olur da görünüşümüzden memnun kalırsak, bundan sonra başkalarının aleyhimize olan eleştirilerini daha rahat kaldırabiliriz. Bunun aksine istikraha doğal bir özne olduğumuzun farkındaysak, en küçük bir tenkit bile bizi rezil rüsva eder. Makul yakışılıklıkta bir adam görünüşündeki hafif bir sıkıntıya gülmenize izin verecektir, ancak gerçekten çirkin bir kişi için bu türden şakalar genel olarak katlanılmazdır. Ancak barizdir ki sadece başkaları üzerinde yarattığı etkiden dolayı güzelliğimiz ya da çirkinliğimiz hakkında endişelenmekteyiz. Toplumla herhangi bir ilişkimiz olmasaydı, bu konuda bütünüyle kaygısız olurduk. Aynı şekilde ilk ahlaki eleştirilerimizi başkalarının karakterleri ve tavırları üzerine yapar ve bunların bizi nasıl etkilediğini görmek için gerçekten sabırsızlanırız. Ancak kısa zamanda diğer kişilerin de aynısını yapmak istediğini anlarız. Diğerlerinin eleştirilerini ya da övgülerini ne kadar hak ettiğimizi görmek konusunda kaygılanır ve bizlere yakıştırdıkları hoş ya da kötü sıfatları elzem olarak kabulleniriz. Bunun için de ilk olarak kendi tutkularımızı ve tavırlarımızı inceler, ondan sonra eğer onların durumunda olsak tutkularımızın ve tavırlarımızın onlara nasıl görüneceğini düşünürüz. Kendimizi davranışlarımızın gözlemcisi olarak varsayar ve bu ışıkta üzerimizde ne gibi etkileri olacağını tasavvur etmeye çalışırız. İşte bu da kendi tavırlarımızın adabını başkalarının gözlerini kullanarak mercek altına alıp inceleyebileceğimiz tek aynadır. Eğer bu görüntü bize haz veriyor ise oldukça tatmin oluruz. Başkalarının övgüleri ve hatta başkalarının eleştirilerine rağmen daha kaygısız hale gelebiliriz böylece. Çünkü ne kadar yanlış anlaşılsak ve yanlış tanıtılsak da tasvibe doğal ve

uygun özneler olduğumuzu biliriz. Aksine bu konuda şüphemiz varsa, genellikle tasviplerini kazanmak için daha kaygılı oluruz, eğer dedikleri gibi rezilliklerimizden utanmaz bir hale gelmemişsek, eleştirilerinin fikri bile bizleri bütünüyle rahatsız eder, hele de eleştirilerin hedefi olmuşsak bize iki kat şiddetli gelir. Tavırlarımı incelemeye çabaladığımda, üzerinde belirli bir yargıya varmaya çalıştığımda ve davranışlarımı kınamaya ya da onaylamaya çabaladığımda, aşikardır ki kendimi iki farklı kişiymişçesine böler ve düşünürüm: Biri kendimi sınayan ve kendimin hâkimi olan ben iken tavırları sınanan ve yargılanan diğer karakterimden farklı bir kişilik teşkil ederim. Bu ilk kişilik, kendi tavırlarımın onda tetiklediği duygulara kendimi onun yerine koyarak girmeye çalıştığım ve aynı duyguların bana onun açısından nasıl görüneceğini anlamaya çabaladığım izleyici karakteridir. İkinci kişiliğim ise münasip bir şekilde “Ben” olarak adlandırdığım, izleyici karakterine bürünerek hakkında fikir edinmeye çalıştığım etmen karakterdir. İlki yargılayan, ikincisi ise yargılanandır. Ancak yargılayanın yargılanan ile her açıdan aynı kişi olması, tıpkı sebebin sonuçla her açıdan aynı olması kadar imkansızdır. Samimi ve liyakatli biri olmak, yani sevgiyi ve ödülü hak etmek, erdemin en büyük niteliklerinden biridir, iğrenç ve suçlanabilir biri olmak ise kusurun en büyük niteliklerindendir. Ancak bütün bu niteliklerin başkalarının duygularıyla doğrudan alakası vardır. Kişi, kendi sevgisinin ya da şükranının öznesi olduğundan dolayı samimi ya da liyakatli biri olmaz, başkalarında bu duyguları uyandırdığından dolayı bu erdemin niteliklerine sahip olabilir. Erdemin böyle iyi hürmetleri hak ettiğini bilmek, iç huzurun ve bağlı olduğu kişisel tatminin kaynağıdır. Tam tersinden bir şüphe ise insanı kusurluluğun cefalarına gark eder. Sevilmek ve sevilmeyi hak ettiğimizi bilmek kadar büyük bir mutluluk var mıdır bu dünyada? Nefret edilmek ve nefret edilmeyi hak ettiğimizi bilmek kadar büyük bir ızdırap kaynağı var mıdır peki?

II. Bölüm: Övgü Sevgisi ve Övgüye Layıklık ile Suçlanma Korkusu ve Suçlanabilirlik Üzerine

İnsan doğal olarak sadece sevilmeyi değil, sevilebilir olmayı ya da sevgiye doğal ve uygun bir özne olmayı ister. Doğal olarak sadece nefret edilmekten değil, nefret edilebilir olmaktan ya da nefrete doğal ve uygun bir özne olmaktan korkar. Övülmeyi değil, övülebilir olmayı ya da kimse tarafından övülmese bile övgüye doğal ve uygun bir özne olmayı ister. Sadece suçlanmaktan değil, suçlanabilir olmaktan ya da kimse tarafından suçlanmasa bile suçlanmaya doğal ve uygun bir özne olmaktan korkar. Övgüye layıklık sevgisinin bütünüyle övgü sevgisinden türetildiği söylenemez. Bu iki ilke birbirine benzese de bağlantıları olsa ve sıklıkla birbirine karışmış olsa da birçok açıdan birbirinden ayrı ve bağımsız kavramlardır. Tavırları ve karakterleri için doğal olarak hissettiğimiz sevgi ve hayranlık duygusu, aynı hoş duyguların öznesi olmayı arzulamamızı ve en çok sevdiklerimiz ve hayranlık beslediklerimiz kadar samimi ve takdire şayan olmamızı elzem olarak mecbur kılar. Taklit, bizlerin daha üstün gelme isteğimizi tetikleten tasalı arzu, başkalarının üstünlüğüne olan hayranlığımızdan kaynaklanmaktadır. Ancak bizler, başkalarına hayranlık duyulan şeyler için bizlere hayranlık beslenmesiyle tatmin olmayız. En azından başkalarının hayranlık uyandırdığı kadar hayranlık uyandırdığımıza inanmalıyız. Ancak bu tatmini sağlamak için, kendi karakterimiz ve tavırlarımızın tarafsız bir izleyicisi olmalıyız. Başkalarının bizleri gördüğü gözlerle ya da görmeye eğilimli oldukları bakış açılarıyla bakmalıyız kendimize. Bu şekilde baktığımızda istediğimiz gibi görünüyorlarsa, mutlu ve memnun oluruz. Ancak bu mutluluğu ve memnuniyeti en çok pekiştiren şeylerden biri, tasavvurumuzda kendimizi başkalarının gözlerinde görmeye çabaladığımızda aynı kendi gözümüzde gördüğümüzü görmemizdir. Başkalarının

tasvip duyguları beraberinde kendi kendini onaylama hissimizi de pekiştirir. Başkalarının övgüleri, övgüye değer olduğumuz hissini de güçlendirir. Bu durumda, övgüye değerlik sevgisi, bütünüyle övgü sevgisinden kaynaklandığından, övgü sevgisi de en azından büyük bir oranda övgüye değerlik sevgisinden kaynaklanmaktadır. Övgüye değerliğimizi göstermediğinde en içten övgü bile çok düşük miktarda bir hazzı tetikler. Bizlere cehaletten ya da yanlışlıktan dolayı o ya da bu şekilde saygı ya da hayranlık beslenmesi kesinlikle kâfi değildir. Hakkımızda iyi şeyler düşünülmesini hak etmediğimizin farkındaysak ve bu gerçek biliniyorsa, bizlere karşı çok farklı duygularla bakılır ve bu durumda tatminimiz tekmile ulaşmaktan çok uzaktır. Yapmadığımız hareketler ya da tavırlarımızın üzerinde etkisi olmayan güdüler için bizi takdir eden bir kişi, aslında bizi değil, başka birini takdir etmektedir. Dolayısıyla onun övgülerinden herhangi bir tatmin elde edemeyiz. Bu durumda övgüler herhangi bir eleştiriden çok daha aşağılayıcıdır ve daima aklımızda en mahçup edici düşünceleri uyandırır: ne olduğumuz değil, ne olmamız gerektiği düşüncesi. Makyaj yapan bir kadın, güzelliği için aldığı iltifatların ancak ufak bir cakasını elde edebilir. Bu iltifatlar, onu gerçek güzelliğinin yarattığı duygulara sürükler ve aksine onu daha da mahçup duruma düşürür. Böyle temelsiz övgülerle keyiflenmek, en sığ patavatsızlığa ve acziyete sahip olunduğunun bir göstergesidir. Tam olarak "caka" olarak adlandırılan şeyin kendisidir, en saçma ve aşağılık kusurların temelidir, gösteriş ve yalan söylemenin kaynağıdır. Eğer bu ahmaklıkların ne kadar yaygın olduğunu deneyimlerimiz bize öğretmediyse bile, bir nebze sağduyu bile bizleri gaflete düşmekten kurtarır. Hiç yaşamadığı maceraları anlatarak arkadaşlarını kendine hayran etmek isteyen budala bir yalancı, kendisini hakkı olmayan mevkilerde ve kademelerde gösteren bir gösteriş buda-

ması... Bu iki karakter gördüklerini sandıkları takdirden şüphesiz memnun olmuşlardır. Ancak cakaları öylesine iğrenç bir tasavvurun ilüzyonundan kaynaklanmaktadır ki mantıklı herhangi bir varlığın bundan nasıl etkileneceğini anlamak gerçekten zordur. Kandırdıklarını sandıkları insanların durumuna kendilerini koyduklarında kendilerine bakarak en yüce hayranlıkları hissederler içlerinde. Arkadaşlarına göründükleri şekilde görmezler kendilerini. Onlara nasıl bakıldığına inanıyorlar ise o şekilde görürler. Sığ acziyetleri ve abes aptallıkları, gözlerini kendilerine çevirmekten ya da vicdanlarının bütün gerçek su yüzüne çıksa diğerlerine nasıl görüneceklerini göstereceği hakir bakış açısını görmekten her zaman alıkoyar onları. Cahilce ve temelsiz övgüler somut bir neşe, herhangi bir ciddi istimadan geçmemiş tatmin duygusu sağlayamayaz. Ancak bunun aksine, tavırlarımız bunları hak edecek kadar makbul ve övgünün ve takdirin doğal ve genel olarak beslendiği ölçütlere ve kurallara her açıdan uyumlu olduğunda; her ne kadar gerçek anlamda bir övgü almış olmasak da bunu hak ettiğimizi düşünmek sıklıkla gerçek bir rahatlık duygusu verir. Sadece övgüyle değil, övgüye değer bir şey yaptığımızda da hazzederiz. Bize karşı herhangi bir tasvip beslenmese de kendimizi tasvibe doğal bir özne haline getirdiğimizi düşündüğümüzde tatmin oluruz. Aynı zamanda bize karşı böyle bir duygu beslenmese de yaşadıklarımız insanların bizi ayıplamasını gerçekten hak ettiğimizi fark ettiğimizde adeta yerin dibine gireriz. Deneyiminin genel olarak hoş olduğunu öğrettiği tavırların ölçülülüğe tamamen uygun olduğunun farkında olan bir insan, tutumunun uygunluğunu tatmin ile tasavvur eder. Tutumuna herhangi bir izleyicinin göreceği şekilde baktığında tavırlarını oluşturan bütün güdülere mükemmel bir şekilde girer. Tavırlarının her bir parçasına zevk ve tasvip ile bakar ve insanlar bu yaptıklarından haberdar olmasa da; kişi, ken-

disini şu an bakıldığı gözlerle değil, eğer haberdar olsalardı bakacakları şekilde değerlendirir. Bu durumda kendisine beslenecek takdir ve hayranlık duygularını bekler. Aslında beslenmemiş ancak toplumun bihaberdarlığının bunun olmasına sebep olduğu, tasavvurunun güçlü bir şekilde bağdaştırdığı doğal ve genel etkilerin bu tavırlara layık olduğu ve adab-ı muaşeret içinde ve doğal olarak bunları hak ettiğini düşünmeyi alışkanlık hale getirdiği duygular ile kurduğu empati aracılığıyla kendisini takdir eder ve kendisine hayranlık besler. Pek çok insan hayatta elde edemeyecekleri bir şöhreti, tadını çıkaramayacak dahi olsalar, ölümlerinden sonra elde etmek adına yaşamlarından gönüllü bir şekilde feragat etmiştir. Ancak bunu yaparken tasavvurlarında gelecekte onları bekleyen şöhreti düşlemekteydiler. Hiçbir zaman duyamadıkları alkışlar kulaklarında çınladı; etkilerini hiçbir zaman hissetmeyecekleri bu hayranlığın düşüncesi kalplerine hâkim oldu, yüreklerinden en güçlü korkuları bile azletti ve onları neredeyse insan doğasının yapabileceklerinden ötede olan davranışları gerçekleştirmeye vakıf kıldı. Ancak gerçeklere geldiğimizde, öldükten sonra beslenecek bir tasvip ile hiçbir zaman beslenmeyecek ancak dünya davranışlarımızın gerçek zenginliğinin anlaşılabileceği bir hale geldiğinde beslenebilme şansı olan bir tasvip arasında çok da büyük bir fark yoktur. Biri böylesine şiddetli etkilere sebep olurken diğer tavırların neden her zaman bu kadar güzel değerlendirildiğine dair herhangi bir şüphe yoktur. Doğa toplu halde yaşaması için insanı yaratırken kardeşlerinin hazzı için gerçek bir arzu, onlara zarar vermemesi için gerçek bir sakınma hissi bahşetmiştir. İyi değerlendirildiklerinde haz hissetmelerini, kötü değerlendirildiklerinde ise acı hissetmelerini onlara öğretmiştir. Diğerlerinin tasviplerini kendi iyilikleri için en hoş ve gururu en çok okşayan bir hale getirmiş, tenkitlerini ise en rezil ve en çirkin kılmıştır. Ancak tasvip arzu-

su ve kardeşlerinden tenkit almaktan bu kaçınma isteği, yaratıldığı toplum için insanı bizatihi makbul bir hale getiremezdi. Bu yüzden doğa insana sadece onaylanma arzusunu değil, aynı zamanda onaylanması gereken bir hareketin öznesi haline gelme arzusunu ya da tabiri caizse başkalarında onayladığı şeylerin bir öznesi haline gelme arzusunu da verdi. Bu arzulardan ilki sadece topluma uygun görünme isteğini uyandırırdı. Ancak ikinci arzu ise insanın topluma gerçekten uygun hale gelmesi için hevesli olması amacıyla bahşedilmesi elzemdi. İlki, erdemlerin gösterişe çıkarılmasını, kusurların ise saklanmasını sağlardı. Ancak ikincisi insanın gerçek bir erdem sevgisi ve kusurların ikrahıyla dolması için gerekliydi.

Düzgün gelişmiş her akılda bu iki arzudan en ağır basanı ikincisidir. Hiçbir şekilde hak etmediklerini bildikleri övgüler karşısında hoşnut olanlar, insanoğlunun yalnızca en aciz ve en sığ kısmıdır. Aciz bir kişi bu övgüler karşısında bazı zamanlar tatmin olabilirken bilge bir kişi her türlü durumda bu övgüleri reddeder. Fakat her ne kadar bilge bir kişi övgüye değerliğin olmadığı bir durumda çok küçük bir tatmin hissetse de hareketlerine herhangi bir övgü beslenmeyeceği bildiği halde, övgüye değer olduğunu bileceği hareketleri yaparak en güçlü hazza ulaşır. Tasvibin hak edilmediği bir durumda insanların tasvibini almak, hiçbir zaman onun için önem arz etmez. Tasvibin gerçekten hak edildiği bir durumda tasvip edilmek de bazı durumlarda onun için çok önemli olmayabilir. Ancak tasvibi hak eden bir varlık haline gelmek onun için her zaman en önemli şeydir. Herhangi bir övgünün hak edilmediği bir durumda övgüyü arzulamak, hatta bu övgüyü kabul etmek sadece en rezil cakadan kaynaklanabilir. Övgünün gerçekten hak edildiği bir durumda övgüyü arzulamak ise bize bahşedilmesi gereken en adil hareketlerden birini arzulamaktır. Adil bir şöhret, gerçek bir görkem

sadece kendisi için geçerli olduğunda bile, bu niteliklerden elde edilebilecek herhangi bir avantajdan bağımsız bir şekilde en bilge adam için dahi oldukça değerlidir. Ancak bilge insan bunu bazen göz ardı eder, hatta iğrenir. Tutumunun her bir parçasının mükemmel bir adaba sahip olduğuna dair inancı tam olduğu vakit bunu yapmaya en meyyal olduğu zamandır. Kendi kendini onaylama hissinin bu durumda başka insanların tasvip duygusuyla kanıtlanmasına ihtiyacı yoktur. Kendi inancı tek başına kâfidir ve kişi ise bundan memnundur. Bu kendi kendini onaylama hissi, yegane hedeflerden biri olmasa da kişinin hevesli olması gereken ya da olabilecek ana hedeflerden biridir. Bu hisse yönelik sevgi, erdeme duyulan sevgidir. Bazı kişiler için doğal olarak hissettiğimiz sevgi ve hayranlık, böyle hoş duyguların makbul özneleri haline gelmemiz için nasıl bizi zorluyorsa, başkaları için doğal olarak hissettiğimiz nefret ve esef de onlara herhangi bir şekilde benzeme düşüncesini karşısında belki de çok daha güçlü bir şekilde korkmamıza neden olur. Ancak bu durumda da nefret edilme ve iğrenilme düşüncesi karşısındaki korkumuz, nefret edilebilir ve hakir olma düşüncesi karşısındaki korkumuzun yanında çok küçük kalmaktadır. Bizleri hemcinslerimizin nefreti ve horgörüsü için haklı ve makbul bir özne haline getirebilecek herhangi bir hareketi düşündüğümüz anda endişe duyarız; her ne kadar bu duyguların bize asla yansıtılmayacağına tamamen emin olsak da. Kendisini insanlığın gözünde hoş bir hale getirme yetisine tek başına sahip olan tavırların her ölçüsünü çoktan aşmış bir kişi, her ne kadar yapmış olduğu şeylerin sonsuza kadar saklı kalacağını bilse de her şey boşunadır. Geçmişe dönüp yaptıklarına baktığında ve hareketlerini tarafsız izleyicinin gözlerinden değerlendirdiğinde hareketlerini oluşturan güdülerin hiçbirine giremediğini fark eder. Düşünceleri bile onu utandırır ve kahreder ve kişi eğer davranışları bilin-

seydi ona karşı beslenecek ayıplama duygusunun en rezillerinden birini yaşar. Bu durumda da tasavvurunda esefi ve alayları bekler. Onu bundan kurtaracak tek şey beraber yaşadığı insanların bundan bihaber olmasıdır. Halen bu duyguların doğal bir öznesi olduğunu hisseder ve eğer gerçekten bu duygular ona karşı beslenseydi yaşayacağı acıları düşünerek titrer. Ancak suçlu olduğu şey sadece basit tenkitlerin öznesi olan edepsizliklerden ibaret değil de hıncı ve nefreti uyandıran büyük suçlardan biriyse, kişinin bir nebze olsun vicdanı kaldıysa, korkunun ve kahrın derin ızdırabını hissetmeden yaptıklarını aklından geçiremez. Hiçbir insanın bunu bilmeyeceğinden emin olsa bile, hatta ve hatta bunu cezalandıracak herhangi bir Tanrı'nın olmadığı kanaatine varsa bile bu duyguların bütün hayatını tatsızlaştırdığını hisseder. Kendisini hâlâ hemcinslerinin nefretine öfkesine doğal bir özne olarak görür. Suçlara düşkünlük kalbinde kabuk bağlamadıysa eğer, bu rezil gerçek ortaya çıktığında insanların ona nasıl bakacağını, çehrelerinde ve gözlerindeki ifadeleri düşünürken dehşet ve şaşkınlık eksik olmaz. Korku içindeki bir vicdanın bu ani ve doğal sızıları, bu dünyada suçluların peşini bırakmayan, onları bir türlü rahata ve huzura kavuşturmayan, onları sıklıkla umutsuzluğa ve çılgınlığa sürükleyen, herhangi bir gizliliğin bile onları koruyamadığı, dinsizliğin hiçbir kuralının onlara sağlayamayacağı ve bütün durumlar arasından onları en adisine ve kepazesine, yani şerefe, rezilliklere, kusurlara ve erdemlere karşı bütünüyle bir aldırışsızlığa düşüren iblisler, yapılanların öcünü alan gazaplardır. En rezil suçları işlerken bir kanıt bile bırakmamak için soğukkanlı bir şekilde önlemini alan en iğrenç karaktere sahip insanlar bile hiçbir insan zekasının farkına varamayacağı durumlarının karşısında korkuya düşerler. Suçlarını itiraf ederek, kendilerini değerli yurttaşlarının hıncına bırakarak ve böylelikle makbul öznesi ha-

line geldikleri intikamın yerine gelmesine sağlayarak; kendilerini ölüme teslim ederek, en azından kendi tasavvurlarında insanların doğal duyguları karşısında barışmayı, kendilerini nefrete ve hınca daha az layık olarak değerlendirebilmeyi, bir şekilde suçlarının telafisini yapmayı ve böylelikle korkudan çok merhametin özneleri olmayı, mümkünse bütün insanların bağışlayıcılığı ve huzur içinde ölmeyi dilerler. Yaptıkları keşfedilmeden önceyle karşılaştığında sadece bu düşünce bile mutluluk verir ona. Karakterinin inceliği ya da hassasiyeti konusunda en küçük şüpheye düşülmeyen insanlarda bile suçlanabilirlik korkusunun suçlanmanın rezilliğini aştığını görmekteyiz. Bu korkuyu yatıştırmak, bir nebze olsun vicdan azaplarını dindirmek için, suçlarından dolayı hakkettiklerini bildikleri ancak kolaylıkla kaçabilecekleri lekelere ve cezalara kendilerini gönüllü bir şekilde bırakırlar. Hiçbir şekilde hak etmediklerini bildikleri övgüler karşısında hoşnut olanlar insanoğlunun en havai ve sığ kısmını oluşturur. Ancak hak edilmemiş bir leke, sıklıkla sıradan bir hayata sahip olmayanları bile şiddetli bir biçimde incitebilir. Doğrudur, en sıradan kişiler bile sıklıkla toplum içinde dönen, birkaç hafta ya da gün içinde sönmeye mahkum aptalca hikayelerin saçmalığından ve yalanlığından dolayı bunlardan nefret etmeyi öğrenirler. Sıradan bir hayattan ötesini yaşasa da masum bir adam, yanlış da olsa ciddi bir suçun kendisine atılması karşısında şok olmakla kalmaz, aynı zamanda adeta yerin dibine geçer, özellikle de bu olayı yapabileceğine dair ufak şüpheler bulunuyorsa. Kendisinin suçlu olabileceğini düşünen insanlar karşısında gururu kırılır. Tamamen masum olduğunu bilse bile, bu isnat kendi tasavvurunda bile karakterini utançlar ve haysiyetsizlikler ile lekeler. Böyle iğrenç bir atıfın karşısındaki haklı öfkesi oldukça ızdıraplı bir histir; yer yer uygunsuz kaçabilir ve bazen intikam alınması bile imkansız olabilir. Tatmine ulaştırı-

lamayan şiddetli bir hınçtan daha güçlü bir işkence yoktur insan kalbi için. Berbat ya da iğrenç bir suçlamayla iftiraya uğrayıp dar ağacına gönderilen masum bir adam, masumiyetin başına gelebilecek en acımasız talihsizlikten muzdariptir. Ruhunun çektiği ızdırap bu durumda gerçekten suçlu olduğu için cezasını çeken kişilerden bile sıklıkla daha büyüktür. Hırsızlar ve eşkiyalar gibi adi suçlular genellikle tavırlarının rezilliklerinden bihaber olduklarından, herhangi bir vicdan azabı çekmezler. Cezanın haklı mı haksız mı olduğunu düşünmeyi dert etmezler, darağacını kendilerine müstehak görmeye alışmışlardır. Dar ağacında tabureye çıktıklarında ise diğer arkadaşları kadar şanslarının yaver gitmediğini düşünürler ve ölüm korkusundan doğabilecek herhangi bir sıkıntı yaşamadan kaderlerine razı gelirler. Bu korku öyle gariptir ki en değersiz alçaklar tarafından bile rahatlıkla aşılabilmektedir. Bunun aksine masum bir kişi, bu korkunun yaratacağı sıkıntıların da ötesinde kendisine yapılan adaletsizliğin karşısında öfkesinden dolayı ızdırap çeker. Cezanın hatırasının üzerine düşüreceği kötü şöhretin gölgesini düşündüğünde dehşet içinde kalır ve en yakın arkadaşları tarafından esef ve duygulanımlarla değil, utanç ile, hatta ve hatta bu yüz kızartıcı davranışın dehşetiyle anılacağını fark eder: böylelikle ölümün gölgeleri daha karanlık ve kasvetli bir hüzünle üzerine düşer işte. İnsanoğlunun huzurunun istikrarı için, böyle ölümcül hataların herhangi bir ülkede nadiren meydana gelmesi beklenmektedir, ancak en sağlam hukuk düzenine sahip ülkelerde bile böyle hatalar meydana gelmektedir. Sıradan bir yaşamın çok daha ötesini sürdürmüş talihsiz Calas (Oğlunu öldürdüğü iddiasıyla tekere bağlanmış ve Tholouse'da yakılarak öldürülmüştür, halbuki tamamen masumdur) son nefesinde ona verilen cezanın zalimliğine değil, üstüne atılan bu iftiranın onun hatırasını lekeleyeceğine lanet etmiştir. Kemikleri teker-

lekte kırıldıktan sonra ateşe atılmadan önce infaza katılan rahip, mahkum olduğu suçu itiraf etmesini tembihlemiştir. Peder, demiştir Calas, suçlu olduğuma nasıl olur da siz dahi inanırsınız? Böyle talihsiz durumları yaşayanlara göre hayatını düzenledikleri naçiz dünya görüşü, ufak bir teselliden başka bir şey sunamaz. Hayatlarını ya da ölümlerini saygıdeğer bir hale getirebilecek her şey ellerinden alınmıştır. Ölüme ve ebedi bir şenaate mahkum edilmişlerdir. Onlara gerçekten rahatlık sağlayabilecek tek şey dinin kendisidir. Her şeyi gören Dünyanın Hâkimi davranışlarını onaylarken insanların bunlar hakkında neler düşündüğünün hiçbir önemi olmadığını söyler din onlara. Sadece dinin kendisi onlara başka bir dünya sunabilir; doğruluğun, insanlığın ve adaletin bugünlerden daha güçlü hüküm sürdüğü bir dünya; yakın zamanda masumiyetlerinin ortaya çıkacağı ve erdemlerinin ödüllendirileceği bir dünya... Aynı büyük esasa göre sadece dinin kendisi muzaffer ahlaksızlara karşı korku ve dehşet salabilir, kirlenmiş ve rezil edilmiş bir masumiyetin tek gerçek tesellisini böylece verir işte. Büyük suçların yanı sıra ufak kabahatlerde de hassas bir insan haksız bir iftira karşısında gerçek suçludan çok daha fazla incinir. Yürekli bir kadın, tavırları hususundaki en sağlam şüphelere bile gülerek yaklaşır. Oysa benzer bir kanaat masum bir bakire için en ölümcül darbedir. Utanç verici bir eylemi kasten işlemiş bir kişinin nadiren utanç hissine sahip olduğunu, bunu sıklıkla yapan kişinin ise neredeyse hiçbir zaman bu hisse sahip olamayacağını sanıyorum ki genel bir kaide olarak kabul edebiliriz. Sıradan bir anlayışa sahip olan her insan hak edilmemiş bir övgüyü derhal geri çekiyorsa hak edilmemiş bir suçlanmanın da en derin ve güçlü muhakeme yeteneğine sahip olabilecek insanları rezil kepaze edebilecek yetide olduğu da anlaşılmalıdır. Daha önceden inceleme fırsatı bulduğum acı duygusu, neredeyse bütün durumlarda onun zıt-

tı olan haz duygusundan daha tesirli bir histir. Acı duygusu, bizleri haz duygumuzun yükseltebileceği doğal mutluluk seviyesinin çok daha aşağısına çeker. Hassas bir adam, eleştiriler karşısında övgü karşısında sevindiğinden çok daha fazla üzülür. Bilge bir kişi hak etmediği övgüleri her durumda nefretle geri çevirirken hak etmediği eleştiriler söz konusu olduğunda bunların adaletsizliğinden dolayı çok kötü hisseder. Yapmadığı bir şey için övgü alarak ızdırap çeken kendisine ait olmayan bir liyakatın üzerine çöken biri, hasis bir yalancılıktan mustarip hisseder kendini ve kendisini yanlışlıkla takdir eden bu kişlerin övgülerini değil, aslında hor görüsünü hak eder. Yapmadığı ancak herkes tarafından yapabileceği bilinen bir şey bazen insana haklı olarak bir haz verebilir. Ancak güzel düşünceleri için arkadaşlarına borçlu olsa da eğer derhal arkadaşlarını bu konuda uyarmazsa böyle alçakça bir davranıştan dolayı kendini suçlu hisseder. Bu durumda başkalarının onu gördüğü bakış açısından kendisine baktığında gerçeği bilselerdi ona farklı bakacaklarını bildiğinden pek de haz almaz. Fakat aciz bir adam bu yanıltıcı ve yanlış bakış açısından kendine baktığında sıklıkla hoşnut olur. Kendisine atfedilen her türlü takdire şayan davranışın liyakatını sahiplenir ve sıklıkla takdire şayan olarak atfedilmemiş diğer davranışlarıyla da rol keser. Yapmadığı şeyleri yapmış gibi gösterir, başkasının yazdıklarını kendisi yazmış gibi, başkasının bulduğu şeyi kendisi bulmuş gibi davranır ve böylelikle emek hırsızlığının ve yalancılığının en rezil kusurlarını gözler önüne serer. Aklıselim bir kişi yapmadığı takdire şayan bir hareketin ithamından pek haz alamayacağı gibi, bilge bir kişi de işlemediği bir suçun iftirasından dolayı büyük bir acı çeker. Bu durumda Doğa acıyı, zıt ve eşdeğer olan hazdan daha tesirli kılmakla kalmamış, aynı zamanda bu tesiri olağan seviyesinden çok daha yüksek bir kademede tutmuştur. İnkar başlarda kişiye sefilce ve

saçma bir haz verse de kendisini her zaman acının ellerinden kurtarmaz. Kendisine atfedilen liyakatı reddettiğinde hiç kimse dürüstlüğünden şüphe duymaz. Ancak zan altına sokulduğu suçu reddettiğinde kendisine karşı şüphe duyulabilir. Birdenbire iftiranın gafleti karşısında küplere biner ve bu şüphelerin doğru kabul edilmesi karşısında ise yerin dibine batar. Karakterinin onu bu suçtan kurtarmaya kâfi gelmeyeceğini hisseder. Kardeşlerinin, onu görmelerini yürekten istediği bakış açısından oldukça uzakta olduğunu, suçlandığı şeyi gerçekten yapabileceğini düşündüklerini hisseder. Kendisinin tamamen masum olduğunu bilir. Ne yaptığını tamamen bilir kişi, mamafih, belki de hiçbir insan neler yapabileceğini tamamen bilemez. Aklının şahsına mahsus yapısının kabul ettiği ya da kabul etmediği şey, belki de her insan için farklı derecelerde tartışmalıdır. Arkadaşlarının ve komşularının onun hakkında düşündüğü iyi şeyler, en nahoş şüphelerden onu kurtaracak en iyi şeydir. Ancak bu kişilerin güvensizliği ve kötü düşünceleri bu şüpheleri daha da artırır. Kötü değerlendirmelerinin yanlış olduğunu kendinden oldukça emin bir şekilde düşünebilir, fakat kendine olan bu güveni, kendisi üzerinde tesir oluşturacak bir değerlendirmeyi engelleyecek kadar güçlü olamaz. Duyarlılığı, hassaslığı, kısacası değeri ne kadar büyük ise üzerinde oluşacak etkinin de o kadar büyük olması muhtemeldir. Duygularımız ve yargılarımızın diğerlerininkiler ile uyuşması ya da uyuşmaması, bütün durumlarda, duygularımızın adaba uygunluğu hakkında ne kadar emin olup olmadığımızla, yargılarımızın doğruluğuyla bağlantılı olarak önem arz eder veya etmez. Hassas bir kişi bazı zamanlarda hissettiği tutkunun ölçüsünü aşıp aşmadığı konusunda büyük bir sıkıntı hissedebilir; belki de haklı öfkesi, kendisinin ya da arkadaşının başına gelen bir musibetten kaynaklanmaktadır. Sadece gayret sarf edip adil davranmak için oldukça kaygılı-

dır kişi. Duygularının coşup taşmasından dolayı başka birine gerçekten zarar vermiş olabilir. Tam olarak masum olmasa da olayı tamamen idrak ettiğinde çok da suçlu olmayabilir. Bu durumda başkalarının fikirleri onun için çok büyük önem arz etmeye başlar. Tasvipleri onlar için en güçlü devadır; tenkitleri ise sıkıntılı bir ruha zerk edilebilecek en büyük cefalardan biridir. Tavırlarının her birinden tamamen memnun olduğunda başkalarının yargıları sıklıkla onun için daha az önem arz etmeye başlar. Mükemmeliyetinin seviyesi sadece belirli bir zevke sahip olmak ile belirlenebilen, ancak bu zevkin bile neredeyse her zaman bir şekilde tereddütlü olduğu zarif ve güzel sanatlar vardır. Bir de safi başarının, net bir şekilde ispatladığı ya da oldukça tatmin edici bir kanıt olduğu diğer sanatlar bulunmaktadır. Bu farklı sanatlarda mükemmeliyete ulaşmak isteyen adaylar arasında ilk bahsettiğimiz sanatlarda toplumun görüşü hakkındaki kaygı oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Şiir sanatının güzelliği öyle bir titizlik işidir ki bu işte çömez olan bir genç, bu güzelliğe ulaştığı konusunda neredeyse hiçbir zaman emin olamaz. Arkadaşlarının ve halkın olumlu fikirleri kadar onu hiçbir şey bu kadar hoşnut edemez. Olumsuz fikirleri ise onu adeta yerin dibine geçirir. Hünerleriyle alakalı elde etmek istediği iyi fikirleri bir taraf tesis ederken diğer taraf yerle bir eder. Deneyimleri ve başarıları bir süre içinde ona yargıları hakkında daha fazla güven sağlayabilir. Ancak halkın kötü yargılarıyla rezil rüsva olmaya neredeyse her zaman hazırdır. Racine, belki de bütün dillerdeki en iyi trajedilerden biri olan Phaedra'nın başarısı konusundaki kaygısızlık karşısında artık bıkkın hale gelmiş, elinde gücü varken ve yeteneklerinin zirvesindeyken artık daha fazla tiyatro eseri vermemeye karar vermiştir. Büyük şair, kıymetsiz ve densiz eleştirilerin, en yüce ve adil methiyelerin ona verdiği hazdan çok daha büyük bir acı verdiğini oğluna sıklıkla söyle-

miştir. Voltaire'in en küçük eleştiri karşısındaki aşırı hassaslığı bugün herkes tarafından bilinmektedir. Alexander Pope'un Dunciad'ı, İngiliz şiirleri arasında en zarifi ve ahenklisi olmasının yanısıra en doğru dil kullanımına sahip ebedi bir eserken en değersiz ve adi yazarlar tarafından yapılan eleştiriler ile berbat edilmiştir. Milton'un yüceliğine ve Pope'un ahengine sahip, belki de İngiliz dilindeki ilk şairlerden biri olması için hiçbir noksanı bulunmayan Gray, en güzel kasidelerinden ikisinin aptalca ve gereksiz parodilerinin yapılması karşısında o kadar gücenmiştir ki bu olaydan sonra kayda değer bir eser vermeye çalışmamıştır bile. Düz yazıda güzel eserlerin de ötesinde çalışmalarla kendilerine paha biçen bu yazarların hassaslıkları şairlerinkine bir şekilde benzemektedir. Bunun aksine keşfettiklerinin öneminden ve gerçekliğinden kesinlikle emin olabilen matematikçiler, halktan alacağı tepkileri genelde hiçbir zaman umursamazlar. Tanışma şerefine nail olduğum ve benim dönemimde yaşayan en başarılıları olduğunu düşündüğüm iki büyük matematikçi, Glasgow Üniversitesi Profesörü Dr. Robert Simpson ve Edinburgh Üniversitesi Profesörü Dr. Matthew Stewart, en değerli çalışmaları karşısında halkın aldırışsızlığı hakkında en küçük sıkıntı hissetmemekteydi. Isaac Newton'un Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri adlı büyük çalışması, halk tarafından uzunca bir süre umursanmadı. Ancak muhtemeldir ki bu büyük adamın huzuru bu konuda on beş dakika bile bozulmamıştır. Doğa felsefecileri de halkın fikirleri karşısındaki aldırışsızlıklarıyla matematikçilerle yarışmaktadır. Keşiflerinin ve çalışmalarının değerleri hakkındaki öz değerlendirmeleriyle aynı korkusuzluğu ve huzuru yaşadıkları görülmektedir. Bu entelektüel sınıfın ahlakı, belki de bazen toplum ile aralarındaki büyük durum farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Matematikçiler ve doğa felsefecileri, halkın fikrinden bağımsız olduklarından, say-

gınlıklarını artırmak ya da düşmanlarını alt etmek için hizipleşmeye ve lobileşmeye çok başvurmazlar. Neredeyse her zaman birbirleriyle uyum içinde yaşarlar, samimi bir basitliğe sahiplerdir, birbirlerinin saygınlığını artırmaya uğraşırlar, halkın takdirini kazanmak için herhangi bir entrikaya başvurmazlar. Ancak umursanmadıklarında çok da darılmazlar ya da sinirlenmezler, çalışmaları övgü aldığında ise hoşnut olurlar. Aynı şey şairlerde ya da kendilerini edebiyat üzerinden şerefe nail görenlerde geçerli değildir. Genelde kendilerini edebi gruplara bölmeye eğilimlilerdir. Her bir grup sıklıkla genelde çok gizli bir şekilde, nadiren de alenen diğer grupların saygınlığının adeta can düşmanıdır. Kendi üyelerine dair halkın sevgisini kazanmak ve rakiplerininkini ise bitirmek için her türlü entrikaya ve suça başvururlar. Fransa'da Despreaux ve Racine, ilk olarak Quinault ve Perreault, ardından ise Fontenelle ve La Motte'un, saygınlığını azaltacak, hatta La Fontaine'in iyiliğini saygısızlıkla suistimal edecek edebi bir grubun başında olmamayı kendine yakıştırabilmişlerdir. İngiltere'de muhterem Addison, Pope'un yükselişini durdurmak için kibar ve ılımlı karakterinin benzer bir grubun başına geçmek için engel olduğunu düşünmemiştir. Fontenelle, bir bilim akademisinin üyelerinin, matematikçilerin ve doğa felsefecilerinin hayatlarını ve kişiliklerini yazarken tavırlarındaki samimi basitliği birçok yerde gösterir. Bütün entelektüel sınıfla karşılaştırıldığında bu tavrın akademi arasında genel bir tavır olduğunu gözlemler. D'Alembert ise Fransız Akademisi'nin üyelerini, yazarlardan ve şairlerden oluşan -ya da öyle olması gereken- bir topluluğu betimlerken bu tavırları gösterecek fırsata çok da sahip olamaz ve övdüğü entelektüel sınıfın samimi niteliğini karakteristik olarak gösterme kaygısı gütmez. Kendi liyakatımızı değerlendirirken hissettiğimiz tereddüt ve bunun iyi olduğunu düşünmek için taşıdığımız kaygı, bizleri diğer

insanların fikirlerini öğrenmek için hevesli hale getirmek için gayet kâfidir. Eğer yorum iyiyse normalden çok daha fazla sevinir, aksi durumdaysa normalden çok daha fazla darılırız. Ancak bu durum bizleri iyi yorumlar almak için ya da kötü yorumlardan kaçmak için entrikaya ve hizipleşmeye başvurmaya istekli hale getirmemelidir. Bir kişi bütün yargıçlara rüşvet verip, mahkemede oybirliği sağladığında bu ona davasını kazandırabilse bile, haklı olduğuna dair herhangi bir teminat sağlamaz. Eğer davaya sadece haklı olduğunu göstermek amacıyla katılsaydı, zaten herhangi bir yargıca hiçbir zaman rüşvet vermezdi. Fakat kendisinin haklı olduğunu göstermek istediği gibi davasını da kazanmak istemiş, böylelikle yargıçlara rüşvet vermiştir. Eğer övgülerin üzerimizdeki tek etkisi övgüye değer olduğumuzu göstermesi olsaydı, hiçbir zaman hakkaniyetsiz yoldan övgü elde etmeye çalışmazdık. Ancak bu durumda, en azından şüpheli vakalarda, bilge bir adam için övülmek bu açıdan büyük bir etkiye sahip olduğu gibi, aynı şekilde övgünün kendisinin de belirli bir etkisi vardır. Dolayısıyla sıradan seviyenin aşırı üstünde olan insanlar, bazen övgüyü almak ve ayıplanmalardan kurtulmak için aşırı haksız yollara başvurmuşlardır. Övgü ve suçlanma, kişiliğimizin ve davranışlarımızın diğer kişiler üzerinde oluşturması gereken doğal duygulardan, yani övgüye değerlik ve suçlanabilirlikten ibarettir. Övgü sevgisi, kardeşlerimizin iyi duygularını elde etme arzumuzdur. Övgüye değerlik sevgisi ise kendimizi bu duygulara makbul özne haline getirme arzumuzdur. Şu ana kadar bu iki kaide, birbirine yakın ve benzeyen ifadelerdir.

Aynı yakınlık ve benzerlik suçlanma korkusu ve suçlanabilirlik arasında da bulunmaktadır. Övgüye değer bir davranış yapmak isteyen ya da gerçekten yapan bir kişi, aynı şekilde bu hareketetn kaynaklanan övgüyü, hatta bazen de bunun ötesini arzula-

yabilir. Bu durumda iki kaide de oldukça karışık bir şekilde bulunmaktadır. Tavırlarının hangisinden kaynaklanmış olabileceği sıklıkla etmen tarafından bile bilinemememektedir. Bu yüzden bu bilinmezlik diğerleri için her zaman geçerlidir. Tavırlarının liyakatını küçük düşürmeye eğilimli olanlar, genellikle ya da bütünüyle bunu sadece övgü sevgisi için ya da caka dediğimiz şey için yaparlar. Liyakatını artırmak isteyenler ise bunu genellikle övgüye değer olma amacıyla yaparlar. Övgüye değer olmak, övülmenin yanı sıra övülmeyi hak etmeyi arzulamaktır. İzleyicinin tasavvuru ise düşünme şekliyle veya değerlendirdiği kişiye yönelik taşıdığı beğeni ya da antipatiyle bu tasvibi bahşeder ya da bahşetmez. Bazı titiz filozoflar, insan doğasını incelerken insanları diğerlerinin tavırlarını değerlendirirken alıngan bireylerin yaptığı gibi hareket etmiş ve övgüye değerlikle alakalı olan her davranışı övgü sevgisine -ya da dedikleri şekilde cakayı- atfetmişlerdir.Düşünce sistemlerine ilerleyen bölümlerde devam edecek fırsatımız olacaktır. Bu niteliklerden birini taşıdığı ya da bu niteliğe değer bir davranışı yaptıkları herkes tarafından bilinmediği sürece, yani başka bir tabirle bunlardan birinin hak ettiği övgüyü gerçekten almadığı sürece sadece bir avuç adam bu nitelikleri elde ettikleri ya da başkalarında övgüye değer gördükleri davranışları yaptıkları bilinciyle tatmin olabilir. Hoş, insanlar bu açıdan bakıldığında birbirinden oldukça farklı olabilir. Övgüye değer olduklarının bilinciyle tamamen memnun olan bazıları, övgü konusunda kaygı taşımamaktadır. Ancak bazıları vardır ki övgüye değerlikten çok övgüyü arzular. Suçlanmaktan ya da eleştirilmekten tam olarak aynı şekilde kaçınmadığı sürece hiçbir insan tavırlarının suçlanabilirliğinden kaçındığı için tamamen, hatta kayda değer bir şekilde tatmine ulaşamaz. Bilge bir adam en çok hak ettiğinde bile övgüyü sıklıkla görmezden gelebilirken en sıkıntılı neticelere sahip du-

rumlarda, tavırlarını sadece suçlanabilirlikten değil, olası her türlü suçtan kaçmak için de düzene sokarlar. Doğrudur, suçlanabilir olarak değerlendirdiği bir hareketi yaparsa, görevinin belirli bir kısmını ihmal ederse ya da gerçekten övgüye değer bir hareket olarak değerlendirdiği şeyi yapma fırsatı varken bunu göz ardı ederse insan hiçbir zaman suçlanmaktan kaçamaz. Ancak birkaç küçük değişiklik yaparak bu suçlanmayı dikkatle atlatır. Övgüye değer davranışlarda bile övgüye hevesle yaklaşmak, çok büyük bir zekadan ziyade genelde bir acziyetin belirtisidir. Ancak suçlanmanın ya da eleştirinin lekesinden kaçmakta herhangi bir acziyet olmayabilir, hatta bu hareketlerin altında genellikle övgüye en değer bir sakınganlık yatmaktadır. "Çoğu insan" der Çiçero, "şöhretten nefret eder ama haksız bir suçlamadan da fena halde korkar." Bu tutarsızlık insan doğasının değiştirilmesi imkansız esaslarında yatmaktadır.Her şeye muktedir Tanrı, işte bu yolla insana kardeşlerinin duygularına ve yargılarına saygılı olmayı, tavırlarını onayladıklarında az ya da çok hoşnut olmayı, onaylamadıklarında ise az ya da çok acı çekmeyi öğretmiştir. Tabiri caizse insanın kendisini kendi yargıcı olarak, kendi suretine benzeterek, kardeşlerinin davranışlarını yönetmek için kendi vekili olarak yaratmıştır. Bu nitelikler, kendilerine bahşedilmiş gücü ve yetkileri tanımaları için, eleştiriler karşısında daha az ya da daha çok mütevazı olmaları ya da küçük düşmeleri, övgüler karşısında ise daha az ya da daha çok memnun kalmaları amacıyla doğa tarafından verilmiştir. Ancak insan bu şekilde insanoğlunun doğrudan yargıcı olarak yaratılmasına rağmen, bu mevkiye sadece ilk merci olarak atanmıştır. Temyiz hakkı insanın çok daha üstünde bir mercide, kendi vicdanlarında tarafsız olan ve muttali izleyicinin vicdanında insanın kalbinde yatan; davranışlarını dizginleyen ve yargılayan yüce vicdanında saklı bulunmaktadır. Bu iki mercinin yetkileri,

bazı açılardan birbirine benzeyen ve yakın olan, ancak gerçeklikte birbirinden oldukça farklı olan esaslar üzerine kurulmuştur. Dışarıdaki kişinin yargısı, eylemsel övgünün arzusu ve eylemsel suçlanmanın istikrahı üzerine kurulmuştur. İçimizdeki kişinin, yani vicdanımızın yargısı ise övgüye değerlik arzusu ve suçlanabilirlik istikrahı; diğer insanların sevdiğimiz ve takdir ettiğimiz eylemlerini gerçekleştirme ve taşıdıkları niteliklere sahip olma arzusu; başkalarının sevmediğimiz ve nefret ettiğimiz eylemlerini gerçekleştirme ve taşıdıkları niteliklere sahip olma korkusu üzerine kuruludur. Dışarıdaki kişi yapmadığımız davranışlar ya da üzerimizde etkisi olmayan güdüler için bizi takdir ederken vicdanımız, bunları aslında hak etmediğimizi bildiğimizi ve bu övgüleri kabul ederek aslında kendimizi aşağılık hale getirdiğimizi belirterek asılsız övgülerin bir türlü yaratabileceği bu kibiri ve havayı derhal kırar. Tam tersi durumda, dışarıdakiler bizi yapmadığımız davranışlar ya da yaptığımız davranışlar üzerinde etkisi olmayan güdülerden dolayı suçlarsa, vicdanımız, derhal bu yanlış yargıyı düzeltir ve bizlere haksız bir şekilde yapılmış bu ithama kesinlike layık özneler olmadığımızı belirtir. Fakat bu ve bazı başka durumlarda, vicdanımız, dışarıdaki kişilerin hararetliliği ve feryatları karşısında sanki bazen hayrete düşmüş ve afallamış gibi görünür. Üzerimize atılan suçun yarattığı şiddet ve şatafat, övgüye değerlik ve suçlanabilirlik anlayışımızı afallatır ve uyuşturur. Vicdanımızın yargıları belki de bütünüyle değiştirilemese ya da ayartılamasa bile,bu yargılar kararlarının sarsılmazlığı ve sabitliği yüzünden öyle alt üst olur ki aklın huzurunun korunması büyük ölçüde yok edilir. Kardeşlerimizin bizleri alenen kınadığı durumlarda kendimizi affettirmeye çalışmayız bile. Gerçek izleyici adeta oybirliği ve şiddetle bizim tavırlarımızı değerlendirmeye çabalarken sözümona tarafsız izleyici bu tavırlar hakkında iyi bir fikri korku ve tereddüt

içinde belirtir. Böyle durumlarda yüreğimizin içinde tıpkı şairlerin yarı tanrılarına benzeyen, kısmen ölümsüz olsa da aynı zamanda fani bir niteliğe sahip bir yarı tanrı uyanır. Bu yarı tanrının yargıları sıkı bir şekilde övgüye değerlik ve suçlanabilirlik anlayışı tarafından yönlendirildiğinde ilahi temellerine uygun davranmaktadır. Ancak aciz ve cahil insanların yargılarıyla hayrete düştüğünde ve kahrolduğunda fanilik ile olan bağlantısını keşfeder ve böylelikle insan olan köklerine yönelik hareket etmeye başlar. Bu durumlarda, gururu kırılmış ve bağrı yanık bir adamın tek avuntusu, daha yüksek bir merciye başvurmak, yani dünyadaki her şeyi gören, gözleri hiçbir zaman aldatılamayan ve yargıları hiçbir zaman değiştirilemeyen Yüce Yargıç'a gitmektir. Masumiyetini önünde kanıtlayacağına ve erdemlerinin nihayetinde ödüllendirileceğine dair bu yüce mercinin şaşmaz dürüstlüğüne olan sıkı güven, yüreğinde endişe ve hayret olan bir insanın, masumiyetinden çok huzurunu korumak için yaratılmış aklının acziyetini ve bozukluğunu düzeltebilir. Çoğu durumda bu dünyadaki mutluluğumuz ahiretteki hayatımız için kurduğumuz mütevazı umuda ve beklentiye bağlıdır. Bu umut ve beklenti, tek başına bile insanın itibarının korunması için gereken yüce inançları oluşturabilir, sürekli yaklaşan ölümün kasvetli yolunu aydınlatabilir ve bu hayatın düzensizliğinden dolayı bazı zamanlar doğabilecek en ağır musibetler altında bile insanın şenliğini koruyabilir. Herkes için aynı adaletin işleyeceği, ahlaki ve entelektüel nitelikleri aynı olan insanların aynı mevkide bulunacağı, mütevazı hünerlere ve erdemlere sahip olup, bunları göstermeye fırsat bulamamış, sadece toplum tarafından bilinmemekle kalmayıp, aynı zamanda kendisinin de bunları taşıdığından ancak zorla emin olabileceği ve vicdana sahip insanların bile net ve farklı bir ispatı onlara zorla sunacağı ılımlı, gizli ve bilinmeyen liyakatların belirli bir

seviyeye ve bazen bu dünyada en büyük saygınlıkların sefasını sürmüş insanlardan ve durumlarının getirdiği avantajlarla mükemmel ve göz kamaştıran davranışlara imza atan insanların seviyesinden bile üste yerleştirileceği bir öteki dünya fikri, her açıdan öyle kıymetli ve insan doğasının ihtişamı için o kadar onur vericidir ki bu fikre dair yanlışa düşüp şüphe duyan erdemli bir insan bile, buna inanmayı hevesle ve can atarak istemekten başka bir şey yapamaz. Ateşli savunucularının bizlere diğer dünyada olacağını öğrettiği gibi, eğer bu dünyadaki cezaların ve ödüllerin tesisi sıklıkla ahlaki duygularımızla doğrudan çarpışmasaydı, bir alaycının aşağılamalarıyla hiçbir zaman karşılaşmayabilirdik.

Gayretli bir nedimin sıklıkla sadık ve çalışkan bir hizmetkardan daha fazla değer görmesi, yalakalık ve dalkavukluğun, yükselmek için liyakattan ve iyiliklerden daha kesin bir yol olması, Versailles'da ya da St. James'ta yapılan bir çalışmanın sıklıkla Almanya'da ya da Flanders'te yapılan bir çalışmadan daha değerli olması, saygıdeğer ancak memnuniyetsiz yaşlı bir subaydan sürekli duyduğumuz şikayetlerden biridir. Dünyevi egemenlerin acziyetine karşı en büyük ayıplardan biri olarak, ilahi mükemmeliyet için ise haklı bir eylem olarak atfedilen Tanrı'ya teslimiyet, toplumsal ve bireysel inançlar, hünerli ve erdemli insanlar tarafından bile öteki dünyada cezalardan kurtulmak ya da ödülleri hak edebilmek için gereken yegane erdemler olarak kabul edilmiştir. Belki de bu erdemler, mevkilerine en uygun olan ve en baskın oldukları erdemlerdi. Bilirsiniz ki niteliklerimizin mükemmeliyetini gözümüzde büyütmeye pek de eğilimliyizdir. Massillon, Catinat'nın yönetimini kutsarken belagatli ve filozofça sürdürdüğü tartışmada subaylara şöyle bir konuşma yapmıştır: "Durumunuzdaki en acınacak şey, beyler, bu zor ve ızdıraplı hayatnızda, görevleriniz ve sorumluluklarınızın bazen

insafsızlığı ve zulmü de aşmasıdır. En katı manastırlara kapanıp, öteki hayatınız için boş yere ızdırap çekiyorsunuz her zaman, sıklıkla da mevcut yaşamınız için. Ne yazıktır! Tek göz odasında bedenini yok etmek ve ruhunu temizlemekle yükümlü olan kimsesiz bir rahip, emin olduğu mükafatın beklentisiyle ve Tanrı'ya teslimiyeti kolaylaştıran bu lütfun gizli iyileştirici gücüyle yaşayabiliyor. Ancak ölümün kucağında olan sizler, kalkıp da işinizin günlük sıkıntılarını ve yorgunluklarını O'na anlatmaya cüret edebilir misiniz? Ondan herhangi bir mükafat beklemeye cüret edebilir misiniz? Sarfettiğiniz her eforda, kendinize verdiğiniz her zararda, O'nu ilgilendirmesi gereken bir şey var mıdır gerçekten? Hoş, hayatınızın en güzel zamanlarını mesleğiniz için harcadınız, on yıldır verdiğiniz hizmet sizleri belki de pişmanlık ve riyazet içindeki bir hayattan çok daha bitap düşürdü. Heyhat! Kardeşlerim, Tanrı'ya adanmış bu ızdırapların bir günü bile belki de sizlere sonsuz mutluluğu kazandırmıştır. Doğanıza ters düşen, ancak onun için yaptığınız tek bir hareket bile belki de Azizler'in yanındaki yerinizi garantilemiştir. Ve bütün bunları beyhude bir şekilde bu dünya için yaptınız."
Manastırdaki bir insanın çektiği beyhude çileler ile savaşın asil cefasını ve risklerini bu şekilde karşılaştırmak, Dünyanın Yüce Hâkiminin gözlerinde savaşta ona adanmış bir günün aslında ona harcanmış bir hayattan daha değerli olduğu düşüncesi, muhakkak ki bütün ahlaki duygularımızla, doğanın kibirimizi ve hayranlığımızı dizginlediği bütün ilkelere ters düşmektedir. Münzevilerin ve rahiplerin ya da davranışlarında ve ahlakında münzevileri ve rahipleri örnek alanların motivasyonu kendini tanrıya adamakken; kahramanların, bütün devlet adamlarının ve hâkimlerin, bütün çağların bütün şairleri ve filozoflarının; bilime ya da sanata katkıda bulunmuş herkesin motivasyonu da bu fikirdir. Bu en muhterem kaidenin böyle ilginç bir şekil-

de uygulanmasının bazı durumlarda belki de böyle dindar ve derin erdemler hakkında bir fikri ya da inancı olmayan kişiler tarafından aşağılanması ve alaya maruz bırakılması karşısında şaşırmalı mıyız?

III. Bölüm: Vicdanın Etkileri ve Gücü Üzerine

Bazı sıradışı durumlarda vicdanın tasvibi insanın acziyetini yok edemese de sözümona tarafsız izleyicinin tanıklığı, yani yüreğindeki yüce vicdan, her zaman insanı destekleyemese de bu esasın etkisi ve gücü bütün durumlarda çok büyüktür ve bizi biz yapan şeylerin uygun türlerini ve ölçütlerini ancak bu vicdanımıza danışarak yapabilir, çıkarlarımız ve başkalarının çıkarları arasındaki doğru mukayeseyi ancak bu vicdan yoluyla kurabiliriz. Nesneler gerçek ölçülerinden ziyade onlara yakınlığımızla ya da uzaklığımızla bağlantılı olarak gözümüze nasıl küçük ya da büyük görünüyorsa, ruhumuzun gözü olarak tanımlayabileceğimiz vicdanımız için de aynısı geçerlidir. Üstelik bu organlardaki sorunların çaresini de aşağı yukarı aynı şekilde buluruz. Şu an oturup yazarken uçsuz bucaksız çayırların, ağaçların ve uzak dağların manzarasını görüyorum, içinde oturduğum odanın penceresinden büyük görünmüyorlar. En azından hayalimde kendimi iki nesneyi de aynı mesafeden gözlemleyebileceğim bir yere gitmeden ve böylelikle gerçek ölçüleri hakkında herhangi bir çıkarımda bulunmadan, etrafımdaki küçük nesnelerle bu büyük nesneler arasında haklı bir mukayese yapamam. Alışkanlığım ve deneyimlerim bunu bana o kadar rahat ve kolay öğretmiştir ki çoğu zaman bunu yaptığımın bile farkına varamam. Dolayısıyla bir insan tasavvuru tarafından nesnelerin gerçek boyutu hakkında yanıltılmıyorsa, bu uzak nesnelerin göze ne kadar küçük görüneceğinden tamamen emin olmadan önce, bir şekilde görme kuvvetinin ilkeleriyle içli dışlı olmalıdır. Aynı şekilde insan doğasının bencil ve kökensel tutkularına göre çok küçük bir çıkar kazanmak ya kaybetmek de daha büyük bir öneme sahip olur, hiçbir alakamızın olmadığı bir insanın en büyük tasasından çok daha ateşli bir arzuyu ya da istikrahı, çok daha güçlü bir neşeyi ya da kederi tetikler. Kişinin çıkarları sadece kendi bulunduğu

noktadan gözlemlendiği sürece, bizim çıkarlarımızla asla bir uyum içine giremez ve bu onun çıkarlarıyla ne kadar ters düşerse düşsün, bizim çıkarlarımızı yerine getirecek bir şeyi yapmamızı hiçbir zaman engellemez. Dolayısıyla bu zıt çıkarlar arasında doğru bir mukayese kurabilmek için, öncelikle bulunduğumuz konumu değiştirmek gerekmektedir. Bu çıkarları bizim konumumuzdan ya da onun bulunduğu yerden değil, ne kendi gözlerimizle ne de onun gözleriyle değil, fakat ikimizle de herhangi bir bağlantısı olmayan ve tarafsız bir şekilde bizleri değerlendiren üçüncü bir kişinin gözleri ve konumundan görmeliyiz. İşte burada da deneyimlerimiz ve alışkanlıklarımız bunu o kadar rahat ve kolay bir şekilde gerçeleştirir ki neredeyse bunu yaptığımızın farkına bile varamayız. Bu durumda da adab-ı muaşeret ve adalet anlayışımızın duygularımızın doğal tutarsızlığını düzetlmediği takdirde, komşumuzun en büyük tasalarından çıkar sağlamamamız gerektiğini, kendisini alakadar eden şeyden ne kadar etkilenmemiz gerektiğini bize belirtecek bir düşünceye, hatta bir felsefeye ihtiyaç duymaktayız. Farz edelim büyük Çin İmparatorluğu içinde yaşayan sayısız vatandaşıyla beraber aniden bir depreme kurban gitsin ve Avrupa'da yaşayan, dünyanın diğer tarafıyla herhangi bir bağlantısı olmayan insancıl bir kimsenin bu korkunç felaketin haberini aldığında nasıl etkileneceğini düşünelim. Düşünüyorum ki bu kişi en başında o zavallı insanların başına gelen talihsizlikler için kederini çok güçlü bir şekilde ifade ederdi. İnsan hayatının değersizliği ve insanoğlunun sadece bir anda yok olabilecek bütün çalışmalarının beyhudeliği üzerine melankolik düşüncelere girerdi. Eğer bu kişi hesapçı biri olsaydı, bu afetin Avrupa ticaretinde ve dünyadaki alım satımlarda ve iş dünyasında yaratabileceği etkileri hesaplamaya çalışırdı belki de. Bütün bu güzel düşünceler bittikten sonra, bütün bu insani duygular iyice ifade edildiğinde sanki böyle bir felaket hiç

yaşanmamış gibi aynı rahatlık ve huzur içinde kendi işlerinin ya da hazzının peşinde koşmaya devam ederdi. Kendi başına gelebilecek en küçük musibet, daha büyük rahatsızlık verirdi. Eğer yarın serçe parmağını kaybedecek olsaydı, gece huzursuzluğundan dolayı uyuyamazdı. Ancak milyonlarca kardeşinin ölümünü görmediği ancak bildiği farzedildiğinde bu yıkıma rağmen en derin huzur içinde uykuya dalardı ve bu engin kalabalığın yaşadığı yıkım, onun kıymetsiz talihsizliği karşısında önemsiz kaçardı. O yüzden onları hiç görmediğini farzedelim ve şöyle soralım: Bir insan, böyle küçük bir talihsizliğin başına gelmemesi için, milyonlarca kardeşinin yaşamını feda eder miydi? Bunu düşünmek bile insan doğasını adeta titretirdi. Onca fesatlıkların ve yolsuzlukların hüküm sürdüğü bu dünya, daha buna cüret edebilecek bir cani yaratmamıştır. Peki, bu farkı yaratan şey de nedir? Pasif hislerimiz neredeyse her zaman bu kadar bencil ve menfur iken etkin prensiplerimiz nasıl olur da sıklıkla bu kadar asil ve cömert olabilir? Diğerlerini ilgilendiren şeylerle karşılaştırdığımızda bizleri ilgilendiren şeyler karşısında her zaman çok daha derinden etkileniyorken her durumda bizleri başkalarının daha büyük çıkarları için kendi çıkarlarımızı feda edecek kadar cömert kılan şey de nedir? İnsancıllığın belli belirsiz gücü değildir bu, Doğa'nın insanın yüreğinde ateşlediği hayırseverliğin zayıf kıvılcımı değildir bencilliğin en güçlü dürtülerini dizginleyebilecek kadar sert olan şey. Kendini böyle durumlarda ortaya koyabilen daha büyük bir güçtür, daha zorlayıcı bir güdüdür bu. Bizleri dizginleyen şey mantığımız, prensiplerimiz, tavırlarımızın yüce yargıcı ve efendisi olan yüreğimizdeki vicdandır. Başkalarının mutluluğunu etkileyecek şekilde hareket etmek üzereyken en mağrur duygularımızı bile dizginleyebilecek bir sesle, aslında bu çoğunluğun bir parçası olduğumuzu, hiçbir şekilde bu topluluğun başka bir üyesinden daha üstün olmadığımızı, baş-

kalarına karşı bu kadar kayıtsız ve ayıp hareketler yaparak aslında kendimizi hınca, ikraha ve nefrete uygun özneler haline getirdiğimizi belirten işte bu vicdanımızın kendisidir. Bizim ve bizlerle alakalı olan şeylerin aslında ne kadar küçük olduğunu bize öğreten bu vicdandır. Sadece bu tarafsız izleyicinin gözleri ile bencilliğin doğal hatalarını düzeltebiliriz. Cömertliğin yerindeliğini ve adaletsizliğin çirkinliğini bizlere gösteren odur. Başkalarının bizimkinden daha büyük olan çıkarlarını etkilemek için en büyük çıkarlarımızdan feragat etmenin yerindeliğini, kendimize en büyük faydayı sağlamak için başkasına vereceğimiz en küçük zararın çirkinliğini bize anlatan odur. Birçok durumda bu kutsal erdemleri uygulamaya mecbur kalmamız, komşumuzu sevdiğimizden, insanlığı sevdiğimizden değildir. Böyle durumlarda genelde var olan şey daha büyük bir sevgi, daha güçlü bir duygulanımdır. Bu sevgi, şerefli ve asil olan şeylere, görkeme, haysiyete ve niteliklerimizin yüceliğine duyulan sevginin kendisidir. Başkalarının mutluluğu ya da sefaleti bizim tavırlarımızı bir nebze olsun ilgilendiriyorsa, bencilliğimizin bize öğütleyeceği gibi, çoğunluğun çıkarlarına karşılık kendi çıkarımızı tercih etmeye cüret etmeyiz. İçimizdeki adam, vicdanımız, bir anda diğerlerinin yanında kendimize çok fazla değer verdiğimizi ve böyle yaparak kendimizi kardeşlerimizin gözünde horgörüye ve öfkeye makbul bir özne hale getirdiğimizi belirterek bize seslenir. Bu duygu sadece yüce gönüllü ve aşırı erdemli insanlarda değil, başkalarında da bulunmaktadır. Kendisini tehlikeden kurtardığında ya da gerektiğinde kendini feda etmeye tereddüt ettiğinde arkadaşlarının nefretinin hedefi haline geleceğini bilen her iyi askerde bu duygu derin bir yer kaplar. Bir birey, kendisine fayda sağlamak için asla başka bir bireye zarar verecek ya da onu incitecek kadar kendini düşünmemelidir, her ne kadar bu fayda diğerinin uğradığı zarardan çok daha büyük olsa da. Birinin kazanacağı diğerinin uğra-

yacağı zarardan çok daha büyük olsa bile, bir fakir asla bir zengini dolandırmamalı, ondan çalmamalıdır. Bu durumda da içindeki vicdan bir anda ona seslenir; komşusundan daha üstün olmadığını, bu haksız tercihi yaparak kendini insanoğlunun horgörüsüne ve öfkesine makbul bir özne haline getirdiğini, aynı zamanda toplumun güvenliği ve barışı için yaratılmış kutsal kurallardan birini ihlal ederek bu öfkenin ve horgörünün onun cezalandırılmasına sebep olacağını anlatır insana. Genellikle bir dürüst adamı başına istemsizce gelebilecek en kötü musibetin, ruhunun üzerinde yaratacağı kalıcı lekeden bile daha çok korkutan şey, böyle bir davranışın yaratacağı yüz karasıdır. Bu metin ve yüce kaidenin gerçekliğini içinde hissetmeyen bir kişi, başkasının elindeki şeyden onu mahrum bırakan ya da başkasının dezavantajları üzerinden kendine avantaj yaratan bir kişi; ölümden, fakirlikten, acıdan, başına kendi eliyle ya da harici biçimde gelebilecek bütün talihsizliklerden daha aykırıdır doğasına. Doğrudur, başkalarının mutluluğu ya da sefaleti tavırlarımızı değiştirmiyorsa, çıkarlarımız onlarınkinden bütünüyle ayrı ve bağımsız ise yani bu çıkarlar arasında herhangi bir bağlantı ya da çatışma bulunmuyorsa, kendi çıkarlarımız hakkındaki doğal ve belki de yersiz heveslerimizi veya diğerlerinin çıkarları hakkındaki doğal ve belki de aynı derecede yersiz kayıtsızlığımızı dizginlemeyi, çok da gerekli bulmayız. En kaba terbiye bile, önemli durumlarda başkaları ve kendimiz arasında bir nebze tarafsızlıkla davranmayı bize öğretir. Üstelik sıradan dünya işleri bile etkin prensiplerimizi belirli bir adab-ı muaşeret anlayışı ile süsleyebilecek yetidedir. Ancak belirtiyorum ki pasif hislerimiz arasındaki eşitsizzlikleri düzeltebilmek sadece en suni ve ince eğitimden geçmektedir. İşte bu yüzden en derin felsefelerin yanında aynı zamanda en şiddetli olanlara başvurmamız gerektiğini iddia etmekteyim. Bizlere en ağır ahlak derslerinden birini vermek iste-

yen iki grup filozof bulunmaktadır. Bir grup, diğerlerinin çıkarları konusundaki hassaslığımızı artırmak için çalışırken diğeri ise kendi çıkarımıza olan düşkünlüğü azaltmaya çalışmıştır. İlk grup, kendimiz için doğal olarak hissettiklerimizi diğerleri için de hissetmemizi öğütlemektedir. Diğer grup ise başkaları için doğal olarak hissettiklerimizi kendimiz için de hissetmemizi öğütlemeketdir. Belki de iki grup da doktrinlerini adab-ı muaşeretin ve doğanın adil ölçütlerinin çok daha ötesine taşımaktadır. İlk grup, birçok kardeşimiz sefalet içindeyken mutlu olduğumuz için bizleri devamlı suçlayan, refahın getirdiği doğal sevinci saygısızlık olarak kabul eden; her türlü musibet altında cefa çeken kişileri, fakirliğin mecalsizliğinde bulunan kişileri, hastalığın cefasını çeken ölümden korkan, düşmanlarının saldırıları ve baskısı altında olan zavallıları hiçbir zaman düşünmediğimizi iddia eden, yakınmanın ve hüznün ahlakçılarıdır. Hiç görmediğimiz, hiç duymadığımız ancak onca kişi tarafından çekildiğini bildiğimiz bu ızdırapların paylaşılarak, talihlilerin hazlarını dizginlemesi ve bütün insanlığın kasvetli bir hüzne sahip olması gerektiğini iddia ederler. Ancak ilk olarak baktığımızda hakkında hiçbir şey bilmediğimiz bu talihsizliklere karşı beslenen bu aşırı empati tamamıyla saçma ve mantıksız görünmektedir. Bütün dünyadaki ortalamaya baktığımızda, bir kişiyi acı ve sefalet içinde bulurken yirmi kişiyi refah ve sevinç içinde ya da daha iyi durumlarda bulmaktayız. Dolayısıyla yirmi kişinin mutlu olmasına sevinmek varken bir kişi için ağlamamıza mantıklı bir sebep ortaya atılamamaktadır. Bu yapay paylaşım sadece absürt olmakla kalmayıp, aynı zamanda bütünüyle erişilemez görünmektedir. Bu niteliği sergileyenlerde ise genelde kalbe ulaşmadan çehreyi ve muhabbetleri küstahça sıkıntılı ve nahoş bir hale getirmeye yarayan suni ve hassas bir üzüntüden başka bir şey görülmemektedir. Son olarak ise bu mizaca ulaşılabilse dahi tamamen işlevsiz olur-

du ve bu niteliği taşıyan insanı sefil hale getirmekten başka bir işe yaramazdı. Herhangi bir tanışıklığımızın ya da bağımızın olmadığı ve etkinlik alanımızın tamamen dışında bulunan kişilerin talihiyle ilgili ne çıkar güdersek güdelim, kendilerine herhangi bir fayda sağlamadan içimizde boş yere bir tasa yaratırız. Bizler dünyada yaşarken ay hakkında neden tasalanalım ki? Şüphesizdir, en uzakta olan insanlar bile iyi dileklerimizi hak etmektedir ki bunu da gerçekten dilemekteyiz. Ancak buna rağmen insanlar talihsiz durumdalarsa bu konuda tasalanmak görevimizin bir parçası değildir. Faydalı ya da zararlı olamadığımız ve bize her açıdan uzak olan kişilerin talihiyle ilgili tasalanmamamız işte bu yüzden Doğa tarafından bilgece emredilmiştir. Eğer yaradılışımızın bu kökensel yapısını değiştirebilmek mümkün olsaydı, bu değişimden hiçbir şey kazanmazdık. Başarısına sevinen bir kişiyle neredeyse hiçbir zaman empati kuramadığımız konusunda itiraz edecek bir kişi bile yoktur. Kıskançlığımız buna karşı çıkmadığı sürece, başkalarının mutluluğunun genelde her zaman yanındayızdır. Bizleri zavallılara yeterli derecede empati beslemediğimizden dolayı suçlayan aynı ahlakçılar; talihlilere, güçlülere ve zenginlere olan hayranlığımıza hatta neredeyse tapınmamıza mahal veren patavatsızlığımız için bizleri eleştirmektedir. Bizleri özel olarak ilgilendiren şeyler hakkındaki hassaslığımızı azaltarak pasif hislerimizdeki tutarsızlıkları düzeltmeye çabalayan ahlakçılar arasına, başta Stoacılar olmak üzere, antik felsefe ekollerinin hepsini dahil edebiliriz. Stoacılara göre bir kişi, kendisini dünyadan ayrı ve bağımsız biri olarak görmemeli, aksine kendisini dünyanın bir vatandaşı, engin bir ulusun üyesi olarak değerlendirmelidir. Bu büyük topluluğun çıkarları için, her zaman küçük çıkarlarını feda etmek istemelidir. Onu ilgilendiren herhangi bir şey karşısında bu muazzam sistemin eşdeğer derecede öneme sahip bir diğer parçasını ilgilendiren bir şeyden daha

fazla etkilenmemelidir. Kendimizi bencil tutkularımızın ışığında değil, dünyadaki herhangi birinin göreceği ışıkta incelemeliyiz. Başımıza gelen bir şeyi komşumuzun başına gelmiş gibi, yani başımıza gelen bir şeyi komşumuzun değerlendirdiği gibi değerlendirmeliyiz.

Epictetus şöyle der: "Bir komşumuz karısını ya da evladını kaybettiğinde böyle bir şeyin aslında doğal bir musibet olduğunu söylemeyen tek bir kişi bile yoktur. Ancak aynı şey bizim başımıza geldiğinde bu sefer dünyanın en büyük talihsizliğini yaşamış gibi feryat ederiz. Dolayısıyla bu kaza başkasının başına geldiğinde daha önceden bundan nasıl etkilendiğimizi hatırlamalı ve sanki bu talihsizliği yaşayan bizmişiz gibi kendimizi onun yerine koymalıyız." Hislerimizin adab-ı muaşeret sınırlarını aştığı bu özel talihsizlikler, ikiye ayrılır. Bunlardan ilki, ilk başta ebeveynlerimiz, çocuklarımız, kardeşlerimiz ve yakın arkadaşlarımız gibi bize yakın olan kişileri etkileyerek bizi dolaylı yoldan etkileyen talihsizliklerdir. İkinci tür ise bizleri vücudumuz, zenginliğimiz ya da saygınlığımız açısından doğrudan ve derhal etkileyen; acı, hastalıklar, yaşlanmak, fakirlik, itibarsızlaşmak vb. talihsizliklerdir. Şüphesizdir, dolaylı talihsizliklerde duygularımız adab-ı muaşeret sınırlarını çok fazla aşabilir, ancak aynı zamanda bu sınırların çok altında da kalabilir ki genelde öyle olur. Kendi babasının ya da evladının ölümünden ya da çektiği sıkıntılardan ziyade başkasının babasının ya da evladının ölümüne ya da çektiği sıkıntılara daha çok üzülen kişi, ne iyi bir evlat ne de iyi bir baba gibi görünür. Bu tuhaf kayıtsızlık, takdirimizi haketmekten ziyade en ağır eleştirileri hak etmektedir. Ancak bu iç duygulanımların arasında bazıları aşırılığından, bazıları ise kusurluluğundan dolayı bizlere hoş gelmemektedir. Doğa bilgece amaçlar güdüyor olacak ki çoğu insanda hatta belki de her insanda anne-babalık duygusunu, anne babaya hürmetten daha güçlü bir duygulanım

olarak kılmıştır. Türlerin devamlılığı ve yayılımı evlattan ziyade bütünüyle ebeveynle bağlantılıdır. Olağan durumlarda, bir çocuğun mevcudiyeti ve yaşamını sürdürmesi tamamen ebeveynlerinin ilgisiyle alakalıdır. Ancak ebeveynlerin mevcudiyeti ve yaşamını sürdürmesi ise nadiren çocuğa bağlıdır. Dolayısıyla Doğa anne-babalık duygusunu o kadar güçlü yaratmıştır ki genellikle tetiklenmesinden ziyade dizginlenmesine ihtiyaç duyulur. Ahlakçılar bu yüzden; çocuklarımızı diğerlerinden daha üstte tutmamıza neden olan kayırmacılığı, onlara olan zaaflarımızı ve aşırı bağlılığımızı neredeyse hiçbir zaman artırmamızı öğütlemez, aksine bu duyguyu dizginlememizi tembihler. Ancak bunun aksine ebeveynlerimize karşı sevecen bir dikkate sahip olmamızı ve çocukluğumuzda, gençliğimizde bizler için yaptıklarının karşılığını yaşlılıklarında ödememizi öğütlerler. On Emir'de, annelerimize ve babalarımıza hürmet etmemiz gerektiği emredilir. Ancak çocuklarımızı sevmemiz gerektiğine dair herhangi bir şeye rastlanmaz. Çünkü bu görev için Doğa zaten bizi hazırlamıştır. Çocuklarına olduklarından daha düşkün davranan kişiler hiçbir zaman bu davranışından dolayı ayıplanmaz. Fakat bazen ebeveynlerine gereksiz bir gösteriş içerisinde hürmet gösterdiklerinden dolayı evlatlardan şüphelenilir. Benzer bir sebeple, dulların gereksiz kederi de yapmacık olduğu gerekçesiyle şüphe çeker. Bu tarz duygulanımların aşırılığının bile aslında samimi olduğunu kabul ederek bu duygulara saygı göstermeli, tamamen tasvip etmesek de şiddetle eleştirmemeliyiz. En azından hisseden kişiye göre, övgüye değer olarak görülen her duygulanım, başlı başına bir kanıttır. Aşırılığından dolayı hoşnutsuz karşılanmaya meyilli bu tarz duygulanımların aşırılığı bile, suçlanabilir görünse de asla iğrenç değildir. Bir ebeveynin, nihayetinde çocuğuna zarar verebilen aşırı düşkünlüğünü ve tasasını ayıplarız. Ancak aynı zamanda bu olay ebeveyn için aşırı külfetli bir şey olduğundan

kolaylıkla bu eylemi affeder, hiçbir zaman nefret ile değerlendirmeyiz. Ancak sıklıkla aşırı olan bu duygulanımın kusurluluğu ise her zaman acayip bir şekilde iğrenç görünür:

Kendi çocuğuna karşı hiçbir şey hissetmeyen, her türlü durumda layık olmadıkları bir şiddet ve sertlik ile muamele eden bir baba, zalimlerin arasından en nefret edilebilir olandır. En yakınlarımızın başlarına gelen talihsizlikler için doğal olarak hissettiğimiz aşırı hassasiyeti tamamıyla yok etmemizi gerektirmeyen adab-ı muaşeret anlayışı, bu hassasiyetin aşırılığından çok eksikliğinden dolayı kusurlu görülür.

Böyle durumlarda Stoacı bir duygusuzluk hiçbir zaman hoş değildir ve bu duygusuzluk fikrinden doğan metafiziksel hiçbir safsata, bir züppenin aşırı aldırışsızlığını, doğuştan küstahlığıyla birleştirerek ona katlanmaktan başka bir işe yarayamaz. Arkadaşlığın ve sevginin saflığını ve nefisliğini en iyi şekilde tasvir eden Racine ve Voltaire, Richardson, Maurivau ve Riccoboni gibi şairler ve romantik yazarlar; böyle durumlarda Zenon, Chrysippus ya da Epictetus'tan çok daha iyi bir öğretmen görevini üstlenmektedir. Bizleri görevlerimizi gerçekleştirmekten alıkoymayan, başkalarının talihsizliklerine karşı dizginlenmiş bir hassasiyet, ölmüş arkadaşlarımızın kasvetli ve duygulu hatıraları, tıpkı Gray'in bir şiirinde "gizli kederin acısı" diye belirtiği gibi kesinlikle tatsız hisler değillerdir. Dışta acının ve elemin niteliklerini benimsiyor gibi görünseler de aslında içte erdemin ve kendi kendini onaylamanın asil niteliklerini taşımaktalardır. Ancak vücudumuzu, zenginliğimizi ya da saygınlığımızı etkileyerek bizlere doğrudan ve derhal tesir eden talihsizliklerde durum oldukça farklıdır. Adab-ı muaşeret anlayışımız, hassasiyetimizin kusurluluğundan ziyade aşırılığından daha çok etkilenmeye meyillidir ve Stoacı bir duygusuzluğa ve kaygısızlığa erişebileceğimiz durumlar çok nadirdir. Kökenini vücuttan alan tutkuların herhangi biriyle her-

hangi bir duygudaşlık kurmamızın çok zor olduğunu daha önce belirtmiştik. Bariz bir nedenden dolayı ortaya çıkan acı, örnek olarak etin kesilmesi ya da yarılması belki de izleyicinin en canlı empatiyi besleyebildiği en nadide bedensel duygulanım örneklerinden biridir. Bir komşusunun yaklaşan ölümü de onu neredeyse her zaman derinden etkiler. Ancak iki durumda da duygulara doğrudan hedef olan kişinin hissettikleriyle karşılaştırıldığında hissettikleri çok ufak kaçtığından, kişi mağduriyetini bariz bir biçimde gösterdiğinde başkalarını kolay kolay etkileyemez. Parasızlık, safi bir fakirlik neredeyse merhamet duygusu uyandırmaz bile. Bundan yakınmak da duygudaşlıktan çok horgörüye hitap eder. Dilencilerden genelde iğreniriz, sırnaşıklığıyla bizden para koparabilse de nadiren ciddi bir duygu paylaşımının öznesi haline gelebilir. Ancak zenginken fakirleşmek, mağdur için yaşanabilecek en büyük sıkıntılardan biri olduğu gibi, tarafsız izleyicide genelde her zaman en samimi duygu paylaşımını tetikler. Toplumumuzun şu anki durumunda böyle bir talihsizlik, hatalı davranışlar, hatta oldukça önemli hatalar yapılmadığı sürece nadiren yaşansa da mağdura o kadar acınır ki fakru zarurete düşmesine genelde izin verilmez. Fakirleşen kişi, tedbirsizliğinden yakınmaları için oldukça fazla sebebi olan yardımcılarının anlayışıyla, yani arkadaşları tarafından neredeyse her zaman makul ancak mütevazı bir yardım ile orta direkte tutulur. Böyle talihsizlikler altındaki kişilerin acziyetini belki de bir nebze olsun rahatlıkla görmezden gelebiliriz. Fakat aynı zamanda zenginliklerinin yok olmasından dolayı aşağılanmış hissetmeyen, ancak toplumdaki mevkilerini zenginlikleriyle değil, tavırları ve kişilikleriyle korumak isteyen, yeni durumlarına kolay bir şekilde alışan en metin müsamahaya sahip kişiler her zaman tasvip edilir ve en yüce ve içten takdirlerimizi hak eder. Masum bir adamı doğrudan ve derhal etkileyebilecek harici talihsizliklerin en büyüğü şüphesiz

ki hak edilmediği halde saygınlığın düşmesi olduğundan, böyle büyük bir musibete karşı kayda değer düzeyde bir hassasiyet hemen hiçbir zaman kaba ya da nahoş görünmez. Kişiliğine ya da haysiyetine karşı yapılan haksız bir karalama karşısındaki bir delikanlı, şiddetle hınç duysa da bu hareketinden dolayı ona daha fazla saygı duyarız. Tavırları hakkında dönen asılsız dedikodulara karşı bir genç kızın çektiği ızdırap, sıklıkla tamamen kabul edilebilir gelir bizlere. Dünyanın adaletsizlikleri ve çılgınlıklarını uzun süredir deneyimlemiş yaşlı insanlar, diğerlerinin eleştirilerini ya da takdirlerini çok fazla umursamamayı, iftiraları görmezden gelmeyi ve bunlardan iğrenmeyi ve bu iftirayı atan boş insanlara ciddi bir öfke besleme şerefini bahşetmemeyi öğrenmişlerdir. Oldukça deneyimli ve oturmuş niteliklerine duyulan bütünüyle sıkı bir güven üzerine kurulmuş bu kayıtsızlık, böyle bir güvene sahip olmayan ve olmaması gereken gençlerde bulunsaydı hoş olmazdı.

Bu kayıtsızlık, ilerleyen yaşlarında haysiyet ve haysiyetsizlik karşısında alacağı en uygunsuz aldırışsız tavırların habercisi olurdu. Bizleri derhal ve doğrudan etkileyen diğer kişisel talihsizlikler karşısında çok da etkilenmemiş gibi göründüğümüzde genelde çok itici görünmeyiz. Başkalarının talihsizlikleri karşısındaki hassasiyetimizi haz ve memnuniyet ile sıklıkla hatırlarız. Ancak konu ne zaman kendimizinkine gelirse, işte o zaman içimizde bir nebze olsun utanç ve aşağılanma duyguları hissetmeden hatırlayamayız. Acziyetin ve irade gücünün farklı türlerini ve ölçülerini günlük hayatta karşılaştığımız şekilde incelediğimizde, pasif hislerimizin kontrolünü, safsatalı diyalektiğin anlaşılması güç çıkarımlarından ziyade Doğanın her türlü erdem için bizlere bahşettiği niteliği kullanarak, yani tavırlarımızın gerçek ya da sözde izleyicilerinin duygularına bakarak almalıyız. Çok küçük bir çocuğun iradesi yoktur. Ancak duygusu ister korku, ister

elem, ister sinir olsun, feryatlarıyla her zaman bakıcısının ya da ebeveynlerinin dikkatini elinden geldiğince çekmeye çalışır. Böyle düşkün velilerin bakımındayken çocuğun dizginlemeyi öğrendiği ilk ve belki de tek şey siniridir. Çocuğa bağırılır ve gözdağı verilir, o da kendi huzuru için genellikle öfkesini dizginlemek zorunda kalır; kendisini krizlere sevk eden tutkuyu ise kendini korumayı öğrenerek bastırır. Okula gidecek ya da yaşıtlarıyla kaynaşabilecek kadar büyüdüğünde insanların ona karşı aynı derecede müsamahakar düşkünlüğü olmadığını fark eder. Doğal olarak diğerlerinin iyi düşüncelerini kazanmaya ve nefretlerinden ya da horgörülerinden kaçınmaya çalışır. Kendi emniyetini sağlamak ona bu yeteneği bahşeder ve kısa zamanda sadece sinirini değil, diğer tutkularını da oyun arkadaşlarının memnuniyet duyabileceği seviyeye düşürmekten başka çaresinin olmadığını anlar. Böylelikle irade gücünü kazanmaya başlar, kendisinin hâkimi haline gelmek için uğraş verir ve hayat boyu sürecek pratiğin bile nadiren mükemmeliyete ulaştırabildiği bir disiplin uygulamaya başlar duygularının üzerinde. Acı, hastalık, keder gibi bütün bireysel talihsizliklerde, en aciz adam bile arkadaşı ya da tanımadığı biri onun yanına geldiğinde durumunu değerlendirmeye meyilli oldukları bakış açısından doğrudan etkilenir. Görüşleri anında dikkatini çeker ve yanına geldikleri andan itibaren yüreklerine bir nebze olsun su serpilir. Bu etki aniden sanki mekanik bir şeymiş gibi ortaya çıkar, ancak aciz bir adamda çok uzun süre kalmaz. Kendi durumunun berbatlığı aniden yeniden depreşir kafasında. Tıpkı eskilerde yaptığı gibi kendini iç çekmelere, gözyaşlarına ve feryatlara bırakır ve adeta küçük bir çocuk gibi kendi elemi ve izleyicinin merhameti arasında bir uyum yakalamaya çalışır, ancak bunu yaparken ısrarla izleyicinin duygularına hitap eder. Daha metanetli bir kişide ise etki, bir şekilde daha kalıcıdır. Elinden geldiğince arkadaşlarının

durumu karşısında benimseyecekleri bakış açısına olan alakasını düzeltmeye çabalar. Aynı zamanda metanetini koruduğunda arkadaşlarının onun için doğal olarak beslediği saygı ve tasvip duygusunu da hisseder ve çok yakın zamanda olmuş bu büyük musibetin baskısı altında olmasına rağmen, arkadaşlarının kendisi için hissettiği duygulardan başka bir duygu hissetmemeye başlar. Tasvip duygularıyla empati kurarak kendisini takdir ve tasvip eder ve bu duygudan türettiği haz kendisini destekler ve bu cömert çabaya devam etmesini kolaylaştırır. Birçok durumda kendi talihsizliğinden bahsetmekten kaçınır, arkadaşları da aynı şekilde asil duygulara sahipse yaşanan olayları aklına getirmemek için oldukça temkinli davranırlar. Kişi, alakasız konular açarak arkadaşlarını eğlendirmeye çalışır. Eğer kendisini talihsizliğinden bahsedebilecek kadar güçlü hissediyorsa, arkadaşlarının da bu konuyu konuşabilecek yetkinlikte olduğunu varsayarak ve onların hissedebileceği duygulardan başka bir duyguyu taşımadığını göstermeye çabalayarak konuşur. Fakat kişi irade gücünü dizginleyebilecek yetkinlikte bir disipline sahip değilse, üzerindeki baskı bir süre sonra onu bitap düşürür. Bu uzun sohbet onu yorar ve sonlarına doğru kendini aşırı kederin acziyetine tamamen bırakma tehlikesi içinde hisseder. İnsan acziyeti konusunda aşırı müsamahalı olan modern adap kuralları, büyük ailevi sıkıntılarda olan kişileri yabancıların ziyaret etmesini yasaklarken sadece en yakın arkadaşlara ve akrabalara bu izni vermektedir. Bu arkadaşların ya da akrabaların varlığının, yabancılardan daha az bir baskı oluşturacağı ve mağdurların daha anlayışlı bir empati bekleyebileceği kişilerin duygularıyla daha iyi bağdaşacağı düşünülmektedir. Gerçek kimliklerinin bilinmediğini düşünen gizli düşmanlar, en yakın arkadaşların yaptığı gibi anında müşfik ziyaretler yapmaya genellikle bayılırlar. Bu durumda dünyadaki en aciz adamın yapacağı şey, suratını asmayı bırakmak ve yapa-

cakları şerrin öfkesinden ve zilletinden kurtulup, şenlik ve rahatlık içinde davranmaya çabalamaktır. Gerçek bir metanete ve istikrara sahip olanlar, irade gücü üzerinde hâkimiyet kurarak hikmet sahibi olmuş bilge ve adil insanlar, dünyanın telaşında bazen nifakların şiddetine ve adaletsizliğine, savaşların sıkıntılarına ve tehlikelerine maruz kalabilir. Ancak bu kişiler her türlü durumda pasif hislerini kontrol altında tutarlar ve gerek yalnızlıkta gerek de toplum içinde her olaydan neredeyse aynı derecede etkilenirler. Başarıda ve başarısızlıkta, mutlulukta ve sıkıntıda, arkadaşlarının ve düşmanlarının önünde neredeyse her zaman aynı yiğitliği göstermek durumunda kalmıştır. Tarafsız izleyicinin duyguları ve tavırları hakkındaki yargısını göz ardı etmeye bir saniye bile cüret etmemiştir. Bir an bile vicdanına arkasını dönmemiştir. İçindeki bu yüce arkadaşının gözlerini kullanarak kendisiyle alakalı olan şeyleri değerlendirmeyi kanıksamıştır. Bu alışkanlık artık onun için tamamen aşina hale gelmiştir.Sadece dış davranışlarını ve tavırlarını değil, iç duygularını ve hislerini bile içindeki müthiş ve muhterem yargıcın ilkelerine göre devamlı bir şekilde ve devamlı bir gereklilik halinde düzenler veya düzenlemeye çabalar. Tarafsız izleyicinin duygularını etkilemekle kalmaz. Bu duyguları gerçekten sahiplenir. Kendisini neredeyse bu duygularla tanımlar, neredeyse tarafsız izleyicinin kendisi haline dönüşür ve tavırlarını düzenleyen bu yüce yargıcın ona beslemesini emrettiği hislerin dışına neredeyse hiç çıkmaz. Böyle durumlarda, insanın kendi tavırlarının belirlediği kendi kendini onaylama yetisinin derecesi, bu yetiyi elde etmek için elzem olan irade gücünün oranına göre daha yüksek ya da daha düşüktür. İrade gücünün gerekmediği durumlarda, kendi kendini onaylama da yoktur. Sadece parmağını çizmiş bir adam, bu küçük talihsizliği aniden unutmuş gibi görünse de bu konuda kendisini çok da takdir edemez. Fakat bir top mermisiyle bacağını kaybet-

miş ve bir süre sonra olağan bir soğukkanlılık ve huzurla hareket eden ve konuşan bir adam, çok güçlü bir irade gücü sergilediği için kendi kendini onaylaması da doğal olarak çok güçlü olacaktır. Böyle bir durumda insanların çoğu başlarına gelen talihsizliğe bakardı ve bu bakış açısı kendinden başka hiçbir şeyin görülmesine izin vermeyecek diri ve sert bir karanlık indirirdi gözlerine. Kendi acıları ve korkuları dışında hiçbir şeyi hissedemez ve başka hiçbir şeye dikkat veremezler. Yüreğimizin içindeki ideal adamın, yani vicdanımızın yargıları tamamıyla görmezden gelinir ve umursanmaz, gerçek izleyicilerin yargıları da tamamen görmezden gelinirdi. Talihsizlikler altındayken iyi davranışlar sergilemenin karşılığında Doğa tarafından verilen ödül, davranışın seviyesiyle tam olarak aynı oranda seyreder. Bu acının ve sıkıntının keskinliği için bizlere verebileceği tek teselli, bu acı ve sıkıntıya eşdeğer oranda iyi davranışların seviyesiyle doğrudan bağlantılıdır. Doğal hassasiyetimizi dizginleyebilmemiz için gerekli olan irade gücünün seviyesi ne kadar büyükse, bu dizginlemenin sonucu alınacak haz ve gurur da o kadar büyüktür. Üstelik bu haz ve gurur o kadar büyüktür ki hisseden kimse bütünüyle mutsuz olamaz. Kişisel tatmini bütünüyle taşıyan bir kalbe sefalet ve perişanlık asla giremez. Bunu söylemek oldukça Stoacı kaçsa da bu duygulardan herhangi biri kalbe kazara girse bile, bilge bir adamın mutluluğu her türlü durumda her açıdan eşittir. Ancak en azından şu bilinmelidir ki kişinin kendini övmesindeki bütüncül memnuniyet, acıları tamamen yok etmese de mağduriyet hissini oldukça güçü bir biçimde yatıştırır. Sıkıntılar okyanusunun ortasında -tabiri caizse- en bilge ve en metin kişinin, ağırbaşlılığını koruması için kaydadeğer, hatta ve hatta ızdıraplı bir zahmet vermeye mecbur olduğunu iddia etmekteyim. Sıkıntıları hakkındaki doğal hisleri, durumu hakkındaki doğal bakış açısı insanın üzerine ağır bir şekilde çöker ve böyle-

likle kişi çok büyük bir efor sarfetmeden bu yargıyı tarafsız izleyicilerin yargısıyla değiştiremez. İki bakış açısı da aynı anda gösterir kendilerini. Şeref hissi, haysiyetini değerlendiriş şekli, insanı bir açıyı kullanarak bütün yargısını değiştirmeye iter. Doğal, öğrenilmemiş ve dizginlenmemiş hisleri ise diğer bakış açısını kullanması için onu zorlar. Bu durumda kendisini vicdanıyla tanımlayamadığından, tavırlarının izleyicisi haline gelemez. İki karakter hakkındaki farklı bakış açıları aklının içinde birbirinden ayrık ve bağımsız olarak var olur ve iki açı da diğerinin öğütlediği davranışın tersini yapmasını emreder insana. Şerefinin ve haysiyetinin ona gösterdiği yolu takip ederse, Doğa şüphesiz ki onu ödülsüz bırakmaz. Kendi kendini tamamen onaylar ve her içten ve tarafsız izleyicinin takdirini hak eder. Ancak doğanın değiştirilemez yasalarından dolayı hâlâ acı çeker. Üstelik Doğa'nın sunduğu telafi oldukça kayda değer olsa da bu yasaların yarattığı acıları tamamen yok edecek kadar büyük değildir. Bu telafinin bu sınırı aşması da zaten uygun değildir. Eğer bu telafi bütün acıları yok edebilseydi, kişi kendi çıkarlarından dolayı, gerek kendi için gerek de toplum için olan faydalılığını muhakkak zedeleyecek bir kazadan kaçınmak için herhangi bir motivasyona sahip olmazdı. Bu yüzden kişi acı çeker. Şiddetli ızdırap nöbetlerinin ortasında sadece suratının şeklini korumakla kalmayıp, yargılarının ağırbaşlılığını ve dinginliğini muhafaza etse de insan, bunları yapmak için elinden gelen en büyük ve en yorucu çabaları sarfetmelidir. Hoş, insan doğasının yaradılışından dolayı, çileler hiçbir zaman kalıcı değildir. Eğer kişi ani krizleri atlatırsa, herhangi bir çaba göstermeden eski sıradan huzuruna geri döner. Tahtadan bacağı olan bir adam acı çeker ve şüphesizdir ki hayatı boyunca bu çok berbat külfetten dolayı acı çekmeye devam edeceğini düşünür. Fakat kısa zamanda tıpkı her tarafsız izleyicinin gördüğü gibi bunu gerek toplum içinde gerek yalnız-

lıkta hayatın bütün hazlarını almasına engel olmayan bir sıkıntı olarak değerlendirmeye başlar. Kısa bir süre içerisinde gönlündeki ideal adam, yani vicdanı olarak tanımlamaya başlar kendini, kendisinin tarafsız izleyicisi haline gelir. Aciz bir adamın başlarda yapabileceği gibi ağlamaz, figan etmez, elem çekmez artık. Tarafsız izleyicinin bakış açısını öylesine kanıksar ki herhangi bir çaba göstererek talihsizliğini başka bir açıdan değerlendirmek istemez. Her insanın kalıcı olacak şeylere eninde sonunda alışacağı hususundaki şaşmaz gerçek, Stoacıların en azından bir konuda gerçeğe çok yaklaştığı konusunda bizi ikna etmektedir: Kalıcı bir durumla diğeri arasında gerçek mutluluk açısından temel bir fark yoktur. Herhangi bir fark olsaydı bile, bazılarını basit seçimlerin ya da tercihlerin öznesi haline getirmekten başka bir işlevi olmazdı. Bu kişileri ciddi ya da yoğun bir arzunun öznesi haline getirmezdi ve ciddi ya da yoğun bir istikrah dışındaki diğer tutkuların gözden çıkarılabilecek ya da kaçınılabilecek olarak değerlendirilerek basitçe reddedilmesine neden olmazdı. Mutluluk; huzur ve sefadır. Huzur olmadan sefa da olmaz. Mükemmel bir huzurun olduğu yerde ise bizleri keyiflendirmeyecek tek bir şey yoktur. Değişimin beklenmediği her kalıcı durumda, her insanın aklı eninde sonunda doğal ve olağan huzuruna geri döner. Mutluluktan belirli bir süre sonra eski durumuna geriler, sıkıntıdan belirli bir süre sonra ise eski seviyesine çıkar. Bastille'deki yalnızlığı ve mahkumluğu sırasında şık ve fingirdek Caumont, bir süre sonra örümcek besleyerek kendini eğlendirebilecek kadar yeniden kazanmıştır huzurunu. Daha sivri bir akıl belki de huzurunu daha hızlı kazanabilir ve düşüncelerinde çok daha büyük bir eğlence bulabilirdi. İnsan hayatındaki düzensizliklerin ve sefaletin büyük sebebi, kalıcı durumlar arasındaki farkı aşırı abartmaktan dolayıdır. Para hırsı, fakirlik ve zenginlik arasındaki farkın; ihtiras, özel ve umumi bir mevki arasındaki

farkın; boş gurur ise az tanınmışlık ve muazzam bir şöhret arasındaki farkın aşırı abartılmasına neden olur. Bu abartılı tutkuların etkisi altında olan bir kişi, sadece mevcut durumundan dolayı sefil hissetmekle kalmaz, aynı zamanda aptalca arzuladığı şeylere ulaşmak için sıklıkla toplumun huzurunu bozmaya eğilimlidir. İnsan hangi mevkide olursa olsun, etrafını dikkatli bir şekilde incelediğinde kendi bulunduğu halden memnun olabilir. Aklı yerinde bir insan bunu yaptığı sürece hayatını sakin, neşeli ve memnun bir şekilde sürdürebilir. Şüphesiz bu durumlardan bazıları diğerleri yerine daha tercih edilebilir olmayı hak etmektedir. Ancak aralarından hiçbiri, adaletin ya da sağduyunun kurallarını ihlal etmemize neden olacak tutkulu hevesle tercih edilmeyi ya da yaptığımız ahmaklığı hatırlamaktan kaynaklanan utançla ya da adaletsizliğimizin getirdiği korkuyla gelecekteki huzurumuzu bozmayı hak etmemektedir. İçinde bulunduğumuz durumu değiştirmeye basiretimizin el vermediği, adaletin ise izin vermediği vakalarda buna kalkışan bir kişi, risklerden en haksız olanını almakta ve hiçbir şeyin uğruna her şeyini tehlikeye atmaktadır. Gözdesinin Kral Epirus'a söylediği sözler, hayatın bütün olağan durumlarındaki insanlar için geçerli olabilir. Kral sırasıyla yapılmasını önerdiği fetihleri ona naklederken sonuncusuna geldiğinde gözdesi ona şöyle dedi: "Peki Majesteleri neyi niyetlemektedir?" Kral da şöyle cevapladı: "Arkadaşlarımla sefa sürmeyi, güzel bir içki içerken iyi bir arkadaş olmayı niyetliyorum." "Peki Majestelerini şu anda bunu yapmaktan alıkoyan nedir"? diye buyurdu Gözde. Avare hayallerimizin bize gösterebileceği en parlak ve asil durumda bile, gerçek mutluluğumuzdan almak istediğimiz hazlar, mevcut mütevazı durumumuzda sahip olduğumuz hazlar ile neredeyse her zaman aynıdır. Cakanın ve üstünlüğün getirdiği önemsiz hazlar dışında sadece bireysel özgürlüğe sahip olduğumuz en mütevazı durumda bile soylu-

ların alabileceği hazları elde edebiliriz. Cakanın ve üstünlüğün hazları, gerçek ve tatmin edici bütün zevklerin esası ve kaynağı olan mükemmel huzurla neredeyse hiçbir zaman tutarlı değildir. O çok istediğimiz durumda, bu gerçek ve tatmin edici hazları, bırakmaya çok niyetli olduğumuz mütevazı durumdaki korkusuzluk içinde sürdürebileceğiz diye bir kaide de her zaman yoktur. Tarih kayıtlarına bakınız, çevrenizde olup bitenlerle ilgili bilgi sahibi olunuz, özel ya da toplumsal hayatlarında büyük talihsizliklere imza atmış, okuduğunuz, bildiğiniz ya da hatırladığınız herkesin tavırlarını inceleyiniz, göreceksiniz ki çoğunun talihsizliklerinin sebebi, durumları iyiyken sabit kalıp bundan memnun olmak varken durumlarının iyiliğini bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Durumu iyiyken daha iyi bir duruma gelmek için ilaç kullanmış bir kişinin mezarında şöyle yazar:

"İyiydim, daha iyi olmak istedim ve buradayım." Bu söz, bitmek bilmez bir para tutkusu ve ihtirasın insanda yarattığı sıkıntı için tam yerinde bir laftır. Olağandışı gelebilse de ben haklı bir çıkarım olduğuna inanıyorum. Belirli bir çaresi bulunan talihsizliklerde, insanlığın çoğu, çaresi bulunmayan talihsizliklerdeki insanlar kadar doğal ve eski huzuruna hevesle dönmeye çalışmamaktadır. Çaresi bulunmayan talihsizliklerde, genellikle kriz olarak adlandırılabilecek durumlarda ya da ilk atakta, bilge ve aciz adamın duyguları ve davranışları arasındaki farkı açıkça görebiliriz. Evrensel ve en yüce avutucu olan *zaman,* bilge adama başlarda öğrettiği haysiyetini ve yiğitliğini koruma yetisini aciz kişiye vererek nihayetinde onu yeniden huzura kavuşturur. Bunun en bariz örneği, tahta bacaklı adam vakasıdır. Evladın, arkadaşın ya da akrabaların ölmesi sonucu oluşabilecek onarılamaz talihsizlikler, bilge adamı bile bir süreliğine ehven bir kedere sürükleyebilir. Böyle olaylar, aşıkane ancak aciz bir kadını sıklıkla kendinden geçirebilir. Zaman, kısa ya da uzun bir vadede en aciz

kadını bile en güçlü adamın huzuruna teslim etmekte hiçbir zaman başarısız olmaz. Bilge bir kişi, onu doğrudan ve derhal etkileyen onarılmaz bütün musibetlerde, başından itibaren birkaç ay ya da yıl içinde ulaşmayı beklediği huzuru önceden hissetmeye çalışır. Doğal durumun devaya imkan verdiği ya da imkan verir gibi göründüğü, ancak bu devanın mağdurun gücünün ötesinde olduğu talihsizliklerde, kişinin kendini eski haline döndürebilmek için beyhude ve nafile çabaları, bu çabalar için beslediği daimi kaygı, başarısız olduklarında ise devamlı tekrarlanan hayal kırıklıkları, kendisini doğal huzuruna devam etmekten alıkoyan ve sıklıkla onları sefil hale getiren gerçek sebeplerdir. Çok büyük bir talihsizlik içinde olan ancak devası olmayan bir kişi, iki hafta bile rahatsızlık hissetmezdi. Krala yakışır bir çehreden rezilliğe, yetkiliyken değersizliğe, zenginlikten fakirliğe, özgürlükten mahkumluğa; sağlıktan geçmek bilmeyen, devamlı ve belki de tedavisi olmayan bir hastalığa düşerken neredeyse hiç çabalamayan, başına gelenleri rahatlıkla ve hemencecik kabul eden bir kişi, çok hızlı bir şekilde doğal ve eski huzuruna geri dönecek ve mevcut durumundaki en kötü problemleri bile tarafsız izleyicinin gördüğü gibi ya da belki de çok daha olumlu değerlendirecektir. İhtilaflar, entrikalar ve hizipleşmeler, talihsiz devlet adamının huzurunu bozar. Abartılı projeler, zenginlik hayalleri, harap olmuş bir müflisin sükunetine sekte vurur. Sürekli hapisten kaçmak için planlar yapan bir mahkum, hapishanenin bile ona verebileceği o tasasız emniyeti hissedemez. Bir doktorun ilaçları, çaresiz bir hastanın en büyük ızdıraplarından biridir sıklıkla. Kocasının ölümünden sonra Kastilyalı Juana'yı rahatlatmak isteyen bir rahip, ona ölümünden on dört yıl sonra kraliçesinin dualarıyla hayata geri döndürülen bir kraldan bahsetmiş, ancak bu efsanevi masal bile mutsuz prensesin huzursuz ruhunu eski sükunetine kavuşturmakta başarısız olmuştur. Aynı şekilde

kocasının dirilmesi umuduyla sürekli dua etmiş, kocasının gömülmesini uzunca bir süre engellemeye çalışmış, mezardan cesedini çıkardıktan sonra, kıymetli Philip'inin dirilerek dileklerinin yerine getirileceği anın hummalı beklentisinin sabırsız isteğiyle cesedi izleyip durmuş ve neredeyse her zaman başında beklemiştir. Başkalarının hislerine olan hassasiyetimiz, irade gücünün yiğitliğiyle tutarsız olmak bir kenara, bu yiğitliğin kaynağı olan esasın kendisidir. Komşumuzun talihsizliği karşısında merhamet göstermeye bizi zorlayan, kendi talihsizliğimizde ise kederimizden kaynaklanan umutsuz ve sefil feryatları dizginlemeye bizi mecbur bırakan şey de bu esasın ya da içgüdünün kendisidir. Onun mutluluğunda ve başarısında onun neşesini kutlamaya bizi mecbur bırakan, kendi mutluluğumuzda ve başarımızda ise neşemizin laubaliliğini ve ölçüsüzlüğünü yatıştırmaya bizi mecbur eden şey, işte bu esastan ya da içgüdüden ibarettir. İki durumda da duygularımızın ve hislerimizin yerindeliği, komşumuzun duygularına ve hislerine ne kadar canlılıkla ve güçle girdiğimiz ya da bunları tasavvur ettiğimiz kadardır gibi görünmektedir. En erdemli kişi, doğal olarak en çok sevdiğimiz ve saygı beslediğimiz kişi, başkalarının asıl ve empatik hisleri karşısında kendi asıl ve bencil hislerini en iyi şekilde dizginleyebilen kişidir. Muhteşem ve saygın, samimi ve duygusal erdemleri bünyesinde birleştirebilmiş bir kişi, sevgilerin ve hayranlıkların en büyüğünü hak eder. Bu iki dizi erdemden ilkini elde edebilecek şekilde yaratılmış bir kişi, aynı şekilde ikinci erdemleri de elde edebilecek yetkinliktedir. Başkalarının neşelerini ve kederlerini en iyi hisseden kişi, aynı zamanda kendi neşeleri ve kederleri üzerinde bütün bir hâkimiyet kurmaya en uygun olandır. En mükemmel insanlığa sahip olan kişi, irade gücünün en üst sınırlarını doğal olarak en iyi elde edebilecek yetkinlikte olandır. Hoş, her zaman bu yetkinliğe ulaşamayabilir, gerçekten de çoğu zaman buna ula-

şamaz. Kişi çok büyük bir rahatlık ve huzur içinde yaşamış olabilir. İhtilafların şiddetine ya da savaşın tehlikelerine ve sıkıntılarına hiçbir zaman maruz kalmamış olabilir. Üstlerinin küstahlığını, emsallerinin ise güvensiz ve kötücül kıskançlıklarını ya da astlarının hakkaniyetsizliklerini hiç deneyimlememiş olabilir. Yaşlılıkta, kaderindeki tesadüfi bir değişiklikle böyle şeylere maruz kaldığında üzerinde çok büyük bir etki oluşabilir. Onu en sağlam irade gücüne sahip olabilecek kudrette kılan bir yaradılışa sahip olmasına rağmen, hiçbir zaman bu gücü elde edecek fırsatı olmamıştır. Bu gücü hiçbir zaman eyleme dökememiş ve sürdürememiştir. Bunlar da olmadan, hiçbir alışkanlık doğru düzgün bir temele oturtulamaz. Sıkıntılar, tehlikeler, yaralanmalar, talihsizlikler, bu erdemi uygulamayı öğrenebileceğimiz yegane ustalardır. Ancak kimse bunların şiddetine maruz kalmak istemez. Asil insaniyet erdeminin rahatlıkla yeşerebileceği durumlar, sert irade gücü erdemini oluşturabilecek durumlarla kesinlikle aynı değildir. Örnek olarak ancak kendisi rahat olan bir adam başkalarının sıkıntılarıyla ilgilenebilir. Sürekli sıkıntılara maruz kalan bir kişi, ilk önce kendisiyle ilgilenmek ve hislerini kontrol altına almaya çalışmak durumundadır. Hassas bir erdem olan insaniyet, en çok bozulmamış bir huzurun tatlı ışığında çarçur edilmemiş ve felsefeye adanmış boş vakitlerin dinginliğinde yeşermeye ve gelişmeye kadirdir. Ancak böyle durumlarda, irade gücünün en yüce ve en asil çabalarının neredeyse hiçbir icrası yoktur. Savaşların ve ihtilafların, toplumsal karmaşaların ve karışıklıkların şiddetli ve fırtınalı havasında irade gücünün metanetli şiddeti en iyi şekilde ortaya çıkar ve en iyi bu şekilde geliştirilebilir. Fakat bu durumlarda, insaniyetin bizlere sunduğu telkinler sıklıkla zaptedilmeli ya da gözardı edilmelidir. Zaptedilen her telkin ise insaniyetin esasını mecburen zayıflatmaktadır. Bir askere sıklıkla merhamet dilenmemesi emredilebilir, aynı şekilde

merhamet göstermemesi de emredilebilir. Bu tatsız emre defalarca uymak zorunda kalmış bir kişinin insaniyeti çoğu zaman fire vermeye mahkumdur. Kendi iyiliği için, sıklıkla yaratmak durumunda kaldığı talihsizlikleri önemsemememeyi öğrenmeye meyillidir. Bazen adab-ı muaşereti ihlal etmekten, bazen komşumuzun hayatını yok etmeye kadar giden irade gücünün en asil gayretlerini gerektiren durumlar, insaniyetin ve adaletin temelini teşkil eden kutsal hissiyatı her zaman azaltmaya ve sıklıkla da bütünüyle yok etmeye iter kişiyi. Miskin ve kararsız, en yüce amaçların yolundaki tehlikeler ve zorluklar karşısında cesareti kırılan, ancak mükemmel bir insaniyete sahip olan kişilerin işte bu yüzden çok sönük bir iradesi vardır. Bunun aksine hiçbir zorluğun ve tehlikenin yıldıramadığı, en gözüpek ve çaresiz durumlarda bile riski almaya canı gönülden hazır, mükemmel iradeye sahip olanların kalpleri, insaniyet ve adalet duyguları karşısında taş bağlamıştır. Yalnızlıkta, bizi alakadar eden şeyleri çok güçlü bir şekilde hissetmeye meyilliyizdir. Örnek olarak bizlere yapılan iyilikleri ve mağduru olduğumuz zararları aşırı abartırız, iyi talihimiz karşısında havalara uçarken kötü talihimiz karşısında adeta süngümüz düşer. Bir arkadaşımızla muhabbet etmemiz bizi iyi bir ruh haline sokar, tanımadığımız biriyle muhabbet etmemiz ise bundan bile iyidir. Yüreğimizdeki kişi, duygularımızın ve tavırlarımızın soyut ve fikirsel izleyicisinin, yani vicdanımızın sıklıkla gerçek izleyiciler tarafından uyandırılması gerekmektedir. En az empati ve müsamaha bekleyebileceğimiz izleyicilerdir, bizlere her zaman bütün bir irade dersi verendir onlar. Sıkıntılı bir durumda mısınız? Yalnızlığın karanlığında yas tutmayın, yakın arkadaşlarınızın müsamahakar empatisine göre uyarlamayın kederinizi. Bir an önce dünyanın ve toplumun ışığına geri dönün. Talihsizliğiniz hakkında hiçbir şey bilmeyen ya da bunları umursamayan yabancılarla beraber olun. Düşmanlarınızın dost-

luğundan bile çekinmeyin, başınıza gelen musibetten ne kadar az etkilendiğinizi, olayları ne kadar aşabildiğinizi onlara hissettirerek habis neşelerini yerle bir etme zevkine ulaşın. Varlık içinde misiniz? Neşenizi sadece evinizle, arkadaşlarınızla, belki de sizi pohpohlayan kişilerle, sizin talihinize bakarak kendisinin de iyi bir duruma gelmek için umut besleyip size yamananlarla sınırlı tutmayın, sadece kişiliğiniz ve tavırlarınızdan dolayı size değer veren ve size bağımlı olmayanlarla sık sık görüşün.. Zamanında sizden üstün olan, kendileriyle aynı mevkide hatta belki de daha üst bir mevkide olmanızdan rahatsızlık duyan kişilere ne yamanınız, ne de bu kişilerden kaçınınız. Kibirlerinin densizliği, onlarla arkadaşlık kurmayı belki de tatsız bir hale getirebilir. Ancak öyle olmazsa sahip olabileceğiniz en iyi arkadaş çevresi budur. Beklentisiz tavırlarınızın basitliğiyle iyiliklerini ve nezaketlerini kazanabiliyorsanız, gösterişsiz bir insan olduğunuzdan ve iyi talihiniz sonucu burnunuzun kalkmadığından emin olabilirsiniz. Bizleri anlayan ve bizim tarafımızda olan izleyiciler yakınımızdayken hele ki kayıtsız izleyiciler de yoksa ahlaki duygularımız sınırlarını aşmaya aşırı eğilimlerdir. Örnek olarak bağımsız bir ülkenin diğeriyle olan ilişkisinde nötr durumdaki ülkeler yegane kayıtsız ve tarafsız izleyicilerdir. Ancak o kadar uzaklardır ki neredeyse varlıkları bile hissedilemez. İki ülke ihtilaf içindeyken her iki ülkenin de vatandaşları, tavırları karşısında yabancı ülkelerdekilerin hissedebileceği duyguları neredeyse hiç önemsemezler. Ülkenin tek hırsı vatandaşlarının tasvibini kazanmaktır. Kendisini dolduran düşmanca tutkular vatandaşlarının da kalplerini fethettiğinde düşmanlarını hiddetlendirmek ve onlara hakaret etmek dışında tatmine ulaşabileceği bir yol kalmaz. Sonuçta tarafsız olan çok uzaktayken taraflı izleyici elindedir. İşte bu yüzdendir ki savaşlarda ve müzakerelerde adaletin esaslarına nadiren rastlanır. Dürüstlük ve adaletli iş yapmak neredeyse tamamen değersiz bir hal alır.

Antlaşmalar çiğnenir ve eğer bundan herhangi bir çıkar sağlanırsa, ihlal eden kişinin şerefini neredeyse hiç lekelemez. Başka bir ülkenin bakanını kandıran bir elçiye hayranlık ve takdir beslenir. Herhangi bir avantaj sağlamayı ya da vermeyi hafife alan ancak avantaj vermenin daha şerefli bir olay olduğunu düşünen bir kişi, aynısını özel hayatında yapsa en çok sevilen ve saygı beslenen kişi haline gelecekken bunları toplumsal işlerde uyguladığında işini bilmeyen bir aptal ve gerizekalı olarak görülür, her zaman horgörüye ve bazen de vatandaşlarının bile nefretine tutulur. Savaşlarda hukuku hiçe sayan tarafın haysiyeti özellikle vatandaşlarının nazarında lekelenir. Buna rağmen savaş hukukuna yönelik kanunların büyük bir kısmı adaletin en bariz ilkelerini bile hiçe saymaktadır. Masumların, suçluya tâbi olsalar da veya suçluyla bağlantılı olsalar dahi, suçlunun yaptıklarından ötürü cezalandırılmamaları, adaletin en net ve en aşikar kurallarından biridir. En haksız savaşta bile suçlu olanlar genellikle egemenler ya da yöneticilerdir. Vatandaşlar neredeyse her zaman tamamen masumdur. Ancak halk düşmanının ne zaman işine gelse, barışçıl vatandaşların malları yağmalanır, toprakları telef edilir, evleri yakılır ve olur da herhangi bir mukavemete cüret ederlerse öldürülürler ya da esir alınırlar. Üstelik bütün bunların hepsi devletler hukuku olarak isimlendirilen şey ile tamamen tutarlıdır. Birbirine düşman hiziplerin arasındaki husumet, ister toplumsal ister dini olsun, düşman devletlerinkinden bile daha hiddetli, birbirlerine olan tavırları devletlerinkinden bile daha gaddarcadır. Hizipler hukuku diye isimlendirilebilecek şey, tehlikeli muharrirler tarafından adaletin kurallarını devletler hukukundan bile daha az önemseyecek şekilde ortaya atılmıştır. Halk düşmanlarına güven beslenmeli midir? Asilere güven beslenmeli midir? Kâfirlere güven beslenmeli midir? Hem toplumsal hem de dini olmak üzere meşhur akademisyenler tarafından sıklık-

la hiddetle ortaya atılan bu soruları, en şiddetli vatansever bile sormamıştır. İddia ediyorum ki asilerin de kâfirlerin de olaylar belirli bir şiddete ulaştığında zayıf tarafta olma talihsizliğini yaşamış şanssız kişiler oldukları su götürmez bir gerçektir. Hizipleşerek dağılmış bir ulusta, şüphesiz ki her zaman az sayıda da olsa adaletini genel yozlaşmadan koruyan hizipler bulunmaktadır. Genelde bu kişiler, kendi dürüstlüğü yüzünden iki tarafın da nefretini kazanmış, herhangi bir etkinin altında bulunmayan köşede bucaktaki yalnız bireylerden ibarettir. En bilgelerin arasında yerini alsa da sırf bu sebepten tarihteki en önemsiz insanlardan biridir bu kişi. Böyle kişiler, iki tarafın da azgın fanatikleri tarafından horgörüye ve alaya, sıklıkla da nefrete tutulurlar. Gerçek bir hizip adamı, dürüstlükten nefret eder ve iğrenir. Üstelik bu yegane erdem kadar onu hizipten men edebilecek yetkinlikte hiçbir kusur yoktur dünyada. Bu yüzden gerçek, saygın ve tarafsız izleyici, hiçbir zaman çarpışan tarafların şiddeti ve öfkesinde olduğu kadar uzak değildir. Denilebilir ki onlara göre böyle bir izleyici neredeyse evrenin hiçbir yerinde mevcut değildir. Bu önyargılarını Tanrı'nın bile üstüne yüklerler ve İlahi Varlığın bile aslında kendi kindar ve bastırılamaz tutkularının tarafında yer aldığını sıklıkla düşünürler. Dolayısıyla ahlaki duygularımızı en çok yozlaştıran şeyler arasında hizipleşme ve fanatiklik her zaman en büyük yeri tutmuştur. İrade gücü konusuna dönersek, en ağır ve beklenmedik talihsizlikler altında bile sebat ve metanet ile davranışlarına devam eden, bu talihsizliklerin karşısında her zaman çok büyük bir hassasiyete sahip olan ve bu yüzden olayları kontrol altına alabilmenin ya da irade hâkimiyeti kurabilmenin çok büyük bir gayret istediğinin farkında olan kişi için beslediğimiz hayranlığa değineceğim. Bütünüyle fiziksel acıya karşı hissiz olan bir kişi, çok büyük bir sabır ve sükunet içinde işkencelere göğüs gerdiğinde herhangi bir takdiri hak et-

mezdi. Ölüm korkusu olmadan yaratılan bir kişi, en ürkütücü tehlikelerin ortasında soğukkanlılığını ve itidalini koruduğunda herhangi bir liyakat elde etmezdi. İşte Stoacı bilge Seneca'yı Tanrı'dan bile üstün kılan özelliklerinden biri de buydu. Tanrı'nın korkusuzluğu, acı çekmemesinden kaynaklanmaktaydı. Ancak bilgenin korkusuzluğunun temeliyse çabalarıyla ortaya koyduğu bir lütuftu.

Bununla birlikte, bazı insanların kendilerini doğrudan etkileyen bazı özneler ve nesneler karşısındaki hassasiyeti o kadar büyüktür ki bazen bu bütün irade gücünü etkisiz kılmaktadır. Bir tehlike karşısında bayılabilecek ya da tir tir titreyecek kadar aciz olan bir kişinin korkularını, hiçbir şeref anlayışı dizginleyemez. Buna ister acziyet densin, ister başka bir şey; sürekli uygulama ve uygun disiplinle dahi acziyete çare bulunabileceğinden şüpheliyim. Kesin görünen bir şey vardır ki o da bu çareye asla bel bağlanmaması ya da kullanılmamasıdır.

IV. Bölüm: Kendini Kandırmanın Doğası ve Genel Kaidelerin Kökeni ve İşlevi Üzerine

Tavırlarımızın adabıyla alakalı yargılarımızın doğruluğunun bozulması için gerçek ve tarafsız izleyicinin çok uzakta olması illa da gerekli değildir. İzleyici yakındayken bencil tutkularımızın şiddeti ve adaletsizliği bazen vicdanımızı gerçek durumdan oldukça farklı bir şekilde harekete geçirebilecek kadar güçlüdür. Tavırlarımızı değerlendirdiğimiz ve tarafsız izleyicinin bakış açısıyla gördüğümüz iki farklı zaman vardır: bunlardan ilki, harekete geçmeden önce, ikincisi ise harekete geçtikten sonrasıdır. İki durumda da görüşlerimiz oldukça taraflı olmaya eğilimlidir, ancak görüşlerimizin taraflı olmaya en ğilimli olduğu zaman, en zıt olmalarının en büyük önem arz ettiği zamanlardır. Harekete geçmek üzereyken tutkumuzun harareti, ne yaptığımızı kayıtsız birinin dürüstlüğüyle değerlendirmemize nadiren izin verir. Bizleri tahrik eden şiddetli duygularımız, kendimizi başkasının yerine koymaya çabaladığımız zamanlarda ve bizleri alakadar eden objeleri onların gözünden görmeye çalıştığımız zamanlarda bile bakış açımızı karartır; tutkularımızın hiddeti gözümüzü daima bencillik vasıtasıyla her şeyin büyütüldüğü ve saptırılmış kendimize çevirtir. Objeleri, başkalarına göründükleri şekilleriyle tabiri caizse ancak saniyesinde gözden yok olan ve göründüğünde bile bütünüyle doğru olmayan anlık belirtiler şeklinde görebiliriz. O anda bile bizleri etkileyen özel durumun sıcaklığından ve arzusundan tamamen ayıramayız, hareketlerimizi adil bir yargıcın mükemmel tarafsızlığıyla değerlendiremeyiz. Dolayısıyla Peder Malebranche'ın da dediği gibi, tutkuların her biri, hissetmeye devam ettiğimiz sürece bizlere mantıklı ve hedefleriyle ölçülü görünecektir. Eylem bittiğinde ve bu eyleme sebep olan tutkular yatıştığında tarafsız izleyicinin duygularına daha rahat bir şekilde girebiliriz. Daha önceden bizi alakadar eden şey, neredeyse

izleyiciye göre her zaman sıradan geldiği gibi gelir bizlere de ve artık kendisinin dürüstlüğü ve tarafsızlığıyla tavırlarımızı inceleyebilecek hale gelmişizdir. Dünki adamı etkileyen tutkular, bugünkü adamı tahrik edemez hale gelmiştir. Duygu nöbetleri, sıkıntı nöbetleri gibi tamamen son bulduğunda kendimizi vicdanımızla niteleyebilir ve her durumda tavırlarımızı en tarafsız izleyicinin ciddiyetli bakış açısıyla değerlendirebiliriz. Ancak yargılarımız, eskisiyle karşılaştırdığında genellikle çok daha küçük bir önem arz eder ve beyhude bir eseften ve ileride yapacağımız hataları buna rağmen yine tekrarlayacağımız nafile bir pişmanlıktan başka bir etki yaratmaz. Mamafih, bu duyguların samimi olduğu bu durumda bile nadiren görülür. Kendi karakterimiz hakkında sahip olduğumuz fikir, bütünüyle geçmiş tavırlarımız hakkındaki yargılara bağlıdır. Kendimiz hakkında kötü düşünmememiz için bu yargıyı olumsuz hale getirebilecek durumlara kasti olarak sıklıkla sırtımızı dönmemiz oldukça tatsız bir durumdur. Kendisi üzerinde bir operasyon yaparken elleri titremeyen cerrah, cesur bir cerrahtır denir. İşte bu kişi sıklıkla, tavırlarının bozukluklarını gözlerinden saklayan kendi kendini kandırma eyleminin esrarengiz peçesini kaldırıp atmaya cüret edecek kadar cesurdur. Kendi davranışlarımızı böyle tatsız bir bakış açısıyla incelemektense sıklıkla, aciz ve aptal bir biçimde bizleri yanlış yönlendiren haksız tutkuları yeniden tetiklemeye çalışır, eski nefretimizi yapay bir şekilde uyandırmaya çabalar ve neredeyse unutulmuş hıncımızı yeniden tahrik ederiz. Hatta bu sefil amaç için tüm gücümüzü sarfeder ve sırf daha önceden haksız olduğumuz ve bu haksızlığı görmekten utandığımız ve korktuğumuz için haksızlığa azimle devam ederiz. Hem eylem anında hem de sonrasında insanoğlunun tavırlarının adabıyla alakalı görüşleri aşırı taraflıdır ve onlar için tarafsız izleyicinin gözlerinden olayı değerlendirmek aşırı zordur. Ancak insanoğlu, tıpkı

ahlak duygularının olduğu gibi özel bir melekeyle tavırlarını değerlendirseydi, tutkularının ve duygulanımlarının güzelliği ya da kötülüğünü ayırt edebilecek özel bir algı gücüne kadir kılınmış olsaydı, tutkuları doğrudan bu melekenin görüş açısı dahilinde olacağından, kendilerini etkileyen bu tutkuları daha uzakta bulunan diğerlerininkilere nazaran daha düzgün bir dikkat ile değerlendirebilirdi. İnsanoğlunun ölümcül acziyeti olan kendi kendini aldatma eylemi, insan hayatındaki düzensizliklerinin yarısının sebebidir. Kendilerimizi başkalarının gördüğü açıdan ya da her şeyi bilselerdi görecekleri açıdan görseydik, nefsimizi ıslah etmek kaçınılmaz hale gelirdi. Başka türlü bu görüş yeteneği katlanılmaz olurdu. Hoş, Doğa, ne çok büyük önem arz eden bu acziyeti devasız bırakmıştır, ne de bizleri bencilliğin yanılgılarına bütünüyle mahkum etmiştir. Başkalarının tavırlarını sürekli gözlemleyerek, farketmeden neyin yapılması ya da neyden kaçınılması gerektiğine dair genel bir kanı oluştururuz. Diğerlerinin bazı davranışları bütün doğal duygularımızı adeta şok eder. Yakınımızdaki herkesin aynı nefreti taşıdığını hissederiz. Bu da kusurları hakkındaki doğal hissimizi daha da doğrular ve hatta bu duyguyu daha da tetikler. Başkalarıyla aynı değerlendirmeyi yaptığımızda, olaya doğru bakış açısından bakmak bizleri tatmin eder. Hiçbir zaman onlar gibi olmayacağımızı, herkesin tenkidine bu şekilde bir özne haline gelmeyeceğimizi kafamıza kesin bir şekilde koyarız. Bu yüzden bizleri iğrenç, rezil ya da cezaya layık hale getirebilecek eylemlerden kaçınılması gerektiğine dair genel bir kural yaratırız. Bunun aksine ise diğer eylemler tasvip duygumuza hitap eder ve etrafımızdaki herkes bunlar hakkında olumlu fikirlerini belirtir. Herkes bu eylemleri gerçekleştiren kişileri ödüllendirmeye ve şereflendirmeye adeta can atar. Doğamızda en güçlü arzulara sahip olan bütün duyguları, yani sevgiyi, şükranı ve hayranlığı tetiklerler. Benzer bir eylemi gerçekleştirmek

için hırslanırız ve bu türden her türlü fırsatın dikkatle peşinden koşulması gerektiğine dair başka bir kural daha yaratırız. İşte ahlakın genel kuralları böyle oluşmaktadır. Nihayetinde kurallar, ahlaki melekelerimizin, doğal liyakat ve adap hissimizin belirli anlarda uygun bulduğu ya da bulmadığı davranışların oluşturduğu deneyimden kaynaklanmaktadır. Bazı davranışları kökensel açıdan onaylayamaz ya da hor göremeyiz, çünkü belirli bir genel kural açısından incelendiklerinde uygun ya da tutarsız görünebilirler. Diğer taraftan genel kurallar, aynı türden ya da aynı şekilde meydana gelmiş tüm eylemlerin uygun ya da uygunsuz bulunmasına yönelik gözlemlere dayanan deneyimlerimizle oluşturulur. Para tutkusundan, kıskançlıktan ya da haksız bir hınçtan dolayı işlenmiş gaddarca bir cinayete tanık olan, katili zamanında sevmiş ve ona güvenmiş kişinin son ızdıraplarını seyretmiş, onun son sözlerinde vefasız arkadaşının kalleşliğinin ve nankörlüğünün ona yaptıklarından daha çok acı verdiğini söylediğine şahit olmuş bir kişinin, masum birinin hayatının elinden alınmasına engel olabilecek en kutsal tavrın ortaya koyulmadığını, yapılan şeyin net bir şekilde bu kuralı ihlal ettiğini ve dolayısıyla oldukça suçlanabilir bir davranış olduğunu, bunun ne kadar rezilce bir şey olduğunu düşünmesine imkan yoktur. Açıktır ki bu suça karşı olan nefreti, böyle bir kuralı oluşturmadan çok daha önce ve ani bir şekilde tetiklenir. Bunun aksine sonradan oluşturabileceği genel kural, bu eylemi ve aynı tarzdaki diğer eylemleri düşündüğünde kalbinde muhakkak hissettiği nefretten dolayı kaynaklanacaktır. Tarihte ya da hikayelerde yüce ya da adi eylemleri okuduğumuzda, birine karşı hissettiğimiz hayranlık, diğerine karşı güttüğümüz horgörü, hangi davranışların hayranlık uyandıracak, hangi davranışların horgörü uyandıracak olduğunu belirleyen genel kurallar dizisinden dolayı kaynaklanmaz. Aksine bu genel kurallar, birçok farklı türden eylemin üzerimiz-

de yarattığı doğal etkiden kaynaklanan deneyim ile oluşturulmaktadır. Samimi bir eylem, saygıdeğer bir eylem veya çirkin bir eylem; eylemi gerçekleştiren kişi için izleyicinin sevgisini, saygısını ya da korkusunu uyandırır. Eylemlerin, hangi duygulara özne olup olmadıklarını belirleyen genel kurallar, bu duyguları gerçekten tetikleyen eylemlerin gözlemlenmesiyle yaratılabilir. Bu genel kurallar oluşturulduğunda ve duyguların uyuşmasıyla herkesçe kabul edildiğinde komplike ve şüpheli bir tabiata sahip eylemlerin layık olduğu övgüyü ya da suçlanmayı tartışırken sıklıkla değerlendirme ölçütü olarak kabul edilir. İnsan davranışlarında neyin hahklı neyin haksız olduğunu nihai bir şekilde değerlendirebilmemiz, bu olayların sayesindedir. Ancak bu durum birtakım oldukça ünlü yazarları yanıltmış gibi görünmektedir. Yazarlar, insanoğlunun neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair kökensel yargısını, adeta bir yargı merciinin kararları gibi ortaya çıktığını düşünmüşler, insanların ilk olarak genel kuralı değerlendirdiklerini, ardından ise belirli eylemin bu anlayışla uyuşup uyuşmadığını kontrol ettiklerini belirtmişlerdir. Bu genel davranış kuralları devamlı düşünülerek aklımıza yerleştiklerinde içinde bulunduğummuz durumda neyin uygun ve makul olduğunu ayırt edemememize sebep olan bencilliğin gerçeğe aykırı tasvirlerini düzeltmemize oldukça büyük bir yardımda bulunurlar. Hıncından küplere binmiş bir adam, bu tutkunun onu sevk ettiği şeylere bir göz gezdirseydi, belki de düşmanının ölümünü görürdü, bu da onun için çok ufak bir tahrikten öteye geçmeyen, yanlış yaptığına dair ufak bir telafi sunabilirdi ona. Ancak bu kişi başkalarının tavırlarını gözlemlerken kana susamış intikamların ne kadar rezilce olduğunu öğrenmiştir. Kişinin aldığı terbiye çok sıradışı değilse eğer, her durumda bu eylemlerden kaçınılması gerektiği hakkında ihlal edilmez bir kural yazar kafasına. Bu kural kendi üzerindeki hâkimiyetini artırır ve böyle bir

şiddetten dolayı suçlu olmasını imkansız hale getirir. Ancak sininin hiddeti, böyle bir eylemi ilk defa düşündüğünde bu eylemi onun gözünde oldukça haklı ve makul hale getirebilecek kadar ve her tarafsız izleyicinin bunu onaylayacağını düşündürecek kadar güçlü olabilir. Ancak geçmiş deneyimleriyle oluşturduğu kurala duyduğu saygıdan dolayı tutkusun taşkınlığını anlayabilir ve böylelikle bencilliğinin ona tersini yapmasını salık verdiği taraflı görüşleri bu yardımla düzeltebilir. Bu kuralı aşacak kadar tutkusuna izin verse dahi, alıştığı bakış açısının getirdiği huşuyu ve saygıyı bütünüyle bir köşeye atamaz. Eylemi yapmak üzereyken tutkuları en zirvede olduğu anda ne yapmak üzere olduğunu düşündüğünde tereddüt eder ve titrer. Aslında gizlice kendisi de normal zamanlarında hiçbir zaman çiğnemeyeceğine kesin olarak karar verdiği, bunları çiğneyen herkesin en rezil tenkitleri almadan bu işten sıyrılamayacağı, kendi aklının bu ihlal sonucunda aynı tatsız duyguların öznesi olacağını ona belirttiği davranış kurallarını ihlal ettiğinin farkındadır. Hayati kararı vermeden önce, şüphenin ve belirsizliğin ızdırapları içinde bulur kendisini, böyle kutsal bir kuralı ihlal edeceğini düşündüğünde dizleri çözülür ancak bir taraftan da bunu ihlal etmek isteyen arzularının şiddeti onu dürter ve kışkırtır. Her an fikir değiştirir; bazen bu ilkeye sımsıkı bağlı kalmaya ve hayatının geri kalan kısmında onu utanç korkusuyla ve pişmanlıkla bezeyecek bu tutkuya geçit vermemeye karar verir. Ardından anlık bir sakinlik serpilir yüreğine, çünkü artık kendisini aksi bir davranışın risklerine maruz bırakmayacağına karar verdiğinden bunun korkusuzluğunu ve huzurunu yaşar. Fakat aniden yeniden bir tutku filizlenir gönlünde taze hiddeti onu daha iki dakika önce sakınmaya karar verdiği davranışı yapmaya iter. Bu süregelen kararsızlıkla bitap düşer ve dağılır, bir tür umutsuzlukla en nihayetinde hayati ve geri dönülemez kararı verir, ancak düşmanın üzerinde

yarattığı dehşet ve hayret duygusuyla, adeta kendisini takip eden her şeyden daha yıkıcı şeylerin beklediği bir uçurumdan atlar. İşte eylem gerçekleştirilirken kişinin duyguları bunlardır. Eylemi gerçekleştirmeden önce, sonrasıyla karşılaştırıldığında tavırlarının uygunsuzluğunun daha az farkında olsa da tutkusu tatmine ulaştığında ve yatıştığında yaptığı şeyi başkalarının gözünden görmeye başlar ve ardından oldukça kusurlu bir şekilde gördüğü şeylerin, vicdan azabının ve pişmanlığın onu alt etmeye ve ona eziyet etmeye başladığını gerçekten hisseder.

V. Bölüm: Ahlakın Genel Kurallarının Etkisi ve Yetkisi ve Buna Binaen Kuralların Tanrı'nın Kanunları Olarak Görülmeleri Üzerine

Bu genel davranış kurallarına bağlılık, tam olarak görev anlayışı olarak adlandırılabilecek, insan hayatındaki en büyük öneme sahip olan ilkelerden biri olmakla beraber, insanoğlunun büyük bir kısmının eylemlerini yardımıyla kontrol altına alabileceği tek ilkedir. Çoğu insan oldukça terbiyeli bir şekilde davranır. Üstelik bütün hayatları boyunca kaydadeğer bir suçlamadan kaçınmakta başarılı olanlar, belki de tavırları üzerine tasvibimizi kurduğumuz adab-ı muaşeret duygusunu hiç hissetmeden, sadece toplum içinde geçerli davranış kurallarını dikkate alarak hareket etmişlerdir. Başkasından büyük iyilikler görmüş bir kişi, mizacının doğal soğukluğundan dolayı belki de hiç şükran duygusu hissetmeyebilir. Bununla birlikte, eğer erdemli bir şekilde eğitilmişse, bu duygunun eksik olduğunu açığa vuran eylemlerin ne kadar nefret uyandırıcı olduğunu, diğerinin ise bunun aksine ne kadar samimi bir davranış olduğunu bu eğitiminden dolayı idrak edebilecektir. Dolayısıyla kalbi şükran duygulanımlarıyla kaplanmamışsa, sanki kaplanmışçasına hareket etmeye çalışacak ve kendisine iyilik yapan kişiye en güçlü şükran duygusunun emredeceği şekilde ilgisini ve saygısını göstermeye çalışacaktır. Sık sık onu ziyaret edecek, kendisine hürmetle davranacak, en yüksek hürmetlerini ve ona borçlu olduğu büyük iyiliklerden bahsetmeden bu kişinin adını anmayacaktır. Daha da ötesi, geçmiş iyiliklerinin düzgün bir karşılığını verebilmek için her türlü fırsatı kollayacaktır. Bunların her birini iki yüzlülük yapmadan ya da duygularını saklamadan, yeni faydalar elde etmek için bencilce niyetler taşımadan ve bu eylemi yaparak kendisine iyilik yapandan ya da halktan bir çıkar sağlamaya çalışmadan da yapabilir. Eylemlerinin altındaki güdüler, sadece sabit görev anlayışı-

nı, yani şükrana göre her açıdan ciddi ve gerçek davranış arzusunu yerine getirmek için de var olabilir. Aynı şekilde bir hanım, kocasıyla arasında geçen ilişkiye uygun duyguları bazen hissetmeyebilir. Ancak eğer erdemli bir şekilde yetiştirilmişse, sanki bu duyguları hissediyor gibi davranmaya, dikkatli, içten, sadık ve samimi olmaya ve evlilik duygulanımlarının ona emrettiği bu özeni eksik etmemeye çalışacaktır. Böyle bir arkadaş ve böyle bir eş, muhakkak ki arkadaşların ya da eşlerin en iyisi olamazlar. Görevlerinin her birini yerine getirmek için en ciddi ve gerçek arzuya sahip olsalar da çoğu hoş ve narin ilgiyi göstermekte başarısız olacaklar, durumlarına uygun duyguları taşısalar hiçbir zaman göz ardı edemeyecekleri telafi fırsatlarını kaçıracaklardır. Ancak türlerinin en iyileri olmasalar da belki de en iyi ikincileri olabilirler. Genel davranış kurallarına biat, karakterleri üzerinde çok büyük bir önem arz ediyorsa, görevlerinin önemli kısımlarını yerine getirmekte hiçbir zaman başarısız olmayacaklardır. Yalnızca en mutlu varlıklar gerçek bir adalet ile duygularının ve davranışlarının durumlardaki farklılıklarını en düşük seviyeye çekebilecek ve her durumda en hassas ve kesin adab-ı muaşeret hissiyatı ile hareket edebilecek kadar yetkinlerdir. İnsanoğlunun büyük bir kısmının yaratıldığı katı çamur, böyle bir mükemmeliyete ulaşacak şekilde işlenemez. Fakat disiplinle, eğitimle ve örneklerle genel davranış kurallarına uymayacak, her durumda kaydadeğer bir terbiyeyle davranmayacak, hayatı boyunca mühim bir suçlanmadan kaçınmayacak bir insan zar zor bulunur. Bir kişide, genel kurallara bu kutsal bağlılık yoksa, tavırlarında güvenilebilecek çok bir şey de yoktur. İlkeli ve şerefli biri ile değersiz biri arasındaki en büyük farkı teşkil eden şey de bu bağlılıktır. Biri her türlü durumda ilkelerine daima ve kararlılıkla bağlı kalır ve mizacını bütün hayatı boyunca korur. Diğeri ise ruh halinin, gönlünün ya da çıkarının gerektirdiği şekilde tutar-

sızca ve tesadüfen hareket eder. İşte bunlar, bütün insanların tâbi olduğu ruh halinin tutarsızlıklarıdır. Bu ilke olmadan, sakin zamanlarında tavırlarının adabına en narin hassasiyetle yaklaşan kişi, en eften püften olaylarda ve hiçbir ciddi motivasyonun olmadığı durumlarda bile sıklıkla saçma şekilde davranabilir. Onu ağırlamanın tatsız olduğu bir ruh halindeyken arkadaşınız size bir ziyarette bulunduğunda yaptığı incelik, münasebetsiz bir ziyaret gibi görünebilir, o anda zuhur eden düşüncelerine olur da izin verirseniz, mizaçta kibar bir insan olsanız da kendisine soğuk bir şekilde ve horgörüyle davranırsınız. Sizi bundan alıkoyacak şey, genel terbiye ve misafirperverlik kurallarından başka bir şey değildir. Geçmiş deneyimlerinizin getirdiği bu kurallara alışılagelmiş bağlılık, bütün bu durumlarda neredeyse eşit bir adap ile hareket etmenizi sağlar ve her insanın tâbi olduğu, tavırlarınızı oldukça sezilir şekilde değiştiren mizaç, tutarsızlıkları engeller. Bu genel kurallara bağlılık olmasaydı, hatta kimsenin ihlal etmek için ciddi bir motivasyon sahibi olmadığı nezaket kurallarına bağlılık olmasaydı; çoğu kişinin ihlal etmek için çok güçlü motivasyonlara sahip olduğu adalet, dürüstlük, namus ve vefa gibi ilkelerin hali ne olurdu? İnsan türünün mevcudiyeti, bu kuralların işleyişinde yatmaktadır. Eğer insan oğlu önemli davranış kurallarına genel olarak hürmet etmeseydi, bu kurallar da hiç olurdu. Bu hürmet, ahlak kurallarının Tanrı'nın yasaları olduğu ve hak edenlerin ödüllendirileceği, kuralları ihlal edenlerin ise cezalandırılacağı anlayışı, ilk olarak doğa tarafından insanın içine işlenmiş, ardından ise akıl ve felsefeyle güçlendirilmiştir. Bu fikrin ya da anlayışın ilk olarak doğa tarafından işlendiğini düşünmekteyim. İnsanoğlu, dünyanın neresinde olursa olsun, duygularını ve tutkularını dini korkulara yormaya çalışmıştır. Bunları yorabilecekleri başka herhangi bir şey bulamamışlardır. Tasavvur edebildikleri ama göremedikleri bu bilinmez izanın, de-

neyimledikleri şeylerle belirli bir benzerliğe sahip olması gereklidir. Doğaüstü pagan inanışlarının cahiliyeti ve karanlığında insanoğlu tanrılarını o kadar kötü bir hassasiyetle oluşturmuş olacak ki her tanrıya insan doğasının belirli tutkularını ayırmaksızın yüklemişlerdir ki buna türümüzde en az şerefe sahip olan şehvet, açlık, para tutkusu, kıskançlık ve intikam gibi tutkuları da dahil etmişlerdir. Dolayısıyla tabiatına en büyük hayranlıkları besledikleri, insanoğunun en güzel süsleri olan duyguları ve tutkuları bu varlığa yormakta başarılı olmuşlar, erdem ve iyilik sevgisini, kusur ve adaletsizlik nefretini ilahi mükemmeliyete dayandırmışlardır. Mağduriyete uğrayan bir kişi, ona yapılan yanlışı görmesi için Jüpitere yalvarır ve en kaba insanda bile oluşabilecek öfkeyle bu ilahi varlığın adaletsizlikleri gördüğüne dair tek bir şüpheye bile düşmezdi. Zarar veren kişi ise kendisini insanoğlunun hıncına ve nefretine makbul bir özne olarak görür ve doğal korkuları kişiye, mevcudiyetinden ve gücünden kaçamadığı müthiş varlıklarla aynı duygulara sahip olduğunu hissettirirdi. Bu doğal umutlar, korkular ve şüpheler empatiyle yayıldı ve eğitimle pekiştirildi, ardından tanrılar herkese insanlığın ve şefkatin ödüllendiricileri, kalleşliğin ve adaletsizliğin cezalandırıcıları olarak tanıtıldı ve herkes tarafından inanıldı. En kaba şekliyle bile dinler işte böylelikle akıl ve felsefe çağından çok önce ahlak kurallarının ortaya çıkışını mümkün kılmıştır. Dini korkular, doğal görev anlayışını böyle güçlendirdiğinden, felsefi araştırmaların yavaşlığı ve belirsizliğine itimat edilemeyeceğinden insanoğlunun mutluluğu için çok büyük önem arz etmeye başladı. Ancak bu çalışmalar ortaya çıkmaya başladığında doğadaki bu kökensel beklentiler de tasdik edilmiş bulundu. Ahlaki melekelerimizi ister akıl duygusundaki değişikliklere, ister kökensel içgüdülere dayandıralım ister ahlaki duygular ister doğamızdaki başka bir esas olarak adlandıralım, şüphesizdir ki bu hayatta ta-

vırlarımızı kontrol edebilmemiz için bizlere verilmiştir. Tavırlar üzerindeki bu hâkimiyetimizin en bariz izlerini taşımaktadırlar. Bu izler de bütün eylemlerimizi düzenleyen baskın bir hâkim olduklarına; bütün duygularımızı, tutkularımızı ve arzularımızı idare ettiklerine, ayrıca bu hislerin ne kadar serbest bırakıldığı ya da dizginlendiğiyle alakalı olarak bizleri yargıladıklarına delalet etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ahlaki melekelerimizin, bazılarının iddia ettiğinin aksine, doğamızdaki diğer melekeleri ve arzuları kontrol etmeye imkanı yoktur. Hiçbir meleke ya da davranış esası bir diğerini yargılayamaz. Ne sevgi duygusu hıncı yargılar, ne de hınç duygusu sevgiyi. Bu iki tutku birbirinin zıttı olabilir, ancak uygun bir biçimde birbirlerini doğru ya da yanlış bulamazlar. Fakat doğamızın esaslarını yargılayarak uygun bulmak ya da bulmamak bu melekelerin yardımıyla gerçekleşmektedir. Doğanın esaslarının tâbi oldukları(öznesi oldukları) bir tür duyu olarak kabul edilebilirler. Her duyu, öznesinin hâkimidir. Renklerin güzelliğini görebilmek için gözden, seslerin uyumunu duyabilmek için kulaktan, lezzetlerin güzelliğini algılayabilmek için tat duyusundan ötesi yoktur. Bütün bu duyular, öznelerinin değerlendirilebileceği son makamlardır. Tat duyusunu hoşnut eden tatlı, göze zevk veren güzel, kulağa hoş gelen ahenklidir. Bu niteliklerin özü, hitap ettikleri duyuları tatmin edebilmeye uygun olup olmadıklarıyla alakalıdır. Neyin kulağa hoş geleceği, göze neyin güzel görüneceği, tat duyusunu neyin hoşnut edeceği belirlendiği gibi, doğamızdaki her türlü esasa ne zaman ve nasıl izin verileceği ya da kısıtlanacağını belirleyecek olan da ahlaki melekelerimizdir. Ahlaki melekelere güzel gelen şey, uygundur, doğrudur ve bu şeyin yapılması makbuldür; kötü gelen şey ise yanlıştır, uygunsuzdur ve bunun yapılması makbul değildir. Melekelerin onayladığı duygular zarif ve cazip iken aksi durumda bu duygular kaba ve yakışıksızdır. Doğru, yanlış, uy-

gun, makbul olmamak, zarif, yakışıksız gibi kelimeler, sadece bu melekeleri hoşnut edip etmemeleriyle alakalı olarak seçilmektedir. Dolayısıyla bu melekeler, insan doğasını yöneten esaslar, yani Tanrı'nın emirleri ve yasaları olarak içimizdeki temsilcilere Tanrı tarafından iletilerek kabul edilen kurallar olarak bariz bir şekilde teşkil edilmiştir. Bütün genel kurallar müşterek biçimde yasaları oluşturmuştur. Bu yüzden hareketin gerçekleşmesinde vücutlarımız için geçerli olan genel kurallar, hareket yasaları olarak kabul edilir. Ancak ahlaki melekelerimize tâbi olan duyguların ya da hareketlerin bunlar tarafından onaylanması ya da onaylanmaması ile alakalı olan genel kurallar, çok daha uygun bir şekilde "yasa" olarak kabul edilebilirler. Yasa olarak isimlendirilen, egemenin kendisine tâbi olanların tavırlarını yönetmek için oluşturduğu genel kurallarla bu ahlaki kurallar arasında çok büyük bir benzerlik bulunmaktadır. Tıpkı diğer yasalar gibi insanların özgür davranışlarını yönetmek için, adaletli bir "egemen" tarafından yazılmışlardır ve bunlara bağlılığa göre ödüller ya da cezalar sunulmuştur. Tanrı'nın içimizdeki bu temsilcileri, şiddeti, utanç ve kendi kendini kınama hissinin ızdıraplarıyla cezalandırır; bunun aksine ise itaati iç huzur, gönül ferahlığı ve kişisel tatmin ile ödüllendirir. Aynı sonuca çıkan daha yüzlerce düşünce bulunmaktadır. Tüm diğer akıllı canlılar gibi, insanların mutluluğu da Tanrı'nın onları yaratırken güttüğü gerçek amaç gibi görünmektedir. Bu yüce bilgeliğe ve ilahi merhamete elzem olarak atıfta bulunduğumuz başka hiçbir amaç bu kadar yüce görünmemektedir. Sonsuz mükemmelliğini soyut bir şekilde tasavvur ederek elde ettiğimiz bu fikir, mutluluğu artırmak ve sefaletten korumak için yaratılan doğa harikaları gözlemlendiğinde daha da pekişmektedir. Ahlaki melekelerimizin emirlerine uygun bir şekilde hareket ettiğimizde, insanoğlunun mutluluğunu artırmakta en etkili yollardan birini kullanarak Tanrı'yla işbirliği

yaptığımızı ve elimizden geldiğince ilahi planın yerine getirilmesi için çalıştığımızı söyleyebiliriz. Gel gör ki farklı bir şekilde davrandığımızda ise Tanrı'nın dünyanın mutluluğu ve mükemmeliyeti için tasarladığı plana engel olduğumuzu, tabiri caizse bir şekilde Tanrı'nın düşmanı olduğumuzu söyleyebiliriz. Bu nedenle, bir durumda bu sıradışı iyiliği ve ödülü doğal olarak beklemeye, diğer durumda ise Tanrı'nın intikamından ve cezasından sakınmaya eğilimliyizdir. Bunun yanı sıra aynı kutsal düsturu onaylayan ve telkin eden başka birçok sebep ve doğal esas bulunmaktadır. Bu hayatta dağıtılan bollukların ve güçlüklerin genel kurallarına baktığımızda, bu dünyada görünen her türlü düzensizliğe rağmen, aslında her türlü erdemin kendisini teşvik edecek en uygun ödülü aldığını ve bu ödülün alınmaması için aşırı sıradışı olayların gerçekleşmesi gerektiğini görebiliriz. Çalışkanlığa, sağduyuya ve tedbire en uygun ödül nedir? Her türlü işte başarılı olmaktır. Peki bu erdemler mevcut olduğu sürece bu başarıya ulaşamamak olası mıdır? Zenginlik ve şeref bu erdemlere en uygun karşılıktır ki bu erdemler de neredeyse hiçbir zaman karşılıksız kalmaz. Dürüstlüğü, adaleti ve insaniyeti teşvik etmek için verilebilecek en uygun ödül nedir? Bizimle yaşayan insanların bize karşı olan güveni, saygısı ve sevgisidir. Dürüstlüğün ve adaletin getirisi zengin olmak değil, bu erdemlerin layığı olan güvenilmek ve inanılmaktır. Oldukça sıradışı ve talihsiz bir olayla, iyi bir insan, asla yapmayacağı bir suçtan dolayı şüphe çekebilir ve bunun bir sonucu olarak haksız bir biçimde hayatının geri kalanını insanlığın korkusu ve nefretiyle geçirebilir. Bu tarz bir kaza ile namusuna ve haklılığına rağmen her şeyini kaybettiği söylenebilecek bir adamın yaşadığı mağduriyet, aşırı tedbirli olmasına rağmen her şeyini bir deprem ya da tufan ile kaybeden dikkatli bir adamın yaşadığı mağduriyete benzer. İlk türden kazalar, ikincisiyle karşılaştırdığında daha nadir ve

klasik gidişata çok daha aykırıdır. Dürüstlük, adalet ve insaniyet, yaşadıklarımızın güvenini ve sevgisini kazanabilmemiz için hâlâ en iyi ve neredeyse şaşmaz yolu teşkil etmektedir. Bir kişi, sadece belirli bir davranışıyla değerlendirildiğinde sıklıkla yanlış anlaşılabilirken tavırlarının genel mizacı incelendiğinde bu hataya neredeyse asla düşülmemektedir. Masum bir adamın yanlış yaptığı düşünülebilir, ancak bu nadiren yaşanacaktır. İnsanların o kişinin masum olduğuna inanması, hakkındaki çok güçlü şüphelere rağmen nerede yanlış yaptığımızı düşünmemize sebep olacaktır. Aynı şekilde bir hilekar, kınamalardan kaçınabilir, hatta ne yaptığının anlaşılmadığı bazı sahtekarlıkları için tasvip bile edilebilir. Ancak bir insan tamamen masum olsa bile işlediği suçlarla şüpheleri üzerine çekecektir ve bununla tanınacaktır. Kusurlar ve erdemler insanlığın düşünceleri ve fikirleriyle cezalandırıldığı ya da ödüllendirildiği sürece, ikisi de genel gidişatta gerçek ve tarafsız adaletle karşılacaktır. Ancak bollukların ve güçlüklerin dağıtıldığı genel kurallar, bu sakin ve felsefi bakış açısıyla incelendiğinde insanoğlunun bu hayattaki durumuna tamamen uygun görünseler de bazı doğal duygularımız için kesinlikle geçerli olamamaktadırlar. Bazı erdemler için beslediğimiz doğal sevgi ve hayranlık duygusu, üzerlerine her türlü şerefi ve ödülü-aslında diğer nitelikleri taşımayan erdemleri dahi ödüllendirecek- bahşedecek kadar büyüktür. Bunun aksine bazı kusurlar karşısındaki nefretimiz, üzerlerine her türlü lekeyi ve laneti yağdıracak kadar büyüktür ki buna çok farklı nitelikler taşıyanların doğal sonuçları da dahil olmak üzere. Alicenaplık, cömertlik ve adalet, öyle yüksek dereceden bir hayranlık duygusuna hitap eder ki bu erdemleri, aslında ihtiyatın, çalışkanlığın ve özenin doğal sonuçları olan ve bu erdemlerden kesinlikle ayrılamayacak zenginlik, güç ve her türden şerefle taçlandırmak isteriz. Diğer taraftan sahtekarlık, yalan, gaddarlık ve şiddet her insanın yüreğinde öyle bir

horgörü ve ikrah yaratır ki; öfkemiz, sebat ve çalışkanlık ile ulaşılan bu hareket sonucu bir nebze olsun layık oldukları avantajlara sahip olduklarını görmeye çalışır. Çalışkan ancak sahtekar adam, toprağı işler; tembel ancak iyi adamsa üşenip bir şey yapmaz. Bunun meyvesini kim yemelidir? Kim aç kalmalı, kim bolluk içinde yaşamalıdır? Olayların doğal akışı sahtekar olanı seçerken insanoğlunun doğal duyguları ise erdemli olanı seçer. İyi kişinin erdemlerinin, tembelliğinin yarattığı zararları telafi ettiği; diğerinin sahtekarlıklarının ise çalışkanlığının üzerine gölge düşürdüğü düşünülür. Duyguların sonucunda oluşan yasalar ise çalışkan ve dikkatli hainin malının ve canının alınmasına karar verirken; dikkatsiz ve tembel olan kişinin ise sadakatinin ve halka duyduğu sevginin ödüllendirilmesine karar verir. Dolayısıyla Doğa, insanları bir şekilde malların dağıtımını sanki kendisi o şekilde yaratmış gibi düzeltmeye itmektedir. Bu amaç için insanı mecbur ettiği kurallar, kendisinin sürdürdüklerinden oldukça farklıdır. Her erdeme ve kusura birini teşvik edecek ya da diğerini baskılayacak bir ödül ya da ceza tayin etmiştir. Sadece bu değerlendirmeyle hareket eder ve insanların tutkularında ya da duygularında taşıdığı farklı liyakat ya da kusurluluk derecelerini neredeyse önemsemez bile. Bunun aksine insan ise sadece bu dereceye dikkat eder ve her bir erdemin seviyesini sevgi ve saygı derecesiyle, her bir kusuru ise kendi taşıdığı horgörü ve ikrah derecesiyle eşdeğer bir liyakat ile ele alır. Doğanın kuralları doğaya, insanın kuralları insana uygundur, ancak ikisi de dünyanın düzeni ile insanoğlunun mükemmeliyeti ve mutluluğunu koruma amacına hizmet eder. Ancak insanoğlu, doğal olaylar sonucu yapılacak dağıtımı engellemek için böyle çabalara girişse de tıpkı şairlerin tanrıları gibi erdemin tarafında ve kusurların karşısında sıradışı yöntemler kullanarak daima mücadele etmeye çalışsa da ve tıpkı onların yaptığı gibi erdemli birine atılacak oku saptır-

maya, günahkarların kafasını alacak kılıca ivme vermeye çabalasa da kendi duygularına ve isteklerine uygun bir şekilde ikisinin de kaderini belirleyemeyecektir. Olayların akışı insanoğlunun kudretsiz çabalarıyla tamamen kontrol edilemez. Akış, insanın durdurabilmesi için aşırı hızlı ve güçlüdür, üstelik bu akışı yöneten kurallar bilgece ve yüce amaçlar için yazılmış olsa da bazen insanoğlunun bütün duygularını hayrete düşürecek sonuçlar yaratırlar. İnsanoğlunun büyük bir parçasının küçük bir parçası üzerinde hüküm sürmesi gerektiği, bütün gerekli hazırlıkları yaparak ve ileri görüşle bir girişimde bulunanların, bu hazırlıkları yapmayanların üzerinde hüküm sürmesi gerektiği, her türlü amaca Doğa'nın tayin ettiği yolla ulaşılabileceği, sadece elzem ve kaçınılmaz olmakla kalmayıp, aynı zamanda insanoğlunun çalışkanlığını ve özenini artırmak için faydalı ve makbuldür. Bu kuralın bir sonucu olarak, şiddet ve yapmacıklık, samimiyet ve adaletin üzerinde hüküm sürüyorken insan olan her izleyicinin yüreğinde bir öfke filizlenmez mi? Masumların acıları için ne büyük bir keder ve şefkat, gaddarların başarısına karşı nasıl da hiddetli bir hınç uyanır kalplerde? Hepimiz yapılan yanlış için elem duyar ve öfkeleniriz, ancak bu yanlışı düzeltmeyi sıklıkla gücümüzün sınırları dışında buluruz. İşte bu yüzden dünyada adaletsizliği düzeltebilecek herhangi bir güç bulamadığımızda, doğal olarak göklere seslenir ve Doğanın Yüce Yaratıcısının infazını ahirette gerçekleştireceğini umarız. Tavırlarımızı yönetmemiz için bizlere bahşettiği tüm esaslar, bizlere başlamamızı emrettiği planı tamamlayacağını, gelecek hayatta ise bu dünyada yaptıklarından dolayı herkesin gerekeni alacağını belirtir ve bu planı bu hayatta dahi gerçekleştirmeye başlamamızı mecbur kılar. İşte böylelikle, sadece insanın umutları ve korkuları olan acziyetleriyle değil, aynı zamanda en asil ve en yüce esaslar ile, erdem sevgisiyle, adaletsizliğe ve kusurlara karşı duyulan nefretle

gelecek dünya inancını şekillendirmeye başlarız. "Tanrı'nın yüceliğine yakışır mı?" diye sorar Clermont'un felsefeye ve dile hâkim başrahibi, bazen terbiyenin sınırlarını aşar gibi görünen tutkulu ve abartılı bir tasavvur gücüyle böyle sorar işte:

"Her yerde düzensizliğin hâkim olacağı şekilde yarattığı dünyayı bir başına bırakmak, Tanrı'nın yüceliğine yakışır mı? Gaddarların, adillerin üstünde her zaman hüküm sürdüğünü, masumların gaspçılar tarafından tahtlarından edildiğini, yapmacık bir çocuğun ihtirasının kurbanı olan bir babayı, görgüsüz ve sadakatsiz bir kadının ızdırapları altında yok olup giden bir kocayı görmek yakışır mı yüce Tanrı'ya? Tahtının bulunduğu yerden bütün bu hüzünlü olaylara tek bir müdahalede bulunmadan, olağanüstü bir eğlenceyle mi izlemelidir her şeyi? Yüce olduğu için, aciz olmaya, adaletsiz olmaya, gaddar olmaya hakkı var mıdır? Sırf insanlar değersiz olduğundan, yaptıklarından dolayı cezasız mı kalmalı, yoksa erdemli olduğu için ödülsüz mü kalmalıdır? Yüce Tanrım! Eğer buysa Yüce Tanrı'nın kişiliği, eğer sen isen böyle korkunç yükler altında sığındığımız, bundan sonra artık seni babam, mevlam, kederimde beni rahatlatan, aciz anımda bana destek olan ve famı ödüllendiren olarak göremeyeceğim! Bu takdirde benim için küstahça gururundan dolayı bütün insanlığı kurban eden, sırf kendi boş zamanını doldurmak ve kaprisini tatmine ulaştırmak için bütün insanlığı yaratan uyuz ve saçma bir zalim olacaksın!" Eylemlerin liyakatini ya da kusurluluğunu belirleyen genel kurallar, tavırlarımızı izleyen ve gelecek hayatta itaati ödüllendirecek, itaatsizliği ise cezalandıracak her şeye muktedir bir varlığın yasaları olarak görülmeye başladığında bu düşünceden dolayı yeni bir kutsiyete kavuşmak zorunda kalırlar. Tanrı'nın iradesinin tavırlarımızın en büyük düzenleyicisi olduğu, varlığına inanan kimsenin şüphelenmediği bir fikirdir. İtaatsizliğin düşünülmesinde bile en korkutucu yanlışlardan biri

bulunmaktadır. Kadir-i Mutlak tarafından verilen emirlere karşı çıkmak ya da bunları göz ardı etmek ne kadar beyhude ve saçma bir çaba olurdu! Yaratıcısının sonsuz hayrıyla kendisine verilmiş öğretilere hürmet duymamak, bundan bir ceza alınmayacak olsa bile ne kadar da doğaya aykırı, ne kadar da saygısızca bir nankörlüktür! İşte bu durumda da adab-ı muaşeret hissi, bireysel çıkarlardan kaynaklanan en güçlü güdüler ile desteklenmektedir. İnsanların gözünden kaçabilsek de cezalandırılmanın mümkün olmadığı bir konumda olsak da her zaman Tanrı'nın gözleri altında davranışlarımızı gerçekleştirdiğimiz ve onun cezasına tâbi olduğumuz fikri, en azından daimi bir şekilde bu fikri içselleştirmiş kişilerin en inatçı duygularını bile dizginleyebilecek kadar güçlü bir güdüdür. İşte dinler de görev anlayışını bu şekilde pekiştirir, işte bu yüzdendir ki insanoğlu genellikle dini duyguları derin olan insanların dürüstlüğüne büyük bir güven beslemeye eğilimlidir. Bu insanların, diğerlerinin tavırlarını düzenleyen şeyden başka bir bağ ile hareket ettiği düşünülür. Eylemin saygınlığının yanı sıra yerindeliği, başkalarının beğenilerinin yanı sıra insanın kendi beğenisi, dini bütün bir adam ile dünyevi bir adamın üzerinde aynı etkiye sahip olduğu düşünülen güdülerdir. Ancak dini bütün adam, farklı bir kısıtlamayla yaşar ve işlediği hayırlar sonucunda kendisini ödülendirecek Yüce Tanrı'nın huzurundaymış gibi davranır. İşte bu yüzden tavırlarının istikrarına ve doğruluğuna daha büyük bir güven beslenir. Dinlerin doğal ilkelerinin bazı değersiz hiziplerin fitneleriyle ve çabalarıyla yozlaşmadığı yerlerde; dinin ilk gerekliliğinin ahlaki sorumlulukları yerine getirmek olduğu yerlerde, insanlara adil ve hayırlı eylemlerdense ibadet görevleri gibi daha önemsiz sorumlulukları yerine getirmesi ve sahtekarlıklarını, kalleşliklerini ve şiddetlerini kapatmak için kurbanlarla, ayinlerle, beyhude yakarışlarla Tanrı'yı kandırmanın öğretilmediği yerlerde, bütün dünya bu

açıdan doğru bir değerlendirme yapabilir ve dini bütün kişinin davranışlarının dürüstlüğüne iki kat daha fazla güven besleyebilir.

VI. Bölüm: Hangi Durumlarda Görev Bilinci Davranışlarımızın Yegane Belirleyicisi Olmalıdır; Hangi Durumlarda Diğer Güdülerle Uyumlu Olmalıdır?

Din, erdemlerin uygulanması için öyle güçlü güdüler teşkil etmekte ve bizleri kusurların cezbediciliğinden öyle sert bir şekilde korumaktadır ki çoğu insan dini ilkelerin yegane övgüye değer güdüler olduğunu düşünmüştür. Doğal duygulanımlardan kaynaklanan şükran ile ödüllendirmemizi, hınç ile cezalandırmamamızı, evlatlarımızın yardımına koşmamızı, ebeveynlerimizi ise güçlüklerinde gözetmemizi düşünmüşlerdir. Belirli özneler için hissedilen bütün duygulanımlar kalbimizde söndürülmeli ve Tanrı sevgisi, kendimizi onun gözünde iyi biri haline getirme arzusu bu duygulanımların yerini almalı ve tavırlarımız her açıdan onun iradesine göre kontrol edilmelidir. Şükran duygusundan dolayı minnettar olmamalı, insaniyetten dolayı iyiliksever olmamalı, ülkemizi sevdiğimizden dolayı halkın yararına davranmamalı, insanlığı sevdiğimizden dolayı cömert ve adil olmamalıyız. Bu farklı görevlerdeki tavırlarımızı belirleyen tek esas ve tek güdü, Tanrı'nın bunları gerçekleştirebilmemiz için bize verdiği his olmalıdır. Bu fikri özel olarak incelemeye şimdilik zaman ayırmayacağım. İlk başta Tanrı'yı bütün kalbimizle, ruhumuzla ve gücümüzle sevmemiz, ardından ise kendimizi sevdiğimiz gibi komşularımızı sevmemiz için herhangi bir tarikata bağlı olmamızın gerekmediğini düşünmekteyim. Görev anlayışının tavırlarımızın yegane esası olması fikri, Hristiyanlığın herhangi bir öğretisi değildir, ancak bu anlayışı bir felsefe olarak kabul edip tavırlarımızın belirleyicisi olarak tayin etmek bu öğretilerden biridir. Hoş, hangi durumlarda eylemlerimizin ağırlıklı ya da bütün olarak görev anlayışına ya da genel kurallara dayanacağı ve hangi durumlarda farklı bir duygunun ya da duygulanımın zuhur edeceği ve ana öneme sahip olacağı bir tartışma

meselesi olabilir. Tam olarak büyük bir kesinlikle bu soruların cevabı verilemese de iki duruma dayandırılabilirler. Bunlardan ilki, genel kurallara bağlılıktan bütünüyle bağımsız bir eyleme bizi iten duygunun ya da duygulanımın doğal güzelliği ya da çirkinliğidir. İkincisi ise genel kuralların kesinliği ve doğruluğu ya da esnekliği ve yanlışlığıdır.

I. İlk olarak eylemlerimizin duygulanımlardan ne ölçüde kaynaklanması gerektiği ya da bütünüyle genel kurallara olan bağlılıktan kaynaklanması, duygulanımın doğal güzelliği ya da çirkinliğine bağlı olacaktır. İyi duygulanımların bizleri iteceği zarif ve hayranlık uyandıran bütün eylemler, tutkuların kendisinden kaynaklandığı kadar, genel davranış kurallarına bağlılıktan da kaynaklanmalıdır. Daha önceden birisine yardım etmiş bir kişi, eğer yardım gören sadece soğuk bir görev anlayışıyla, kendisine karşı herhangi bir duygulanım hissetmeden bunun karşılığını veriyorsa, sanki bu karşılığı tam olarak alamamış gibi hisseder. Bir koca, tavırlarının aslında bu ilişkinin gerekliliklerine dayandığını farkettiğinde itaatkâr eşi bile onu hayal kırıklığına uğratır. Bir çocuk, evlatlık görevlerinden hiçbirinde başarısız olmamasına rağmen, anne-babayı oldukça güzel hissettiren sevecen bir hürmete sahip değilse, annesi ya da babası kayıtsızlığından dolayı haklı olarak yakınabilir. Aynı şekilde her türlü görevini yerine getiren, ancak babaya has bağlılığa sahip olmayan bir baba da evladını hayal kırıklığına uğratabilir. Bütün iyi ve sosyal duygulanımlar bakımından, görev anlayışının bu duygulanımları canlandırmasındansa kısıtlamasını, yapmamız gerekene bizi mecbur etmesindense elimizden gelenin fazlasını yapmamızı engellemesini görmek oldukça hoştur. Babanın bağlılığına dikkat etmeye mecbur olduğunu, arkadaşın yapmacıksız cömertliğine bir sınır koymak zorunda olduğunu, iyilik gören

bir insanın, aşırı hararetli şükran duygusunu bastırmaya mecbur kaldığını görmek bizlere haz verir. Aksi kaide ise kötü ve sosyal olmayan tutkular için geçerlidir. İnsanları ödüllendiririrken bunu içimizde herhangi bir direnişle karşılaşmadan ve ödüllendirmenin ne kadarda edepli bir şey olduğunu düşünmek zorunda kalmadan, sadece kalplerimizin cömertliğinden ve minnettarlığından dolayı yapmalıyız bunu. Ancak cezalandırırken ise her zaman bir direnişle karşılaşmalı ve bu cezayı vahşi bir intikam isteğiyle değil, ceza adabı ile vermeliyiz. En büyük mağduriyetlere karşı, nahoş tutkularının şiddetindense bunları hak ettiklerini hissettiğinden ve hınca uygun özne olduklarından dolayı öfkelenen bir adamın davranışları kadar zarifi yoktur. Tıpkı bir hâkim gibi sadece suçların belirli bir cezası olacağını beyan eden genel kuralları göz önünde bulundurarak yargılayan, bu kuralı uygularken kendisinin çektiği acılardansa kendisine zarar veren kişinin çekeceği acıları dahi düşünen, gazaba gark ederken bile merhametli olmaktan vazgeçmeyen ve kuralları en yumuşak ve iyi şekilde uygulayan ve bu cezaları en içten insaniyetin iyi duygularıyla onaylayacağı şekilde hafifleten insanın davranışları gibisi yoktur. Bencil tutkular, daha önce incelediğimiz gibi, farklı açılardan sosyal ve sosyal olmayan duygulanımlar arasında bir nevi ortada bir yer tutmakta olduğunda bu duygulanımlar arasında da ortada bir yer tutmaktadır. Bütün genel, ufak ve sıradan vakalarda bireysel çıkar hedeflerinin arayışı, hedeflerin kendisine beslenen tutkulardan ziyade, bu tavırları bize emreden genel kurallara bağlılıktan kaynaklanmalıdır. Ancak daha önemli ve sıradışı vakalarda ise eğer hedefler kaydadeğer derecede bir tutku uyandırmıyorsa sıkıcı, aksi ve kaba görünürüz. Tek bir şilin elde etmek ya da tasarruf etmek için çok arzulu olmak ya da hile yapmak, bir esnafı komşularının nezdinde en aşağılık olanına dönüştürür. Umalım ki böyle eften püften şeylere dikkat edecek

ve mal hırsı için tavırlarını değiştirecek kadar kötü durumda olmasın insan. İnsanın maddi durumu, en ciddi tutumluluğu ve en büyük özeni gerektirebilir. Ancak bu tutumluluğun ve özenin ortaya her koyuluşu, belirli kazancı ya da tasarruftan dolayı değil, genel kuralların insana dayattığı davranışların mizacından kaynaklanmalıdır. İnsanın günü kurtarmak için gerçekleştirdiği tutumluluğu, üç kuruş tasarruf etme arzusundan değil, dükkanında durması, on kuruş kazanma tutkusundan dolayı kaynaklanmamalıdır. İkisi de sadece, hayatının gidişatındaki tüm insanlara karşı aldığı tüm tavırları en sert şekilde tayin eden genel kurallara olan bağlılıktan kaynaklanmalıdır. Bir insan ile doğru bir tutumluluğa ve özene sahip olan insan arasındaki fark, işte bu görüşte yatmaktadır.

Biri ufak çıkarlar peşinde koşarken diğeri kendi kendine yaratığı hayat planının bir sonucu olarak bu çıkarları kollamaktadır. Ancak daha sıradışı ve önem arz eden bireysel çıkar hedefleri konusunda olay oldukça farklıdır. Bu çıkarların arayışına kendini bir nebze olsun adamayan kişiler kötü niyetli olarak görülebilir. Bir yeri savunma ya da fethetme arzusu taşımayan bir prensi hakir görmemiz gerekmektedir. Herhangi bir kabalık ya da adaletsizlik yapmadan elde edebilmesine rağmen mülk edinmeye çalışmamış ya da kaydadeğer bir makamı elde etmemiş bir beyefendiye çok da saygı göstermemeliyiz. Seçilmesi için herhangi bir çaba göstermeyen meclis üyesi, dostluklarını kesinlikle hak etmediğinden dolayı arkadaşları tarafından yalnız bırakılır. Sağlam bir iş alabilmek ya da fevkalade bir avantaj sağlayabilmek için harekete geçmeyen bir tüccar bile komşularının nezdinde noksan olarak görülür. Donuk ve sıradan bir adam ile girişimci arasındaki farkı teşkil eden şey işte bu ruh ve gayrettir. Edinildiğinde ya da kaybedildiğinde insanın mevkisini değiştirebilen bu büyük bireysel çıkarlar, ihtiras olarak adlandırılan tutkunun özneleri-

dir. İhtiras, sağduyu ve adaletle bir olduğunda herkes tarafından takdir görür ve bu erdemlerin sınırlarını aştığında sadece haksız olmakla kalmayıp aşırı bir hale geldiğinde bazen tasavvurumuzu bile şaşkınlığa uğratan nizama aykırı bir azamete sahip olur. Dolayısıyla kahramanlar ve fatihler, aşırı cüretkar ve kapsamlı işlere imza atmış devlet adamları için beslenilen bu genel hayranlık duygusu bütünüyle adaletsiz de olsa mevcuttur, tıpkı Richlieu ve Retz Kardinallerine beslenen hayranlık gibi. Para tutkusu ve ihtiras arasındaki fark sadece büyüklüktedir. Bir pinti, tıpkı ihtiraslı bir adamın bir krallığı fethetmek için duyduğu arzuyu, üç kuruş için hisseder.

II. İkinci olarak ise tavırlarımızın kurallardan ne kadar kaynaklanması gerektiğinin, genel kuralların kesinliği ve doğruluğu ya da esnekliği ve yanlışlığına bağlı olduğunu düşünmekteyim. İhtiyatın, hayırseverliğin, cömertliğin, şükranın, arkadaşlığın bizlere ne getirdiğini belirleyen genel kuralları, yani neredeyse her erdemin genel kuralları, çoğu açıdan esnek olduğundan ve kesin olmadığından, birçok istisnası bulunduğundan ve birçok değişikliğe ihtiyaç duyduğundan, bütün tavırlarımızın bu kuralların düzenleyebilmesi neredeyse imkansız gibidir. İhtiyat için geçerli olan herkesçe bilinen kurallar, evrensel deneyim üzerine kurulduğundan belirli bir genel çerçeveye sığdırılabilecek en iyi kurallar dizisidir. Ancak bu kurallara aşırı sıkı ve kelimesi kelimesine bağlılık, dünyada yapılabilecek en büyük saçmalıklardan biri olabilirdi. Şimdiye kadar bahsettiğim bütün erdemler arasından belki de kuralları en geçerli olan ve çok az istisnaya sahip olan erdem, minnettarlık, yani şükrandır. Bize yapılan iyilik karşısında eşdeğer bir karşılık, hatta mümkünse daha büyük bir iyilik sunmak, oldukça net bir kural olarak görünmekte, neredeyse hiçbir istisna teşkil etmemektedir. Mamafih, en yüzeysel

şekilde incelendiğinde bile aşırı derecede esnek ve yanlış bir kural olduğu, hatta onbinlerce istisnası olduğu fark edilebilir. Eğer size hastalığınızda iyilik yapıldıysa, karşılığı hastalıkta mı verilmelidir? Ya da vefa borcu farklı bir karşılık verilerek ödenebilir mi? Eğer kişiye ilgi gösterilmesi gerekiyorsa, ne kadar süreyle ilgi gösterilmelidir? Size gösterilen ilginin süresi kadar mı, yoksa daha uzun mu ilgi gösterilmeli, eğer daha uzun gösterilecekse bu süre ne kadar uzun olmalıdır? Eğer arkadaşınız güçlükteyken size para verdiyse, siz de ona güçlüğünde mi karşılığını vermelisiniz? Peki verilecek para ne kadar olmalıdır? Bu para ne zaman verilmelidir? Şimdi mi, yarın mı, yoksa bir sonraki ay mı? Ne kadar süreliğine yetecek para verilmelidir? Bütün durumlarda bu sorulara kesin bir cevap sunabilecek tek bir genel kuralın bile olmadığı alenidir. Arkadaşınızla aranızdaki kişilik ve durum farkı, ona aşırı minnettar olmanıza rağmen, yarım peniyi vermeyi bile haklı olarak reddedecek kadar büyük olabilir. Ya da size verdiği miktarın yüz katını ona geri vermeyi istemenize rağmen en kötü nankörlük ve borcunuzun yüzde birini bile ödememekle suçlanabilirsiniz.

Bununla birlikte, minnet borçları, iyi erdemlerin bizi mecbur bıraktığı şeyler arasından en kutsal olduğu gibi, bunları belirleyen genel kurallar da daha önceden belirttiğim gibi en kesin olanlarıdır, geçerlisidir. Ancak arkadaşlık, insaniyet, misafirperverlik ve cömertlik gerektiren eylemler ise daha şüphelidir. Yine de yapılan her türlü harici eylemi mükemmel bir kesinlik ile genel kurallar tarafından belirlenen bir erdem bulunmaktadır. İşte bu erdem, adalettir. Adaletin kuralları, en yüksek geçerliliğe sahip olanlardır ve bu kuralların kendisi kadar kesin olarak tanımlanabilecek, aynı ilkelere dayanan kurallar dışında herhangi bir istisnası yoktur, değişimeyse tabii değillerdir. Eğer birine on sterlin borcum var ise adaletin gerektirdiği ona belirlenen zamanda

ya da istediğinde tam olarak on sterlin ödememdir. Ne vermem gerektiği, ne kadar vermem gerektiği, nerede ve ne zaman vermem gerektiği, eylemin bütün mahiyeti ve koşulları kesin olarak sabittir ve belirlenmiştir. Genel sağduyu ve cömertlik kurallarına aşırı bağlılık göstermek saçma ve sıkıcı bir şey olarak görünebilse de aynısı adaletin kurallarına sımsıkı bağlanmak için geçerli değildir. Hatta bunun aksine bu kurallara biat etmeye çok büyük bir kutsiyet atfedilir. Üstelik bu erdemin gerektirdiği davranışlar için bunları gerektiren genel kurallara duyulan dini ve hürmetkar bağlılık kadar güçlü bir motivasyon yoktur. Diğer erdemler uygulanırken tavırlarımız kesin bir kaideden ya da kuraldan ziyade belirli bir adap anlayışıyla, özel bir mizaç anlayışıyla kontrol edilmelidir ve kuralın amacı ve temeli kuraldan daha fazla dikkate alınmalıdır. Ancak konu adalete geldiğinde olay oldukça farklıdır: Genel kuralları en az sorgulayan ve keçi gibi inatçı bir şekilde bu kurallara bağlı kalan kişi övgüyü en çok hak eden ve en çok güvenilebilecek kişidir. Adalet kurallarının amacı komşumuzun hakkına tecavüz etmemize engel olmak olsa da belirli bir bahaneyle aslında bu ihlalin herhangi bir zarar vermediğini iddia etmemize rağmen, bu kuralları ihlal etmek sıklıkla bir suç teşkil edebilir. Bir kişi bu şekilde dalavere yapmayı düşündüğü anda kendi kalbinin nezdinde dahi bir düşman haline gelir. Bu çiğnenmez kaidelerin ona gerektirdiği şeylere olan canlı ve pozitif bağlılığı kesmeyi düşündüğü anda bundan sonra kendisine güvenilemez ve kişi bundan sonra işleyeceği suçları öngöremez. Bir hırsız, zenginden çalarken kötülük yaptığını düşünmez, sonuçta çalınan şeyin eksikliğini hissetmeyeceklerini ve büyük ihtimalle hiçbir zaman ne çalındığını anlamayacaklarını zanneder. Zina yapan biri, arkadaşının karısını yoldan çıkarırken eğer bu entrikayı kocadan saklayabiliyor ve ailenin huzurunu bozmuyorsa bir kötülük yaptığını düşünmez. Bu ilkelerden bir kere ödün verme-

ye başladığımızda, kaldıramayacağımız rezillik kalmamıştır artık. Adalet kuralları, gramer kurallarına benzetilebilir, diğer erdemlerin kuralları ise eleştirmenlerin neyin yüce ve zarif olduğuna dair mutabakata varmalarıyla oluşturulan kurallara benzetilebilir. Biri kesin, doğru ve zaruridir. Diğeri ise esnek, şüpheli ve belirsizdir. Ayrıca mükemmeliyete ulaşmak için kesin ve şaşmaz bir yoldan ziyade bizlere genel bir mükemmeliyet fikri verir. Bir kişi kurallara dayanarak mutlak bir şekilde dil bilgisine uygun yazmayı öğrenebiliyorsa, belki de adalet kurallarına dayanarak da adil davranmayı öğrenebilir. Ancak yazma konusunda bizi zarifliğe ve yüceliğe ulaştıran herhangi bir kural dizisi yoktur. Aralarından bazıları bu mükemmeliyetin bizlere sunacağı anlaşılması güç fikirlere ulaşmamızı ve bunları doğrulamamızı sağlayabilen bazı kurallar olsa da. Aralarından bazıları bu kusurlu fikirlerin bizlere sunacağı anlaşılması güç fikirlere ulaşmamızı ve bunları doğrulamamızı sağlayabilen bazı kurallar olsa da her durumda sağduyuyla ve alicenaplıkla davranmamızı sağlayabilecek bir bilginin sonucu oluşmuş herhangi bir kural dizisi yoktur. Tasvibi hak etmek için çok ciddi ve ateşli bir arzuyla makul tavır kurallarının sınırını bazen aşabilir ve tavırlarımızı oluşturan ana esastan dolayı bile yanlış hareket edebiliriz. Bu durumda insanoğlunun davranışlarımızı bütünüyle uygun bulmasını beklemek beyhude bir çabadır. Ne bizi etkileyen saçma görev anlayışını kabul edebilirler ne de bu anlayıştan dolayı meydana gelen eylemlere razı gelebilirler. Yine de böylelikle yanlış bir görev anlayışı tarafından, yani hatalı bilinç ile kusura sevk edilen birinin karakterinde ve davranışlarında hâlâ saygıya layık bir şeyler vardır. Ne kadar geri dönülmez bir şekilde yolundan sapmış olsun cömertlerin ve insancılların nezdinde hınç duyulmaktan ziyade derdine ortak olunmaya layıktır. Mükemmeliyete ulaşmak için en samimi bir şekilde gayret gösteren ve bizleri yönetebilecek en

iyi esasa bağlı kalarak hareket etmeye çalışan insanları bile böyle mutsuz yanılgılara sevk eden insan doğasının zayıflıklarına lanet ederler. Doğal duygularımızı bu şekilde yozlaşmaya uğratabilecek yegane şey düzmece dini inanışlardır ve bu esas da görev anlayışına en büyük önemlerden birini arz ederek fikirlerimizi kaydadeğer derecede yozlaştırabilecek yetkinliktedir. Diğer bütün durumlarda sağ duyumuz tavırlarımızda en temiz adaba yöneltecek kadar güçlü olmasada buna yakın bir seviyeye yöneltebilecek kadar kâfidir. Tanrı'nın iradesine biat etmek, imanın ilk şartıdır ve bunu herkes kabul eder. Ancak iş, bu iradenin bize öğütleyeceği farklı emirlere geldiğinde insanlar bu konuda oldukça farkı fikirlere sahiptir. Dolayısıyla bu konuda karşılıklı müsamaha ve tahammülün en yücelerinden birinin ortaya koyulması gerekmektedir. Toplumun muhafazası için suçlar hangi güdüden kaynaklanırsa kaynaklansın cezalandırılması gerekse de iyi bir kişi her zaman dini sorumlulukların düzmece inanışlarından kaynaklanan suçları cezalandırırken içinde bir direnişle karşılaşacaktır. Hiçbir zaman diğer suçlulara karşı beslediği öfkeyi onlar için hissetmeyecek, bundan ziyade bundan çekinecek ve hatta bu kişileri cezalandırırken bazen talihsiz metanetleri ve alicenaplıkları karşısında gizli bir hayranlık besleyecektir. Voltaire'in en iyi eserlerinden biri olan Mahomet'te, böyle güdülerden kaynaklanan suçların karşısında duygularımızın ne olması gerektiği oldukça iyi tasvir edilmiştir. Trajedide, aşırı masum ve erdemli mizaca sahip olan ve bizleri onlara karşı yakın hissettiren birbirlerine olan düşkünlükleri dışında herhangi bir zayıflığı bulunmayan farklı cinsiyetlerden iki kişi, sahte inanışların yarattığı güçlü güdülerin tahriğine gelerek insan doğasının bütün esaslarını adeta dehşete düşüren korkunç bir cinayete imza atmışlardır. İkisine de oldukça yürekten bir duygulanım hissseden ve ikisinin de dinlerine göre düşmanı olmasına karşı oldukça bü-

yük bir hürmet ve saygı besledikleri, aslında gerçekte babaları olan ancak bilmedikleri muhterem bir ihtiyar, Tanrı'nın onlardan istediği bir kurban olarak işaret edilmiş ve öldürülmesi onlara öğütlenmiştir. Tam bu suçu işlerlerken bir taraftan asla ihlal edilemeyecek dini görevler ve diğer taraftansa merhamet, şükran, büyüğe saygı ve öldürmek üzere oldukları kişinin insaniyetine ve erdemliliğine karşı besledikleri bir sevginin inanılmaz çelişkisinde kalmışlardır ve bu çelişki içinde ızdırapların en büyüğünü yaşamışlardır. Bu tasvir, tiyatro tarihinin en ilgi çekici ve belki de en ders verici eserlerinden biridir. Ancak nihayetinde görev anlayışı insan doğasının tatlı acziyetleri karşısında baskın çıkar. Kendilerine emredilen suçu işlerler, ancak anında yaptıkları hatayı fark ederler ve nasıl bir hileye geldiklerini anlayıp, korku, vicdan azabı ve hınç içinde kaybolurlar. İşte talihsiz Seid ve Palmira'nın yaşadıkları karşısında hissettiğimiz duygular neyse, din ile yanlış yola sapmış her kişi için hissedeceğimiz duygular da eğer gerçekten onları yanlış yola sürükleyenin din olduğundan ve bunu numaradan yapmadıklarından eminsek, bunlar olmalıdır. Bir kişi, hatalı bir görev anlayışını takip ederek yanlış yapabildiği gibi, bazen de doğası baskın çıkabilir ve tam bu anlayışın karşısında bir hareket yapmaya onu itebilir. Bu durumda baskın çıkması gereken güdünün baskın çıktığını gördüğümüzde canımız çok da sıkılmaz, her ne kadar kişi kendisini bu görevi yerine getiremeyecek kadar aciz görse de. Fakat tavrı, belirli bir ilkeden değil, acziyetten kaynaklandığından dolayı, kendisine mükemmel derecede bir tasvip besleyemeyiz. St. Bartholomew katliamında aslında görev icabı öldürmesi gerektiği talihsiz Protestanları kurtaracak kadar merhamet duygusu karşısında boyun eğmiş bağnaz bir Katolik, aslında bu yüceliği tamamen kendi kendini tasvip ederek gösterse de ona karşı besleyeceğimiz takdire layık görünmemektedir. Mizacındaki insaniyetten dolayı hoş-

nut olabiliriz, ancak kendisini hâlâ mükemmel bir erdemden kaynaklanan hayranlık duygusuyla bütünüyle tutarsız olan bir tür acıma duygusuyla yargılamalıyız. Aynı durum, bütün diğer tutkularda da geçerlidir. Hatalı bir görev anlayışı insanı bu tutkuları bastırmaya yönelttiğinde dahi bu tutkuların ortaya çıkması karşısında hoşnutsuz olmayız. Quaker tarikatına aşırı derecede bağlı olan bir kişi, bir yanağına tokat atıldığında diğer yanağını çevirmediğinde Mesih'imizin emirlerinden kendisine verilen zarara güzel bir karşılık verecek kadar uzaklaştığında kendisi bizim için çok da tatsız görünmez. Cesareti karşısında gülmeli ve eğlenmeli, hatta daha da iyisi ona karşı beğeni duymalıyız Ancak onu kesinlikle aynı durumda neyin yapılması gerektiğini adil bir his ile ortaya koyan bir kişiye beslediğimiz itibar ve saygı ile değerlendirmemeliyiz. Kendi kendini onaylama duygusunun eşlik etmediği hiçbir duygu tam olarak erdemli olarak nitelendirilemez.

IV. KISIM
FAYDA KAVRAMININ TASVİP DUYGUSU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ÜZERİNE

I. Bölüm: Faydalılığın Bütün Eserlere Bahşettiği Güzellik ve Bu Güzelliğin Geniş Çaplı Etkisi Üzerine

Bu fayda, güzelliğin doğasını neyin oluşturduğunu bir şekilde düşünmüş herkes tarafından gözlenen güzelliğin başlıca kaynaklarından biridir. Bir evin düzgünlüğü, düzeni sağlamasının yanı sıra izleyiciye de haz verir. İzleyici bir kusurla karşılaştığında ise bundan rahatsız olur, tıpkı farklı şekillerde pencerelere sahip olduğunu ve kapının binanın tam ortasına yerleştirilmediğini gördüğümüzde rahatsız olduğumuz gibi. Herhangi bir sistemin ya da makinenin niyetlenen hedefe ulaşması için elverişliliği, bütününe belirli bir güzellik ve yerindelik katar, sadece düşüncesi ve hayali bile hoş bir hale gelir. Bu fikir öyle alenidir ki kimse bunu gözünden kaçırmamıştır. Düşüncenin derinliğini ifadenin mükemmel zerafetiyle birleştiren ve kavranması en zor konuları en mükemmel açıklık ile ifade etmek ile kalmayıp aynı zamanda oldukça canlı bir belagat ile kaleme alan maharetli ve hoş bir filozof tarafından "faydanın haz vermesinin" nedeni yakın zamanda açıklanmıştır. Ona göre, bir nesnenin faydalılığı, layık olduğu hazzı ya da rahatlığı üstada sürekli sağlayarak onu hoşnut etmektedir. Üstad ne zaman bu nesneye baksa, ruhunda bir haz hisseder ve böylelikle bu nesne sürekli bir memnuniyetin ve zevkin kaynağı hale gelir. İzleyici ise üstadın duygularıyla empati kurar ve böylelikle elzem olarak aynı nesneyi aynı hoş bakış açısıyla görmeye başlar. Yüce mimarların tasarladığı sarayları ziyaret ettiğimizde, bu eserin sahibinin yerinde olsaydık alacağımız hazzı ve bu mekanın nasıl da sanatsal ve mahirane bir şekilde ortaya çıktığını düşünmeden edemeyiz. Aynı şekilde herhangi bir kusurun ortaya çıkması, hem eserin sahibi hem de izleyiciler için nesneyi sıkıntılı bir hale getirir. Ancak bu elverişlilik, herhangi bir sanat eserinin ortaya koyduğu bu güzel hünere niyetlenen amaca nazaran daha fazla değer verilir. Herhangi bir fayda ya da haz sağla-

mak için girişilen yol, rahatlığın ya da hazzın kendisinden daha fazla değerlendirilmelidir. Ancak bildiğim kadarıyla bütün değeri bu edinimin kendisinde yatan herhangi bir eser şu ana kadar kimse tarafından dikkate alınmamıştır. Bununla birlikte oldukça sıktır ki bu durum insan hayatının hem en önemsiz hem en önemli alanlarında binlerce anda gözlemlenebilmektedir. Bir kişi odasına geldiğinde ve sandalyeleri odanın ortasında bulduğunda hizmetçisine sinirlenir ve bu düzensizliğin devam etmesini görmektense kendisine zahmet çıkararak sandalyeleri, arkaları duvara bakacak şekilde yerlerine geri koyar. Bu yeni durumun bütün "uygunluğu" odada yer açmanın ve odayı düzenlemenin getireceği büyük "rahatlıktan" kaynaklanır. Kişi, bu rahatlığa ulaşmak için, odanın düzensizliğinden dolayı sıkıntı çekmektense, aslında sandalyelerden birine oturabilecekken -ki bunu büyük ihtimalle işi bitirdikten sonra da yapacaktır- kendisine gönüllü olarak zahmet çıkartır. Dolayısıyla kişinin aslında istediği şey rahatlıktan öte bu rahatlığı sağlayan düzenleme olayıdır gibi görünmektedir. Ancak yine de nihayetinde bu düzenlemeyi gerektiren ve bütün bu işe güzelliği ve uygunluğu katan şey aslında "rahatlığın" kendisidir. Aynı şekilde iki dakika geri olan bir saat, saatlere meraklı olan bir kişiyi adeta tiksindirir. Bu saati belki de birkaç kuruşa satar ve dakika şaşmayacak bir saati elli katına satın alır. Hoş, saatlerin tek amacı bize saatin kaç olduğunu göstermek ve herhangi bir randevuyu kaçırmamızı ya da o noktada habersizliğimizden dolayı yaşayacağımız herhangi bir sıkıntıyı engellemektir. Fakat bu makineye çok büyük bir değer besleyen bir kişi, diğer kişiler tarafından her zaman dikkatli ve dakik olarak ya da saatin kaç olduğu hakkında aşırı derecede takıntılı biri olarak değerlendirilmez. Aslında onu bu kadar ilgilendiren şey, saatin kaç olduğu bilgisine erişmekten ziyade bu bilgiye erişebilmek için makinenin gösterdiği mükemmelliktir. Kaç insan nere-

deyse hiçbir faydaya sahip olmayan ıvır zıvırlara para harcayarak kendini harap etmektedir? Ivır zıvıra para saçan bu kişileri hoşnut eden şey, faydaları değil, bu faydayı sağlayabilecek yetiye sahip olmalarıdır. Bütün cepleri ufak "aletlerle" doludur. Hatta bu aletlerden daha fazla taşıyabilmek için başkalarının bilmediği gizli cepler diktirirler. Ağırlıkta ve bazen de pahada bir mücevher kutusundan aşağı kalmayan, bazıları ufak tefek işlere yarayan ancak her zaman kolaylıkla gözden çıkarılabilecek, taşımak için yorulmaya bile değmeyecek faydası olmayan onlarca ıvır zıvır ile dolaşırlar. Bu esas, sadece manasız nesnelerle kısıtlı kalmayıp tavırlarımızı da etkiler. Hatta sıklıkla hem toplumsal hem de özel hayatta en ciddi ve en önemli amaçların altında yatan gizli bir güdüdür. Hırsıyla öfkesi adeta zirve yapmış fakir birinin oğlu, etrafına bakmaya başladığında zenginlerin durumları karşısında adeta hayran kalır. Babasının derme çatma evini barınmak için çok küçük bulmaya başlar ve kendi rahatı için bir sarayda kalması gerektiğini düşünür. Yürümeye ya da at sırtında yorulmaya mecbur olması karşısında oldukça hoşnutsuzdur. Mevki olarak kendinden üstte olan kişilerin at arabalarıyla taşındığını görür ve bunlardan birinin içinde daha az rahatsızlık yaşayarak seyahat edebileceğini düşünür. Doğal olarak kendisini üşengeç biri gibi hisseder, çok iş yapmak istemez ve böylelikle kendisini büyük bir zahmetten kurtarabilecek bir hizmetkarlar ordusuna ihtiyacı olduğuna karar verir. Bunlara ulaştığını düşündüğünde memnun bir şekilde oturacağını, durumunun mutluluğu ve huzurunu düşünerek kafasının rahatına bakacağını hayal eder. Bu uzak saadet fikri onu adeta büyüler. Düşüncelerinde daha yüksek mevkidekilerin hayatını yaşama hayali yatmaktadır artık, bu yaşama ulaşabilmek için kendisini sonsuza dek zenginlik ve güç arayışına adar. Bu zenginliklerin getireceği rahatlıklara ulaşabilmek için bu rahatlıkların eksikliğinden kaynaklanabilecek yorgunluktan

ve huzursuzluktan çok daha büyüğünün altına ilk yıldan, hatta ilk aydan girer. Kendini mesleki bir alanda farklı kılabilmek ve rakiplerinden daha iyi yetenekler elde edebilmek için gece gündüz çok büyük bir özenle çalışmaya başlar. Bu yetenekleri topluma gösterebilmek için elinden geleni ardına koymaz ve aynı itinayla her türlü iş fırsatını değerlendirir. Amacı için kendini bütün insanlığa açar; nefret ettiklerine bile hizmet eder, iğrendiklerine bile yağ çeker. Bütün hayatı boyunca bütün huzurunu feda ederek, belki de hiçbir zaman elde edemeyeceği, bir gün yaşlılığında ulaşsa da feda ettiği mütevazı huzura ve memnuniyete tercih etmeyeceği suni ve zarif bir rahatlık için çalışır. Ardından hayatının son anlarında vücudu zahmetlerden ve hastalıklardan bitap düşmüş, aklı ise binlerce acıdan ve düşmanlarının adaletsizliğinden ya da arkadaşlarının ihanetinden ve vefasızlığından kaynaklandığını düşündüğü hayal kırıklıklarından dolayı yaralanmış ve karışmış bir şekilde nihayetinde zenginliğin ve gücünün önemsiz bir fayda getirdiğini, ancak ıvır zıvırlara karşı büyük hayranlık besleyen kişilerin nesneleri kadar kolaylık ve huzur getirdiğini, tıpkı bu nesneler gibi bütün avantajlarının karşısında aslında onca yük taşımaya değer olmadığını anlar. Aslında zenginlik ile bu nesneler arasındaki tek fark, birinin getirdiği rahatlıkların daha görünür olmasıdır. Saraylar, bahçeler, teçhizatlar, büyük insanların hizmetkar orduları, herkese aleni bir rahatlık fikri sunan nesnelerdir. Faydalarının nerede yattığını görmemiz için sahiplerinin bizlere açıklamalarına gerek yoktur. Kendi başımıza bu faydayı hemence görebilir ve onda tetikleyebilecek yetkinlikteki "haz" duygusunu empati aracılığıyla hissetmeye ve tasvip etmeye başlarız. Ancak kürdan, kulak çöpü, tırnak makası ya da benzer türden bir eşyanın ilginçliği çok bariz değildir. Sundukları rahatlık diğerleri kadar büyük olabilir, ancak çok göze çarpmadığından kolaylıkla bu eşyalara sahip insa-

nın memnuniyetini hissedemeyiz. Dolayısıyla zenginliğin ve gücün ihtişamının karşısında caka satmaya çok da uygun nesneler değillerdir. Aslında bu ihtişam da zenginliğin ve gücün tek avantajını oluşturmaktadır. İnsanın hissetmesi çok doğal olan farklı olmaya duyulan sevgiyi çok daha etkili bir şekilde tatmine ulaştırmaktalardır. Issız bir adada yaşayacak olan bir kişinin sarayda yaşaması ya da bir kutuda birçok ufak alete sahip olması, bu durumun kendisinin mutluluğuna ve sefasına katkıda bulunup bulunmayacağından şüphe edebilirdi. Ancak bu kişi toplum içinde yaşayacak olsa, şüphesiz ana özneden ziyade her zaman izleyicinin duygularına daha çok önem verdiğimizden dolayı tam bir mukayeseye giremesek de durumunun kendisinden çok diğer insanlara nasıl görüneceğine önem verirdi. Bununla birlikte izleyicinin neden zenginleri ve güçlüleri böyle bir hayranlıkla değerlendirdiğini incelediğimizde, bunun aslında sefasını sürdükleri rahatlıklardan ya da hazlardan dolayı değil, rahatlıklarına ya da hazlarına katkıda bulunabilecek sınırsız suni ve zarif nesnelere sahip olduklarından dolayı kaynaklandığını görmekteyiz. Zengin kişinin gerçekten diğerlerinden daha mutlu olduğu düşünülmez, ancak mutlu olabilmek için daha fazla araca sahip olduğunu düşünülür. Kişinin beslediği hayranlığın ana kaynağı, niyetlenen amaca hizmet eden bu araçların mahirane ve sanatsal bir şekilde ortaya koyulmasıdır. Ancak hastalıkların mecalsizliğinde ve yaşlılığın yorgunluğunda gücün getirdiği bu havalı ancak nafile ayırımların hazları yok olur. Bu durumda olan bir kişi, eskiden kendisinin içine girdiği meşakkatli arayışları artık kimseye tavsiye edemez. Yüreğinde bir yerlerde hırsına lanetler okur ve boşu boşuna gençliğinde rahatlığa ve miskinliğe olan düşkünlüğü yüzünden bütün zevkleri sonsuza kadar kaçırdığını, elde ettiğinde ise kendisine gerçek bir tatmin sağlamayacak bir şey için kendini aptalca harcadığını düşünerek pişmanlık çeker.

Bir terslik ya da hastalıkla durumunu gözlemleyebilecek ve mutluluğu için gerçekten neyin eksik olduğunu düşündüğünde zenginlik, her kişiye böyle sefilce görünecektir. Bunun ardından güç ve zenginlik olması gerektiği gibi, yani vücuda birkaç ufak fayda sağlayacak, çok büyük bir dikkatle bir düzende tutulması gereken parçalardan oluşan, en büyük ilgimize rağmen her an parçalara ayrılabilecek ve parçalandığında sahibinin de yüreğini dağlayacak bir emek gerektiren makineler olarak görünür. Zenginlik ve güç, bütün bir yaşam boyunca emek verilmesi gereken içinde oturan insanın her an üzerine yıkılabilecek, içinde yaşayanı ufak sıkıntılardan koruyabilse de daha şiddetli fırtınalardan koruyamayacak muazzam binalara benzemektedir. İnsan, bu zenginlikte yaz yağmurundan korunabilir ancak iş kış fırtınasına geldiğinde her zamanki gibi ya da belki de daha önceden hissettiğinden daha fazla kaygıya, korkuya, kedere, hastalıklara, tehlikelere ve ölüme sürüklenir. Her insanda olduğu gibi insan arzusunun bu yüce amaçları hastalıkta ya da neşesizlikte bir anda değerini kaybetse de sıhhatte ve daha iyi bir ruh halindeyken bu zenginlikleri neredeyse her zaman hoş bir şekilde değerlendiririz. Acıda ve kederde kendi içimizde sıkışmış ve sınırlı kalmış tasavvurumuz, rahat ve mutlu olduğumuz zamanda kendisini etrafımızdaki her şeyi kapsayacak derecede serbest bırakır. İşte o zaman güçlülerin saraylarında ve zenginliğinde yatan konforun güzeliği karşısında büyüleniriz ve her şeyin nasıl da onların rahatlığını sağlamak, eksikliklerini gidermek, dileklerini gerçekleştirmek ve en önemsiz isteklerinin yerine getirilmesi için var olduğunu görerek hayran kalırız. Aslında bütün bu şeylerin sağlayabileceği gerçek tatmini tek başına ve onları öne çıkarmak için sunuldukları ortamın güzelliğinden ayrı bir şekilde düşündüğümüzde, gözümüze neredeyse her zaman aşırı derecede hor ve gereksiz görünecektir. Ancak zenginliği bu soyut ve felsefi bakış açısıyla nadiren incele-

riz. Düzen, sistemin kurallı ve uyumlu hareketi, makineyi ya da zenginliği oluşturan araçlar genelde kafamızda bir karışıklık yaratır. Zenginliğin ve gücün hazları bu kompleks bakış açısıyla incelendiğinde bunlara ulaşmak için sarfedilen zahmet ve hissedilen kaygıların aslında bunlar için beslediğimiz duygular kadar güzel ve asil çabalar olduğu aklımızda canlanır. Doğanın bu dayatması, aslında oldukça iyidir. İnsanoğlunun sürekli ilerlemesini sağlayan ve bu isteği artıran şey, aslında bu kandırmacanın kendisidir. Toprağı işlemeyi, evler yapmayı, şehirler ve ülkeler kurmayı, doğadaki bütün vahşi ormanları hoş ve verimli arazilere dönüştürerek, engin ve ıssız okyanusları yeni bir geçim kaynağı ve dünyadaki diğer insanlara yüce bir ulaşım yolu haline getirerek bütün gezegenin gidişatını değiştiren, insan hayatını asilleştiren ve güzelleştiren bilimler ve sanatlar ortaya koymayı ve bunları geliştirmeyi sağlayan şey, bu yanılgıdan ibarettir. İnsanoğlunun bu çabalarıyla dünya doğal veriminin iki katına kavuşmuş ve daha fazla insana ev sahipliği yapmıştır. Küstah ve ruhsuz toprak sahibinin geniş arazilerini hayranlıkla seyrederek diğerlerinin ihtiyaçlarını düşünmeden bütün hasatı kendinin yediğini hayal etmesinin herhangi bir anlamı yoktur. Biraz kaba kaçsa da bu kişiye söylenebilecek en güzel şey “gözün doysun” deyimidir. Midesinin kapasitesiyle arzularının büyüklüğü arasında muazzam bir fark vardır. Halbuki midesinin alabileceği en fazla şey, fakirlik içindeki bir köylünün yiyebileceği kadardır. Geri kalanı ise bu nimetleri kendisine sunan kişilerin kullanımına sunmak zorundadır. Topraktan gelen hasat, her zaman yaşatabileceği sayıda insanı yaşatır. Sadece zenginler aralarından en nadidelerini ve hoş olanlarını seçerler. Fakirlerden biraz fazla bir miktarda tüketirler ve doğal bencilliklerine ve açgözlülüklerine rağmen, sadece kendi rahatlıklarını düşünseler de çalıştırdıkları binlerce insanın tek amacı bu rahatlığın üretilmesine katkıda

bulunduğundan kendi beyhude ve doyumsuz arzularının yerine getirilmesinin bir borcu olarak fakirlerle elde ettiklerini bölüşürler. Sanki dünya, içinde yaşayan herkese eşit bir şekilde bölünmüş gibi adeta görünmez bir elle paylaşım yapmaya itilirler ve böylelikle istemeden ve bilmeden de olsa toplumun çıkarına hizmet ederler ve insanların üremesi için gerekli araçları sunarlar. Tanrı, dünyayı birkaç efendi arasında paylaştırdığında diğerlerini ne unutmuş ne de çaresiz bırakmıştır. Diğerleri de bu efendilerin ürettiklerinden payını almaktadır. İnsan hayatındaki gerçek mutluluğu teşkil eden şeye baktığımızda kendilerinden çok daha üstte görünen bu efendilerden kesinlikle aşağıda değillerdir. Rahatlık ve huzur açısından incelediğimizde dünyadaki bütün mevkiler aşağı yukarı aynı seviyededir. Yol kenarında güneşlenen bir dilenci, kralların uğruna savaştığı emniyete sahiptir. Aynı esas, aynı sistem sevgisi, düzenin, sanatın ve buluşların güzelliğine olan aynı bakış açısı, sıklıkla toplumsal refahı artırmaya niyetlenen kurumların tesis edilmesini sağlar. Bir vatansever toplum güvenliğindeki herhangi bir alanda bir gelişmek için efor sarfettiğinde tavırlarının kaynaklandığı şey her zaman bundan yararlananların mutluluğuyla kurulan empati değildir. Kamu yararını düşünen bir kişinin yolların onarılmasını istemesinin sebebi genellikle nakliyeciler ve arabacılar için beslediği empati değildir. Yasama yetkisi olan biri keten ya da pamuk alanlarında ilerlemek için primler ve diğer teşvikler tesis ettiğinde bunu neredeyse hiçbir zaman ucuz ya da kaliteli giysiler giyen insanlar için beslediği empatiden dolayı yapmaz, hatta imalatçılar ya da tüccarlar için hiç yapmaz. Güvenliğin mükemmelleşmesi, ticaretin ve imalatın genişlemesi asil ve muhteşem hedeflerdir. Sadece düşüncesi bile bizi mutlu etmekle beraber, neyin bu alanları geliştirebileceği bizi alakadar eder. Bu alanlar büyük hükümet sisteminin parçalarını oluşturur ve politik "makine-

nin" çarkları bu alanların kullanılmasıyla daha uyumlu ve kolay bir şekilde hareket eder. Böylesine güzel ve büyük bir sistemi mükemmeliyet içinde seyretmekten memnun olur, bu sistemin hareketini bozabilecek ya da bu harekete ket vurabilecek en küçük engeli yok edene kadar huzursuzluk hissederiz. Ancak bütün hükümet kurumları, ülkede yaşayanların mutluluğunu ne kadar artırdığına göre değer kazanır. Bu kurumların tek işlevi ve amacı budur. Bununla birlikte belirli bir sistem arzusundan, belirli bir sanat ve keşif sevgisinden dolayı bazen araçları amaçlardan daha değerli buluyor ve vatandaşlarımızın mutluluğunu artırmak için kişilerin neyden muzdarip olduklarını ya da neyden hoşlandıklarını belirten doğrudan hisler ya da duyguları dikkate almaktansa, güzel ve düzenli bir sistemi mükemmelleştirmeye ve geliştirmekteye çalışmaktayız. İnsanlığın hislerini diğer alanlarda çok da umursamayan ancak halkın yararına her şeyi yapan insanlar elbette olmuştur. Bunun aksine aşırı insancıl olan fakat halkın yararına hiçbir şey yapmayan insanları da görmüşüzdür. Her insan çevresine dönüp baktığında her iki tür insandan da görebilir. Moskova Knezliği'nin adı sanı meşhur yöneticisinin gaddarlığından şüphe duyan ancak halka yararlılığını reddedebilen bir kişi bile var mıdır? Sosyal ve iyi huylu olan I.James ise bu niteliklerinin aksine ülkesinin şerefi ya da çıkarlarını korumak için hiçbir arzusu yoktu. Neredeyse hiçbir hırs beslemeyen bir kişinin çalışması için uğraşır mıydınız? Zenginlerin ve güçlülerin mutluluğunu ona tasvir etmek, bu kişilerin güneşten ve yağmurdan korunabildiğini anlatmak, nadiren aç olduklarını, nadiren üşüdüklerini, herhangi bir sıkıntıya ya da eksikliğe nadiren maruz kaldıklarını bahsetmek pek bir işe yaramazdı. Bu kişiye en güzel öğütler verilse bile üzerinde etkisi olmazdı. Ancak bu kişiyi çalışmaya sevk etmek isterseniz, aslında yapmanız gereken şey, saraylarındaki farklı odaların rahatlığını ve düzenini anlatmak, içeri-

deki alet edevatın ne kadar bol olduğunu açıklamak ve hizmetkarlarının sayılarını, sıralarını ve sunacakları hizmetleri göstermektir. Eğer bu kişi üzerinde herhangi bir şey etki yaratabilecekse, işte o da budur. Yine de bütün bu şeylerin amacı onu güneşten ve yağmurdan korumak, açlıktan ve soğuktan kurtarmak, eksikliklerin ve bitkinliğin giderilmesini sağlamaktır. Aynı şekilde ülkesinin çıkarlarını bir nebze olsun düşünmeyen bir kişinin yüreğine halk yararı erdemini serpecek olsaydınız, iyi yönetilen bir devletteki vatandaşların edineceği avantajları, daha iyi konaklayacaklarını, daha iyi giyineceklerini ve yemek yiyeceklerini ona belirtmenin çoğu zaman hiçbir etkisi olmazdı. Bu fikirler genelde insanlar üzerinde çok büyük bir etki yaratmayacaktır. Ancak bu kişiye büyük toplumsal güvenlik sisteminin avantajlarını anlatırsanız; sistemin parçalarının arasındaki bağlantıları ve bağımlılığı, karşılıklı bağlılıklarını, halkın mutluluğu için sunacakları hizmetleri ona açıklarsanız, bu sistemin ülkede nasıl uygulanabileceğini, bu sisteme engel teşkil eden şeylerin neler olduğunu, bu engellerin nasıl kaldırılacağını, hükümet "makinesinin" çarklarının birbirlerini parçalamadan ya da yavaşlatmadan daha büyük bir uyum ve rahatlık içinde hareket edebileceğini ona gösterirseniz onu ikna etmeniz daha muhtemel olacaktır. Bu şekilde bir tartışmaya tanık olup içinde biraz olsun halk sevgisi hissetmeyen bir kişiye nadiren rastlanır. En azından bir anlığına da olsa bu engelleri kaldırmak ve bu kadar düzenli ve güzel bir "makineyi" harekete geçirebilmek ister. Sivil yönetim sistemleri, bu sistemlerin avantajları ve dezavantajları, ülkemizin anayasası, durumu, diğer devletlerle olan çıkarları, ticareti, savunması, içinde bulunduğu sıkıntılar, ülkemize tehdit teşkil edebilecek tehlikeler, bu tehlikelerin nasıl kaldırılacağı ve nasıl bir savunmaya geçileceği üzerine siyasal çalışmalar yapmak kadar kamu yararına hizmet edecek bir şey yoktur. Politik söylevler eğer adil,

mantıklı ve uygulanabilir iseler, bütün yorumlar arasından en faydalı olanlardır. En zayıf ve en kötü söylevlerin bile bir faydası vardır. En azından insanın toplumsal duygularını canlandırmaya ve insanları toplumun mutluluğunu artırmak için araçlar bulmaya sevk etmeye yararlar.

II. Bölüm: Faydalılığın İnsanların Karakterleri ve Eylemlerine Bahşettiği Güzellik ve Bu Güzellik Algısının Tasvibin Özgün İlkelerinden Biri Olarak Ne kadar Görülebileceği Üzerine

Sanattaki keşifler ve sivil idarenin kurumları gibi insanların kişilikleri de hem bireyin hem de toplumun mutluluğunu artırmaya ya da azaltmaya sebep olabilir. İhtiyatlı, adil, etkin, dayanıklı ve sade kişilikler, hem kendisine hem de kendisinin bağlantısı olduğu herkese refah ve memnuniyet getirir. Fevri, küstah, yumuşak ve lüks düşünü kişilikler ise bireyin kendisine yıkım, kendisi alakası olanlara ise talihsizlik getirir. İlk gruptan kişilikler, en yüce amaçlar için üretilmiş en mükemmel makinenin sahip olabileceği güzellikte bir düşünce tarzını taşırken ikinci grup ise en garip ve kullanışsız aletlerin kusurluluğu gibi bir düşünme tarzına sahiptir. Bilginin ve erdemin halk içinde hüküm sürmesi kadar insanoğlunun mutluluğunu artırabilecek yetkinlikte tek bir hükümet kurumu var mıdır? Dünyadaki her hükümet bu erdemin ve bilginin eksikliğinden dolayı sunulmaya çalışılan kusurlu bir çareden ibarettir. Dolayısıyla fayda bakımından incelendiğinde sivil idarenin sahip olabileceği güzellik, aslında bu bilgi ve erdemden kaynaklanmalıdır. Bunun aksine, insanın kusurları kadar yıkıcı ve tahrip edici olabilecek bir sivil politika var mıdır? Kötü bir hükümetin vahim sonuçları, ancak insan günahkarlığının vesile olduğu kötülüklere karşı diğerlerini yeterli bir şekilde koruyamadığında ortaya çıkar. İşlevlilikten ya da işlevsizlikten kaynaklandığı görünen bu kişiliksel güzellik ve çirkinlik, insanoğlunun tavırlarını soyut ve felsefi bir bakış açısıyla inceleyen kişileri daha da özel bir şekilde etkileyebilir. Bir filozof, insaniyetin neden onaylandığını, zalimlikten ise neden nefret edildiğini incelemeye başladığında oldukça net ve farklı bir şekilde belirli bir eylemin zalimce mi yoksa insanca mı bir davranış olduğunu

incelemektense, bu niteliklerin isimlerinin ona çağrıştırdığı şüpheli ve belirsiz anlam ile yetinmeyi tercih eder. Ancak eylemlerin uygunluğu ya da uygunsuzluğu, liyakatı ya da kusurluluğunun aşırı derecede bariz ve şüphesiz bir şekilde görünebildiği tek zaman bu belirli anlardır. Etmenin duygulanımları ve kendi duygularımız arasındaki uyumu ya da ihtilafı ancak bizlere bir örnek verildiğinde net bir şekilde fark edebilir, bu kişiye sosyal bir şükran duygusunu ya da empatik bir hıncı ancak böyle besleyebiliriz. Erdemi ve kusuru soyut ve genel bir bağlamda ele aldığımızda, duyguların tetiklenmesine vesile olan nitelikler büyük bir oranda kaybolmaya başlar ve böylelikle duygular da daha şüpheli ve belirsiz bir hale gelir. Bunun tersi halinde birinin iyi diğerininse kötü sonuçları sanki kendilerini diğer niteliklerden ayırmak için çalışıyormuş gibi ortaya çıkmaya başlarlar. Faydanın neden insana haz verdiğini ilk olarak açıklayan aynı dahi ve hoş yazar, bu bakış açısına o kadar saplanmıştır ki erdem karşısındaki tasvip duygumuzun sadece bu faydanın ortaya çıkmasından kaynaklanan bir güzellik algısından ibaret olduğunu düşünecek kadar ileri gitmiştir. Niteliklerin aslında erdemli olduklarından dolayı değil, kişinin kendisine ya da diğer kişilere olan faydası ya da güzelliğinden dolayı kabul gördüğünü iddia etmiş, hatta kusurlu diye değerlendirilen niteliklerin de aslında bundan dolayı değil, herhangi bir fayda sağlamadığından dolayı kınandığını belirtmiştir. Sahiden de Doğa tasvip ve tenkit duygumuzu hem bireyin hem de toplumun rahatlığı için öyle güzel bir şekilde ayarlamıştır ki en katı incelemeler ve tartışmalardan sonra bir gün bunun bütün evren için geçerli bir kaide olduğu bulunacaktır. Ancak tasvibimizin ya da tenkidimizin ana kaynağının faydalılık ya da zararlılık olmadığını yeniden belirtiyorum. Bu duygular faydadan ya da zarardan kaynaklanan güzellik ya da çirkinlik algısıyla kesinlikle güçlenmekte ve canlanmaktadır. Ancak hâlâ

bu duyguların köken ve esas olarak bu algıdan farklı olduğunu iddia etmekteyim. İlk olarak, bir erdeme yönelik tasvibin, rahat ve düzgün kurulmuş bir binayı takdir ettiğimiz türden bir duygu olmasının ya da bir şifonyere karşı hissettiğimiz duygular ile bir kişiye karşı hissettiğimiz duyguların aynı olmasının imkanı yoktur. İkinci olarak doğru bir şekilde incelendiğinde herhangi bir eğilimin işlevselliğinin nadiren tasvibimizle alakalı olduğu ve tasvip duygumuzun fayda algısından her zaman çok daha farklı bir adap duygusu içerdiği sonucuna ulaşılabilir. Bu sonucu, erdemli olarak kabul gören bütün niteliklerin bu sisteme göre aslında bize faydalı olup olmadıklarıyla alakalı olarak değer kazandıkları, bunun yanı sıra bu niteliklerin diğerlerine olan faydasından dolayı saygı gördükleri görüşünde dahi bulabilmekteyiz. Bizler için en faydalı olan nitelikler, ilk olarak eylemlerimizin uzun vadedeki sonuçlarını ayırt etmemizi sağlayan ve bu sonuçlardan nasıl bir çıkar sağlayacağımızı ya da zarar göreceğimizi öngörmemizi sağlayan üstün mantık ve anlayış yeteneğidir. İkincisi ise ileride daha büyük bir haz edinmek ya da daha büyük bir acıdan kaçınmak için mevcut hazzımızdan feragat etmemizi ya da mevcut acılarımıza tahammül etmemizi sağlayan irade gücüdür. Bu iki nitelik birleştiğinde tüm erdemlerin arasından birey için en faydalı olan sağduyu erdemi oluşur. Daha önce incelediğimiz gibi ilk nitelikleri ele aldığımızda, üstün mantık ve anlayış yeteneğinin safi faydalı ya da avantajlı olarak değil, aksine adil, doğru ve yerinde olarak değerlendirildiğini görebiliriz. İnsan mantığının en yüce ve en hayranlık uyandıran örneklerini daha derin bilimlerde, özellikle de yüksek matematikte görebilmekteyiz. Ancak bu bilimlerin bireye ya da topluma olan faydası çok da aleni değildir, bu yüzden genelde kanıtlamak için anlaşılması güç tartışmalara başvurulması gerekir. Bu sebeple, halkın hayranlığını uyandıran şey bu bilimlerin faydalılığı değildir. Hatta

bu görkemli keşiflerden hiçbir şey anlamayan insanlar bu bilimleri yararsız olarak tanımlamaya çalışana kadar bu niteliği tartışılmamıştır bile. Aynı şekilde ileride daha büyüklerine ulaşabilmek için mevcut zevklerimizden feragat etmemizi sağlayan irade gücümüz, faydacı bir bakış açısından ziyade adap bakımından onaylanmaktadır. Bu şekilde davrandığımızda, tavırlarımızı oluşturan duygularımız, izleyicinin duygularıyla tam olarak uyuşacaktır. İzleyici, mevcut zevklerimizi tatmin etmeye yönelik istemlerimizi hissedemez. Ona göre bir hafta sonra ya da bir yıl sonra elde edeceğimiz haz ile şu an hissettiğimiz haz arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla şu an için geleceği feda ettiğimizde, tavırlarımız ona aşırı şekilde absürt ve abartılı gelir, böylelikle tavırlarımızı oluşturan esasları paylaşamaz. Bunun aksine müstakbel hazlarımızı güvence altına almak için mevcut hazzımızdan feragat ettiğimizde, yakın hedefler hislerimizi ne kadar etkiliyorsa uzaktakilerin de aynı şekilde etkilediğini gösterir şekilde davrandığımızda, duygulanımlarımızın onunkilerle tam olarak karşılık bulduğunu gösterir şekilde davrandığımızda davranış biçimimizi kesinlikle onaylayacaktır. Üstelik önceki deneyimlerinden öğrendiği üzere bu irade gücüne çok az kişinin sahip olduğunu bildiğinden, tavırlarımıza kaydadeğer derecede bir hayret ve hayranlık duygusu içinde bakacaktır. İşte sadece zenginlik amacı ile ortaya konulan tutumluluğun, çalışkanlığın ve özenin karşısında büyük bir saygı beslemesinin sebebi de budur. Bu şekilde davranan ve ilerideki bir avantajı elde etmek için mevcut zevklerden feragat etmekle kalmayıp aynı zamanda vücuduna ve aklına büyük bir yük çektiren bir kişinin kararlı metanetinin tasvibimizi hak etmesi elzemdir. Tavırlarını düzenleyen çıkarlara ve mutluluğa verilen bu önem, hakkında doğal olarak oluşturduğumuz fikir ile tamı tamına uyuşmaktadır. Duyguları ve bizim duygularımız arasında en mükemmel uyumlardan biri yatmak-

ta, aynı zamanda insan doğasının genel zayıflığı konusundaki deneyimimizden dolayı mantıklı olarak hiçbir zaman bekleyemeyeceğimiz bir uyum gerçekleşmektedir. Bu yüzden tavırlarını onaylamakla kalmayıp, bir açıdan hayranlık besler ve hareketlerinin kaydadeğer derecede bir takdire layık olduğunu düşünürüz. Etmeni, mizacı konusunda tek başına dahi destekleyebilecek şey layık olduğu tasvip ve saygının farkında olmasıdır. Bugün alabileceğimiz haz göze alındığında on yıl sonra alacağımız bir haz bizi o kadar az ilgilendirir ki ikincisinin yarattığı tutku, doğal olarak ilkinin yaratabileceği şiddetli duygunun karşısında adeta değersiz kalabileceğinden, kişi adap hissini kullanarak, doğru şekilde davranıp herkesin saygısını ve tasvibini hak edeceğinin ya da diğer şekilde davranarak herkesin nefretini ve ikrahını hak ettiğinin farkındalığıyla desteklenmediği sürece ikisi arasında hiçbir denge kuramaz. İnsaniyet, adalet, cömertlik ve halka yararlılık diğerleri için en yararlı olan niteliklerdir. İnsaniyetin ve adaletin adabını neyin teşkil ettiğini, bu nitelikler karşısındaki saygı ve tasvibimizin, etmen ve izleyicilerin duygulanımları arasındaki uyumla ne kadar alakalı olduğunun sunulduğu bir tartışmada açıklamıştık. Cömertliğin ve halka yararlılığın adabı ise adaletinkiyle aynı esasa sahiptir. Cömertlik, insaniyetten farklıdır. Başta birbirine çok yakın görünebilecek bu iki nitelik, her zaman aynı kişide bulunmayabilir. İnsaniyet, bir kadının erdemiyken bir erkeğin cömertliğidir. Bizden çok daha hassas olan kadınlar, genelde çok fazla cömertlik erdemine sahip değillerdir. Kadınların nadiren kaydadeğer miraslar bırakmaları, medeni kanunda da nadiren gözlenmiş bir şeydir. İnsaniyet, izleyicinin ana öznelerin duygularıyla kurduğu sıradışı duygudaşlık bağında yatmaktadır. Bu duygudaşlık bağıyla acıları karşısında acı çeker, mağduriyetleri karşısında hınçlanır, güzel talihleri karşısında ise mutlu olurlar. En insancıl eylemlerin bile ortaya koyulması için

feragat, irade gücü ve adap hissinin ileri boyutlarına ihtiyaç yoktur. Bu eylemlerin tek kaynağı, bu büyük empatinin yapılması gerekeni bize dayatmasıdır. Ancak durum cömertlik konusuna geldiğinde farklıdır. Kendimiz yerine başkasını bir şekilde düşünmediğimiz, bir arkadaşımızın ya da üstümüzün eşdeğer çıkarları için büyük ve önemli çıkarlarımızdan feragat etmediğimiz sürece cömert olamayız. Uzun zamandır ihtiraslarının gayesi olan bir mevkiden sırf başka birinin buna daha layık olduğunu düşündüğü için vazgeçen bir kişinin, dostunun hayatının daha önemli olduğunu düşündüğü için kendi hayatını onun uğruna feda eden bir kişinin davranışları, insaniyetten ya da başkalarını ilgilendiren şeylerin kendilerininkinden daha üstün olduğunu hissetmelerinden dolayı kaynaklanmaz. Bu iki kişi de bu karşıt çıkarları elbette düşünürler, ancak kendilerinin bakış açısından değil, başkalarının bakış açısından düşünürler. Bütün izleyiciler, diğer kişinin başarısı ya da hayatını kendilerininkinden haklı olarak daha önemli görebilirler, ancak feragat etmeleri gerekenin kendileri olduğunu düşünmezler. Dolayısıyla insanlar kendi çıkarlarını başkalarının uğruna feda ettiğinde izleyicinin duygularıyla birleşirler ve herhangi bir üçüncü kişiye karşı doğal olarak hissedilmesi gereken duygulara bağlı kalarak ortaya alicenap bir çaba koyarlar. Kendi hayatını üstünün hayatı için feda eden bir asker, olur da üstü ölürse ve bu kendi yanlışından dolayı kaynaklanmadıysa bu ölümden çok fazla etkilenmez ve çok güçlü bir keder hissetmek yerine oldukça ufak bir sıkıntı yaşar. Ancak bunu takdiri hak etmek ve tarafsız izleyicinin tavırlarının esasını kabul etmesi için ortaya koyar ise; üstünün hayatının yanında kendi hayatının hiçbir önemi olmadığını hisseder ve bunun için kendini feda ettiğinde her tarafsız izleyicinin doğal düşüncelerine oldukça uyan ve hoş gelen bir davranışa imza atar. Aynı durum halka yararlılığın daha büyük örneklerinde de görülebilir.

Genç bir subay, hükümdarının topraklarına önemsiz bir katkıda bulunmak için hayatını ortaya koyduğunda bunu, bu toprak parçasının hayatının devamından daha istenilen bir şey olduğunu gördüğünden dolayı yapmaz. Ona göre hizmet ettiği devlet için bütün bir krallığın fethinin bile hayatının yanında hiçbir önemi yoktur. Ancak bu iki hedefi birbiriyle karşılaştırdığında bunu doğal bakış açısıyla değil, uğruna savaştığı ulusun bakış açısına göre yapar. Onlara göre bu savaşın kazanılması dünyadaki en önemli şeydir, bir bireyin hayatı ise nadiren bir öneme sahiptir. Subay kendisini onların durumuna koyduğunda aniden böyle önemli bir gayeye katkıda bulunmak için bütün kanını dökebileceğini hisseder. İşte doğal eğilimlerin en güçlüsüne karşı görev ve adap anlayışıyla ortaya koyduğu bu direniş, tavırlarının kahramanlığını teşkil eder. Özel hayatında bir kuruş kaybettiğinde devleti tarafından Minorka'nın kaybedilmesinden çok daha büyük bir sıkıntıya girecek, yine de elinde gücü olsa kendi yanlışıyla bu kalenin düşmanın ellerine geçmesindense binlerce kez hayatını feda edecek birçok dürüst İngiliz vardır. I. Brütüs, Roma'nın özgürlüğüne ket vurmak için planlar yapan oğullarını ölüm cezasına çarptırdığında sadece vicdanına danışmışsa bütün aciz duygulanımlardan daha güçlü görülebilecek bir şeyi feda etmiştir. Brütüs'ün, oğullarının ölümü karşısında bütün Roma'nın -bu büyük ibreti ortaya koymasaydı- çekebileceği acıdan daha büyüğünü hissetmesi gerekliydi. Ancak bunun yerine oğullarını kendi gözleriyle değil, Roma vatandaşlarının gözleriyle değerlendirdi. Vatandaşlarının duygularını içinde o kadar güçlü hissetti ki oğullarıyla arasındaki bağı umrunda bile olmadı. Roma vatandaşlarına göre, Roma'nın en küçük çıkarı karşısında Brütüs'ün oğulları bile hor görüye layıktı. Bu örneklerde ve bu türden diğer bütün örneklerde, hayranlığımız beklenilmeyen şeyler ve bu davranışların büyük, asil ve yüce adabından kaynaklandığı

gibi fayda kavramından çok da kaynaklanmaz. Fakat faydayı görmeye çalıştığımızda, davranışların üzerine şüphesiz ki yeni bir güzellik yükler ve bu güzellik davranışlarımızı tasvibimize daha da layık hale getirir. Bununla birlikte bu güzellik genellikle düşünceli ve kurgucu kişiler tarafından hissedilir. İnsanlığın büyük bir kısmı, doğal duyguları ile bu nitelik tarafından bu davranışlara sevk edilmez. Görülmelidir ki tasvip duygumuz bu "faydanın güzelliği" bakış açısından kaynaklandığı sürece, diğerlerinin duygularıyla herhangi türden bir alaka kurulamaz. Eğer bu mümkün olsaydı, toplumla iletişim kurmadan büyüyen bir kişi bile insanların mutlu olma ya da sıkıntılı olmaya eğilimlerini göze alararak davranışlarını hoş ya da nahoş olarak değerlendirebilirdi. Bu tarz bir güzelliği sağduyuda, itidalde, iyi tavırlarda görebilecekken aksi davranışlarda ise bir çirkinlik bulabilirdi. Kendi mizacını ve kişiliğini güzel bir buluş karşısında hissettiğimiz bir tatmin duygusuyla inceleyebilir ya da diğer davranışlarını oldukça garip ve önemsiz araçları değerlendirdiğimiz şekilde tiksinti ve memnuniyetsizlik ile değerlendirebilirdi. Yine de bu algılar sadece zevk meselelerinden ibaret olduğundan ve bu tarzda bütün algıların "tam olarak zevk olarak adlandırılan kavramın nasıl temellendirildiğinin" sahip olduğu zayıflık ve hassasiyete sahip olduğundan, bu yalnız ve sefil durumdaki kişiden beklenmeleri çok da muhtemel değildir.

Bir kişi bu algılara sahip olsa bile, toplumla olan ilişkisinden önce üzerinde yarattığı etkilerin bu ilişkiden sonra yarattığı etkilerin aynı olması imkansızdır. Toplumla ilişkiye geçtikten sonra ne çirkinliğin düşüncesiyle gizli bir utanç duygusuna girer, ne de aksi bir güzelliğin farkına varmasıyla içinde adeta zafer duygusuna bürünürdü. Bir durumda ödüle layık olma düşüncesiyle aşırı sevinmezken diğerinde ise cezaya layık oldum mu şüphesiyle korkuya düşmezdi. Bütün bu duygular, duyguları hisseden

insanın doğal yargıcı olan başka bir varlık olduğu fikrini desteklemekte ve kişinin kendini övmesinin yaratacağı sevincin ya da kendisini kınamasının yaratacağı utancın, tavırları düzenleyen bu varlığın aldığı kararlar ile kurulan empatiden kaynaklandığı sonucuna çıkmaktadır.

V. KISIM

GELENEK VE GÖRENEĞİN AHLAKİ TASVİP VE TENKİT DUYGULARININ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ÜZERİNE

I. Bölüm: Gelenek ve Göreneğin Güzellik ve Çirkinlik Algılarımızın Üzerindeki Etkisi Üzerine

Daha önceden incelenenlerin yanı sıra, insanoğlunun ahlaki duyguları üzerinde kaydadeğer etkileri olan ve neyin suçlanabilir neyin övgüye değer olduğu konusunda farklı çağlarda ve uluslarda birçok düzensiz ve uyumsuz düşüncelere sebep olmuş esaslar da bulunmaktadır. Bu esaslar, her türden güzellik hakkındaki fikirlerimiz üzerinde büyük bir güce sahip olan gelenek ve görenektir. Bu iki kavram sıklıkla beraber görüldüğünden, sıklıkla birinden diğerine geçileceği düşüncesi alışkanlık haline gelmiştir. Eğer ilki ortaya çıkarsa, ikincisinin de geleceğini düşünürüz. Kendi niteliklerden dolayı ikisi de karışmaya hazır kavramlardır ve dikkatimiz bu ikisi arasında rahatlıkla başka bir yere kayabilmektedir. Gelenekten bağımsız bir şekilde bu ikisinin birleşiminde gerçek bir güzellik olamasa da gelenek bu kavramları birleştirdiğinde ayrılmalarını yersiz buluruz. Genelde kendisine eşlik eden şey olmadığında bunun garip olduğunu düşünürüz. Beklediğimiz bir şeyi bulamayız ve düşüncelerimizde alışık olduğumuz düzen böylelikle bu hayal kırıklığıyla bozulur. Örnek olarak bir takım elbiseye baktığımızda, kendisine genellikle eşlik eden en anlamsız süsü bile göremediğimizde bile bir şeylerin eksik olduğunu hisseder ve kalçadaki bir düğmenin yokluğunda bile bir kabalık ya da gariplik buluruz. Birleşimlerinde doğal bir uygunluk bulunduğundan gelenek, bu hissiyatı güçlendirerek, farklı bir düzen görüldüğünde farklı bir durumda hissedileceğinden çok daha büyük bir hayal kırıklığı yaşanmasına sebep olur. Her şeyi güzel bir şekilde görmeye alışmış kişiler, biçimsiz ve garip olan şeyler karşısında daha da bıkkınlığa uğrarlar. Birliğin uygunsuz olduğu durumlarda ya gelenek kaybolur ya da bütün uygunsuzluk hissimizi yok eder. Her şeyi dağınık görmeye alışmış kişiler ise bütün tertip ve zerafet hislerini kaybederler.

Örnek olarak yabancılara saçma görünen giyim ya da mobilya tarzları, kendilerine alışmış kişileri rahatsız etmez. Moda, gelenekten farklıdır, hatta daha ziyade bu geleneğin özel bir türüdür. Herkesin giydiği şey moda değilken daha yüksek kişiliklerin ya da mevkidekilerin giydikleri modadır. Güçlülerin zarif, rahat ve emredici davranış biçimleri, giyimlerinin büyüleyiciliği ve alışılmış zenginlikleri ile birleşerek, kendi oluşturdukları tarza bir zarafet katar. Bu tarzı kullanmaya devam ettikleri sürece, bir şeyin ince ve büyüleyici olduğuna dair bir fikir de beyinlerimizde yer edinmeye başlar ve aslında tek başına incelendiğinde ilgisiz olsa da bu fikrin yarattığı bağlantıdan dolayı tarzın da ince ve büyüleyici olduğunu düşünürüz. Bu tarzı bıraktıkları anda daha önceden bu tarzın sahip olduğu tüm zarafet kaybolur. Ardından ise sadece toplumun alt kesimleri tarafından kullanılmaya başlanır ve tarzın bu kişilerin kabalıkları ve gariplikleriyle alakalı olduğuna dair yeni bir fikir oluşur. Giyimin ve mobilyanın, geleneğin ve modanın hükmü altında olması bütün dünya tarafından kabul edilmektedir. Yine de bu esasların etkisi bu kadar dar bir çevreyle sınırlı kalmamakta, kendilerini yemek, müzik, şiir sanatı ve mimarlık gibi alanlara da yaymaktadır. Giyim ve mobilya modası sürekli değişmekte, beş yıl önce hayran kalınan moda bugünlerde gözümüze saçma görünmekte ve bizler de bunun popülaritesinin gelenek ve moda açısından tamamen ya da genel olarak geçtiğine ikna olmaktayız. Giysiler ve mobilyalar çok dayanıklı malzemelerden imal edilmemektedir. Oldukça süslü bir ceket on iki ayda yıpranır ve artık giyilmez hale gelir. Tıpkı uyum sağlaması için yaratıldığı moda da böyledir. Mobilya modaları ise giysilere nazaran daha yavaş değişmektedir, çünkü mobilyalar genel olarak daha dayanıklıdır. Yine de mobilya modası genellikle beş ya da altı yıl içinde tamamen değişir. Her insan modanın bu şekilde değiştiğini birçok farklı yoldan görebilir.

Diğer sanat eserlerine baktığımızda ise çok daha uzun süre dayandıklarını görmekteyiz ve iyimser düşündüğümüzde modasının çok daha uzun süreceğini hissetmekteyiz. Sağlam yapılmış bir bina yüzyıllar boyunca dayanabilir, başarılı nesillerin aktarmasıyla güzel bir nağme bir tür gelenek haline getirilebilir, güzel bir şiir dünyanın sonuna kadar yaşayabilir. Bütün bunların hepsi nasıl kurulduklarıyla alakalı olarak çağlar boyunca o özel tarzın popülaritesini yansıtmaya devam edecektir. Sadece küçük bir azınlık bu sanatlardaki tarzların kaydadeğer bir şekilde değişimine ömürleri sırasında şahit olabilmiştir. Sadece küçük bir azınlık bunları bağdaştıracak ya da bu eserleri ve üretilmiş oldukları çağı ve ülkeyi tarafsızlıkla değerlendirebilecek kadar geçmiş çağlarda ve devletlerde var olan farklı moda akımlarına hâkimdir. Dolayısıyla sadece küçük bir azınlık, geleneklerin ya da modanın neyin güzel olduğu hakkındaki fikirleri üzerinde ya da diğer sanat eserleri üzerinde etkisi olduğunu düşünmekle kalmayıp, herkeste görülebilecek bütün bu kaidelerin bir alışkanlıktan ya da önyargıdan ziyade bir sebepten ve doğadan kaynaklandığı sonucuna varmaktadır. Mamafih, çok ufak bir dikkat bile bunun aksine onları ikna edebilir, geleneklerin ve modanın giyim ve mobilya üzerindeki etkisinin aslında mimarlık, şiir ve müzik üzerindeki etkilerinden daha mutlak olmadığı fikrine onları vardırabilir. Örnek olarak İyonik volütlerde çapın sütun boyutuna oranı 1/9 ve Korint süslerde 1/10 olarak kullanılırken Dor düzenine göre inşa edilen bir sütunda çapın sütun boyutuna oranının 8 olarak alınmasının belirli bir sebebi olabilir mi? Bütün bu kullanımların yerindeliği, tamamıyla alışkanlık ve geleneklere dayandırılabilir. Özel bir süs ile birbirine bağlanan bir kesiti görmeye alışmış bir göz, bunu görmediğinde rahatsız olurdu. Mimarlıkta bütün düzenlerin kendine has süsleri vardır ve bunlar mimarlık kurallarını bilen birinin gözüne batmadan birbiriyle değiştirile-

mez. Bazı mimarlara göre, antik çağdakilerin her düzeni kendine has süslerle bezemesi, başkalarında aynısının bulunmaması işte bu fikirden kaynaklanmaktadır. Yine de aşırı derecede hoş olsalar da bunların sadece tek bir ölçüte uymaları gerektiği ya da mevcut gelenekten önce kendisine çok güzel uyabilecek beş yüzden fazla süsün olması ancak bunların uygun olmaması fikri kolay kolay içselleştirilebilecek bir şey değildir. Bununla birlikte gelenekler belirli inşaat kuralları oluşturduğunda eğer bu kurallar tamamen mantıksız durmuyorsa, kendisine eş değer derecede iyi olan süslerin ya da zarafet ve güzellik konusunda doğal olarak diğerlerinden biraz daha üste çıkan diğer süslerle değiştirilmesini düşünmek absürttür. Genel olarak giyilen kıyafetlerden çok daha farklı bir elbiseyle toplum içine çıkan bir kişi, kıyafetleri tek başına incelendiğinde çok zarif ve uygun görünmesine rağmen oldukça gülünç görünürdü. Aynı tarz bir absürtlük, geleneklerden ve modadan çok farklı bir şekilde bir evi süslemekte de görülebilir, her ne kadar bu yeni süsler yaygın olanlardan bir şekilde daha güzel olsa da. Antik retorikçilere göre doğa tarafından bütün yazın türlerine sahip olduğu karakterleri, duyguları ya da duyguları ortaya çıkaracak şekilde belirli nazım biçimleri tahsis edilmiştir. Onlara göre, bazı biçimler ciddi, bazıları ise şen konulara uygundur ve büyük bir düzensizlik yaratmadan bu biçimler değiştirilemez. Modern zamanlarda verilen ürünler ise tek başına incelendiklerinde oldukça mümkün görünürken bu esasla çelişmektedir. İngilizce'de hiciv için kullanılan bir biçim, Fransızca'da epik ürünler için kullanmaktadır. Racine'in trajedileri ve Voltaire'in Henriad'ı (çevrildiğinde) aşağıda göstereceğimiz Fransızca'da hiciv için kullanılan bir biçime oldukça yakın iken bu biçim İngilizce'de on heceli epik ölçüyle aşağı yukarı aynıdır. [Let me have your advice in a weighty affair. İngilizce okunuşuyla tam olarak 10 heceye denk gelmektedir.] Gelenek-

ler, bir ulusu temkinlerini, yüceliklerini ve ciddiyetlerini gösterecek hale getirirken diğerlerini ise şen, uçarı ve komik olayları tasvir edecek duruma sokmuştur. Hiçbir şey, İngilizce'de Fransız on iki hece ölçüsüyle yazılmış bir trajedi ya da Fransızca'da İngiliz on hece ölçüsüyle yazılmış bir şiir kadar absürt görünemezdi. Elbet bir gün üstün bir sanatçı, bu sanatlardaki alışılagelmiş kavramları kaydadeğer bir biçimde değiştirerek yazında müzikte ya da mimaride yeni bir moda yaratacaktır. Tıpkı yüksek mevkiden hoş bir adamın kıyafetleri nasıl kendini belli ediyorsa, ne kadar özel ve fantastik olsalar da kısa bir süre içinde taklit edilmeye başlanıyorsa, yüce bir üstadın eserleri de kendini belli edecek ve biçimi icra ettiği sanatta bir moda haline gelecektir. Alanlarındaki büyük üstadların taklit edilmesiyle İtalyanların müzik ve mimari zevkleri son elli yıl içinde kaydadeğer bir değişim göstermiştir. Seneca, Quintilianus tarafından Romalıların zevkini bozmak ve görkemli mantık gücü ve erkeksi belagat sanatına gereksiz bir sevimlilik katmak ile suçlanmıştı. Sallust ve Tacitus da farklı bir yöntemle olsa da diğerleri tarafından aynı şekilde suçlanmıştı. Aşırı kısa, zarif, açıklayıcı ve şiirsel olan ancak basitlikten ve ruhtan ödün veren bir türü yeniden canlandırmışlardı. Bu da özenli bir taklitçiliğin ürünüydü. Kendi hatalarını bu şekilde güzel gösterebilen bir yazar ne kadar büyük niteliklere sahip olmalıdır? Bir ulusun zevkini değiştiren bir yazara düzülebilecek en güzel methiye, belki de bu zevki bozduğunu söylemektir. Kendi dilimizde, yani İngilizce'de Pope ve Swift, belirli bir kâfiyeye sahip olan tüm eserleri daha önceden denendiğinden oldukça çok farklı bir şekilde ortaya koymuştur. Butler'in ilginçlikleri yerini Swift'in açıklığına bırakmıştır. Dryden'in başıboş özgürlüğü ve Addison'un doğru ancak sıklıkla sıkıcı ve yavan dili artık taklit edilen bir şey olmaktan çıkmış, Pope'un şiddetli kesinliğiyle yazdığı dizeleri artık taklit edilir hale gelmiştir. Gele-

neklerin ve modanın etkisi sadece sanat eserleriyle sınırlı değildir. Doğal nesnelerin güzellikleri konusundaki yargılarımızı da aynı şekilde etkilemektelerdir. Farklı varlık türleri arasında güzel olarak değerlendirilen muhtelif ve zıt biçimler nelerdir? Bir hayvanda hayran olunan ölçüler ile başka bir hayvanda beğenilen ölçüler arasında muazzam bir fark vardır. Her varlık türünün kabul edilen kendine has bir yapısı ve kendini diğer türlerden ayıran bir güzelliği vardır. İşte bu yüzdendir ki alim bir Cizvit olan Peder Buffier, her varlığın güzelliğinin, türünde en çok görülen biçim ve renkte yattığı kanısına varmıştır. Nitekim, insan vücudu göze alındığında her özelliğin güzelliği, çirkin olan diğer şekiller göze alınarak oluşturulan bir orta çizgide yatmaktadır. Örnek olarak bir burunu güzel yapan şey, çok uzun ya da çok kısa olmaması, çok düz ya da çok eğri olmaması, yani bu uçlar arasında belirli bir orta çizgide bulunması ve bunların herhangi birinin birbirinden farklı olduğu kadar bu farklılığı göstermemesidir. Doğanın amaçlar gibi göründüğü şey de bu biçimdir. Bu sapmalar birçok şekilde verilirken nadiren tam orta nokta denk düşer; yine de bütün bu sapmalar arasında çok güçlü bir benzerlik vardır. Bir model izlenerek çizimler yapıldığında bazı açılardan yanlışlıklar bulunabilse de çizimler arasındaki benzerlikten çok bu modele benzeyecektir. Modelin genel görünüşü hepsine hâkim olacak, çizimlerdeki en tekil ve garip örnekler bile aslında görünüşün genelini kapsayacak ve çok küçük bir azınlık tam olarak bu modeli çizebilse de en dikkatsiz çizimlerin arasındaki benzerlikten daha büyük bir benzerlik bu doğru çizim ile olacaktır. Aynı şekilde, her canlı türünün en güzel olanı, türünün genel yapısının en güçlü özelliklerini taşıyan ve bu yolla sınıflandırılan bireylerin büyük bir çoğunluğuyla en büyük benzerliğe sahip olandır. Bunun aksine ucubeler ya da tamamen çirkin olanlar ise her zaman en tekil ve garip olanlardır ve ait

oldukları türün geneline en az benzeyenlerdir. İşte her türün güzelliği, sadece çok küçük bir azınlık bu orta noktayı tutturduğundan bir bakımdan en nadir olarak değerlendirilse de diğer taraftan bütün sapmalar arasındaki benzeşmeden büyük bir benzeşmeye sahip olduğundan en yaygın olarak değerlendirilebiir. Dolayısıyla her türde en yaygın görülen biçim, ona göre en güzel olandır. Herhangi bir varlığın güzelliğini değerlendirmeden ya da orta noktada ve en yaygın biçim arasında nerede bulunduğunu bilmeden önce belirli bir pratiğe ve deneyime ihtiyaç duymamız işte bu yüzdendir. İnsan türünün güzelliği konusunda varılabilecek en sağlam kanılardan biri bile çiçeklerin, atların ya da diğer türlerin güzelliği konusunda bir kanıya varmamıza fayda sağlamaz. Farklı iklimlerde ve farklı yaşam gelenekleri ve tarzlarının var olduğu yerlerde türlerin genel yapısı değiştiğinden dolayı farklı güzellik algılarının hüküm sürmesinin sebebi budur. Bir Arap atının güzelliği İngiliz atının güzelliğiyle bir değildir. Peki insan vücudunun ve yüzünün güzelliği hakkında farklı ülkelerde nasıl algılar bulunmaktadır? Örnek olarak Gine'de açık bir tene sahip olmak korkunç bir çirkinlik olarak değerlendirilir. Kalın dudaklar ve düz burun ise güzelliğe işarettir. Bazı uluslarda omuza kadar inen uzun kulaklara herkesçe hayranlık beslenir. Çinde ise bir kadının ayakları parmak uçlarında yürüyemeyecek kadar büyük ise adeta bir mahlukatmış gibi görülür. Kuzey Amerika'daki bazı vahşi topluluklar ise çocuklarının kemikleri yumuşak ve kıkırdaksıyken kafalarına dört adet tahta bağlayarak ve bunları sıkarak neredeyse kare bir kafa yapısına sahip olmalarını sağlarlar. Avrupalılar bu uygulamanın absürt gaddarlığı karşısında o kadar şaşırır ki bazı misyonerler bu geleneğin sürdüğü toplulukların aptal olduklarını iddia etmiştir. Ancak bu kabileleri kınarlarken daha geçen yüzyıla kadar Avrupalı kadınların vücutlarını benzer bir şekilde kare haline getirmeye çalıştıklarını

unuturlar. Bu uygulamanın sebep olabileceği birçok bozulmaya ve hastalığa rağmen belki de dünyanın gördüğü en uygar uluslar arasında hoş olarak kabul edilmesi, gelenekten dolayıdır. Bu kültürlü ve zeki Pederin güzelliğin doğası hakkındaki sistemi budur. Ona göre güzelliğin bütün büyüsü, geleneğin düşünceler üzerinde yarattığı alışkanlıklardan kaynaklanmaktadır. Fakat ben, dış güzellik algımızın dahi bütünüyle geleneklerden kaynaklandığına tam olarak inanamıyorum. Herhangi bir biçimin faydalılığı, niyetlenen faydalı amaçlara olan uygunluğu geleneklerden bağımsız bir biçimde bu algıyı açıkça ortaya koymakta ve varlıkların bizlere hoş görünmesini sağlamaktadır. Bazı renkler diğerlerinden daha hoştur ve onları ilk defa seyreden gözlere daha büyük zevk verirler. Pürüzsüz bir yüzey, pürüzlüden daha hoştur. Çeşitlilik, sıkıcı bir tekillikten daha zevklidir. Her yeni görünüşün eskisi tarafından sunulduğu ve bitişik tüm parçaların birbiriyle doğal bir ilişkisi bulunduğu bağlantılı bir çeşitlilik, bağlantısız objelerin tutarsız ve düzensiz bir şekilde bir araya gelmesinden daha güzeldir. Geleneklerin, güzelliğin tek esası olduğunu kabul edemesem de geleneğe aşırı aykırı ve türlerde görmeye alışık olmadığımız bir şeyin dış görünüşünün haz verebilecek kadar güzel olmadığını, geleneğin onayladığı ve türün her bireyinde görmeye alıştırdığı bir şeyin dış görünüşünün ise hoş olmayacak kadar çirkin olmadığı konusunda bu görüşe katılıyorum.

II. Bölüm: Geleneklerin ve Modanın Ahlaki Duygularımızın Üzerindeki Etkisi Üzerine

Her türden güzellik hakkındaki duygularımız gelenekler ve moda tarafından aşırı derecede etkilendiğinden, tavırların güzelliğinin de bu esasların dayatmasından muaf olması beklenemez. Ancak buradaki etkilerinin, diğer konulardakinden çok daha az olduğunu görebilmekteyiz. Ne kadar absürt ya da acayip olursa olsunlar, geleneğin bize güzel göstermeyeceği ya da modanın nazarımızda hoş hale getirmeyeceği bir nesne formu yoktur. Fakat Nero'nun ya da Claudius'un kişilikleri ve tavırlarına baktığımızda, hiçbir gelenek bu tavırlara razı gelmemizi sağlayamaz, hiçbir moda bu hareketleri hoş gösteremez. Aksine birinin tavırları her zaman korkunun ve nefretin hedefi olacakken diğeri ise aşağılanmanın ve alayın hedefi olacaktır. Güzellik anlayışımızın bağlı olduğu tasavvur esasları, oldukça güzel ve hassas bir doğaya sahiptir, üstelik alışkanlıklar ve eğitim ile değiştirilebilir. Öteki taraftan ahlaki tasvip ve tenkit duyguları ise insan doğasının en güçlü ve en canlı tutkuları üzerine kurulmuştur ve her ne kadar hafiften çarpıtılabilseler de tamamen yozlaştırılamazlar. Gelenek ve modanın ahlaki duygularımız üzerindeki etkisi çok güçlü olmasa da bu tesirin başka alanlardakilerle mükemmel bir benzerlik içinde olduğu görülmektedir. Gelenekler ve moda, doğru ve yanlışı ayırt etmekte kullanılan doğal esaslar ile buluştuğunda duygularımızın hassasiyetini artırır ve "kötü" olan her şeye yönelik ikrahımızı tetikler. Gerçekten iyi bir arkadaşlığın ne olduğu konusunda eğitilmiş kişiler, yani yaygın olarak arkadaş diye adlandırılan kişilerin ötesinde adalet, ılımlılık ve düzgün davranışların oluşturduğu arkadaşlığı öğrenmiş kişiler, bu erdemlerin öğütledikleriyle tutarsız olan herhangi bir şey gördüklerinde diğerlerinden daha büyük bir dehşete düşerler. Bunun aksine sürekli şiddetin, ahlaksızlığın, yalanın ve adaletsizliğin içinde ye-

tişmiş kişiler ise bu tavırların edepsiz olduğuna dair anlayışlarını tamamen kaybetmeseler de tavırların ne kadar rezil olduklarına dair anlayışlarını ya da bu tavırların hak ettiği intikama ya da cezaya yönelik anlayışlarını kaybederler.

Küçüklüklerinden beri bunlarla içli dışlı büyüdüklerinden, geleneklerden dolayı bunlara alışırlar ve bunu dünyanın düzeni olarak değerlendirmeye, bu davranışları kendi namusumuzdan dolayı hilelere kurban gitmemize engel olmak için yapılması gereken ya da yapılabilen şeyler olarak görmeye oldukça büyük bir eğilim gösterirler Aynı zamanda moda da bazen bazı düzensizliklere mahal verebilir ve saygıya layık davranışlara soğuk bakmamıza sebep olabilir. II.Charles'in döneminde bir nebze çapkınlığın da liberal bir eğitimin karakteristiği olduğuna inanılıyordu. O dönemin anlayışına göre cömertlik, samimiyet, alicenaplık, sadakat ile ilişkilendiriliyor ve bu şekilde davranan bir kişi bağnaz bir protestan olarak değil, bir centilmen olarak kabul ediliyordu. Tavırlardaki ciddiyet ve düzen ise bunun aksine tamamen demode olarak görünüyor ve o dönemin düşüncesine göre riyakarlık, kurnazlık, iki yüzlülük ve kötü tarz ile ilişkilendiriliyordu. Yüzeysel düşünenlere göre, güçlülerin kusurları her zaman güzel görünmüştür. Bunu sadece zenginliğin bir göstergesi olarak ilişkilendirmekle kalmayıp, aynı zamanda kendinden üst mevkilerdekilere atfettikleri birçok üstün erdemle, yani özgürlükçülük ve bağımsızlık ile, samimiyet, cömertlik, insaniyet ve kibarlık ile ilişkilendiriyorlardı. Halkın alt kesimlerinden gelenlerin erdemleri ise bunun aksine onların tutumlu sadeliklerini, ızdıraplı çalışkanlıklarını ve kurallara sıkı sıkıya bağlılıklarını yansıtıyor, işte bu yüzden diğerlerine kaba ve nahoş görünüyordu. Bu nitelikleri, yaygın olarak ait olduğu kesimin kabalıklarıyla ilişkilendiriyorlar, üstüne onların genelde sahip olduklarına inandıkları diğer birçok kusuru, yani adi, korkak, huysuz, yalan-

cı ve hırsızca nitelikleri de bu kesim ile bağdaştırıyorlardı. Farklı mesleklerden ve hayatın farklı kesimlerinden insanların aşina olduğu şeyler birbirinden oldukça farklıdır ve bu farklılıklar onları birbirinden çok farklı tutkulara maruz bırakmaktadır, bu tutkular ise birbirinden oldukça farklı karakterler ve tarzlar ile oluşmaktadır. Her mevkiden ve meslekten, deneyimlerimizin onlara ait olduğunu bize gösterdiği belirli bir tarza sahip olmasını bekleriz. Ancak her varlık türünü değerlendirirken doğanın bu varlık türüne tayin ettiği genel standarta her parçasında ve özelliğinde en çok uyan "ortalama bir yapı" görmekten özellikle memnun olduğumuz gibi, her mevkide de ya da tabiri caizse her insan türünü değerlendirirken de bu insanların özel durumlarına ve mevkilerine ait olan karakteri çok ya da az değil, tam olarak ortada taşıdığını gördüğümüzde özellikle memnuniyet hissederiz. Bir kişi işinin ve mesleğinin görüntüsünü taşıması gerektiğini düşünürüz, ancak her meslekteki titizlik de itici gelir gözlerimize. Hayatın farklı dönemleri de işte bu yüzden farklı tarzlara sahiptir. Yaşlılıkta, hastalıkların, uzun deneyimlerin ve köhne bir hassasiyetin doğal ve saygıdeğer hale getirdiği bir ciddiyet ve sakinlik görmeyi beklerken gençlikte ise hayatın bu erken döneminde kolaylıkla incinen ve kullanılmamış hislerin üzerinde bütün ilginç şeylerin yaratabileceği canlı etkilerden zuhur eden hassasiyeti, şenliği ve hayat dolu diriliği bulmayı bekleriz ve deneyimimiz de bunun olması gerektiğini bizlere hissettirir. Bununla birlikte bu iki dönemde de kendine has özelliklerinden aşırı derecede bulunabilir. Gençlerin flörtöz laubaliliği ve yaşlıların değişmez aldırışsızlığı eşdeğer derecede nahoş görülür. Sıklıkla dendiği gibi, gençlerin en hoş olduğu zaman davranışlarında yaşlıların tarzından bir şeyler bulunduğu zamandır. Yaşlıların en hoş olduğu zaman ise gençliğin şenliğinden bir şeyler muhafaza ettikleri zamandır. Ancak bu iki dönemde de birbirlerinin davra-

nışlarından aşırı derecede bulunabilir. Aşırı derecede soğukluk ve sıkıcı bir resmilik yaşlılarda mazur görülürken gençlerde gülünç olur. Laubalilik, aldırışsızlık ve caka gibi şeylere gençlerde tahammül edilebilirken yaşlıları nefretlik hale getirir. Her mevkiye ve mesleğe ait olduğu gelenekler tarafından onaylanan kendine has karakter ve tarzlar, bazen gelenekten bağımsız bir şekilde bir adaba sahip olabilir ve hayatın her farklı yerinde bu kişileri doğal olarak etkileyen farklı koşulları göz önüne aldığımızda bunları kendi iyilikleri için kabul edebiliriz. Bir kişinin davranışının uygunluğu, kendi durumundaki herhangi bir koşula uygun olup olmamasına bağlı değil, aksine kendimizi onun yerine koyduğumuzda ilgisini çekmesi gereken bu durumdaki bütün koşullara uygun olup olmamasıyla alakalıdır. Eğer bir kişi bir koşulla diğer her şeyi köşeye atacak kadar fazla ilgileniyorsa, hayatındaki bütün koşullarla uyumlu görünmediğinden dolayı bunu tamamen paylaşamayacağımız bir şey olarak görür, tavırlarını kabul etmeyiz. Ancak yine de kendisini en çok ilgilendiren şey için ifade ettiği duygu, ilgi göstereceği başka bir durum olmasaydı empati kurabilmemiz ve kabul edebilmemiz için gerekli olan sınırı aşmıyor olabilir. Tek çocuğunu kaybeden bir ebeveyn elemini ve hassasiyetini özel hayatında herhangi bir yadırganmaya maruz kalmadan ifade edebilir. Fakat bu kişi bir ordunun generali olsaydı, şeref ve halkının güvenliği ilgisinin çok büyük bir kısmını gerektiren sadece kendi durumunu umursasaydı bu affedilemeyecek bir hareket olurdu. Yaygın durumlarda farklı şeylerin farklı mesleklerden insanların ilgi alanını oluşturması gerektiği gibi, bu insanlar farklı tutkuları da doğal olarak benimsemelidir. Bu bakış açısıyla onların yerine kendimizi koyduğumuzda onları doğal olarak az ya da çok etkileyebilecek her olayın, tetiklediği duyguyla bağlantılı olarak, sabit alışkanlıkları ve mizaçlarıyla uyuştuğu ya da ters düştüğünün farkına varmalı-

yız. Bir vaizin durumunu düşünerek bir subayın keyifli hazlarını ve eğlencelerini değerlendirdiğimizde ikisinin de aynı hassasiyeti göstermesini bekleyemeyiz. Bütün dünyaya kendilerini bekleyen korkunç ahireti anlatmakla uğraşan, dinin sorumluluklarından sapıldığında başlarına gelebilecek büyük sonuçları insanlara göstermeyi meslek edinen ve dine en güzel bağlılığı gösterek herkese örnek olan bir kişi, laubalilik ya da aldırışsızlık gibi niteliklere sahip olamayacak bir haberci olarak görünmektedir. Kafası öyle kutsal ve dini fikirlerle meşguldür ki içinde sefihlerin ve hovardaların ilgisine, önemsiz şeylerin aldatmacalarına yer yoktur. Dolayısıyla bu mesleğe gelenekler tarafından yüklenen tarzlarda gelenekten bağımsız bir adap yattığını aniden hisseder ve bu vaizin karakterine, davranışlarında görmeye alıştığımız bu kasvetten, bu soyut ve haşin ciddiyetten başka hiçbir şeyin bu kadar uyumlu olamayacağını idrak ederiz. En düşüncesizler bile bu şekilde davrandıklarında bu şekilde davranan kişilere derin bir tasvip duygusu hissederler içlerinde. Diğer mesleklerdeki geleneksel karakterlerin kaynağı çok bariz değildir ve tasvibimiz ise bu tarzdan herhangi bir düşünceyle onaylanmadan ya da tetiklenmeden sadece alışkanlık yoluyla oluşmaktadır. Örnek olarak bir nebze sefahatin yanı sıra şenlik, laubalilik ve diri bir özgürlük karakterlerini askerlik mesleğine atfetmemiz geleneklerden dolayıdır. Ancak bir askerin durumuna en uygun olan ruh halini ya da mizacı değerlendirseydik, belki de hayatları sürekli alışılmadık tehlikelerin tehdidi altında olan ve bu yüzden diğer kişilerden çok daha fazla ölüm düşünceleriyle ve ölümün sonuçlarıyla meşgul olan kişilere en çok uyan niteliklerin ciddiyet ve dalgınlık olduğunu fark edebilirdik. Bununla birlikte, bu meslekten birçok insanın bundan farklı bir zihniyete sahip olmasını mümkün kılan da bu durumdur. Ölüm korkusunu atlatmak o kadar büyük bir çaba gerektirir ki bu korkuya sürekli maruz kalanları

dikkatle ve istikrarla incelediğimizde, kafalarını bunlara yormamalarını daha kolay bularak kendilerini kayıtsız bir korkusuzluk ve aldırışsızlığa teslim ettiklerini ve böylelikle her türden eğlenceye ve sefahate atıldıklarını görmekteyiz. Bir karargah, dalgın ya da melankolik bir adamın yeri değildir, içerideki herkes genellikle kaçınılmaz ölümün rahatsız düşüncesini büyük bir çabayla atlatmaya kararlıdır ve buna yetkindir. Ancak küçük de olsa sürekli tehlikelere maruz kalmak, böylesine bir çabayı uzunca bir süre sarf etmek ruhu bitap düşürür ve karartır, hiçbir mutluluğu ya da zevki yaşayamaz hale getirir. Arkalarına hiçbir zaman bakmamaya, durumları hakkındaki bütün tasalarını devamlı hazlar ve eğlencelerle aşmaya karar vermiş, hiçbir çaba göstermelerine gerek olmayan şen ve aldırışsız olanlar ise böyle şeyleri daha kolay kaldırırlar. Bir subay ne zaman özel bir durumdan dolayı alışılmadık tehlikelere maruz kaldığına dair bu bakış açısının anlamsız olduğuna karar verirse, işte o zaman karakterindeki şenliği ve sefih aldırışsızlığı kaybetme ihtimali çok yüksektir. Şehir muhafızlarının komutanı, genellikle vatandaşları kadar ayık, dikkatli ve pintidir. İşte aynı sebepten dolayı uzun bir barışın, sivil ve askeri karakterler arasındaki farkı azaltması oldukça muhtemeldir.

Yine de bu meslekteki kişilerin genel durumu, onlara şenlik ve bir nebze sefahat katarak genel karakterlerini oluşturur. Gelenekler de tasavvurumuzda bu karakteri bu mevkiyle o kadar ilişkilendirmiştir ki mizacı ya da içinde bulunduğu durumu bu niteliklere erişmesini olanaksız kılan herhangi bir kişiyi hor görmeye oldukça meyilliyizdir. Bir şehir muhafızının ciddi ve dikkatli bakışlarına güleriz, çünkü yaptığının mesleğiyle alakası yoktur. Hatta kendileri bile sıklıkla davranış tarzlarındaki düzenden dolayı utanırlar ve işlerinde “demode” hale gelmemek için aslında kendilerine hiçbir şekilde doğal görünmeyen lauba-

liliği göstermeye çalışırlar. Belirli bir düzendeki saygıdeğer insanlarda görmeye alıştığımız davranış biçimi kafamızda bu düzen ile öyle bir ilişkilendirilir ki ne zaman bu düzenden birini görsek diğerlerinin davranış biçimine sahip olmasını bekleriz, aradığımız şeyi bulamadığımızda ise hayal kırıklığına uğrarız. Utanç duyar, karşı koymaya çalışır ve kendimizi sınıflandırmamız gereken farklı türlerden biri olduğumuzu açıkça belli eden belirli bir karaktere koyamayız. Oldukça saygı gören bir kibarlık, belki de Rusya'da kadınsı bir dalkavukluk olarak görülürken Fransa'da ise kabalık ve barbarlık olarak görülebilir. Polonyalı bir asilde görüldüğünde aşırı pintilik olarak değerlendirilebilecek düzenlilik ve tutumluluk, Amsterdam'da yaşayan bir kişide görüldüğünde müsriflik olarak bile değerlendirilebilir. Her çağ ve ülke, kendi aralarında yaygın olarak itibar gören her niteliği, belirli bir yeteneğin ya da erdemin en büyük işareti olarak değerlendirir. Bu da farklı nitelikleri daha alışılmış ya da alışılmadık hale getiren farklı durumlara bağlı olarak değiştiğinden, karakterin ve davranışların adabının kesinliğine dair duyguları da buna bağlı olarak değişir. Uygar uluslar arasında insaniyet üzerine temellendirilmiş erdemler, feragat ve tutkuların gücünden kaynaklanan erdemlerden daha büyük bir yer tutmaktadır. Kaba ve barbar uluslardaysa insaniyet erdemlerinden ziyade feragattan kaynaklanan erdemler büyük bir yer tutmaktadır. Terbiyenin ve kibarlığın hüküm sürdüğü çağlarda mevcut olan genel güvenlik ve mutluluk, tehlike korkusuna mahal vermemekte, çalışmaya, açlığa ve acılara tahammül edilmesi için insanlara neden sunmamaktadır. Fakirlikten kolaylıkla kurtulunabilir, kurtuluş anından itibaren fakirliği aşağılama da bir erdem olmaktan neredeyse çıkar. Hazlardan uzak durmak gerekiz bir hale gelir ve artık akıl kendini açığa çıkarmak için gerekli özgürlüğe sahiptir ve bütün bu özel durumlarda sahip olduğu doğal eğilimi ortaya koymaya

hazırdır. Vahşi ve barbarlar arasında ise durum oldukça farklıdır. Her vahşi kendini bir tür Sparta disiplinine mahkum eder ve durumunun gerekliliğinden dolayı her türlü sıkıntıya alışır. Sürekli bir tehlike içindedir, sıklıkla aşırı açlığa maruz kalır ve genellikle ihtiyaçları karşılanmadığı için ölür. İçinde bulunduğu koşullar onu sadece her türden sıkıntıya alıştırmakla kalmaz, aynı zamanda bu sıkıntının tetikleyebileceği her tutkuya da kendisini kapatması gerektiğini ona öğretir. Arkadaşlarından böyle bir acziyet için herhangi bir empati ya da tahammül beklentisi içinde olamaz. Başkaları için bir şeyi düzgünce hissedebilmemiz için, başta bir dereceye kadar rahat olmamız gereklidir. Eğer içinde bulunduğumuz sefalet bizleri derinden etkiliyorsa, komşumuzun sıkıntısına koşacacak mecalimiz zaten yoktur. İşte bütün vahşiler de kendi ihtiyaçları ve eksiklikleriyle o kadar meşguldür ki başka birinin ihtiyaçları ve eksiklikleriyle çok da ilgilenemezler. Dolayısıyla bir vahşi, yaşadığı sıkıntı nasıl bir şey olursa olsun, başkalarından herhangi bir empati beklemez ve böylelikle en küçük bir zayıflığın bile ifade edilecek şekilde dışarı yansımasını hor görür. Tutkuları ne kadar azgın ve şiddetli olursa olsun, çehresinin huzurunu bozmaya ya da tavırları ve davranışlarının kontrolünü kaybetmeye hakkı yoktur. Kuzey Amerika'daki vahşilerin bütün durumları büyük bir kayıtsızlıkla karşıladıkları ve sevgi, elem ya da hınç karşısında yenik düştüklerinde kendilerini aşağılanmış hissettikleri söylenmektedir. Bu açıdan incelediğimizde alicenaplıkları ve irade güçleri, Avrupa'lıların anlayış sınırlarının neredeyse ötesindedir. Herkesin mevkisiyle ve zenginliğiyle alakalı olarak belirli bir kesime ait olduğu bir ülkede, iki tarafın karşılıklı rızasının evlilikleri için tek kıstas olması ve bu evliliğin herhangi bir denetime tâbi olmaması beklenebilir bir şeydir. Ancak bahsettiğimiz ülke, istisnasız bütün evliliklerin ebeveynler tarafından gerçekleştirildiği ve genç bir deli-

kanlının, farklı bir kadını tercih etmesi ya da kiminle ne zaman evleneceği hakkında belirli bir kayıt gösterdiği takdirde sonsuza kadar kendini rezil hissettiği ülkedir. İnsaniyetin ve kibarlığın hüküm sürdüğü çağlarda düşkün olunan aşkın acizliği, vahşiler arasında en affedilmez efeminelik olarak görülmektedir. Evlilikten sonra bile iki taraf da böyle menfur bir gereklilik ile kurulmuş olan bağdan dolayı utanç duyar gibi görünürler. Aslında beraber yaşamazlar. Birbirlerini sadece gizlice görebilirler. İkisi de muhterem babalarının evinde yaşamaya devam ederler, iki cinsiyetin birlikte yaşaması diğer ülkelerde bir suç değilken burada en uygunsuz ve zayıf bir hassasiyet olarak değerlendirilir. Bu mutlak irade gücünü sadece bu hoş tutku karşısında da göstermekle kalmazlar. Aynı zamanda çevrelerinin gözü önünde kendilerine verilen zararlar, edilen sitemler ve en iğrenç hakaretler için çok büyük bir kayıtsızlık içinde kalırlar ve en küçük bir hınç belirtisi bile göstermezler. Vahşi biri esir alındığında ve genellikle olduğu gibi onu tutanlar tarafından ölüm cezası hükmüne varıldığında herhangi bir duygu göstermeden bu cezaya kulak verir ve bunun ardından en ağır işkencelere bile sızlanmadan ya da düşmanlarına karşı olan nefreti dışında herhangi bir duyguya mahal vermeden katlanır. Yavaş ateşte yakılmak için bir direğe bağlandığında ona işkence edenlerle alay ederek eğer onlardan biri eline düşseydi nasıl bir ustalıkla onlara işkence edeceğini anlatır. Artık yanmaktan kavrulduğunda ve vücudunun en hassas ve yumuşak bölgeleri liğme liğme olduğunda sıklıkla acısını uzatmak için ufak bir ara verilir ve kazıktan indirilir, o da bu arayı alakasız konulardan bahsederek, ülkede neler olduğu hakkında sorular sorarak ve kendi durumu dışındaki her şey ile alakadar olarak geçirir. İzleyiciler de aynı kayıtsızlığı gösterirler, böyle berbat bir varlığın görünüşünün onlar üzerinde herhangi bir tesiri yok gibidir, eziyet etmeleri gerektiği zaman dışında

mahkumun yüzüne bile bakmazlar. Diğer zamanlarda ise tütün içip sanki hiçbir şeyden haberleri yokmuş gibi ortak bir konu üzerine konuşup eğlenirler. Her vahşiye çocukluğundan itibaren kendisini bekleyen bu korkunç sona hazırlaması öğütlenir. Bu amaçla düşmanlarının eline düştüğünde ve onların işkenceleri altında söyleyeceği ölüm ezgisini besteler. Ezgi, işkencecilerine hakaretlerden oluşmakta ve ölümü ve acıyı en güçlü şekilde aşağılamaktadır. Savaşa giderken cephede düşmanlarıyla karşılaştığında ya da en korkunç talihsizliklere karşı kendisini hazırladığını ve hiçbir insanın onu bu kararından döndüremeyeceğini ya da amacını engelleyemeyeceğini belirtmesi gereken herhangi bir zamanda yani bütün sıra dışı olaylarda bu ezgiyi söyler. Ölümü ve işkenceyi aşağılamak, aynı şekilde diğer bütün vahşi toplumlarda da görülmektedir. Menfur efendisinin neredeyse hiçbir zaman ulaşamayacağı alicenaplığı bir nebze olsun bu şekilde içinde taşımayan tek bir Afrikalı siyahi yoktur. Bu kahraman ulusların Avrupa hapishanelerinde çürütülmeleri, kendi milletlerinin hiçbir karakteristiğini taşımayan kişilerce köleleştirilmeleri kaderin insanlığa yaptığı en büyük zulümlerden biridir. Ülkesinin geleneklerinin ve öğretilerinin her vahşiye öğütlediği bu kahramanca ve yılmaz metanet, daha uygar toplumlara yaşaması için getirilenler için gerekli değildir. Eğer acı içindeyken yakınıyorlarsa, sıkıntıdayken kederleniyorlarsa, sevgiye ya da öfkeye karşı boyun eğiyorlarsa kolaylıkla mazur görülebilirler. Bu zayıflıkları gösterdiklerinde kişiliklerinin temellerini etkiledikleri düşünülmez. Adalete ya da insaniyete ters düşen bir şey yapmadıkları sürece, çehrelerinin huzuru ya da davranışları ve sözleri üzerindeki hâkimiyetleri ne kadar bozulursa bozulsun ufak bir saygınlık dışında hiçbir şey kaybetmezler. Başkalarının tutkuları konusunda daha hassas olan insancıl ve nazik bir kişi, canlı ve tutkulu bir davranış ile daha kolay empati kurabilir ve ufak bir aşırılığı daha kolay

mazur görebilir. Ana özne bunun farkındadır, izleyicinin yargılarının hakkaniyetli olduğundan emin olduğundan kendini tutkulara daha derin bir şekilde teslim edebilir ve duygularının şiddetinden dolayı insanların hor görüsüne maruz kalmaktan daha korkusuz bir hale gelebilir. Bir yabancıdansa arkadaşımızın yanında bir duyguyu daha şiddetli bir şekilde ifade edebiliriz, çünkü arkadaşımızdan daha fazla müsamaha bekleriz. Aynı şekilde uygar uluslardaki davranış kuralları, barbar toplumlarda kabul görenlerden daha duygulu davranışlara müsaade etmektedir. Uygar toplumdaki davranış kuralları arkadaşlıkların açıklığına uyarken vahşilerin yarattığı kurallar dizisi ise soğuk bir muhafazakârlığı toplumlarına zerk etmiştir. Kıta Avrupası'ndaki en rafine iki ulus olan Fransızların ve İtalyanların bütün ilgi çekici durumlarda ortaya çıkan duyguları ve canlılıkları, oralara seyehat eden yabancıları başta şaşkınlığa uğratır, daha ruhsuz bir hassasiyete sahip bir toplum içinde büyümüş olan kişiler ise bu tutkulu davranışa giremezler, çünkü daha önce kendi ülkelerinde hiç böyle bir şey görmemişlerdir. Asil ve genç bir Fransız'ın birlik komutanlığı önerisi kurul tarafından reddedildiğinde bütün saray ahalisi önünde olmasına rağmen buna aldırmaksızın ağlayacaktır. Başrahip Dabos'a göre, bir İtalyan yirmi şilinlik bir ceza yediğinde bir İngiliz'in ölüm cezası aldığında ifade edeceği duygulardan daha fazlasını ifade eder. Roma'nın en kibar olduğu çağlarda Çiçero, kendi şerefini beş paralık etmeden bütün halkın ve senatonun önünde kederin getirdiği bütün acılıkla ağlayabilmiştir. Hatta bunu neredeyse bütün konuşmalarının ardından yapmış olması açık bir gerçektir. Roma'nın daha erken ve kaba çağlarındaki hatipler ise zamanın davranış tarzına tutarlı olmaları gerektiğinden büyük ihtimalle kendilerini bu kadar yoğun duygularla ifade edememişlerdir. Sanıyorum ki Scipios'un, Leliuses'in ve bilge Cato'nun böyle bir hassaslığı bütün halkın önün-

de gösterselerdi davranışları doğaya ve adaba aykırı olarak değerlendirilirdi. Bu kadim savaşçılar, kendilerini tertiple, ciddiyetle ve güçlü bir yargıyla ifade edebilirlerdi, ancak Çiçero'nun doğumundan çok da uzak olmayan bir tarihte Gracchiler, Crassus ve Sulpitius tarafından Roma'da ilk defa ortaya konulan heybetli ve tutkulu bir hitabete yabancılardı. Başarılı olsun başarısız olsun Fransa'da ve İtalya'da uzun bir süredir var olan bu güçlü hitabet sanatı, İngiltere'de yeni yeni ortaya çıkmaya başlamaktadır. Uygar ve barbar toplumlarda gereken irade gücü seviyeleri arasındaki fark çok büyüktür. Bu iki toplum da davranışların edepli olup olmadığını çok farklı ölçütlere göre değerlendirirler. Bu fark da kendilerinden aşağı kalır yanı olmayan birçok yeni farkı ortaya çıkarmaktadır. Doğal davranışlara kısmen alışmış kibar bir toplum, içten, açık ve samimi bir toplum haline gelir. Bunun aksine her tutkunun ifadesini bastırmaya ve dizginlemeye mecbur olan barbarlar ise mecburen yalancılığa ve rol yapmaya alışırlar. Asya, Afrika ya da Amerika'da olsun, vahşi topluluklarla içli dışlı olan herkes, anlaşılmaz olduklarını ve gerçeği gizlemeye kararlı olduklarında ağızlarından tek bir laf bile alınamayacağını görmüştür. En kurnaz sorular bile dillerini çözemez. İşkence bile istemedikleri bir şeyi onlara söyletemez. Dışa dönük herhangi bir duyguyla ifade edilmeseler de vahşinin yüreğinde hapsolmuş tutkular da her şeye rağmen aşırı şiddetlidir. Herhangi bir öfke belirtisini nadiren gösterse de konu intikama geldiğinde duyguları daima zalim ve ölümcüldür. En küçük bir hakaret bile onu umutsuzluğa sürükler. Yüzü ve sözleri hâlâ durgun ve sakin görünebilir, mükemmel bir sakinlikten başka bir şeye işaret etmeyebilir, fakat davranışları ise bunun aksine genellikle aşırı azgın ve şiddetlidir. Kuzey Amerikalılar arasında en hassas çağında olan kişiler ve daha "korkak" cinsiyetten bireylerin annelerinin en küçük azarında bile kendilerini boğmaları ve bunu da her-

hangi bir duygu göstermeden ya da "Artık bir kızın olmayacak" dışında herhangi bir şey demeden yapmaları çok da alışılmadık bir durum değildir. Uygar toplumlarda ise insanların tutkuları genelde bu kadar hiddetli ya da dehşetli değildir. Sıklıkla şamatalı ve gürültülü olsalar da nadiren bu kadar acı verirler. Genellikle izleyiciyi böyle bir hareketi yapmaya hakları olduğunu göstermekten ve onun empatisini ve tasvibini kazanmaktan başka bir amaçları yoktur. Bununla birlikte geleneklerin ve modanın insanoğlunun ahlaki duyguları üzerindeki etkisinin, bazı farklı durumlarda yarattıkları etkilerle karşılaştırıldığında dikkate değer bir yanı yoktur. Üstelik bu esasların değerlenirme konusunda en büyük hatalara yol açması, genel karakter ve davranış stillerinden ziyade belirli kullanımların uygunluğu ya da uygunsuzluğuyla alakalıdır. Gelenekler yoluyla kabul ettiğimiz hayatın farklı meslekleri ve mevkilerindeki farklı davranış tarzları büyük önem arz eden konularda geçerli değildir. Dürüstlüğü ve adaleti yaşlılardan ve vaizlerden beklediğimiz gibi gençlerden ve subaylardan da bekleriz. Bu karakterleri birbirinden ayıran özelliklere sadece ufak önem arz eden durumlarda dikkat ederiz. Bunu da dikkate alırsak, gelenekten bağımsız bir şekilde değerlendirdiğimizde, her mesleğin gelenekler yoluyla atfettiğimiz karakterinde belirli bir uygunluk olduğunun görülebileceğinin sıklıkla gözden kaçan bir gerçek olduğunu belirtmeliyim. Dolayısıyla bu durumu göze aldığımızda doğal duygunun fazlaca bozulduğundan yakınamayız. Farklı ulusların davranış tarzları saygıya değer olduğunu düşündükleri karakterin aynı niteliklerin farklı derecelerine sahip olmasını gerektirse de buradaki en kötü olarak tabir edilebilecek durum, bir erdemin gerektirdiği sorumlulukların bazı zamanlarda diğerlerinin alanlarına girecek kadar sınırını aşmasıdır. Lehlerde bir görenek olan misafirperverlik, biraz da olsa tutumluluğu ve intizamı etkilemekte, Hollanda'da çok saygı

gören tutumluluk ise cömertliği ve iyi arkadaşlığı etkilemektedir. Vahşilerden beklenen dayanıklılık insaniyetlerini köreltir. Belki de uygar toplumlarda elzem olan narin hassasiyet bazen karakterin erkeksi gücünü yok eder. Genel açıdan incelendiğinde herhangi bir ulustaki davranış tarzları, ulusun içinde bulunduğu duruma en uygun davranış tarzı olarak kabul ediir. Dayanıklılık, vahşi toplumların içinde bulunduğu duruma en uygun karakterken ileri derecede uygar bir toplumda yaşayan birine en uygun karakter hassasiyettir. Dolayısıyla bu durumda dahi insanın ahlaki duygularının aşırı derecede çarpıtıldığından yakınılamaz. Davranışların doğal adabından geleneğin yarattığı en sert sapma, genel davranış ya da tavır stillerinde değildir. Geleneğin bazı kullanım şekillerine baktığımızda, etkisinin güzel ahlak karşısında sıklıkla yıkıcı olduğunu ve neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair en açık prensipleri bile dehşete düşürecek bazı davranışları adil ve suçsuz ilan edebileceğini görmekteyiz. Örnek olarak bir çocuğa zarar vermekten daha büyük bir barbarlık olabilir mi? Çaresizliği, masumiyeti, sevimliliği düşmanların bile şefkatine hitap eder. Kudurmuş ve zalim bir fatihin bile zarar vermek için çok büyük bir çaba sarfetmesi gereken yaş grubunun da bu olması cabasıdır. Peki en azgın düşmanın bile zarar vermekten çekindiği bir acize zarar veren bir babanın yüreğinde ne gibi duygular filizlenmelidir? Buna rağmen gerçekliğe döndüğümüzde, yeni doğan çocukların katlinin neredeyse bütün Yunan şehir devletlerinde hatta kibar ve uygar Atinalıların arasında bile izin verilen bir şey olması ve çocuğu büyütecek ailenin eğer durumu kötüyse onu aç bırakarak ya da vahşi hayvanlara yem ederek ölüme sürüklemesinde herhangi bir suç ya da kınama öğesi bulunmaması gibi durumları görmekteyiz. Bu uygulamanın aşırı vahşi bir barbarlığın hüküm sürdüğü çağlarda başlamış olması muhtemeldir. Toplumun ilk döneminde insanların zihinleri buna alış-

mış ve bu geleneğin aynı şekilde devam ettirilmesi, ortadaki cinayeti görememelerine sebep olmuştur. Bugünlerde dahi bu uygulamanın bütün vahşi topluluklarda ve bu uygulamaya diğerlerinden daha çok müsamaha gösteren toplumun en aşağı kesimlerinde hüküm sürdüğünü görmekteyiz. Bir vahşinin içinde bulunduğu aşırı yoksulluk sıklıkla o kadar büyüktür ki sürekli aşırı açlığa maruz kalıp yokluktan dolayı öldüğünden hem kendini hem de çocuğunu beslemesi genellikle imkansızdır. Dolayısıyla böyle bir durumdayken çocuğunu bırakmak zorunda kalmasına çok da şaşırmamalıyız. Karşı koyamayacağı bir düşmandan kaçan bir kişi kendisini yavaşlattığından dolayı çocuğunu bıraktığında bunun kesinlikle mazur görülebilir bir şey olduğunu söyleyebiliriz, sonuçta çocuğunu da kurtarayım derken kendi hayatını da hiç edebilir. Bu yüzden toplum bu durumdayken bir bireyin çocuğuyla ne yapacağına karar verebilmesi bizleri çok da dehşete düşürmemelidir. Bununla birlikte, Yunanistan'ın ilerleyen çağlarına baktığımızda aynı şeyin gelecekteki çıkarlar ya da rahatlık gibi fikirlerden dolayı yapıldığını görmekteyiz ki bu da eylemi asla haklı çıkarmamaktadır. Geleneklerin kesintisiz bir şekilde o zamana kadar sürmesi bu uygulamanın genişlemesine o kadar fazla izin vermiştir ki bu barbarca hakka sadece dünyadaki genelgeçer kaideler müsamaha göstermekle kalmamış, aynı zamanda daha adil ve doğru olması gereken felsefi doktrinler bile bu oturmuş gelenek ile saptırılmış ve birçok durumda olduğu gibi bu durumda da bu korkunç suistimali kınamaktan ziyade sözde halkın yararı için desteklemiştir. Aristo bu eylemin yöneticiler tarafından birçok durumda teşvik edilmesi gereken bir eylem olduğundan bahsetmiştir. İnsancıl Plato bile aynı fikri desteklemekte ve bütün eserlerinde mevcut olan insanlık sevgisi dahi hiçbir cümlede bu uygulamayı tenkit etmemektedir. Gelenekler, insaniyetin böyle rezilce ayaklar altına alınmasını onayla-

yabilirken en rezil eylemlere dahi izin verebilecekleri kanısına rahatlıkla varabiliriz. Kötücül ve mantıksız davranışları gelenekler yüzünden her insanın sergilediğini ve bu durumun "geleneklеşmiş" olduğunu savunarak kendilerini rahatlattıklarını görmekteyiz. Geleneklerin, genel tavır ve davranış tarzları ve karakterleri açısından olduğu kadar bazı uygulamaların uygunluğu ya da hukuksuzluğu açısından da hiçbir zaman duygularımızı yozlaştırmamaları gerektiği konusundaki sebepler oldukça barizdir. Böyle bir gelenek hiçbir zaman var olmamalıdır. Hiçbir toplum, bahsettiğim gaddarca uygulamanın insanın tavırlarının ve davranışlarının bir parçası olarak görüldüğü bir gelenekle varlığını sürdüremez.

VI. KISIM
ERDEMİN KARAKTERİ ÜZERİNE

Giriş

Herhangi bir bireyin karakterini değerlendirirken doğal olarak iki farklı bakış açısıyla değerlendiririz. Bunlardan ilki, kişinin kendi mutluluğunu nasıl etkilediği, ikincisi ise diğerlerinin mutluluğunu nasıl etkilediğidir.

I. Kesit
Bireyin Karakterinin Kendi Mutluluğunu Ne Kadar Etkileyebileceği Üzerine (Sağduyu Üzerine)

Doğa tarafından bireye öğütlenen ilk amaçlardan biri, hayatın devamı ve sağlıklı halinin korunmasıdır. Açlık ve susama hissi, hazzın ve acının, sıcaklığın ve soğukluğun yarattığı hoş ya da nahoş hissiyatlar; insanın bu amaçlar için neyi seçmesi ve neyden kaçınması gerektiği doğa tarafından gizlice fısıldanan dersler olarak kabul edilebilir. Bu dersler ile insanın çocukluğunda öğrendiği şeylerin büyük bir çoğunluğu da aynı amaca sahiptir. Ana amaçları, insana kötülüklerden nasıl uzak duracağını göstermektir. Çocuk büyüdükçe, bu doğal hisleri tatmine ulaştırmak, hazları elde etmek ve acılardan kaçınmak, sıcağın ya da soğuğun makul bir derecesini bulmak için biraz dikkate ve öngörüye ihtiyacı olduğunu keşfeder. Vücudun ihtiyaçlarını ve rahatlığını karşılamak için dışsal zenginliklerin getireceği avantaj bizlere doğuştan gelse de emsallerimizin saygısının, içinde yaşadığımız toplumdaki itibarımız ve mevkimiz ile bu avantajları ne derecede elde ettiğimiz ya da elde etmemiz gerektiği arasında büyük bir bağlantı bulunmaktadır. Bu saygıya makbul bir özne olma arzusu, emsallerimiz arasında bu itibarı ve mevkiyi hak etme ve elde etme arzusu, belki de arzularımız arasında en büyük olandır. Avantajları elde etme kaygımız, karşılaması her zaman çok kolay olan ihtiyaçlar ve rahatlıklardan ziyade bu arzuyla beraber çok daha güçlü ve tedirgin bir hal alır. Emsallerimiz arasındaki mevkimiz ve itibarımız da -belki de erdemli bir kişinin tamamen bağlı olmasını isteyeceği- karakterimiz ve tavırlarımıza ya da

bunların beraber yaşadığımız insanlarda yarattığı güven, saygı ve iyi niyet duygularına bağlıdır. Bireyin sağlığına, zenginliğine, mevkisine ve itibarına gösterdiği özen, yani kişinin bu hayattaki rahatlığının ve mutluluğunun en çok bağlı olması gereken şeyler, genellikle sağduyu olarak adlandırılan bir erdemin gereklilikle-rindendir. Daha önce bahsettiğimiz gibi, iyi bir durumdan kötü bir duruma düştüğümüzde çekeceğimiz cefa, kötü bir durum-dan iyi bir duruma geldiğimizde süreceğimiz sefadan çok daha büyüktür. Dolayısıyla sağduyunun ilk ve başlıca amacı güvenli-ğin sağlanmasıdır. Sağlığımıza, zenginliğimize, mevkimize ya da itibarımıza herhangi bir zararın gelmesi, bu erdemin hoşnutsuz kalacağı durumlardan biridir. Erdemin genel karakterini incele-diğimizde, cüretkardan ziyade temkinli olduğunu ve daha bü-yük avantajların elde edilmesinden ziyade mevcut avantajlarımı-zın korunması konusunda daha büyük bir kaygı sahibi olduğu-nu fark edeceğiz. Zenginleşmek için tasvip ettiği yollar, bizleri kayba ya da zarara uğratmayan hamleler, mesleğimizde ya da ti-caret alanımızda gerçek bilgi ve yeteneklere sahip olmak, bu ye-teneklerin özen ve gayret içerisinde ortaya konulması ve bütün harcamalarımızda tutumluluk, hatta bir nebze pintiliktir. Sağ-duyulu bir kişi, anladığını iddia ettiği bir şeyi her zaman ciddi-yetle ve ısrarla çalışır, bunu sadece başkalarına kanıtlamak için yapmaz ve yetenekleri her zaman çok parlak olmasa da her za-man aşırı derecede içtendir. Bunun için ne becerikli bir sahteka-rın başvuracağı hileleri kullanarak bu yetenekleri sizlere dayat-maya çalışır ne ukala birinin küstahça tavırlarını kullanır ne de sığ ve sağduyusuz bir şarlatanın kendinden emin iddialarına baş-vurur. Gerçekten sahip olduğu yetenekler konusunda bile caka satmaz. Sözleri basit ve gösterişsizdir, insanların toplumun ilgisi-ni ve itibarını kazanmak için başvurduğu şarlatanca şeytanlıklar-dan her zaman kaçınır. Mesleğinde saygınlığa ulaşması için sade-

ce bilgilerine ve yeteneklerine itimat etmeye doğal olarak eğilimlidir. Büyük sanatlarda ve bilimlerde kendilerini büyük bir değerlendirme mercii olarak gören ve birbirlerinin erdemlerini ve yeteneklerini kutlamayı ve kendileriyle rekabet etmeye çalışan herhangi birini alaşağı etmeyi artık bir meslek haline getiren küçük gruplar ve hiziplerin saygısını kazanmaya çalışmayı da hiçbir zaman düşünmez. Eğer olur da kendini bu türden bir topluluğa sokarsa, bunu toplumda bir etki yaratmaktan ziyade sadece kendini ve halkını savunmak için yapar, yani velvelelerle, dedikodularla ve entrikalarla bu belirli topluluğun ya da benzer bir topluluğun halkın aleyhinde bir dezavantaj oluşmasını engellemek için yapar. Sağduyulu biri her zaman dürüsttür ve yalanlarının ortaya çıkmasıyla kendi şerefini beş paralık edeceğini düşündüğü anda dahi dehşete düşer. Fakat her zaman dürüst olsa da her zaman samimi ve açık değildir. Her zaman doğruyu söylese de kendisini gerekli olmadığı sürece her zaman bütün gerçeği açıklamak zorunda hissetmez. Hareketlerinde dikkatli davrandığı gibi sözlerine de dikkat eder ve hiçbir zaman herhangi bir şeyle ya da biriyle alakalı fikirlerini hesapsız ve gereksiz yere ortaya atmaz. Sağduyulu biri her zaman çok büyük bir hassasiyete sahip olmasa da her zaman arkadaşlığa oldukça uygundur. Ancak arkadaşlığı ateşli ve tutkulu türden bir arkadaşlıktan ziyade, sıklıkla gençliğin ve deneyimsizliğin diğerkamlığına çok tatlı görünen geçici duygulanımlardan oluşmaktadır. Arkadaşlığı, sınanmış ve seçilmiş dostlar için ciddi ancak bir o kadar da oturaklı ve vefalı bir bağdır ki bu seçimi yaparken göz boyayan başarıların karşısındaki havai hayranlıkları değil; iffetin, ketumiyetin ve iyi tavırların karşısında duyduğu abartısız bir saygıyı rehber edinir. Arkadaşlığa uygun olsa da sosyal olmaya pek de eğilimli değildir. Ortamlarının şenliği ve cümbüşüyle öne çıkan eğlence meraklısı topluluklara nadiren takılır, bu topluluklarda daha da nadiren

yer alır. Çünkü yaşam tarzları sıklıkla ölçülülüğünü, gösterdiği çabaların istikrarını ya da tutumluluğunun sert kurallarını bozabilecek yetidedir. Sözleri her zaman çok hayat dolu ya da eğlenceli olmasa da kesinlikle zararsızdır. Herhangi bir kişinin alınmasına sebep olduğu ya da kabalık ettiği fikrinden bile nefret eder. Hiçbir zaman herhangi birini küstahça küçük görmez ve genellikle bütün durumlarda kendini emsallerinden yukarı görmektense aşağı görür. Hem tavırlarında hem de sözlerinde kesinlikle terbiyeyi gözetir ve toplumunun bütün örflerine ve merasimlerine adeta dini sorumluluklarmış gibi büyük bir saygı besler. Bu açıdan incelendiğinde çok daha büyük yeteneklere ve erdemlere sahip olan insanlardan, Sokrat ve Aristippus'tan tutun Swift'e ve Voltair'e, Philip ve Büyük İskender'den tutun Moskova Knezliği Çarı Peter'e, hayatın ve iletişimin bütün örflerine karşı en yersiz ve hatta arsız bir öfkeyle yaklaşıp kendilerine benzemek isteyenler için en tehlikeli örneği oluşturanlardan ve kusursuz oldukları noktalara erişilmeye çalışılmadan ahmaklıklarının taklit edilmesinden sıklıkla hoşnut olanlardan çok daha iyi bir örnek teşkil eder. Sağduyulu adam, çalışkanlığında ve tutumluluğunda gösterdiği metanetle, daha uzak ancak daha uzun sürecek daha büyük bir rahatlık ve zevkler için şimdiki rahatlığını ve zevklerini metin bir şekilde feda etmesiyle tarafsız izleyicinin ve bu tarafsız izleyicinin temsilcisi olan vicdanının bütün tasvibiyle her zaman ödüllendirilir ve desteklenir. Tarafsız izleyici, tavırlarını değerlendirdiği kişilerin ne mevcut çabalarından bezer, ne de mevcut iştahlarının ısrarcı çağrıları tarafından çepeçevre sarılmış hisseder. Ona göre mevcut durumları ve gelecekte ne olacakları aşağı yukarı aynıdır, ikisini de aynı açıdan görür ve ikisi karşısında da aşağı yukarı aynı şekilde derinden etkilenir. Ancak ana öznelere göre bu durumların birbirinden çok uzak olduğunu ve kendilerini doğal olarak çok farklı şekilde etkiledik-

lerini bilir. İşte bu yüzden mevcut ve gelecek durumun tıpkı düşündükleri gibi aynı olduklarını farz ederek davranmalarını sağlayan iradelerinin bu şekilde ortaya koyulmasını kabul etmekten ve hatta takdir etmekten başka bir şey yapamaz. Belirli bir gelire sahip olan bir kişi ufak birikimlerle her gün daha da iyiye giden durumundan doğal olarak memnundur. Katı tutumluluğu ve gösterdiği özenin ağırlığı gittikçe çözülür ve günbegün artan bu rahatlıktan ve zevklerden iki kat memnuniyet duyar ki aslında bu memnuniyeti geçmişte yaşadığı sıkıntılı durumda dahi hissetmiştir. İçinde bulunduğu bu rahat durumu değiştirmek için bir kaygı gütmez ve şu anda sefasını sürdüğü emniyetli huzuru tehlikeye atabilecek ancak kendisini daha iyi bir duruma getirme ihtimali düşük olan yeni girişimler ve maceralar arayışına girmez. Eğer herhangi bir projeye ya da girişime kalkışırsa bunların sıkı sıkıya planlanmış ve tasarlanmış olması muhtemeldir. Hiçbir zaman herhangi bir gereklilikten dolayı bu işleri aceleye getirmez ya da bu işlere atlamaz, aksine işlerin sonuçlarının ne olacağına dair ciddi ve sakin bir şekilde düşünmeye her zaman zamanı ve fırsatı vardır. Sağduyulu kişi, görevlerinin zorunlu kılmadığı herhangi bir sorumluluğa tâbi olmayı istemez. Alakası olmadığı işlere karışmaz, başkasının işlerine atlamaz, durduk yere kimsenin talep etmediği tavsiyeleri vermez. Kendi işleriyle yükümlülüklerinin gerektirdiği ölçüde ilgilenir ve çoğu insanın, başkalarının işlerini etkileyerek kazanabilecekleri aptalca önemi kazanmak gibi bir niyeti de yoktur. Grup tartışmalarına girmekten kaçınır, hizipleşmeden nefret eder, asil ve büyük ihtirasların seslerini dahi pek dinlemek istemez. Özellikle kendisinden talep edildiğinde ülkesine hizmet etmeye hazırdır, ancak sırf bunun için bir gruba girmez. Hatta ona göre zahmete girmektense ve yükümlülüğü üstlenmektense başka birinin kamu işlerini üstlenmesi çok daha iyidir. Kalbinin derinliklerinde emniyetli bir

huzurun bozulmamış sefasını sadece başarılı hırsların getireceği bütün beyhude görkemlerden üstün tutmakla kalmaz, aynı zamanda en yüce ve alicenap eylemlerin gerçekleştirilmesiyle gelecek gerçek ve somut şeref dahi bu sefanın yanında önemsizdir. Kısacası sağduyu, sadece kişinin sağlığı, zenginliği, mevkisi ve itibarı için kullanıldığında en saygıdeğer ve hatta bir açıdan samimi ve hoş bir nitelik olarak değerlendirilse de hiçbir zaman erdemler arasından en asili ya da en çekici olanı olarak değerlendirilmez. Soğuk bir saygıya hitap eder, fakat coşkulu bir sevgiye ya da hayranlığa layık görünmez. Bilge ve makul tavırlar, kişinin sağlığı, zenginliği, mevkisi ve itibarından daha yüce ve asil amaçlar için kullanıldığında işte o zaman genellikle ve tam olarak sağduyu diye adlandırılan şeye dönüşürler. Yüce bir generalin, yüce bir devlet adamının, yüce bir yasamacının sağduyusundan bahsediyoruz. Bütün bu kişilere baktığımızda, sağduyunun daha yüce ve büyük birçok erdemle, yiğitlikle, derin ve güçlü bir ihsanla, adaletin kurallarına kutsal bir bağlıklıkla ve bütün bunları destekleyebilecek kapasitede bir irade gücüyle buluştuğunu görmekteyiz. Bu üstün sağduyu mükemmeliyetin en üst seviyelerine ulaştığında ustalığı, kabiliyeti ve mümkün her durum ve koşulda en mükemmel yerindelikle hareket etme alışkanlığını ya da eğilimini gerektirir. Bu üstünlüğe ulaşabilmek için bütün entelektüel ve ahlaki erdemlerin mükemmeliyetinin son noktasına ihtiyaç vardır.

En güzel aklın en güzel vicdanla birleştiği noktadır bu. En mükemmel bilgeliğin en mükemmel erdemle birleştiği noktadır. Daha aşağı seviyede olan sağduyu Epikürcü bir bilgeliğin karakterini teşkil ederken üstün dereceden sağduyu, akademik ya da Aristocu olarak adlandırabileceğimiz bilgeliğin karakterini teşkil eder. Bir insan sadece sağduyuluysa ya da kendi kendine yetemiyorsa alicenaplar ve insancıl kişiler için bir şefkat öznesidir.

Diğer kişiler onları umursamayabilirler, ancak bu tavırlarından dolayı asla nefrete özne olmazlar.

Bununla birlikte ihtiyatsızlık başka kusurlarla birleştiğinde bu kusurların insana süreceği kara lekeyi ve sebep olacağı rezaleti en yüksek dereceden ortaya çıkarır. Maharetleri ve söylevleri sayesinde güçlü şüphelerden olmasa da cezadan ya da fark edilmekten başarıyla kurtulabilen cin fikirli bir dolandırıcı, kesinlikle layık olmadığı müsamahayı sıklıkla görmektedir. Aptal ve beceriksiz olan ise bu niteliklerin eksikliğinden dolayı yakalanır ve cezalandırılır, bütün dünyanın nefretine, horgörüsüne ve ikrahına makbul bir özne haline gelir. En azılı suçluların bile sıklıkla cezasız kaldığı bir ülkede en korkunç suçlar bile neredeyse alışkanlık haline gelir ve adaletin gerçekten uygulandığı ülkelerde büyük suçlara karşı duyulan dehşet, cezalandırmanın zayıf olduğu ülkedeki insanları korkutmaz bile. İki ülkede de adaletsizlik aynıdır, ancak bu suç karşısındaki ihtiyatsızlık sıklıkla birbirinden oldukça farklıdır. İkinci tarzdan ülkelerde büyük suçlar bariz bir şekilde büyük aptallıklar olarak değerlendirilirler. İlk ülkelerde ise her zaman böyle değerlendirilmezler. 16. Yüzyıl'ın büyük bir kısmında İtalya'da suikastlar, cinayetler ve kumpaslar dahi toplumun üst mevkilerinde artık neredeyse adet haline gelmiştir. Cesare Borgia küçük egemenlik alanları ve ordulara sahip olan küçük prenslerden dördünü kendi bölgesinde yani Senigaglia'da dostane bir toplantıya davet etmiş, geldikleri anda da hepsini öldürmüştür. Bu rezil eylem, o suçlar çağında dahi kesinlikle onaylanmasa da failin itibarını çok da zedelememiş, sonunu ise hiç getirmemiştir. Failin sonu bu suç ile bütünüyle bağlantısız olan sebeplerle birkaç yıl sonra gelmiştir. Kendi döneminde dahi çok da ahlaklı sayılamayacak bir adam olan Machiavelli, bu suç gözler önündeyken Floransa Cumhuriyetinde Cesare Borgia'nın kabinesinde bir vekil olarak oturmaktaydı. Bu

konuya çok değişik bir şekilde değinmekte, değinirken bütün yazılarında kullandığı saf, zarif ve açık dilini kullanmaktadır. Bu konudan aşırı derecede soğukkanlı bir şekilde bahseder, Cesare Borgia'nın bu suçu işlerken sunduğu bahaneden memnundur, mağdurların hilekarlıklarına ve acziyetlerine horgörüyle yaklaşır, ancak zamansız ve sefilce ölümlerine karşı bir merhamet beslemez ve faillerinin yalancılığı ve zalimliğine karşı öfke doludur. Büyük fatihlerin zalimlikleri ve adaletsizlikleri sıklıkla aptalca bir hayret ve hayranlıkla değerlendirilmekteyken küçük hırsızların, gaspçıların ve katillerin yaptıklarına ise her zaman hor görü, nefret ve hatta korku beslenmektedir. Fatihlerin yaptıkları diğerlerininkinden yüz kat fesat ve yıkıcı olsun, başarılı olduklarında sıklıkla en kahramanca alicenaplığın bir örneği olarak görülürler. Küçüklerin işledikleri suçların yanı sıra yaptıkları aptallıklar da her zaman nefret ve istikrah ile değerlendirilmekte, insanlığın en rezil ve en değersiz hareketleri olarak görülmektedir. İlkinin yaptıkları en azından diğerlerininki kadar büyük bir adaletsizlik olsa da aptallık ve ihtiyatsızlık konusunda diğerinin yanına bile yaklaşamaz. Aşağılık ve değersiz ancak yetenekli bir adam sıklıkla layık olduğu itibardan fazlasını görür. Aşağılık ve değersiz bir aptal ise bütün fanilerin nezdinde her zaman en rezil olmasının yanı sıra en nefretlik kişidir. Sağduyu diğer erdemlerle birleştiğinde nasıl bütün karakterler arasından en asil olanı teşkil ediyorsa, sağduyusuzluk (ihtiyatsızlık) da diğer kusurlarla birleştiğinde bütün karakterler arasından en adi olanı teşkil etmektedir.

II. Kesit
Bireyin Karakterinin Diğerlerinin Mutluluğunu Nasıl Etkileyebileceği Üzerine

Giriş

Her bireyin karakterinin diğerlerinin mutluluğunu etkileme derecesi, diğerlerine zarar verme ya da fayda sağlama eğilimiyle alakalıdır. Teşebbüs edilmiş ya da işlenmiş bir haksızlığın karşısında duyulan haklı hınç, tarafsız izleyicinin nezdinde komşumuzun mutluluğuna herhangi bir şekilde zarar verebilecek bir eylemi haklı çıkartabilecek tek güdüdür. Bunu başka herhangi bir saikten dolayı gerçekleştirmek, adaletin yasalarıyla doğrudan çelişen bir eylemdir ki bu eylemi engelleyebilmek ya da cezalandırabilmek için belirli bir güç kullanılmalıdır. Her devlet ya da ulus, bilgelikleriyle toplumun otoritesine tâbi olanların birbirlerinin mutluluğuna zarar vermesini engellemek için toplumun gücünü elinden geldiğince kullanmaya çalışır. Bu amaç için yapılan yasalar, her bir devletin ya da ülkenin medeni kanunlarını ve ceza kanunlarını oluşturmaktadır. Bu kuralların dayandığı ya da dayanması gereken ilkeler, bütün bilimler arasından en önemli olan, ancak belki de şu ana kadar üzerinde en az çalışılan içtihatın ilkeleridir ki bunun da şimdilik mevzubahis konumuz ile alakası yoktur. Ortada onu koruyacak hiçbir yasa olmasa da komşumuzun mutluluğuna hiçbir şekilde zarar vermemiz ya da tecavüz etmememiz gerektiği konusuna kutsal ve dini bir bağlılık, tamamen masum ve adil bir adamın karakterini oluşturmaktadır. Bu karakterin de incelikle dikkate alındığında her zaman aşırı derecede saygıdeğer ve hatta kişinin kendisi için kıymetli bir nitelik olduğunu ve neredeyse her zaman birçok erdemin, yani

güçlü bir empati yeteneğinin, büyük bir insaniyetin ve iyiliğin de buna eşlik ettiğini görmekteyiz. Bunun yeterince anlaşılan bir karakter olduğunu ve daha da fazla açıklamaya ihtiyaç duymadığını düşünmekteyim. Bu bölümde iyiliklerimizin hedefi olmaları için ya da yapabileceğimiz iyiliklerin yönünü belirlemeleri için doğa tarafından öne çıkarılan kişileri ve toplulukları inceleyeceğiz. Doğanın her parçasında görülebilecek aynı mükemmel bilgelik burada da mevcuttur. Ne kadar büyük ya da ne kadar küçük bir iyilik yapmamız gerektiği doğanın bu sistemiyle işlemektedir.

I. Bölüm: İyilik Yapmamız İçin Doğa Tarafından Öne Çıkarılan Bireyler Üzerine

Stoacıların da söylediği gibi, her insan ilk olarak ve çoğunlukla kendisiyle ilgilenir ve her insan bir başkasından ziyade kendisiyle ilgilenmeye her bakımdan daha uygun ve yetkindir. Her birey kendi hazlarını ve acılarını başkalarınınkilerden daha hassas bir şekilde hisseder. Kendi hissettikleri gerçek hislerken diğerlerininkiler bu hislerin yansıyan ya da empatik imajlarıdır. İlki, cismin kendisiyken ikincisi cismin gölgesidir. Kişiye göre aile üyeleri, genellikle kendisiyle aynı evde yaşıyan kişiler, ebeveynleri, çocukları, kardeşleri doğal olarak en sıcak duygulanımlarını besleyebileceği öznelerdir. Kişinin tavırlarının, mutlulukları ya da acıları üzerinde en büyük etkisi olabilen kişiler doğal olarak ve genellikle bu bireylerdir. Bu kişilerle empati kurmaya daha çok alışmıştır. Onları neyin etkileyeceğini çok daha iyi bilir ve onlarla kurduğu empati diğerlerinin büyük bir kısmıyla kurduğu empatiden çok daha kesin ve kararlıdır. Kısacası bu kişiler için hissettiği duygular, kendi için hissettiği duygulara oldukça yakındır. Bu empati ve empatinin dayandığı duygulanımlar, çocuklara karşı, ebeveynlere karşı hissedilenlerden tabiatı gereği daha güçlüdür ve kişinin çocuklarına karşı hissettiği şefkat, ebeveynlerine karşı hissettiği hürmet ve şükran duygusundan daha canlıdır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi doğal gidişata baktığımızda, çocuğun doğduktan sonra yaşamının tamamen ebeveynlerinin ilgisiyle alakalı olduğunu, bir ebeveynin yaşamının ise doğal olarak çocuğun ilgisiyle alakalı olmadığını görebilmekteyiz. Görünüşe göre Doğa'nın gözünde bir çocuk yaşlı birinden çok daha önemlidir, aynı zamanda çok daha güçlü bir empatiyi tetiklemektedir. Ki öyle de olmalıdır. Çocuktan her şey beklenebilir ya da en azından umulabilir. Genelde ise yaşlı bir adamdan çok da bir şey beklenemez ya da umulamaz. Çocukluğun acziyeti, en gaddar ve kötü kalplilerin bile

duygulanımlarına hitap eder. Yaşlıların halsizlikleri, sadece erdemli ve insancıllar için horgörünün ve istikrahın öznesi olmaktan çıkmıştır. Yaşlı biri öldüğünde genellikle çok fazla üzüntü hissedilmez. Fakat bir çocuğun ölümü neredeyse her zaman herkesin kalbini parçalar. İlk arkadaşlıklar, doğal olarak kalbin en yatkın olduğu anlarda kurulan arkadaşlıklar, kardeşler arasında kurulur. Aynı evde yaşarken iyi anlaşmaları, ailenin mutluluğu ve huzuru için elzem bir şeydir. Birbirlerine herkesin verebileceği hazdan ya da acıdan fazlasını vermeye yetkinlerdir. İçinde bulundukları durum, karşılıklı empatilerini ortak mutlulukları için aşırı önemli hale getirir ve doğanın hikmetiyle aynı durum birbirlerine uymalarını mecbur ederek bu empatiyi daha büyük bir adet haline getirerek, empatiyi daha canlı, belirgin ve daha kararlı kılar. Kardeşlerin çocukları da farklı ailelere ayrıldıktan sonra ebeveynlerinin arasında var olmaya devam eden bu arkadaşlık ilişkisiyle bağlanmışlardır. Aralarındaki iyi uyum, bu arkadaşlığı güçlendirirken uyumsuzlukları bu arkadaşlığı bozar. Bununla birlikte nadiren aynı ailede yaşadıklarından, diğer kişilere göre birbirleri için daha büyük önem arz etseler de iki kardeş gibi olamazlar. Karşılıklı empatileri kardeşler arasındaki empati kadar gerekli olmadığından sürekli bir adet değildir ve bu yüzden de nispeten daha zayıftır. Kuzenlerin çocukları arasındaki bağlantı çok daha az olduğundan, birbirleri için daha az önemlidirler. Bu akrabalık ilişkisi uzaklaştıkça duygulanımlar da azalmaya başlar. Duygulanım olarak adlandırılan şey, aslında adet haline gelmiş bir empatiden başka bir şey değildir. Duygulanım olarak tabir ettiğimiz şeyin özneleri olan kişilerin mutlulukları ya da acıları hakkındaki kaygımız, mutluluklarını artırmak, acılarını azaltmak istememiz, ya bu adet haline gelen empatinin altında yatan gerçek histir ya da bu hissin kaçınılmaz sonuçlarından biridir. Sıklıkla bu alışılmış empatiyi doğal olarak var eden konumlarda oluşan ilişkiler

arasında uygun derecede bir duygulanımın olması beklenir. Genellikle bunun gerçekten var olduğunu görürüz ve doğal olarak bunun var olmasını bekleriz. Bu yüzden herhangi bir durumda bu duygulanımı göremediğimizde daha çok şaşırırız. Birbirleriyle belirli dereceden bir yakınlığa sahip olan kişilerin her zaman özel bir şekilde birbirlerine duygulanım beslemeleri gerektiği ve birbirlerine farklı şekilde duygulanım beslemelerinin her zaman aşırı uygunsuz olarak kabul edildiği, hatta bazen bunun küfür olduğu konusunda genel bir kural oluşturulmuştur. Çocuğuna düşkün olmayan bir ebeveyn ve anne babasına hiç hürmet beslemeyen bir çocuk adeta hilkat garibesi gibi görünür, üstelik sadece nefretin değil, aynı zamanda korkunun da öznesi haline gelir. Bu doğal duygulanımları genellikle oluşturan koşullar bazı özel durumlarda kazara vuku bulmasa dahi genel kurallara duyulan saygı bir nebze de olsa bu koşulları yaratacak ve tam olarak aynı olmasa da bu duygulanımlara kaydadeğer bir benzerlik gösteren duygulanımlar var edecektir. Kazayla evladından çocukken ayrılan ve büyüyene kadar ona dönemeyen bir baba, evladına karşı daha az bağlılık eğilimine sahip olacaktır. Çocuğuna karşı daha az düşkünlük duymaya eğilimli bir babanın çocuğu, babasına karşı daha az hürmet besleyecektir. Birbirlerinden uzak yerlerde büyüyen kardeşler, duygulanımlarında benzer bir azalma hissetmeye eğilimlilerdir. Bununla birlikte sebatkar ve erdemlilerde, genel kurallara olan bağlılıktan dolayı kesinlikle aynı olmasalar da bu doğal duygulanımlara çok benzeyen duygulanımlar oluşacaktır. Babalar ve çocukları, kardeşler birbirlerinden ayrı oldukları zamanlarda bile kesinlikle birbirlerine karşı kayıtsız değillerdir. Birbirlerini karşılıklı duygulanım beslemesi gereken kişiler olarak görürler ve eninde sonunda böyle yakınlar arasında doğal olarak var olması gereken arkadaşlığın sefasını yaşayacakları zamanı umut içinde beklerler. Uzaktaki evlat ve uzaktaki kardeş aileleriy-

le birleşene kadar onların nezdinde en gözde evlat ve en gözde kardeştir. Çünkü onları hiçbir zaman incitmemişlerdir ya da incittiyseler de bu o kadar uzun zaman önce olmuştur ki hatırlanması bile gerekmeyen çocukça hareketler olarak akıllardan uzaklaşmıştır. Birbirleri hakkında duydukları her şey, eğer iyi sayılabilecek insanlar tarafından söyleniyorsa aşırı olumlu ve onur verici görünür. Uzaktaki çocuk ve uzaktaki kardeş normal çocuklar ve kardeşler gibi değildir, daha ziyade her şeyiyle mükemmel bir çocuk ve kardeş olarak değerlendirilirler ve en romantik umutlar bu kişilerin arkadaşlığından ve sohbetlerinden duyulan mutluluktan ortaya çıkar. Birleştiklerinde genellikle ailevi duygulanımları oluşturan alışılmış empatiyi ortaya koymaya o kadar güçlü bir eğilim gösterirler ki sanki bu empati gerçekten gerçekleşmiş gibi davranmaları oldukça muhtemeldir. Ancak korkarım ki zaman ve tecrübeler bu aileleri sıklıkla hayal kırıklığına uğratabilir. Birbirlerini daha fazla tanımaya başladıklarında alışkanlıklarının, halet-i ruhiyelerinin ve beğenilerinin beklediklerinden farklı olduğunu keşfederler, alışılmış empatinin eksikliğinden dolayı, tam tabiriyle ailevi duygulanımlar olarak geçen şeyin ilkelerinin ve esaslarının eksikliğinden dolayı artık birbirlerine çok da uyum gösteremeyecek hale gelirler. Öncesinde bu doğal uyuma hemen her zaman mecbur oldukları bir durumda hiçbir zaman yaşamadıklarından, gerçekten bu uyumu yaşamak isteseler de artık bunu gerçekleştiremeyecek hale gelmişlerdir. Adet haline gelmiş konuşmaları ve münasebetleri çok kısa bir süre içinde artık onlara haz vermez hale gelir ve böylelikle muhabbeti daha da azaltırlar. Gerekli iyilikleri karşılıklı gerçekleştirerek ve makul saygıyı birbirlerine besleyerek beraber yaşamaya devam edebilirler. Fakat uzun süre birbiriyle yaşamış ve birbirine aşina olmuş kişilerin münasebetlerinde doğal olarak mevcut olan o içten memnuniyetin, o nefis empatinin, o karşılıklı güvene dayanan açıklık ve rahatlığın

sefasını nadiren tamamen sürebilirler. Bununla birlikte, genel kuralların sınırlı gücü sadece sebatkar ve erdemlilerin üzerinde geçerlidir. Sefihler, haylazlar ve gösterişçiler bu kuralları hiç umursamaz. Bu kurallara hürmet beslemekten o kadar uzaklardır ki nadiren bu konudan konuşurlar, konuşsalar dahi bu kuralları adeta terbiyesizce maskaraları haline getirirler. Üstelik bu tarz uzun bir ayrılık yaşadıklarında her zaman birbirlerine tamamıyla yabancılaşırlar. Genel kurallara karşı hürmet, bu kişilerde tetikleyebileceği en büyük şey, ancak soğuk ve sahte bir nezaketten ibarettir ve bu dahi en küçük kavgada, en küçük çıkar çatışmasında bütünüyle yok olur. Erkek çocuklarının uzaktaki büyük okullarda, genç delikanlıların uzak üniversitelerde, genç leydilerin uzak rahibe manastırlarında ve yatılı okullarda eğitim görmeleri, yüksek kesimlerde özellikle hane halkının ahlakına zarar vermiş ve bunun da sonucu olarak hem Fransa'da hem de İngiltere'de mutluluğu azaltmış gibi görünmektedir. Çocuklarınızın anne babalarına karşı hürmetli, kardeşlerine karşı nazik ve sevecen olmalarını mı istiyorsunuz? Onları, anne babalarına karşı hürmetkar, kardeşlerine karşı ise nazik ve sevecen olmalarının gerektiği bir yere götürün, yani onları kendi evinizde eğitin. Ailelerinin evinde kalıp devlet okullarına gitmeleri avantajlı ve uygun olabilir, ancak her zaman sizin yanınızda kalsınlar. Sizlere olan saygıları her zaman tavırları üzerinde oldukça faydalı bir baskı yaratacaktır ve sizin de onlara olan saygınız, kendi tavırlarınız üzerinde sıklıkla bundan aşağı kalır bir yanı olmayan baskı yaratabilir. Okulların çocuklardan aldıkları, çoğu zaman getirilerinden fazladır. Aile içi eğitim, doğanın bir hediyesiyken toplumsal eğitim insanın bir icadıdır. Hangisinin en akıllı yöntem olduğuna dair herhangi bir yorum getirmek tabii ki de gereksiz kaçmaktadır. Bazı trajedilerde ve aşk hikayelerinde kan bağı diye tabir edilen kavrama ya da akraba olduklarını bilmeden dahi yakın akrabaların birbirlerine

karşı besledikleri mükemmel duygulanımlara atıfta bulunan birçok güzel ve etkileyici sahneyle karşılaşmaktayız. Maalesef ki bu kan bağını sadece aşk hikayelerinde ve trajedilerde görebilmekteyiz. Hatta trajedilerde ve aşk hikayelerinde dahi bu bağın sadece aynı evlerde yaşayan ebeveynler ve evlatları ve kardeşler arasında var olduğunu görüyoruz. Böyle gizemli bir duygulanımın kuzenler arasında hatta teyzeler ya da amcalar ve yeğenler arasında gerçekleştiğini düşünmek dahi aşırı saçma olurdu. Kırsal ve yasaların gücünün her vatandaşa mükemmel bir emniyet sağlayamadığı bölgelerde, aynı ailenin bütün üyeleri genellikle birbirlerine yakın, aynı mahallede oturmayı tercih eder. Bu şekilde birleşmeleri sıklıkla güvenlikleri için elzem bir durumdur. Akrabalık ilişkileri arasında yerleri ne olursa olsun, hepsinin birbirleri için az ya da çok belirli bir öneme sahiptir. Aralarındaki uyum bu gerekli birleşmeyi de güçlendirirken uyumsuzlukları ise her zaman bu birleşmeyi zayıflatır, hatta yok edebilir bile. Herhangi bir aşiretin diğer üyelerinden ziyade birbirleriyle muhatap olurlar. Aynı aşiretin en uzak üyeleri dahi aralarında belirli bir bağ bulunduğunu iddia etmekte, diğer her koşul eşit olduğunda böyle bir iddiada bulunmayan kişilerden daha fazla öneme sahip olmalarını beklemektelerdir. İskoçya'nın yaylalarında aşiretteki en fakir kişinin aşiret reisi tarafından kuzen ve akraba olarak kabul edilmesi ve bunun bir gelenek olmasının üzerinden çok da uzun yıllar geçmemiştir. Hısımlara karşı aynı kapsamlı hürmetin; Tatarlar, Araplar ve Türkmenler arasında var olduğu da söylenmektedir. Ben de bu hürmetin, yüzyılın başlangıcında İskoç aşiretlerinin içinde bulunduğu toplumsal duruma yakın olan her toplulukta var olduğunu düşünmekteyim. Ticaret bölgelerinde yani yasaların gücünün en yoksul vatandaşı dahi mükemmel bir şekilde koruyabildiği bölgelerde, aynı soydan gelen bireylerin birlikte kalmaya dair herhangi bir motivasyonları olmadığını, doğal olarak

istekleri ve çıkarları doğrultusunda ayrıldıklarını ve dağıldıklarını görmekteyiz. Birbirleri için önemli olmayı kısa bir süre içinde bırakırlar ve birkaç nesil sonra sadece birbirlerine karşı ilgilerini kaybetmekle kalmayıp, aynı zamanda ortak soylarının bütün hatıralarını ve cetlerinin arasında geçen bütün ilişkiyi unuturlar. Bu uygarlık seviyesi toplum içinde uzun ve güçlü bir şekilde yerini aldıkça, uzak akrabalara karşı hürmet de bütün ailelerde gittikçe azalmaktadır. Bu uygarlık İngiltere'de İskoçya'ya nazaran daha uzun süredir devam etmekte olduğundan ve daha sağlam kurulmuş olduğundan, İskoçya'da uzak akrabalıklar daha büyük bir öneme sahiptir, her ne kadar bu iki ülke arasındaki bu konudaki farklılıklar gittikçe azalsa da. Her ülkede büyük lordlar, aralarındaki akrabalık bağları ne kadar uzak olursa olsun, birbirleriyle aralarındaki bağı hatırlamaktan ve kabul etmekten gurur duyarlar. Böyle şerefli akrabalıkların hatırlanması ailelerinin şerefini bir nebze olsun artırmaz, bu bağın hatırlanması herhangi bir duygulanımdan ya da duygulanıma benzer bir şeyden dolayı değil, aşırı önemsiz ve çocukça bir gösterişçilikten kaynaklanmaktadır. Daha mütevazı ancak yakın akrabamız, çok önemli bir kişiyi akrabaları arasındaymış gibi gösterirse alacağı tepki genellikle seceresini çok iyi takip edemediği olacaktır. Maalesef ki doğal duygulanım olarak tabir edilen şeyden sıradışı şeyler beklememiz bundan dolayı değildir. Doğal duygulanımı, ebeveyn ve evlat arasındaki sözde fiziksel bağın yarattığı etkiden ziyade ahlaki bağın etkisi olarak kabul ediyorum. Kıskanç bir kocanın, aralarındaki ahlaki bağa ve çocuk evde eğitilmesine rağmen mutsuz çocuğunu karısının sadakatsizliğinin bir eseri olarak görmesi ve ondan nefret etmesi sıklıkla gerçekleşen bir durumdur. Onun nezdinde çocuğu, en berbat maceralardan, kendi şerefine sürülen kara bir lekeden ve ailesinin yaşadığı utancın kalıcı abidesidir. Hali vakti yerinde insanlar arasında birlikte kalmanın gerekliliği ya da uygunluğu,

aynı aileye doğan kişiler arasındaki arkadaşlık ilişkisinden çok da farklı olmayan bir arkadaşlık ilişkisi yaratır sıklıkla. İş arkadaşları, ortaklar, birbirlerini kardeşleri olarak görürler ve genellikle de birbirlerine gerçekten kardeşlermiş gibi duygular beslerler. İyi bir şekilde anlaşmaları herkesin çıkarınadır ve eğer kaydadeğer derecede mantıklı insanlar ise doğal olarak uyum göstermeye eğilimli olacaklardır. Genel olarak aralarında böyle bir uyum görmeyi beklediğimizden, anlaşmazlıkları toplum arasında ufak türden bir skandal yaratır. Romalılar aralarındaki bu bağı "necessitudo" olarak adlandırmıştır. İngilizce açısından etimolojisine baktığımızda ise durumun "gerekliliğinden" (necessity) kaynaklandığını görmekteyiz. Aynı bölgede yaşarken en ufak şeyler bile benzer türden bir etki oluşturur. Örnek olarak hiçbir zaman bize zarar vermemiş ve her gün gördüğümüz bir kişiye saygı duyarız. Komşular birbirlerine karşı oldukça uyum gösterebilirler, birbirlerine karşı oldukça can sıkıcı da davranabilirler. Eğer iyi insanlarsa, doğal olarak uyum göstermeye eğilim gösterirler. Aralarında iyi bir uyum olmasını bekleriz. Kötü bir komşu olmak, aşırı derecede kötü bir karaktere sahip olmak demektir. Herhangi birine değil de komşulara yapılması gereken ve herkesçe kabul gören bazı küçük iyilikler vardır. Kendi duygularımızı, ilkelerimizi ve hislerimizi, beraber yaşamak ve muhatap olmak zorunda kaldığımız insanlarınkilerle uyumlu bir hale getirme eğilimimiz, iyi ve kötü arkadaşlıkların bulaşıcı etkilerinin nedenidir. Sürekli bilge ve erdemli kişilerle vakit geçiren bir kişinin, kendisi bilgili ya da erdemli biri olamasa da içinde en azından bilgiye ve erdeme karşı bir bağlılık gelişir. Sürekli haylaz ve bozuk ahlaklı kişilerle vakit geçiren bir kişi ise doğrudan haylaz ve bozuk ahlaklı biri haline gelmese de en azından bu niteliklere karşı nefretini kısa bir süre içerisinde kaybeder. Birbirini izleyen nesillere de aktarıldığını sıklıkla gördüğümüz aile karakterleri arasındaki benzerlik, belki de

beraber yaşamak ve muhatap olmak zorunda kaldığımız kişilere uyum gösterme eğilimimizden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte aile karakterleri de tamamen ahlaki bir bağa değil, aynı zamanda kısmen fiziksel bağa da bağlıdır. Aile çevresi ise kesinlikle fiziksel bağ ile alakalıdır. Ancak güzel tavırların ve davranışların karşılığı olan saygı ve tasvip duygusu üzerine kurulmuş bütün bağlar, deneyimler ve uzun süren aşinalıkların da onayladığı üzere bağlar arasından en saygıdeğer olanıdır. Karşılıklı rahatlık ve birlikte yaşam için adet haline getirilmemiş bir empatiden, yani kısıtlı bir empatiden ziyade bağlandığımız kişilerin saygıya ve tasvibe doğal ve makul özneler olduğuna dair istemsiz hislerden, yani doğal empatiden doğan arkadaşlıklar sadece erdemli insanlar arasında var olabilir. Sadece erdemliler birbirlerinin tavırlarına ve davranışlarına bütün bir güven besleyebilir, bu güven de hiçbir zaman birbirlerini incitmeyeceklerinden emin olmalarını sağlar. Kusurlar her zaman kapris doludur, erdemler ise her zaman düzenli ve usullere uygundur. Erdeme duyulan sevgiyi temel alan bağlılıklar, bütün bağlar arasından en erdemlisi olduğu kadar, aynı zamanda en kalıcı, güvenli ve mutluluk verici olandır. Bu arkadaşlıkların tek bir kişiyle sınırlı kalmasına lüzum yoktur, aynı zamanda uzun süredir yakından tanıdığımız, bilgisine ve erdemlerine tamamen güvenebileceğimiz bilgeler ve erdemliler de bu arkadaşlığa dahil olabilir. Arkadaşlıklarını iki kişiyle sınırlı tutanlar, arkadaşlığın mahir güvenliğini, sevginin kıskançlıkları ve aptallıklarıyla karıştırmaktalardır. Gençlerin aceleci, meraklı ve aptalca ilişkileri, güzel tavırlardan bütünüyle bağımsız bir şekilde hafif bir karakter benzerliğini ve aynı alanlar, zevkler, eğlencelere sahip olmayı ya da çoğu kişi tarafından özümsenmeyen bir ilke veya fikir üzerine ortak bir fikre sahip olmayı temel almaktadır. Heveslerin başlattığı ve heveslerin bitirdiği bu ilişkiler, sürdükleri sırada ne kadar hoş gelseler de arkadaşlığın kutsal ve muhterem

ismine layık değillerdir. Bununla birlikte, doğa tarafından iyiliğimiz için öne çıkarılan kişiler arasından daha önceden zaten iyiliklerini gördüğümüz kişilerden daha uygunu yok gibidir. İnsanların karşılıklı iyilikleri için yaratılan bu esas, mutlulukları için o kadar gereklidir ki; kişi, iyilik yaptığı her kişinin iyiliklerine uygun bir hedef haline gelir. Yaptıkları iyilikler her zaman karşılık bulmasa da kişinin liyakati, tarafsız izleyicinin empati yoluyla hissettiği şükran duygusu ona bu iyiliklerin karşılığını her zaman verecektir. Bu iyiliklerin karşılığını vermeyen kişilere karşı diğerleri tarafından hissedilen öfke bazı zamanlar kişinin liyakatini de toplum içinde güçlendirecektir. İyilik yapan kim olursa olsun, her zaman iyiliğinin karşılığını bulacaktır. Eğer bu iyiliğin karşılığını vermesi gereken kişilerden gerekli karşılığı göremiyorsa, neredeyse her zaman diğer insanlardan bu karşılığın on katını görür. İyilikten iyilik doğar. Eğer kardeşlerimiz tarafından sevilmek hırslarımızın en büyük hedefiyse, bunu yapabileceğimiz en iyi yol gerçekten onları sevdiğimizi göstermektir.

Aramızdaki ilişkilerle, kişisel nitelikleriyle ya da geçmişteki yaptıklarıyla iyilik yapmamız için öne çıkan bireyler, tam olarak "arkadaşımız" olamasalar da yardımlarımızı ve iyi niyetlerimizi hak eden kişiler haline gelmektelerdir. Mevkiler, toplumun huzuru ve düzeni büyük oranda bu ilk türden kişilere duyduğumuz saygıya dayanmaktadır. İnsanın içinde bulunduğu sefaletin tesellisi ve kurtuluşu ise bu ikinci türden kişilere beslediğimiz merhamete dayanmaktadır. Toplumun huzuru ve düzeni, sefillerin kurtuluşundan dahi büyük bir önem arz etmektedir. Güçlülere duyduğumuz saygının aşırılığından dolayı; sefillerle kurduğumuz empatinin ise eksikliğinden dolayı rahatsız edici olması oldukça büyük bir ihtimaldir. Ahlakçılar bizleri hayırseverliğe ve merhamete yönlendirirler. Güçlülerin karşısında büyülenmemiz konusunda ise bizleri uyarırlar. Çünkü gerçekten de bu büyülenme o

kadar güçlüdür ki erdemliler ve bilgililer yerine sıklıkla zenginler ve güçlüler tercih edilmektedir. Doğa, mevkilerin ve toplumun huzuru ve düzeninin korunması için, bilgi ve erdemlerden gelen görünmez ve sıklıkla belirsiz olan farklılıklardansa, kader ve doğum ile gelen açık ve somut farklılıkları daha güvenli bulmuştur. Doğa mevkileri ve konumları farklı yaratarak toplumun barışının ve huzurunun daha iyi korunmasını sağlamıştır. Böylelikle görünmeyen ve genellikle belirsiz olan erdemlilik ve bilgelik yerine aile ve zenginlik bu düzeni sağlamaya başlamıştır. İnsanlığın büyük bir kısmının kör gözleri dahi bu somut farklılıkları görebilirken erdemliler ve bilgililerin gözleri dahi bazı durumlarda belirsiz farklılıkları ayırt etmekte zorlanmaktadır. Doğa tarafından belirginleştirilmiş bütün bu yönlendirmelerin nizamına baktığımızda, hayırsever hikmetini her yerde kullandığını aleni bir şekilde görebilmekteyiz. İyiliklerin sebebini oluşturan bu özelliklerin iki ya da daha fazlası birleştiğinde iyiliklerin de artacağını belirtmek çok da gerekli olmayabilir. Herhangi bir kıskançlık beslemiyorsak, güçlülüğü olumlu bulmamız ve onun tarafında bulunmamız; kişide bilgi ve erdem de varsa iyilikler neredeyse iki katına çıkar. Bilgilerine ve erdemine rağmen güçlü bir kişi, sıklıkla en yüce mevkidekilerin düştüğü sıkıntılara, tehlikelere ve talihsizliklere maruz kaldığında onun kadar erdemli olan ancak daha fakir bir kişinin yaşadıkları karşısında hissetmemiz gereken ilgi ve alakanın çok daha fazlasını ona bahşederiz. Trajedilerin ve aşk hikayelerinin en etkileyici konuları, erdemli ve alicenap kralların ve prenslerin yaşadığı talihsizliklerdir. Ustaca ve yiğitçe çabalarıyla bu talihsizliklerden kurtulduklarında ve eski mevkilerine, güvenliklerine tamamen kavuştuklarında onları aşırı coşkulu ve hatta aşırı abartılı bir hayranlık duygusu içinde seyretmekten başka bir şey gelmez elimizden. Sıkıntıları için hissettiğimiz elem ve mutlulukları karşısında duyduğumuz neşe birleştiğinde hem bu

mevki hem de bu karakter için doğal olarak beslediğimiz taraflı hayranlığı daha da güçlendirir gibi görünmektedir. Bu farklı iyi duygulanımlar farklı yollar oluşturmaya başladığında hangi durumda hangisine kesinkes gideceğimize karar vermek belki de tamamen imkansızdır. Hangi durumlarda arkadaşlığın şükrandan ya da şükranın arkadaşlıktan kaynaklanması gerektiği, hangi durumlarda doğal duygulanımlarımız arasından en güçlü olanının bütün toplumun güvenliğinin bağlı olduğu yüksek mevkidekilerin güvenliği için var olması ya da hangi durumlarda doğal duygulanımlarımızın bu saygı üzerinde herhangi bir yersizlik olmadan hüküm süreceği tamamen kalbimizdeki kişiye, tarafsız izleyicinin temsilcisine, tavırlarımızın büyük yargıcı ve düzenleyicisine, yani vicdanımıza bırakılmalıdır. Eğer kendimizi tamamen vicdanımıza bırakırsak, eğer gerçekten onun gördüğü gibi kendimize bakarsak ve bize önerdiği şeyleri özenli ve saygılı bir şekilde dinlersek, öğütleri bizleri hiçbir zaman kötü yola götürmeyecektir. İşte bundan sonra tavırlarımızı düzenleyecek ahlak kurallarına ihtiyacımız kalmayacaktır. Tamamen algılanamaz olmasalar da ayrıntılar ve inceliklerinden dolayı çoğunlukla tanımlanamaz olan koşullların, karakterlerin ve durumların bütün farklı tonları ve derecelerine uyum sağlamak sıklıkla imkansızdır.

Voltaire'in L'Orphelin de la Chine adlı mükemmel trajedisinde antik hükümdarların ve efendilerin, bu dünyada kalan son temsilcisi için kendi çocuğunun hayatını feda etmeye hazır olan Zamti'nin alicenaplığı karşısında hayran kalırken kocasının çok önemli bir sırrını ortaya çıkaracak olmasına rağmen Tatarlar'ın zalim elinden çocuğunu kurtaran Idame'yi sadece affetmekle kalmaz, aynı zamanda çocuğuna olan düşkünlüğüne dahi bir sevgi besleriz.

II. Bölüm: İyilik Yapmamız İçin Doğa Tarafından Öne Çıkarılan Topluluklar Üzerine

İyilik yapmamız için, kişilerin doğa tarafından öne çıkarıldığı düzenin temelini oluşturan aynı ilkeler, toplumda ne şekilde iyilik yapılmasını belirleyen düzenin de temelini oluşturmaktadır. İyiliğe ihtiyacı olanlar ya da iyilik yapılması en büyük önem arz edenler bu düzenin ilk parçasıdır. İçinde doğduğumuz, büyüdüğümüz ve himayesi altında yaşamaya devam ettiğimiz ülke, iyi ya da kötü tavırlarımızın mutluluğu ya da mutsuzluğu üzerinde güçlü bir etkiye sahip olabileceği en büyük topluluktur. İşte bu yüzden doğa tarafından iyilik yapmamız için öne çıkarılmışlardır. Sadece bizler değil, fakat aynı zamanda en içten duygulanımlarımızın hedefleri olan çocuklarımız, ebeveynlerimiz, akrabalarımız, arkadaşlarımız, bizlere iyilik yapanlar, doğal olarak en çok sevdiklerimiz ve saygı beslediklerimiz bu topluluğun içinde bulunmaktalardır ve bu sevdiklerimizin mutluluğu ve emniyetleri bir dereceye kadar toplumun refahı ile emniyetine bağlıdır. Bu yüzdendir ki doğa sadece bencil duygularımızı çekici kılmakla kalmayıp, aynı zamanda kişisel bütün iyi duygulanımlarımızı da çekici kılmıştır. Toplumla aramızdaki ilişkiden dolayı toplumun refahı ve şerefi bizlere de onur bahşetmektedir. Aynı türden diğer toplumlarla kendi toplumumuzu karşılaştırdığımızda, toplumumuzun üstün olmasından kıvanç duyarız. Eğer olur da toplumumuz onlarınkinden bir nebze olsun aşağı görünüyorsa adeta rezil hissederiz. Eski zamanlarda toplumumuzdan çıkmış bütün meşhur karakterleri (çağımızdaki meşhur karakterlere karşı bazen önyargı içine girsek de), yani savaşçıları, devlet adamlarını, şairleri, felsefecileri ve her türden edebiyatçıyı aşırı taraflı bir hayranlık içinde görme ve diğer uluslarınkinden daha üst bir mertebeye(bazen aşırı haksız bir şekilde) yerleştirme eğilimi gösteririz. Toplumu için, hatta toplumunun boş gururu için kendi

hayatını feda eden bir vatansever, en mükemmel adap ile hareket etmiş görünmektedir. Kendisini tarafsız izleyicinin doğal ve elzem olarak gördüğü şekilde görür, kendisini kalabalıktan biri, başkalarından daha değerli olmayan birinin yerine koyar. İşte bu adil yargıcın gözlerinde çoğunluğun iyiliği, emniyeti ve hatta şerefi için kendisini her zaman feda etmesi ve bunlara kendisini adamasından başka bir çare olmadığını görür. Fakat bu feda tamamen haklı ve makul görünse de bu eylemi gerçekleştirmenin ne kadar zor olduğunu ve sadece bir avuç insanın bunu gerçekleştirebilecek yetide olduğunu biliriz. Dolayısıyla fedayı gerçekleştiren kişinin tavırları sadece bütün tasvibimizi tetiklemekle kalmaz, aynı zamanda en yüce hayret ve hayranlık duygularını da uyandırır ve kahramanca erdemler sonucu gelecek her türlü övgüye layık gibi görünür. Diğer taraftan, kendi küçük çıkarları için kendi vatanına ihanet edebilecek ve halk düşmanı haline gelebilecek, vicdanının seslenişlerine rağmen kendini tercih eden bir haini ele aldığımızda, kendisiyle alakalı olan herkesin nezdinde en nefretlik zalimlerden biri haline geldiğini görmekteyiz. Ülkemize beslediğimiz sevgi, komşu ülkelerin refahı ve büyümesi karşısında en habis haset içerisine girmemize sıklıkla sebep olmaktadır. Birbirleriyle aralarındaki ihtilafları çözebilecek egemen bir güce sahip olmayan bağımsız ve komşu ülkeler, birbirlerine karşı sürekli bir şüphe ve korku içinde mevcudiyetlerini devam ettirirler. Bir ülke komşusundan adaletli olmasını beklemediğinden, komşusuna da adaletsizlikle davranmaya eğilim gösterir. Devletler hukukuna ya da bağımsız devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin devamlılığını düşündüklerini iddia ettikleri ya da rol yaptıkları için ortaya attıkları kurallara olan bağlılık, sıklıkla numaradan ve iddiadan öteye geçememektedir. En küçük çıkar çatışmasında en ufak tahrik unsurunda herhangi bir utanç ya da pişmanlık duyulmadan bu yasaların savuşturuldu-

ğunu ya da doğrudan çiğnendiğini her gün görmekteyiz. Her ülke, komşularının artan gücünde ve büyümesinde kendisinin ona boyun eğdiğini görür ya da gördüğünü düşünür. Ulusal önyargının temelleri sıklıkla ülkemize karşı duyduğumuz asil sevgiden kaynaklanır. Cato'nun senatoda yaptığı konusu ne olursa olsun her konuşmayı bitirirken kullandığı "Aynı şekilde Kartaca da yok edilmelidir." cümlesi, kendi ülkesine büyük ızdıraplar çektiren yabancı bir ülkeye karşı neredeyse deliliğe varan bir nefretin, güçlü ancak hissiz bir zekanın ürünü olan vahşi vatanseverliğinin doğal dışavurumuydu. Scipio Nasica'nın ise her konuşmasını bitirirken kullandığı nispeten daha insancıl olan "Bana kalırsa Kartaca yok edilmemelidir." cümlesi, daha aydın ve gelişmiş bir akıldan, yani artık Roma'ya tehdit oluşturamayacak eski bir düşmanın refahına karşı herhangi bir kin gütmeye gerek görmeyen bir kişiden çıkan hür bir fikirdi. Fransa ve İngiltere, askeri ve deniz güçlerindeki büyümelerden dolayı birbirlerine karşı makul bir korku hissedebilirler; ancak ikisinin de birbirlerinin mutluluğunu ve refahını, tarımdaki hasatlarını, sanayideki gelişmelerini, ticaretindeki artışlarını, limanlarının güvenliğini ve liman sayısını, hür sanatlarda ve bilimlerde yetkinliklerini kıskanmaları, böylesine yüce iki ülkenin de haysiyetine yakışmayan bir harekettir. Bunların hepsi içinde yaşadığımız dünyada var olan gerçek gelişmelerdir. İnsanoğlu bu gelişmelerden fayda sağlamakta, insan doğası bu gelişmeler sayesinde yükselmektedir. Her ulus, sadece bu gelişmelere ulaşmaya çalışmakla kalmamalı, aynı zamanda insaniyet sevgisiyle komşularının üstünlüklerine ket vurmaktansa bu gelişmeleri artırmaya çalışmalıdır. Bütün bunlar, ulusal öykünmenin nesneleridir, ulusal önyargının ya da kıskançlığın değil. Ülkeye duyulan sevgi, insanlığa duyulan sevgiden o kadar bağımsızdır ki bazen insaniyete karşıt bir şekilde davranmamıza dahi sebep olabilmektedir.

Fransa, Büyük Britanya'dan belki de üç kat daha fazla vatandaşa sahiptir. Bütün dünya açısından bunu ele aldığımızda, Fransa'nın refahının Büyük Britanya'dan çok daha büyük bir önem arz ettiği iddia edilebilir. Bununla birlikte, İngiliz biri Fransa'nın refahını düşündüğünde çok da iyi bir Britanya vatandaşı olarak görülmeyebilir. Ülkemizi insanlığın bir parçası olduğundan değil, sadece ülkemiz olduğundan dolayı severiz. Bu tarz bir değerlendirmenin varlığını bile düşünmeyiz. Doğanın her bir parçasının yanı sıra, insan duygulanımlarının düzeninin içinde yatan bilgeliği incelediğimizde, Tanrı'nın aslında bütün insanlığın çıkarları için her bir bireyin içerisinde bulunduğu topluma yetenekleri ve kavrayışı çerçevesinde özel bir özen göstermesini sağladığı görülebilmektedir. Ulusal önyargılar ve nefretler nadiren komşu ülkelerden öteyi kapsar. Aşırı aciz ve aptal bir şekilde Fransızları doğuştan düşmanlarımız olarak görmekteyiz ve belki de onlar da bizim kadar aciz ve aptal bir şekilde bizleri doğuştan düşmanları olarak görmektelerdir. Ancak ne biz ne de onlar Çin'in ya da Japonya'nın refahına herhangi bir kıskançlık besleriz. Bununla birlikte, bu kadar uzak ülkelere karşı iyi niyetlerimizin de belirli etkilere sahip olması çok nadir gerçekleşmektedir. Kaydadeğer bir etkiye sahip olabilecek şekilde kamu yararına ortaya koyulabilen işler arasından en belirgini, güç dengesinin ya da uzlaşmaları çerçevesince genel barışın ve huzurun korunması için komşu ve orta uzaklıktaki ülkeler arasında ittifak anlaşmaları tasarlayan ve ittifaklar kuran devlet adamlarının yaptığı işlerdir. Ama böyle anlaşmalar planlayan ve yürürlüğe koyan devlet adamları, kendi ülkelerinin çıkarı dışında bir şeyi nadiren düşünürler. Doğrudur, bazılarının düşünceleri bunların da ötesine geçebilir. Fransa'nın tam yetkili temsilcisi Kont D'Avaux, Münster Antlaşmasını yaparken Avrupa'nın huzurunun korunması için hayatını bile feda edebilecek durumdaydı. (Cardinal de

Retz'e göre ki kendisi başkalarının niyetlerine kolay kolay inanacak birisi değildir.) Kral William, egemen Avrupa devletlerinin özgürlüğü ve bağımsızlığı için gerçekten can atar gibi görünmekteydi, belki de bu hevesin büyük bir çoğunluğu Fransa'ya beslediği özel nefreti tetiklemişti. Çünkü döneminde Avrupa'nın özgürlüğü ve bağımsızlığı önündeki en büyük tehdit Fransa idi. Kraliçe Anne'in ilk dönemlerinde de aynı hevesin bir parçası varmış gibi görünmektedir. Bağımsız her devlet, her birinin kendine has güçleri, imtiyazları ve dokunulmazlıkları olan birçok farklı topluluğa ve kesime ayrılmıştır. Her birey doğal olarak içinde bulunduğu düzene ya da topluma daha büyük bir bağlılık gösterir. Kendi çıkarları, kendi cakaları, dostlarının ve arkadaşlarının çıkarları ve cakaları, bu bağlılığın sebeplerinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Birey, imtiyazlarını ve dokunulmazlıklarını artırmak ister. Diğer her topluluğun ve kesimin saldırılarına karşı haklarını savunma isteği duyar. Herhangi bir devletin kendisini teşkil eden farklı toplulukların ve kesimlerin nasıl ayrıldığı ve bunların güçleri, imtiyazları ve dokunulmazlıklarının ne şekilde paylaştırılacağı o devletin yapısı olarak tabir edilen şeye bağlıdır. Her bir kesimin ya da topluluğun kendine mahsus güçlerini, imtiyazlarını ve dokunulmazlıklarını diğerlerinin tecavüzlerine karşı ne kadar koruyabileceği, bu yapının istikrarını belirler. Bunu oluşturan parçalardan biri eski mevkisinin ve durumunun üzerine ya da aşağısına yerleştirildiğinde yapının kendisi de mecburen az ya da çok değişecektir. Bütün bu farklı kesimler ve topluluklar, emniyetlerini ve himayelerini, borçlu olduğu devlete bağımlıdır. Devlete tâbi olmaları ve sadece devletin refahını ve mevcudiyetini sürdürmek amacıyla yaratılmaları, bu kesimlere ya da topluluklara dahil olan en taraflı kişi tarafından dahi kabul edilmektedir. Bununla birlikte, devletin mevcudiyeti ve refahının korunması için, içinde bulunduğu topluluğun ya da

kesimin güçlerinin, imtiyazlarının ve dokunulmazlıklarının azalması gerektiğine dair kişiyi ikna etmek oldukça zor olabilir. Bu taraflılık, bazı durumlarda haksız olabilse de bu açıdan bakıldığında asla işlevsiz olamaz. Çünkü yenilik ruhunu kontrol altında tutmaktadır. Taraflılık, devletin ayrıldığı farklı topluluklar ve kesimler arasındaki dengenin korunması için bir eğilim gösterir, bazen o anda rağbet gören ve toplumsal değişikliklerin yapılmasına karşı bir engel oluşturuyor gibi görünseler de aslında gerçeklikte bütün sistemin istikrarına ve mevcudiyetine katkıda bulunmaktalardır. Ülkemize duyduğumuz sevgi, genellikle iki farklı ilkeye dayanmaktadır: Bunlardan ilki, mevcut hükümet şekli ya da anayasasına karşı saygı ve hürmettir. İkincisi ise yurttaşlarımızı en güvenli, saygıdeğer ve mutlu hale getirmek için kuvvetli bir arzudur. Yasalara saygı göstermek ve valisine itaat etmek istemeyen biri vatandaş olamaz. İçinde bulunduğu toplumun refahını elinden geldiğince artırmaya çabalamayan biri ise kesinlikle iyi bir vatandaş olamaz. Barışın ve huzurun hüküm sürdüğü çağlarda, bu iki ilke genellikle birleşir ve aynı davranışlara sebep olur. Yurttaşlarımızın içinde bulunduğu mutlu, güvenli ve saygıdeğer durumu sürdürmek için yapılabilecek en iyi şey, eğer bu durumun istikrarını sağlayan şey mevcut hükümet ise mevcut hükümeti desteklemektir. Ancak toplumsal uyuşmazlığın, hizipleşmenin ve karmaşanın hâkim olduğu zamanlarda bu iki farklı ilke birçok farklı yola ayrılır ve bilge bir adam bile şu anda toplumsal huzuru sağlamakta başarısız olduğunu gördüğü hükümetin, şeklinde ya da anayasasında belirli değişiklikler yapılmasını gerekli görebilir. Bununla birlikte, gerçek bir vatanseverin ne zaman eski sistemi kurması ve desteklemesi gerektiğine ya da ne zaman daha cüretkar ancak sıklıkla daha tehlikeli bir yenilik ruhuna girmesi gerektiğine karar vermesi için çok sağlam bir politika bilgisine sahip olması gereklidir. Savaşlar ve toplum-

sal hizipleşmeler, topluma yararlılığın gösterilebileceği en nadide fırsatlardandır. Bir savaşta ülkesine başarılı bir şekilde hizmet eden bir kahraman bütün ulusunun isteklerini yerine getirir ve böylelikle herkesçe şükranın ve hayranlığın bir öznesi haline gelir. Toplumsal karmaşa dönemlerinde çatışan tarafların liderlerine halkının yüzde ellisi tarafından hayranlık duyulsa da kalan yüzde ellisi tarafından nefret beslenmektedir. Karakterleri ve yaptıkları hizmetlerin değeri çoğu kişi tarafından şüpheli görünür. İşte bu yüzden deniz ötesi savaş sonucu kazanılacak şeref, toplumsal hizipleşme sonucu elde edilecek şereften neredeyse her zaman daha saf ve daha görkemlidir. Bununla birlikte, eğer başarılı tarafın lideri, taraftarlarının ılımlı ve sağduyulu bir şekilde davranmasını sağlayabilecek güce sahip ise(ki genellikle bu güce nadiren denk gelinir), ülkesine en büyük zaferlerden ve fetihlerden daha önemli ve esaslı bir hizmet verebilir. Anayasayı değiştirebilir ve geliştirebilir, aşırı şüpheli ve muğlak bir karakter olarak değerlendirilirken büyük bir devlet reformcusu ve yasamacısı sıfatlarına erişerek tüm karakterler arasından en yücesi ve asili haline gelebilir ve getireceği bilgece yeniliklerle vatandaşlarının huzurunu ve mutluluğunu nesillerce güvence altına alabilir. Karmaşanın ve hizipleşmenin yarattığı düzensizliğin ortasında yurttaşların maruz kalabileceği sıkıntılara ve rahatsızlıklara duyulan gerçek bir empatiyi, insaniyet sevgisini temel alan bir toplum ruhunun bir düzen ruhuyla birleşmesi muhtemeldir. Bu düzen ruhu, genellikle kendisinden daha ince olan toplum ruhunun izini sürer, her zaman bu ruhu tetikler ve sıklıkla bu ruhu ateşleyerek delice bir fanatizme dönüştürür. Mutsuz tarafın liderleri neredeyse her zaman şu anda yakınılan sorunları ve sıkıntıları yatıştırmakla kalmayıp, aynı zamanda ileride buna benzer sıkıntıların ve sorunların yaşanmasını sonsuza kadar engelleme iddiasında bulunan oldukça makul bir yenilik planıyla çıkagelir-

ler. Bu sebeple yeni bir anayasa yapılmasını ve vatandaşların belki de yüzyıllardır sefasını sürdükleri barışın, emniyetin ve hatta şerefin kaynağı olan bu yönetim sisteminin en temel kısımlarında dahi değişikliğe gidilmesini önerirler. Tarafın tabanının büyük bir çoğunluğu bu hayali ideal sistemin güzelliği fikriyle adeta sarhoş olmuşlardır. Halbuki sistem hakkında hiçbir deneyimleri olmamakla beraber, liderlerinin güzel sözleriyle gözleri boyanmıştır. Bu fikirler kendi çıkarlarının bir ürünü olsa da liderler dahi çoğu zaman kendi yalanlarına kanma gafletinde bulunmuşlardır ve bu fikirler için taraftarlarının en acizleri ve aptalları kadar can atmaktalardır. Liderlerin, akıllarını bu fanatizm fikrinden korumuş olmaları gerekse de, ki genelde de öyle yaparlar, taraftarlarının beklentilerini suya düşürmeye her zaman cüret edemezler, kendi ilkelerine ve vicdanlarına ters düşse de sıklıkla sanki aynı gaflete düşmüş gibi davranmaya mecburlardır. Bu tarafın her türlü mutabakatı, ılımlılaşmayı, mantıklı her uzlaşmayı reddetmesi sonucunda genelde hiçbir şey elde etmez. Ufak bir ılımlılık ile büyük oranda çözülebilecek rahatsızlıklar ve sıkıntılar ise bu gerilim yüzünden tamamen çözümsüz kalır. Topluma yararlı olmak için bütünüyle insaniyete ve iyiliklere başvuran bir kişi, bireylerin bile mevcut gücüne ve imtiyazlarına saygı gösterecek, devletin yapısını oluşturan büyük kesimlerinkilere ve topluluklarınkilere ise bundan bile daha büyük bir saygı göstecektir. Bazı güçlerin ve imtiyazların bir açıdan suistimale yatkın olduğunu düşünse de büyük bir şiddete başvurmadan çözemeyeceği bu sorunu sınırlı tutmaya çalışıp, ılımlı kalarak huzuru koruyacaktır. Toplumun yerleşik önyargılarını aklıyla ve ikna gücüyle kıramadığında insanlara güç kullanarak boyun eğdirmeye çalışmaz, bunun aksine Çiçero tarafından Platon'un en kutsal ilkelerinden biri olarak kabul görmüş "annesine babasına uyguladığı şiddetten fazlasını vatanına asla uygulamamak" fikrini sürdürür.

İnsanların mevcut adetlerini ve önyargılarını göze alarak elinden geldiğince toplumla ilişkilerini buna göre kuracak ve toplumun istemediği değişikliklerin yapılmamasından kaynaklanan problemlere elinden geldiğince çare bulmaya çalışacaktır. Doğru düzeni getiremediğinde yanlış düzene dokunmamazlık yapmayacak ancak tıpkı Solon'un en iyi hukuk sistemini kuramadığında yaptığı gibi, insanların kabul edebileceği en iyi düzeni kuracaktır. Diğer taraftan "düzen adamı" ise kendi fikirlerinden aşırı emin olmaya eğilimlidir ve kendi ideal yönetim sisteminin sözde güzelliğine sıklıkla o kadar kapılmıştır ki bu fikirden tek bir parça bile ödün veremez. Büyük çıkarlara ya da bu fikirlere karşı çıkabilecek güçlü önyargılara hiç itibar etmeden bütünüyle ve her parçasıyla bu düzeni kurmaya çalışır. Sanki bir satranç tahtasında taşları yerleştirir gibi büyük bir toplumun farklı üyelerini de aynı rahatlıkla yönetebileceğini zanneder. Satranç tahtasının üzerindeki taşları kendi elinden başka bir şeyin hareket ettiremeyeceğini, oysa insan toplumunun büyük satranç tahtasındaki her bir parçanın, meclisin aldığı kararlardan bütünüyle bağımsız, kendine ait bir hareket prensibi olduğunu unutur.

Eğer bu iki prensip uyum gösterirse, oyun- yani insan toplumu da uyum ve rahatlık içinde yaşayacak ve çok büyük bir ihtimalle mutlu ve başarılı bir halde mevcudiyetini sürdürecektir. Eğer prensipler zıt ya da farklıysa, oyun da berbat bir hal alacak ve toplum her zaman en büyük karışıklıkları deneyimleyecektir. Siyaset ve hukukta bazı genel ve hatta sistematik mükemmellik fikirleri, devlet adamının görüşlerini oluşturmakta gerçekten gerekli olabilir. Ancak bu fikrin gerektirdiği her şeyi bir anda getirmekte ve bütün karşıt fikirlere rağmen bu düzeni dayatmakta ısrarcı olmak, yapılabilecek küstahlıklar arasından en büyüğüdür. Muhakeme gücünü mutlak bir doğru ve yanlış ölçütü üzerine temellendirmektir. Ülkedeki değerli ve bilgili tek insanın

kendisi olduğunu sanmak ve onun vatandaşlara değil, vatandaşların ona uyması gerektiğini zannetmektir. İşte bu yüzdendir ki bütün politikacılar arasından en tehlikelileri mutlak hükümdarlardır. Bu küstahlık onların fıtratında vardır. Kendi muhakemelerinden asla şüphe etmezler. İmparatorluktan ve kraliyetten çıkagelen bu türden reformcular, hükümetlerine emanet edilmiş yapıyı değiştirmeyi düşünmeye tenezzül ettiklerinde kendi iradelerine ket vurabilecek unsurlardan daha yanlış bir şeyi nadiren görürler. Platon'un kutsal ilkesini adeta alaya alarak, devlet için var olmadıklarını, devletin onlar için var olduğunu düşünürler. Dolayısıyla reformlarının en büyük amacı bu engelleri ortadan kaldırmak, asillerin yetkilerini azaltmak, şehirlere ve illere tanınan imtiyazları kaldırmak ve devletteki en güçlü bireyleri ve kesimleri emirlerine karşı gelemeyecek kadar aciz ve değersiz hale getirmektir.

III. Bölüm: Evrensel İyilik Üzerine

İyiliklerimizin etkisi nadiren kendi ülkemizden daha geniş bir alana yayılabilse de iyi niyetlerimiz sınır tanımayarak bütün dünyayı kapsayabilir. Masum ve akıllı olup da mutluluğunu istemeyeceğimiz ya da içinde bulunduğu sefaleti tasavvur ettiğimizde mutsuz olmayacağımız tek bir varlık bile yoktur. Doğrudur, akıllı olsa da fesat olan birinin varlığı fikri, doğal olarak nefretimizi tetikler, ancak bu durumda içimizdeki kötü niyet aslında evrensel iyiliğimizden dolayı kaynaklanmaktadır. Yaptığı kötülüklerle mutluluğuna çomak sokulan diğer masum ve akıllı varlıkların hissettiği ızdırap ve hınç karşısında kurduğumuz empatinin etkilerinden biri de budur. Bu evrensel iyilik kavramı her ne kadar asil ve yüce bir şey olsa da; en güçsüzünden en güçlüsüne kadar evrendeki bütün varlıkların, yüce, cömert ve her şeye kadir olan ve sarsılmaz mükemmellikleriyle mümkün olan en fazla sayıda varlığın mutluluğunu her zaman korumaya çalışan bir Tanrı'nın himayesinde ve gözetiminde olduğu fikrine bütünüyle inanmayan bir kişiye somut bir mutluluk kaynağı olamaz. Bunun aksine bu evrensel iyilik fikri için Tanrısız bir dünya şüphesi; sonsuz ve anlaşılmaz evrenin bilinmez her bölgesinin ebedi bir sefalet ve perişanlığa mahkum olduğu fikri en karamsar düşüncedir. En büyük mutluluğun görkemi bile tasavvuru bütün gücüyle kapatabilen böyle korkunç bir fikrin insanın içinde yarattığı boşluğu aydınlatamaz. Buna karşılık evrensel iyilik sisteminin gerçekliğine dair tam bir inanca sahip bilgili ve erdemli birinin içinden akıp gelen neşeyi en sıkıntılı durumun kederi bile yok edemez. Bilgili ve erdemli bir kişi, içinde bulunduğu kesimin ya da topluluğun ortak çıkarları için bireysel çıkarlarını feda etmeye her zaman hazırdır. Aynı zamanda kendi kesiminin ya da topluluğunun çıkarlarını da ait oldukları devlet ya da hükümdarlığın daha

büyük çıkarları için feda etmeye her zaman hazırdır. Bu yüzden aynı zamanda bütün bu küçük çıkarları da bütün dünyanın çıkarları için, bütün mantıklı ve akıllı varlıkların oluşturduğu ve tek hâkiminin Tanrı olduğu toplumun çıkarları için feda etmeye hazır olmalıdır. Bu cömert ve her şeye kadir Tanrı'nın düzeninde her kötülüğün aslında evrensel iyilik için var olduğu inancına sıkı sıkıya bağlıysa; kendi başına, arkadaşlarının, toplumunun ya da ülkesinin başına gelen bütün talihsizlikleri evrenin mutluluğu için gerekli olarak görmelidir. Bunlara sadece razı kalmayıp, aynı zamanda bu talihsizlikleri evrendeki bütün ilişkileri ve bağlantıları görebilse gerçekten yürekten bir şekilde isteyeceği talihsizlikler olarak değerlendirmelidir. Evrenin yüce hâkiminin iradesi karşısında bu yüce teslimiyet dahi insan doğasının sınırlarını hiçbir şekilde aşamamaktadır. Komutanlarını seven ve sayan iyi askerler, hiçbir zaman dönemeyeceklerini bildikleri ümitsiz yerlere dahi hiçbir tehlike olmayan yerlere yürüdüklerinden daha büyük bir neşe ve şevkle yürürler. Hiçbir tehlike olmayan bir yere gitselerdi alelade bir göreve çıkmanın sıkıcılığından başka bir duygu hissetmeyeceklerdi, ancak ölüme doğru yürürlerken bir insanın yapabileceği en asil işlerden birini gerçekleştirdiklerini hissederler. Ordunun güvenliği için, savaşın kazanılması için olmasa, komutanlarının onları buraya göndermeyeceğini bilirler. Kendi küçük düzenlerini neşe içinde daha büyük bir düzenin refahı için feda ederler. Silah arkadaşlarına mutluluklar ve başarılar dileyerek etkili bir veda ederler ve yürümeye başlarlar, ancak itaatkâr bir şekilde yapmazlar bunu, sıklıkla en canlı sevinçlerin çığlıklarıyla yürürler o görkemli ve şerefli ölüme. Hiçbir ordu kumandanı, evrenin yüce Kumandanına beslenilen sonsuz güvenden, ateşli ve şevkli sevgiden fazlasına layık olamaz. Bilge bir kişi - en büyük bireysel sıkıntıların yanı sıra toplumsal sıkıntılar-

da da- çoğunluğun iyiliği için gerekli olmasa kendisinin, arkadaşlarının ve yurttaşlarının bunlara mahkum olmayacağını göz önünde bulundurmalı ve bu kadere mütevazı bir şekilde biat etmekle kalmayıp, aynı zamanda bu kaderi neşe ve heves ile kucaklamanın görevi olduğunu anlamalıdır. Bilge bir kişi, iyi bir askerin her zaman çeviklikle atılacağı işleri kaldırabilecek yetkinlikte olmalıdır. Cömertliği ve hikmeti evrenin bütün yapı taşlarında görülebilen ve aynı anda en fazla kişinin mutluluğunu sağlayan kutsal bir Tanrı fikri, insan düşüncelerinin arasından en yüce olandır. Mukayeseye gelindiğinde diğer bütün düşünceler, yanında zayıf kalmaktadır. Genel olarak bu yüce düşünceyle aklını meşgul ettiğini düşündüğümüz bir kişi, neredeyse her zaman derin saygılarımızın öznesi olur. Hayatı bütünüyle düşünceler içinde geçse dahi sıklıkla toplumun en aktif ve en faydalı hizmetkarlarına beslediğimizden daha güçlü ve dini türden bir hürmet besleriz. Marcus Antoninus'un başlıca bu konuyu ele aldığı Kendime Düşünceler adlı eseri, belki de saltanatında gerçekleştirdiği bütün adil, merhametli ve faydalı davranışlardan daha büyük bir takdiri kendisine kazandırmıştır. Bununla birlikte evrenin düzenini sağlamak, bütün mantıklı ve duygulu canlıların evrensel mutluluğunu korumak, insanın değil, Tanrı'nın işidir. İnsana, çok daha mütevazı ancak kendi kudretinin zayıflıklarına ve anlayışının sınırlarına çok daha uygun bir mevki verilmiştir. Daha yüce fikirlere sahip olması, daha mütevazı bir mevkiyi göz ardı etmesi için bir bahane olamaz. Felsefi yorumlarla ve evrenin mutluluğuyla uğraşırken Roma'nın mutluluğunu göz ardı ettiği gerekçesiyle Marcus Antoninus'un Avidius Cassius tarafından suçlanması gibi ithamlara maruz kalmamaya özen göstermelidir insan. En küçük iyiliğin göz ardı edilmesini usta bir filozofun en yüce fikri bile telafi edemez.

III. Kesit
İrade Gücü Üzerine

Mükemmel bir sağduyunun, katı bir adaletin ve tam bir iyiliğin kurallarına bağlı hareket eden bir kişinin tamamen erdemli olduğu söylenebilir. Ancak kişi, bu kuralları avcunun içi gibi bilse de bu bilgi tek başına erdemli davranması için yeterli değildir. Tutkularının onu yanıltma ihtimali çok yüksektir. Hatta bu tutkular bazen kişinin ciddi ve sakin zamanlarında kabul ettiği tüm kuralları dahi çiğnemesine yol açabilir. Dolayısıyla en kusursuz bilgi bile en kusursuz iradeyle birleştirilmediği takdirde insanın görevini yerine getirmesini her zaman sağlamayabilir. Antik ahlakçılar arasından en iyileri bu tutkuları iki şekilde sınıflandırmıştır: Bunlardan ilki, bir anlığına dahi olsalar da kaydadeğer dereceden bir irade gücünün ortaya koyulmasını gerektiren tutkulardır. İkincisi ise anlık olarak ya da kısa bir süre içinde bastırılması kolay olan ancak devamlı ve neredeyse aralıksız bir biçimde tetiklenmeleriyle hayatta büyük sapmalara yol açabilen tutkulardır. Korku ve öfke, kendileriyle bağlantılı ya da birleşik olan diğer tutkularla birlikte ilk türü oluşturmaktadır. Rahatlığa, haza, övgüye ve birçok kişisel tatmine duyulan arzu, ikinci türü oluşturmaktadır. Aşırı korku ve hiddetli bir öfkeyi bir anlığına bile bastırmak sıklıkla zor bir meseledir. Rahatlığa, haza, övgüye ve birçok kişisel tatmine duyulan arzuyu anlık ya da kısa vadeli bastırmak her zaman kolaydır. Ancak aralıksız bir şekilde devam ettiklerinde bizleri sıklıkla ileride pişman olabileceğimiz zayıflıklara sevk ederler. İlk türden tutkuların bizleri görevimizden saptırdığı, diğer tutkuların ise bizleri baştan çıkardığı sıklıkla söy-

lenmektedir. İlk tutkulara hâkim olmak, antik ahlakçılar tarafından hakiki bir metanet, yiğitlik ve akılla bağdaştırılırken ikincilere hâkim olabilmek ise itidal, terbiye, iffet ve ılımlılık ile bağdaştırılmıştır. Bu iki tutku türünün üzerindeki irade, faydasının teşkil ettiği güzellikten bağımsız bir şekilde; sağduyunun, adaletin ve ölçülü bir iyiliğin kurallarına göre hareket etmemizi sağladığından dolayı kendine has bir güzelliğe sahiptir ve sırf bu yüzden bir miktar saygınlığı ve hayranlığı hak ediyor gibi görünmektedir. İlk irade örneğinde sarfedilen gayretin kudreti ve büyüklüğü bu saygınlığın ve hayranlığın bir kısmını tetiklemektedir. Diğer örnekte ise bu gayretin aralıksız metaneti, her durumda denk oluşu ve istikrarı bu duyguları tetiklemektedir. Tehlikedeyken işkence altındayken ölümün pençesindeyken sakinliğini korumayı başaran ve en tarafsız izleyicinin hisleriyle tamamen uyuşmayan hiçbir tepkinin, hiçbir kelimenin ağzından çıkmasına izin vermeyen bir kişi elzem olarak aşırı yüksek dereceden bir hayranlık duygusu uyandırır. Özgürlük ve adalet için, insanlığın iyiliği ve vatanını sevdiği için ızdırap çekiyorsa; acılarının karşısındaki en hassas merhamet, faillerine duyulan en kudretli öfke, iyi niyetleri için hissedilen en samimi şükran duygusu, liyakatinin yüceliği, alicenaplığı karşısında duyulan hayranlık ile birleşir ve genellikle bu duyguyu en coşkun ve en ateşli hürmet duygusuna dönüştürür. Kadim ve modern tarihteki adı her zaman şeref ve sevgiyle anılan kahramanların çoğu hakikat, özgürlük ve adalet için dar ağacında helak olmuş ve orada dahi rahatlık ve haysiyetini korumuş kişilerdir. Düşmanları, Sokrat'ın yatağında huzur içinde ölmesine izin verseydi, o büyük filozof dahi her çağda herkesin gözlerini kamaştıran şerefi elde edemeyecekti belki de. Vertue ve Howbraken tarafından işlenmiş kabartmalara bakıldığında kafası baltayla kesilen bir kişi imgesini hissetmeyen tek kişi bile yoktur. Thomas More, Rhaleigh, Russel, Syndey ve

diğerleri, gereksiz armalarla elde edebilecekleri şereften ve ilgiden çok daha fazlasınıçalışmalarıyla hak etmişlerdir. Bu alicenaplık, sadece masum ve erdemli insanlara görkem sağlamaz. En azılı suçluların dahi hakkında bir nebze olumlu yorumların doğmasına sebep olur. Bir hırsız ya da eşkıya dar ağacına getirildiğinde terbiye ve metanet içinde ölümünü kucaklıyorsa, her ne kadar cezalandırılmasını onaylasak da böyle büyük ve asilce bir kudrete sahip bir kişinin nasıl böyle iğrenç şeyler yapabildiğine dair sıklıkla içimizde bir üzüntü hissederiz. Bu tarz alicenaplıkların elde edilebileceği ve gösterilebileceği en iyi yer savaş alanıdır. Daha önceden de belirttiğimiz gibi, ölüm korkuların en büyüğüdür. Ölüm korkusunu yenebilen bir kişi, başka bir kötülük karşısında soğukkanlılığını kaybetmeyecektir. Savaşta insanlar ölüme aşina hale gelir ve böylelikle acizlerin ve deneyimsizlerin hissettiği o gereksiz korkuya mecburen çare bulurlar. Ölümü sadece hayat kaybı olarak görürler ve yaşamdan ne kadar korku duyuyorlarsa ötesini duymazlar. Deneyimleriyle göze büyük görünen tehlikelerin aslında göründükleri kadar büyük olmadığını; cesaretle, kuvvetle ve soğukkanlılıkla hareket edildiğinde başta umutsuz diye değerlendirdikleri cephelerden dahi şerefle çıkma ihtimallerinin yüksek olduğunu öğrenirler. İşte böylelikle ölüm korkusu çokça azalır, ölümden kurtulma umudu ya da buna beslenenen güven de artar. Kendilerini tehlikelere daha az "direnişle" atmayı öğrenirler. Bu tehlikelerden çıkmak için daha az tasalanırlarken soğukkanlılıklarını kaybetme ihtimalleri de iyice düşer. Bir askerin mesleğini kutsallaştıran ve insanın doğal düşüncelerinde diğer mesleklerden daha öte bir mevkiye ve şerefe nail eden şey de ölümle ve tehlikelerle alay etme alışkanlığıdır. Görünüşe göre bu mesleğin ustalıkla ve başarıyla icrası, bütün çağlardaki gözde kahramanların karakterlerindeki en özel niteliği oluşturmuştur. Büyük askeri maceralar, adaletin her ilkesine

ters düşse ve insaniyetten nasibini almamış bir şekilde yürütülse de bazı zamanlar ilgimizi çekmekte ve bu savaşı yöneten aşırı değersiz karakterlere karşı bile bir miktar saygı beslememize sebep olmaktadır. Korsanların maceralarıyla bile ilgilenir, en azılı amaçlar için belki de tarihte görüldüğünden çok daha büyük sıkıntılara katlanan, büyük zorlukları atlatan ve büyük tehlikelerle karşılaşan en rezil insanların hikayelerini bile bir tür saygı ve hayranlıkla okuruz. Çoğu durumda asillik ve yücelik babında öfkeyi dizginlemenin korkuyu dizginlemekten aşağı kalır yanı yoktur. Haklı öfkenin doğru bir biçimde ifade edilmesi hem antik hem de modern hitabet sanatında aşırı görkemli ve hayranlık uyandıran konuşmalar olarak yerini almaktadır. Demosthenes'in Philippics'i, Çiçero'nun Catilina Söylevleri, bütün güzelliklerini bu tutkunun asil bir adap ile ortaya koyulmasından almaktadır. Ancak bu haklı öfke, sinirin dizginlenip düzgün bir şekilde tarafsız izleyicinin onaylayabileceği seviyeye getirilmesinden başka bir şey değildir. Bu seviyenin ötesine geçen sert ve rahatsız edici bir tutku her zaman iğrenç ve saldırgandır; bizleri her zaman sinirli kişiden ziyade kişinin sinirlendiği bireyle ilgilenmeye iter. Affetmenin asilliği çoğu durumda en haklı öfkenin adabından dahi büyüktür. Zarar veren taraf suçunu kabul ettiğinde ya da herhangi bir itiraf dahi olmadan toplumsal çıkarlar en kanlı düşmanların önemli bir görevin icrası için birleşmesini gerektirdiğinde içindeki bütün düşmanlığı def edebilen ve kendisine ağır bir biçimde zarar veren kişiye dahi güven ve samimiyetle yaklaşabilen bir kişi, en güçlü hayranlık duygularımıza layıktır. Bununla birlikte öfkenin dizginlenmesi her zaman böyle toz pembe bir biçimde gerçekleşmez. Korku, öfkenin karşıtıdır ve sıklıkla onu dizginleyen güdüdür. Böyle durumlarda bu güdünün sefilliği, öfkenin dizginlenmesindeki bütün asilliği yok eder. Öfke, saldırmak için harekete geçer ve buna boyun eğmek bazı durum-

larda öfkeye bir tür cesaret ve üstünlük atfedilmesine sebep olmuş gibi görünür. Öfkeye boyun eğmek bazen gösteriş amaçlı yapılabilir. Ancak korku söz konusu olduğunda işler hiçbir zaman bu kadar basit değildir. Gösterişçi ve zayıf kişiler kendilerinden aşağı insanlarla ya da kendilerine karşı koymaya cüret edemeyen insanlarla beraberken sıklıkla aşırı hiddetlilermiş gibi davranırlar ve bu ruh halinde olduklarını gösterdiklerini düşünürler. Bir zorba kendi arsızlıkları hakkında doğru olmayan birçok hikaye anlatır ve böylelikle kendisini dost canlısı ve saygıdeğer hale getirmese de en azından çevresinin gözünde daha dişli hale geldiğini düşünür. Modern törelerin, düello kültürünü onaylayarak bazı durumlarda insanları kişisel intikamlara teşvik ettiği, belki de öfkenin korkuyla dizginlenmesini diğer yöntemlerden çok daha rezil bir duruma getirdiği söylenebilir. Hangi güdüyü temel alırsa alsın, korku hâkimiyetinde her zaman asilce bir şeyler vardır. Ancak *aynı* şey öfke hâkimiyeti geçerli değildir. Bütünüyle terbiye, haysiyet ve adap anlayışını temel almadığı sürece hiçbir zaman tam anlamıyla hoş değildir. Ortada cezbeden başka şeyler yokken sağduyunun, adaletin ve gerçek iyiliğin öğretilerine tutarlı davranışlar göstermenin çok da büyük bir değeri yoktur. Ancak en büyük tehlikelerin ve zorlukların kucağında soğukkanlı düşüncelerle hareket etmek, elde edilebilecek çok büyük çıkarlara ve uğranabilecek birçok zarara rağmen adaletin kutsal kurallarına adeta dini bir bağlılık göstermek, mizaçtaki iyiliklerin, bireylerin habisliklerinden ve nankörlüklerinden dolayı sönümlenmesine ya da yok olmasına asla izin vermemek en yüce erdemlere ve bilgeliğe sahip olanların karakteridir. İrade gücünün tek başına büyük bir erdem olması bir tarafa, diğer erdemler de bütün güzelliğini görünüşe göre bu erdemden elde etmektedir. Korku hâkimiyeti ve öfke hâkimiyeti yüce ve asil güçlerdendir. Adalet ve iyiliği temel aldıklarında sadece büyük

erdemler olarak kalmaz, aynı zamanda diğer erdemlerin de görkemini artırırlar. Bazen çok farklı güdülerden kaynaklanabilirler, bu durumda halen saygın ve büyük erdemler olarak kalsalar da aşırı derecede tehlike arz edebilirler. Aşırı cesurca bir yiğitlik, çok büyük bir haksızlığı yapmak için kullanılabilir. Büyük tahriklerin ortasındayken göze çarpan bir sakinlik ve iyi ruh halinin altında bazen aşırı kararlı ve zalimce bir intikam düşüncesi yatabilir. Böyle bir ikiyüzlülük için gereken zeka, her zaman yalanların rezillikleriyle mecburen kirlense de insanlar tarafından horgörü öznesi olarak görülmemiş ve hayranlık hedefi haline gelmiştir. Caterina de' Medici'nin ikiyüzlülüğü, sıklıkla büyük tarihçi Davila tarafından, sonralarda Bristol Kontu olacak Lord Digby'nin ikiyüzlülüğü, insaflı ve ciddi Lord Clarendon tarafından, I. Shaftesbury Kontu Anthony Ashley-Cooper ise hakkaniyetli Locke tarafından övgü almıştır. Çiçero bile bu düzenbaz karakteri çok büyük bir şeref olarak nitelendirmese de bazı adetlerin esnekliğine uygun olarak değerlendirmektedir ki bunların da bütün olarak incelendiğinde hem hoş hem de saygın olabileceklerini düşünmektedir. Homer'in Ulysses'inin, Atinalı Themistokles'in, Spartalı Lysander'in ve Romalı Marcus Crassus'un karakterlerini örnek olarak sunarak bu düşüncesini desteklemektedir. Bu karanlık ve derin ikiyüzlü karakter genellikle büyük toplumsal karmaşaların yoğunlukta olduğu zamanlarda, iç savaşın ve hizipleşmenin şiddetinin kucağında ortaya çıkmaktadır. Yasalar büyük ölçüde etkisiz kalmaya başladığında en mükemmel masumiyetin bile tek başına güvenliği sağlayamadığı durumlarda, kendini savunma isteği insanların büyük bir çoğunluğunu hilelere başvurmaya, söylevlerini değiştirmeye itmekte ve o anda kazanan taraf ile uyum içinde görünmeye sürüklemektedir. Bu sahte karakter de genellikle aşırı soğukkanlı ve kararlı bir cesaretle birlikte ortaya çıkar. Genellikle fark edilmenin cezası ölüm olduğundan,

düzgün bir şekilde bu karakterin ortaya koyulması için bu cesarete gerek vardır. Bu cesaret, insanları ikiyüzlü davranmaya mecbur eden zıt grupların azılı düşmanlıklarını pekiştirmek ya da yatıştırmak için tarafsız bir şekilde de kullanılabilir. Bazı durumlarda faydalı olabilse dahi, faydalı olduğu kadar aşırı kötücül olmaya da yatkındır. Daha şiddetsiz ve sakin tutkuların hâkimiyeti, böyle tehlikeli amaçlar için suistimal etmeye daha az yatkınmış gibi görünmektedir. Ölçülülük, terbiye, itidal ve ılımlılık her zaman samimidir ve nadiren kötü bir amaç için kullanılabilir. Samimi iffet erdeminin, saygın çalışkanlık ve tutumluluk erdemlerinin hak ettikleri süssüz görkemi sağlayan asıl şey irade gücünün aralıksız metanetle daha güzel bir şekilde ortaya konulmasıdır. Sakin bir özel hayatın mütevazı yollarında yürümekten keyif alanların davranışları da sahip oldukları güzelliği ve zarafeti aynı prensipten almaktadır. Bu güzellik ve zarafet gözleri çok daha az kamaştırsa da kahramanların, devlet adamlarının ya da yasamacıların görkemli hareketlerindeki güzellik ve zarafetten aşağı kalır yanı yoktur. İrade gücünün doğasıyla alakalı olarak bu tartışmanın birçok farklı kısmında belirtilenlerden sonra bu erdemleri daha da fazla incelemenin gerekli olmadığını düşünüyorum. Bu yüzden şimdilik sadece tarafsız izleyicinin kabul edebileceği tutku seviyesinin, yani edeplilik raddesinin farklı tutkularda farklı yerlerde olduğunu kanıtlamaya çalışacağım. Bazı tutkularda aşırılık, eksiklikten daha iyi görünür. Bu tutkularda edeplilik raddesi daha yüksektedir, diğer bir deyişle eksiklikten çok aşırılığa yakın bir noktada durmaktadır. Diğer tutkularda ise eksiklik, aşırılıktan daha iyi görünür. Bu tutkularda ise edeplilik raddesi daha aşağıdadır ya da başka bir deyişle aşırılıktan ziyade eksikliğe yakın bir noktada durmaktadır. İlk dizi, izleyicilerin en çok empati kurabileceği tutkuları teşkil ederken ikinci tutkular ise en az empati kurabileceği tutkuları teşkil etmektedir. İlk dizi-

den tutkular aynı zamanda ana özne için iyi olan hisler ya da hissiyatlar yaratırken ikinci diziden tutkuların hisleri ya da hissiyatları ise ana özne için kötüdür. İzleyicinin empati kurmaya en çok eğilimli olduğu tutkuların, yani edeplilik raddesinin yüksekte olduğu söylenebilen tutkuların ana öznede yarattığı an'i hislerin ya da hissiyatların az ya da çok "iyi" olanlar olduğu; diğer taraftan izleyicinin empati kurmaya en az eğilimli olduğu tutkuların, yani edeplilik raddesinin aşağıda olduğu söylenebilen tutkuların ana öznede yarattığı ani hislerin ya da hissiyatların az ya da çok "kötü", hatta "ızdıraplı" olanlar olduğuna dair genel bir kural oluşturulabilir. Şu ana kadar gözlemlerimi dikkate alırsak, bu genel kuralın hiçbir istisnası olmadığı söylenilebilir. Birkaç örnek bile bu kuralı yeterince açıklayacak ve doğruluğunu kanıtlayacaktır. İnsanları toplumda, insaniyette, iyilikte, doğal duygulanımlarda, arkadaşlıklarda birleştirmeye çalışan duygulanımlara olan eğilimler, bazen aşırıya kaçabilirler. Ancak bu eğilimin aşırılığı bile bir kişiyi herkes için ilgi çekici kılar. Bu aşırılıkta bir kusur bulsak da kişiye hâlâ merhametle yaklaşır, hatta iyilikle bakar ve hiçbir zaman antipatiyle yaklaşmayız. Kendisine sinirlenmektense onun için üzülürüz. Kişi için böyle aşırı duygulanımlara olan düşkünlük bile çoğu durumda sadece hoş değil, aynı zamanda oldukça keyiflidir. Bazı durumlarda özellikle de aşırı duygulanımlar değersiz hedefler için beslendiğinde ki genelde de durum bundan ibarettir, çok gerçek ve yürekten bir sıkıntıya girer insan. Bununla birlikte bu durumlarda dahi, nazik bir insan kendisine şefkatle bakar, zayıflığı ve sağduyusuzluğuna rağmen onları hakir görmek isteyenler karşısında çok büyük bir öfke hisseder. Diğer taraftan bu eğilimin eksikliği, yani taş kalplilik, insanı diğerlerinin hislerine ve sıkıntılarına karşı kayıtsız bırakırken aynı zamanda diğer insanların da kendisine karşı kayıtsız olmasına yol açar ve böylelikle kişi bütün dünyanın arka-

daşlığından mahrum kalarak bütün sosyal zevkler arasından en rahatlatıcı olanı ve en iyisinden mahrum kalır. İnsanları birbirinden uzaklaştıran ve toplumun bağlarını kırmaya çalışan duygulanımlara olan eğilimler; öfkeye, nefrete, kıskançlığa, fesata, intikama olan eğilimler söz konusu olduğunda ise insanların bu eğilimlerin eksikliğindense aşırılığına tepki göstermesinin muhtemel olduğu söylenebilir. Bu duygulanımların aşırılığı, kişiyi kendi düşüncelerinde sefil ve perişan bir hale getirir, diğer kişilerin gözünde ise bir nefret, hatta bazen de bir korku öznesi haline sokar. Bu duygulanımların eksikliğinden nadiren yakınılsa da gerçekten de bazen kusurlu durabilirler. Haklı öfkenin eksikliği erkeksi bir karakterin en büyük kusurudur. Bu eksiklik çoğu durumda bir erkeğin kendisini ya da arkadaşlarını haksızlıklardan ve saldırılardan koruyamamasına sebep olur. Bu prensip dahi, iğrenç ve nefretlik kıskançlık duygusunun aşırılığı ve yanlış yönlendirilmesi söz konusu olduğunda eksik kalabilir. Kıskançlık, gerçekten üstün olmayı hak edenlerin üstünlüğünü fesatça beğenmemektir. Bununla birlikte amaçsızca böyle bir üstünlüğü hak etmeyen kişilerin kendisini geçmesine ya da kendisinin seviyesine ulaşmasına izin veren bir kişi, haklı olarak zayıf karakterli olarak adlandırılır. Bu acziyet genellikle tembellikte görünür. Bazen telaşeye, ısrarcılığa ve aleyhtarlığa isteksizlik olarak, iyi bir şekilde çıkar karşımıza. Bazense yanlış temellendirilmiş bir alicenaplıkta çıkar karşımıza. Sonsuza kadar mücadele edebileceğini düşünür kişi, ama bir kez mücadele etmeye başlasın anında pes eder. Böyle bir acziyetin sonucu genellikle pişmanlık ve vicdan azabıdır. Başta alicenapça görünen bir şey, ileride habis bir kıskançlığa ve daha önceden bu üstünlüğe ulaşmış bireylerin gerçekten bu üstünlüğe sadece bu üstünlüğü elde ettiklerinden dolayı layık görülmesine olan nefrete işte böyle dönüşür. Dünyada rahatça yaşamak için her durumda yaşamımızı ve malımızı sa-

vunduğumuz kadar haysiyetimizi ve mevkimizi savunmak da elzemdir. Bireysel tehlikeler ve sıkıntılara ve bunun yanı sıra bireysel tahriklere karşı olan hassasiyetimizin aşırılığı eksikliğinden çok daha büyük zararlara neden olabilir. Hiçbir karakter bir korkak kadar aşağılanamaz. Hiçbir karakter ölümle karşı karşıya yiğitlikle gelip de en korkunç tehlikelerin ortasında bile sakinliğini ve soğukkanlılığını korumayı başarabilen bir insandan daha hayranlık verici olamaz. Acıları ve hatta işkenceleri yiğitlikle ve metanetle kaldırabilen bir adama saygı gösteririz. İşkencelerin altında ağlayan, beyhude çığlıklar ve kadınca feryatlarla inim inim inleyen bir kişiyi dikkate bile alamayız. En küçük kazada bile çok büyük bir hassasiyet yaratan aksi bir mizaç, kişiyi kendisi için sefil, başkaları için zararlı bir hale getirir. Ufak olaylardan ya da insanın hayatının olağan akışında var olan ufak sıkıntılarla sakinliğinin bozulmasına izin vermeyen ancak dünyayı bürüyen doğal ve ahlaki kötülüklerin ortasında böyle ufak sıkıntılardan muzdarip olmaktan memnun olan sakin bir mizaç ise insanın kendisi için bir kutsiyettir ve bütün arkadaşları için bir rahatlık ve güven kaynağıdır. Bununla birlikte hem uğradığımız zararlar hem de yaşadığımız talihsizlikler karşısında hassasiyetimiz genellikle çok güçlü olsa da aynı şekilde zayıf da olabilir. Kendi talihsizlikleri karşısında çok az şeyler hisseden insan, başkalarının talihsizliklerini her zaman daha az umursayacak, onları rahatlatmaya çok daha az eğilimli olacaktır. Kendisine yapılan kötülüklere karşı çok küçük bir hınç besleyen insan, başkasına yapılan kötülükler karşısında bundan çok daha azını besleyecek, onları korumaya ya da onların intikamını almaya çok daha az eğilimli olacaktır. İnsan hayatındaki olaylar karşısında aptalca bir kayıtsızlık, erdemin gerçek özünü oluşturan tavırlarımızın uygunluğuna yönelik keskin ve içten dikkati elzem olarak tamamen yok eder. Davranışlarımızın sonucu doğabilecek şeyler konusunda

kayıtsız kalabilirken davranışlarımızın uygun olup olmadıkları hakkında çok da tasalanamayız. Başına gelen musibetin bütün sıkıntısını yaşayan, kendisine yapılan haksızlığın rezilliğini bütünüyle hissedebilen, ancak kendi karakterinin haysiyeti için gereken şeyi daha da derinden hissedebilen, içinde bulunduğu durumdan dolayı yönlenebileceği dizginlenmemiş tutkulara itimat etmeyip, bütün davranışlarını ve tavırlarını, içinde yatan yüce yarı tanrının, yani vicdanının emirleriyle düzenlenmiş ve dizginlenmiş duyguları kullanarak oluşturan bir kişi gerçekten erdemli biridir, sevgiyi, saygıyı ve hayranlığı gerçekten hak eden bir öznedir. Duygusuzluk ile haysiyet ve adap anlayışı üzerine kurulmuş yüce irade gücü, yani o asil metanet arasında o kadar büyük bir fark vardır ki duygusuzluk zuhur ettikçe irade gücünün de değeri çoğu durumda yok olur. Kişisel hasarlara, tehlikelere ve sıkıntılara karşı bütün bir hassasiyet eksikliği böyle durumlarda irade gücünün bütün değerini yok etse de bu hassasiyet kolaylıkla sınırını aşırabilir ki genelde de öyle olmaktadır. Adab-ı muaşeret anlayışımız, yüreğimizdeki hâkimin gücü bu aşırı hassasiyeti kontrol edebiliyorsa bu gücün ne kadar asil ve yüce olduğuna dair şüphe gütmeye dahi gerek yoktur. Ancak bu gücün ortaya koyulması çok yorucu da olabilir, çünkü ortada dizginleyecek çok fazla unsur olabilir. Birey, büyük bir efor sarfederek mükemmel şekilde davranabilir. Ancak bu iki prensip arasındaki çekişme, yüreğimizdeki savaş iç huzurumuz ve mutluluğumuzu bozacak kadar şiddetli olabilir. Doğanın bu aşırı hassasiyeti bahşettiği ve aşırı canlı hisleri, çocukluğundaki eğitimle ve sert pratiklerle körelmemiş ve sertleşmemiş bilgili bir kişi, inancı ve adabı müsaade ettiğince kendisine uygun olmayan olaylardan uzak kalmaya çalışacaktır. Zayıf ve narin yaradılışı yüzünden acılara, sıkıntılara ve her türden bedensel hastalıklara aşırı hassas olan bir kişi gereksiz yere askerlik mesleğini seçmemelidir. Zararlara karşı

aşırı hassas olan bir kişi hizipleşme gibi olaylarda hesapsızca yer almamalıdır. İnsanın adab-ı muaşeret hissi bütün bu hassasiyetleri dizzginleyebilecek kadar güçlü olsa da aklın dengesi mücadele alanlarında her zaman zarar görür. Bu karmaşanın içindeyken muhakeme gücü her zaman keskinliğini ve duyarlılığını koruyamaz. Kişi her zaman düzgün davranmayı niyetlese de sıklıkla hesapsızca ve ihtiyatsızca harekete geçerek hayatı boyunca utanacağı davranışlar gösterebilir. İster doğal olsunlar ister sonradan elde edilsinler bir miktar yiğitlik, sinirlere hâkimiyet ve bünye sağlamlığının birleşmesi irade gücünün en sert örneklerinin ortaya konması için en iyi hazırlıktır. Her insanın bu dayanıklılığı ve metaneti elde edebileceği en iyi alanlar savaşlar ve hizipleşmeler olsa da zayıflıklara en iyi çare bu alanlar olsa da; kişi gerekenleri öğrenmeden, zayıflıklarını tamamen kapatmadan savaşın bittiği gün gelirse sonuçlar çok da hoş olmayabilir. Aynı şekilde insan hayatındaki zevkler, eğlenceler ve hazlar karşısındaki hassaslığımız da aşırılığından ya da eksikliğinden dolayı insana zarar verebilir. Ancak aşırılık mı yoksa eksiklik mi diye bakarsak, aşırılığın eksiklikten daha az kötü durduğunu görebiliriz. Hem izleyici hem de ana özne açısından hazlara duyulan güçlü bir arzu, eğlence ve sefa öğeleri karşısındaki donuk bir kayıtsızlıktan çok daha iyidir. Gençlerin şenlikleri, hatta çocukların oyunseverlikleri karşısında bile büyüleniriz, ancak yaşlılarda sıklıkla görünen sığ ve zevksiz ciddiyetten hızlı bir biçimde sıkılırız. Bu arzu adab-ı muaşeret hissiyle dizginlenmediğinde yerine ya da zamanına, kişinin yaşına ya da mevkisine uygun değilse, kişi bu zevklere ulaşabilmek için çıkarlarını ya da görevlerini ihmal ediyorsa haklı olarak aşırılığından ve hem kendisine hem de topluma zararı olmasından dem vurulur. Böyle vakaların çoğunda yanlış görülen şeyin kendisi aslında hazlara olan arzunun yoğunluğu değil, adab-ı muaşeret ve görev anlayışının zayıflığıdır. Yaşına

göre doğal ve uygun olan zevkler ve eğlencelerin tadını çıkarmak istemeyen, kitapları ya da işleri dışında hiçbir şeyden konuşmayan bir delikanlı, aşırı resmi ve ukala olduğundan dolayı beğenilmez, hiç meyillenmediği uygunsuz arzulardan uzak durması dahi tasvip edilmez. İzzetinefis prensibi de bir insanda aşırı olabildiği kadar eksik olabilir. Kişi açısından kendini yüksekte görmek o kadar hoştur ve kendini aşağıda görmek o kadar tatsızdır ki kişinin kendisi için bu prensibin bir nebzeye kadar aşırılığı bile eksikliğinden çok daha iyidir. Ancak tarafsız izleyici açısından her şey farklı görünebilir ve bu prensibin eksikliği, aşırılıktan çok daha iyi olabilir. Arkadaşlarımızda da genelde bu prensibin aşırılığından yakınırız. Bizleri küçümsediklerinde ya da kendilerini daha değerli gördüklerinde izzetinefisleri adeta bizimkileri yerin dibine sokar. Kendi gururumuz ve gösteriş arzumuz, onların gururundan ve gösterişlerinden dem vurmamıza sebep olur ve böylelikle tavırlarını tarafsızca izlemeyi bırakırız. Aynı arkadaşlarımız, başka bir insanın üstünlüğünü layık olmadığı için ezmeye çalıştığında sadece onlardan iğrenmekle kalmaz, aynı zamanda sıklıkla kötü kalpli olduklarından dolayı onları ayıplarız. Bunun aksine diğer insanların arasında kendilerini biraz daha öne çıkardıklarında ve liyakatleriyle orantısız bir hava içinde olduklarını düşündüğümüzde tavırlarını tamamen onaylamasak da sıklıkla bu olay bizi eğlendirir. Bu durumda eğer ortada herhangi bir kıskançlık yoksa, mevcut durumlarından aşağı düştüklerinde hissedeceğimiz memnuniyetsizliğin neredeyse her zaman daha azını hissederiz. Kendimize değer biçerken karakterimizi ve tavırlarımızı değerlendirirken doğal olarak mukayese edebileceğimiz iki farklı ölçüt vardır. Bu ölçütlerden biri, anlayabileceğimiz kapasitede tam bir adap ve mükemmeliyet fikridir. Diğeri ise dünyanın bu fikre ne kadar yaklaştığı; arkadaşlarımızın ve dostlarımızın, düşmanlarımızın ve rakiplerimizin şu anda

bu mükemmeliyetin hangi seviyesinde olduğu fikridir. Bu iki farklı ölçütü az ya da çok dikkate almadan kendimizi yargılamaya çok nadiren (hatta hiçbir zaman olmadığını söyleyebilirim) çalışırız. Ancak farklı insanların dikkati, hatta aynı insanın farklı zamanlardaki dikkati bile bu iki ölçüt arasında çok farklı şekiller almakta, bazen bir ölçüte çok büyük önem verilirken diğerine çok büyük bir önem yüklenmektedir. Dikkatimiz ilk ölçüte yöneldiği sürece, insanların en bilgeleri ve en iyileri dahi tavırlarında ve karakterlerinde acziyetten ve kusurlardan başka bir şey göremez; küstahlık ve haddini bilmezlik için bir sebep bulamaz, tevazu, üzgünlük ve pişmanlıktan başka bir şey hissedemez. Dikkatimiz ikinci ölçüte yöneldiği sürece, dikkate aldığımız ölçütten kendimizi ya çok aşağıda ya da çok üstte hissederiz. Bilge ve erdemliler bütün dikkatini ilk ölçüte, yani gerçek adab-ı muaşeret ve mükemmeliyet fikrine verir. Her insanın aklında kendinin ve diğerlerinin karakterleri ve tavırları üzerinde gözlemleri temel alan bu tarz bir fikir vardır. Tavırlarımızın hâkimi olan yüreğimizdeki yüce tanrının yavaş, kademeli ve ilerlemeci bir işidir bu. Her insanın içindeki bu fikir, gözlemlerin yapıldığı hassasiyetin duyarlığı ve şiddetiyle ve bu gözlemlerin nasıl bir dikkat ve özenle yapıldığıyla bağlantılı olarak daha iyi ya da daha kötü çizilir, renkleri daha parlak ya da daha mat doldurulur, taslağın dış çizgileri daha keskin ya da soluk şekilde atılır. Bilge ve erdemli bir kişi en duyarlı ve şiddetli hassasiyetle yaratılmıştır ve gözlemleri yaparken elinden gelen en büyük özeni ve dikkati gösterir. Her gün bazı nitelikler gelişirken bazı lekeler giderilir. Bu fikrin üzerinde diğerlerinden daha fazla durmuştur, fikri daha net bir şekilde anlamakta, çok daha doğru bir tasavvurunu oluşturmakta ve bu tasavvurun sıradışı ve kutsal güzelliğine çok daha derin bir sevgi beslemektedir. Elinden geldiğince kendi karakterini bu mükemmeliyet arketipine yakınlaştırmaya çalışır. Ancak aslında

hiçbir zaman yarışılamayacak kutsal bir sanatçının çalışmasını taklit etmektedir. Elinden gelen en iyi gayretlerin sonucu elde ettiği başarıların kusurlu olduğunu hisseder ve farklı nitelikler konusunda fani taklidin, ebedi eserin yanında ne kadar küçük kaldığını hisseder. Dikkat, muhakeme ve terkip eksikliğinden dolayı hem laflarında hem de eylemlerinde hem tavırlarında hem de konuşmalarında mükemmel adabın kurallarını ne kadar sıklıkla çiğnediğini ve idealinde olan karakter ve tavırlardan ne kadar uzaklaştığını hissederek tasalanır ve aşağılanmış hisseder. Doğrudur, dikkatini ikinci ölçüte yönelttiğinde arkadaşlarının ve tanıdıklarının ulaşabildiği mükemmeliyet seviyesini göze aldığında üstünlüğünü fark edebilir. Ancak dikkatinin büyük bölümünü her zaman ilk ölçüte yönelttiğinden hiçbir zaman hissettiği ezilme duygusunu aşamaz. Kendinden gerçekten aşağıda olanlara dahi küstahlıkla bakabilecek kadar havalanamaz. Kusurlarını o kadar iyi bilir, gerçek mükemmeliyete olan yakınlığını dahi nasıl zorluklarla elde ettiğini o kadar iyi bilir ki diğerlerinin daha büyük kusurlarına istihza ile bakamaz. Aşağılıklarıyla dalga geçmenin aksine, aşırı anlayışlı bir empatiyle bu insanlara yaklaşır ve örnek olmanın yanı sıra tavsiyelerini vererek her zaman ilerlemelerine yardımcı olmaya çalışır. Eğer bir nitelik açısından kendinden üstünlerse (birçok farklı nitelik varken kim herkesten üstün olabilecek kadar mükemmeldir ki?), üstünlüklerini kıskanmanın aksine bu üstünlüğe ulaşmanın ne kadar zor olduğunu bildiğinden mükemmeliyetlerine saygı ve şeref besler, hak ettikleri övgüyü vermekten hiç çekinmez. Kısacası, bütün ruhu, bütün davranışları ve hareketleri, kendi değerini oldukça aşağı bir seviyeye çekerken diğerlerinin değerini bütünüyle kabul eden gerçek tevazu karakterinden derin bir şekilde etkilenmiştir. Resimde, şiirde, müzikte, hitabette, felsefede, yani bütün özgür ve ustalık isteyen sanatlarda en büyük sanatçı, en iyi çalış-

malarında bile gerçek kusuru hissedebilendir. Bu sanatçı geliştirdiği, elinden geldiğince taklit etmeye çalıştığı ancak hiçbir zaman başarılı olamayacağını bildiği ideal mükemmeliyet fikrinin yanında çalışmalarının ne kadar değersiz kaldığını diğerlerinden daha iyi anlayabilir. Sadece değersiz bir sanatçı çalışmalarından tamamen tatmin olabilir. İdeal mükemmeliyet fikrini çok az kavramıştır ve çalışmalarını belki de kendinden çok daha aşağıda olan sanatçıların çalışmalarıyla karşılaştırmaya çalışmaktadır. Büyük Fransız şair (bazı çalışmaları açısından hem antik hem de modern dönemdeki en büyük şairlerden belki de aşağıda olmayan) Boileau, hiçbir büyük insanın çalışmalarından tamamen memnun olamayacağını sıklıkla belirtirdi. Tanıdığı Santeuil (Latince sözler yazan ve çocukluğunda kazandığı bir başarıdan dolayı kendini şair olarak addetme gafletinde bulunan bir kişi) ise kendi çalışmalarından tamamen memnun olduğunu söyledi. Boileau ise -belki de mecaz kullanarak- bunu gerçekten yapabilen tek büyük adamın aslında o olduğunu ona söyledi. Boileau, kendi çalışmalarını değerlendirirken her zaman ideal mükemmeliyeti bir ölçüt olarak almış, düşünceme göre şiir sanatında bir insanın idrak edebileceği mükemmeliyetin ötesini derinden ve farklı bir biçimde algılamıştır. Yine benim düşüncelerime göre, Santeuil kendi çalışmalarını değerlendirirken kendi döneminin Latin şairleriyle mukayese içine girmiştir ki bu Latin şairlerin çoğundan çok daha üstündür. Fakat bu ideal mükemmeliyete tavırlar ve konuşmalar açısından bütün hayat boyunca benzerlik göstermeye çalışmak ve hayatı böyle sonlandırmak, ustalık gerektiren sanatların herhangi birinin herhangi bir eserini taklit etmekten çok daha zor bir meseledir. Sanatçı, rahat bir şekilde ve boş zamanında yeteneklerini, deneyimlerini ve bilgilerini tamamen kullanarak çalışmasının başına oturur. Bilge biri, tavırlarının adabına dikkatinin en yoğun olduğu zamanlarda özen gös-

terdiği gibi, hastalıkta ve sağlıkta, başarıda ve başarısızlıkta, yorgun zamanlarda ve uykulu anlarında da özen göstermelidir. Zorlukların ve sıkıntıların en ani ve beklenmedik atakları bile onu şaşırtmamalıdır. İnsanların adaletsizliği, onu adaletsizliklere asla sevk etmemelidir. Hizipleşmenin şiddetine asla boyun eğmemelidir. Savaşların zorlukları ve tehlikeleri umudunu hiçbir zaman kırmamalı ya da onu dehşete düşürmemelidir. Kendi liyakatini, karakterini ve tavırlarını değerlendirirken dikkatini ikinci ölçüte, diğerleri tarafından ulaşılan mükemmeliyet seviyesine yöneltip kendilerini haklı olarak gerçekten bu seviyenin üzerinde hisseden kişiler de vardır ki her zeki ve tarafsız izleyici tarafından da öyle olarak görülürler.

Bu kişilerin dikkati her zaman idealden ziyade sıradan mükemmeliyete yöneldiğinden, kendi zayıflıklarını ve kusurlarını çok az fark edebilirler. Tevazu seviyeleri çok düşüktür ve sıklıkla küçümseyici, küstah ve ukala olurlar. Kendilerine hayranlarken başkalarını adamdan saymazlar. Genellikle karakterleri çok düzgün olmasa ve değerleri mütevazı ve gerçekten erdemli insanlardan çok daha az olsa da kendilerine aşırı hayranlıklarından kaynaklanan aşırı ukalalıkları, çoğunluğun gözlerini kamaştırır ve sıklıkla çoğunluktan çok daha üstün olanları bile etkilemekte başarılı olur. Dini olsun toplumsal olsun cahilce yalanların ve sahtekarlıkların genel -ve sıklıkla müthiş olan- başarısı, çoğunluğun saçma ve temelsiz savlardan ne kadar da kolay etkilendiğini kanıtlamaktadır. Ancak bu savlar aşırı gerçek ve somut bir değeri temel aldığında şatafatın bahşedebileceği bütün görkem içerisinde ortaya atıldıklarında yüksek bir mevki ve büyük bir güç tarafından desteklendiğinde sıklıkla başarılı bir şekilde ifade edildiklerinde ve çoğunluğun gürültülü alkışları buna eşlik ettiğinde ciddi bir muhakeme gücüne sahip olan bir kişi kendini genel hayranlık duygusuna bırakır. Bu aptalca alkışların gürül-

tüsü, sıklıkla kendi anlayış gücünü çepeçevre kuşatır, bu yüce adamları çok uzaktan görebilse de genellikle içten bir hayranlıkla onlara tapınmaya eğilim gösterir, hatta bu insanların kendine inandığından daha büyük bir inanç oluşturur. Ortada bir kıskançlık olmadığında hayranlık duymaktan hepimiz haz alırız. Bu sebeple de doğal olarak hayranlığa aşırı layık olan bazı karakterleri her açıdan tamamlamaya ve mükemmel bir biçime getirmeye çalışırız tasavvurumuzda. Bu büyük insanların kendilerine duydukları aşırı hayranlık anlaşılabilir bir şeydir. Hatta belki de yakın çevrelerindeki bilgeler tarafından alayla karşılanabilirler. Kendilerini tanımayanların hayranlığını kazansalar da kibirli savları karşısında bazı tanıdıkları, gizliden gizliye gülebilirler. Bununla birlikte bütün çağlara baktığımızda, bu insanların büyük bir çoğunluğunun aşırı şaşalı bir şöhreti, aşırı derecede itibarı elde ettiğini görmekteyiz. Bu şöhret ve itibar öyle güçlüdür ki sıklıkla en uzak nesillere bile aktarılır. Dünyada büyük bir başarı, insanların fikirleri ve duyguları üzerinde büyük bir tesir, bu kendine aşırı hayranlık duygusu olmadan nadiren elde edilebilmiştir. En müthiş karakterler, en meşhur işlere imza atmış insanlar, insanların duygularında ve fikirlerinde en büyük devrimleri gerçekleştirmiş insanlar, en başarılı savaşçılar, en iyi devlet adamları ve yasamacılar, en başarılı tarikatların ve hiziplerin liderleri ve söylev ustaları çok büyük bir değere sahip olmalarından ziyade, bu büyük değere bile orantısız kaçacak cüretleri ve kendilerine duydukları hayranlık sayesinde ünlü olmuşlardır. Bu cüret, onları aklı başında hiçbir zekanın düşünemeyeceği girişimlere itmek bir tarafa, aynı zamanda bu girişimleri gerçekleştirirken taraftarlarının fikirlerini ve bağlılıklarını kontrol etme imkanını onlara vermek için belki de gerekliydi. Başarıyla taçlandırıldıklarında bu cüret neredeyse deliliğin ve ahmaklığın sınırlarını zorlayan bir gösteriş merakına onları sıklıkla itmiştir. Büyük İskender,

sadece bütün insanların kendisini Tanrı olarak görmesini istemekle kalmayıp, aynı zamanda kendisini de Tanrı olarak görmeye aşırı eğilim göstermiştir. Yatağında ölümünü beklerken ki kendisini Tanrı olarak gören biri için ironiktir, arkadaşlarından kendisini çok önceden yerleştirdiği Tanrılar listesine yaşlı annesi Olympia'yı da yerleştirmelerini rica etmiştir. Kahin, taraftarları ve müritlerinin hürmetkar hayranlığının ortasında bütün toplumun övgülerinin kucağında büyük ihtimalle bu övgülerin sesini takip ederek Sokrat'ı dünyanın en bilge adamı olarak ilan ettikten sonra, Sokrat büyük bilgeliği sayesinde kendisini Tanrı ilan etmese de bilgeliği görünmez ve kutsal bir varlığın ona gizlice vahiyler gönderdiğini hayal etmesine engel olacak kadar büyük değildi. Zeki Sezar, Tanrıça Venüs'ün kutsal soyundan geldiğini düşünerek inanılmaz bir haz alıyordu. "Büyükannesi" Venüs'ün tapınağında oturuyor, ayağa bile kalkmadan Roma Senatosunu çağırtarak kendine yeni yeni ünvanlar verdiriyordu. Kapsamlı ve güçlü bir kavrama yeteneğinden beklenmeyecek bu küstahlık, çocukça bir gösteriş merakının getirdiği davranışlarla birleştiğinde görünüşe göre toplumsal kıskançlığı artırarak, suikastçıları teşvik etmiş ve komplolarına ivme kazandırmıştır. Modern dinler ve töreler büyük insanların kendilerini Tanrı ya da peygamber olarak görmelerine çok da izin vermemektedir. Ancak başarılar toplumun olumlu kanılarıyla birleştiğinde en büyük insan bile sıklıkla kendi kapasitesinin ve öneminin çok daha ötesinde bir şeye sahip olduğunu iddia edecek kadar öteye gitmiştir. İşte bu cüret yüzünden, bu tarz insanlar kendilerini hesapsız ve bazen de yıkıcı olan birçok maceraya atmışlardır. Başka bir generalin hayal dahi edemeyeceği on yıllık kesintisiz ve görkemli bir başarı, Marlborough Dükü, düşünmeden hiçbir adım atmamış, hesapsızca ağzından tek bir laf, tek bir kelime bile çıkmamıştır. Bu tarz bir karakterin neredeyse ona has olduğunu düşünmekte-

yim. Prens Eugene olsun, son Prusya Kralı olsun, Conde Prensi olsun, Gustavus Adolphus olsun, aynı ılıman soğukkanlılığa ve irade gücüne sahip daha büyük bir savaşçı yoktur bu dünyada. Bu niteliğe en çok yaklaşanın Turrenne olduğunu söyleyebiliriz, ancak hayatındaki birkaç farklı olaya baktığımızda onda dahi büyük Marlborough Dükü kadar mükemmeliyete ulaşamadığı görülmektedir. İnsan, yüksek mevkileri, büyük yetenekleri ve başarılı girişimleri gurur ve ihtirasla ararken olduğu gibi özel hayatındaki mütevazı işlerinde de ileride yaşanabilecek yıkımı ve iflasları göze almalıdır. Her tarafsız izleyicinin şevkli, alicenap ve zeki insanların gerçek değeri karşısında beslediği saygı ve hayranlık, haklı ve temelli bir duygu olduğu kadar, istikrarlı ve kalıcı bir duygudur ve iyi ya da kötü talihlerinden bütünüyle bağımsızdır. Kendilerine olan aşırı hayranlıkları ve cüretleri karşısında beslenecek hayranlık söz konusu olduğunda durum farklıdır. Kişiler başarılı olduğu müddetçe gerçekten de sıklıkla bu duygular ağır basacak ve insanın çevresini kuşatacaktır. Başarı, kişinin gözlerinden sadece büyük haksızlıkları saklamakla kalmaz, aynı zamanda yaptıkları işlerdeki büyük haksızlıkların da görülmemesine neden olur, bırakın karakterlerinin bu kusurlu noktasını suçlamayı, bunu bile genellikle coşkulu bir hayranlıkla izler. Ancak başarısız olduklarında eski namlarından eser kalmayacaktır. Eskiden kahramanlıklar olarak değerlendirilen şeyler, bir anda ölçüsüz bir gözükaralığa ve ahmaklığa dönüşür. Eskiden başarıların ışığında görünmeyen adaletsizliklerin ve açgözlülüklerin karanlığı, bir anda görünmeye başlar ve yaptıkları işlerin bütün ışığını adeta söndürür. Sezar, Farsalus savaşını kaybetseydi, karakteri adeta Catilina'nın seviyesine düşer, en aciz adam bile devletin yasalarına karşı olan bu girişimini belki de Cato'nun ki kendisi büyük bir muhalifti, yaptıklarından bile beter bir şey olarak görürdü. Gerçek değeri, ince zevkleri, yazıların-

daki açıklık ve zarafeti, hitabetinin yerindeliği, savaştaki yeteneği, sıkıntılara karşı olan dayanıklılığı, tehlikelerin ortasında bile sakin ve soğukkanlı bir şekilde karar verişi, arkadaşlarına olan sadakati, düşmanlarına karşı eşi benzeri görülmemiş cömertliği ancak Catilina'nın bugünlerde kabul gören gerçek değeri kadar ederdi. Her şeyi arzulayan ihtirasının küstahlığı ve adaletsizliği, gerçek değerinin bütün şerefini yok edebilir ve bu şerefi lekeleyebilirdi. Diğer açılardan daha önce bahsedildiği gibi, talihin bu vakada da ahlaki duygular üzeridne büyük bir etkisi vardır. Bu talihin olumlu ya da olumsuz olması, aynı karakteri ya herkesin sevgisine ve hayranlığına hedef haline getirir ya da kişiyi herkesin nefretinin ve horgörüsünün hedefi haline getirir.

Ahlak duygularımızdaki bu büyük düzensizliğin de kesinlikle bir faydası vardır ve tıpkı diğer konularda olduğu gibi bu durumda da insanın acizliğinde ve aptallığında bile Tanrı'nın hikmetine hayran kalabiliriz. Başarılar karşısındaki hayranlığımız, zenginlere ve güçlülere olan hürmetimizle aynı temel üzerine kurulmuştur ve toplumun düzeninin ve mevkilerin ayrımının sağlanması için eşit derecede elzemdir. Başarıya duyulan bu hayranlık sayesinde hayatın gidişatında karşımıza çıkabilecek üstlerimize daha kolay itaat etmeyi öğrenir, artık karşı koyamayacağımız talihten doğan bu şiddete hürmet ve bazen saygın bir duygulanım beslemeyi öğreniriz. Ki sadece Sezar'ın ya da İskender'in mükemmel karakterlerinin şiddetine değil, aynı zamanda Attila, Cengizhan ya da Timurlenk gibi en gaddar ve vahşi barbarların karakterlerinin şiddetine de boyun eğmeye başlarız. İnsanoğlunun büyük bir çoğunluğu böyle büyük fatihlere aşırı acizce ve aptalca bir hayranlık duygusuyla karışık bir hayret içerisinde bakmaya doğal olarak eğilimlidir. Hoş, bu hayranlık duygusu sayesinde üzerlerinde karşı konulmaz bir baskısı olan ve hiçbir direnişin onları kurtaramayacağı bir iktidara daha az direnişle razı gelmeyi öğre-

nirler. Bununla birlikte, kendisine aşırı hayranlık besleyen bir insanın refah içerisindeyken münasip ve ölçülü erdemlere sahip bir kişiye nazaran daha fazla avantajı var gibi görünse de çoğunluğun ve onları sadece uzaktan izleyenlerin övgüleri birinin daha lehine olsa da bütün nitelikler adil bir şekilde hesaba katıldığında avantajın aslında erdemli kişide olduğu görülecektir. Gerçekten sahip olduğu değerden başka bir değeri kendisine yüklemeyen ve başkalarının da yüklemesini istemeyen biri rezil olmaktan ya da fark edilmekten korkmaz, kendi karakterinin özgün gerçekliğinden ve sağlamlığından emindir ve bundan memnuniyet duyar. Hayranları çok fazla olmayabilir, alkışları ve övgüleri çok patırtılı olmayabilir, ancak onu en yakından tanıyan ve gören en bilge adam, onun en büyük hayranıdır. Gerçek bir bilge için, tek bir bilgenin makul ve ölçülü bir şekilde onu tasvip etmesi, on binlerce cahil ancak coşkulu hayranın gürültülü alkışlarından çok daha büyük bir tatmin kaynağıdır. Atina'da bir halk toplantısında felsefi bir söylev okumaya başlayan ve Platon dışındaki herkesin ortamdan ayrıldığını gören, ancak buna rağmen okumaya devam eden Parmenides'in yaptığı gibi yapabilir ve bir tek Platon'un dahi onun için yeterli olduğunu söyleyebilir. Fakat kendine aşırı hayranlık duyan bir insanın yapacağı şey oldukça farklıdır. Ona en yakın olan bilge insanlar ona en az hayranlık duyanlardır. Mutluluk sarhoşluğunda kendisine duyulan haklı ve ciddi saygı kendisine duyduğu hayranlığın yanında o kadar küçük kalır ki bu saygıyı safi kötülük ve kıskançlık olarak değerlendirir. En yakın arkadaşlarından bile şüphelenir. Dostlukları artık ona batmaya başlar. Onları kendinden uzak tutar ve arkadaşlarının yaptıkları iyiliklere nankörlük bir tarafa, haksızlık ve zalimlikle yaklaşır sıklıkla. Cakasını ve ukalalığını ilahlaştırmaya çalışan dalkavuklara ve hainlere olan güveni yok olur ve başlarda bazı kusurları bulunan ancak genel olarak incelendiğinde sami-

mi ve saygın olan karakterleri artık rezil ve nefretlik bir hale dönüşmüştür. Büyük İskender, zafer ve refah sarhoşluğundayken Clytus'u onun yerine babasını tercih ettiği için öldürmüş, tıpkı halkı gibi ona hayran olmayı reddettiği için Kallisthenes'i işkence ile öldürtmüş, babasının en yakın arkadaşlarından biri olan muhterem Parmenion'u asılsız şüphelerinden dolayı işkenceye göndermiş, ardındansa hayatı boyunca kendisine hizmet etmiş bu muhterem adamın tek oğlunu dar ağacında astırmıştır. Bütün hayatı boyunca Parmenion'dan başka bir general bulamazken senede on general yetiştirebilen Atinalıların aşırı talihli olduğunu belirten Makedonya kralı II. Filip'in bahsettiği Parmenion, işte bu Parmenion idi. Bütün zamanlarda huzur ve güven içinde dinlenebilmesinin sebebi, Parmenion'un sürekli teyakkuz ve ihtiyat içinde olmasıydı. Neşeli ve eğlenceli anlarda şöyle söylerdi: "İçelim, dostlarım, korkmadan içelim; çünkü Parmenion hiçbir zaman içmez." İskender'in bütün zaferlerini mevcudiyeti ve tavsiyeleriyle kazanmasını sağlayan aynı kişi, yani Parmeniondu ve onsuz tek bir zafer bile kazanamamıştı. İskender'in güç ve yetki verdiği sıradan, hayran ve dalkavuk arkadaşları, imparatorluğu kendi aralarında bölüştüler ve İskender'in bütün ailesinin, bütün akrabalarının mirasını çalıp sağ kalan herkesi kadın erkek demeden katlettiler. Sıradan insanların çok daha üstünde olan müthiş karakterlerin kendilerine duydukları aşırı hayranlığı genellikle sadece mazur görmekle kalmaz, aynı zamanda bu hayranlığı paylaşır ve empati kurarız. Kendilerine şevkli, alicenap ve dahi sıfatlarını atfeder, övgülerimizin ve hayranlığımızın ifade edilebileceği bütün kelimeleri kullanırız. Ancak bu üstünlüğe sahip olduğunu sezemediğimiz karakterlerin kendilerine duydukları aşırı hayranlığı paylaşamaz, empati kuramayız. Hatta bundan iğrenir ve tiksiniriz, bu hayranlığa tahammül etmek ya da hayranlığı mazur görmek zor gelir. Bu hayranlığı ya kibir ya

da caka olarak değerlendiririz. Caka yakıştırması her zaman, kibir yakıştırması ise çoğunlukla bir kusuru ima etmektedir. Bu iki kusur aşırı hayranlığın türleri olduklarından birbirlerine bazı açılardan benzeseler de çoğu açıdan birbirlerinden oldukça farklılardır. Gururlu insan samimidir ve üstün olduğuna yürekten inanır, her ne kadar bu inancın nereden geldiğini görebilmek bazen zor olsa da. Bizlerin bakış açısını kullanarak kendine baktığında gördüğü şeyleri, bizlerin de görmesini ister. Adalet olarak gördüğü şeyden fazlasını istemez. Eğer kendisine duyduğu saygıyı ona beslemezseniz rezil olmaktan ziyade incinir, sanki gerçekten ona zarar verilmiş gibi dargın bir hınç besler. İşte o anda dahi iddialarının temelini açıklamaya tenezzül etmez. Saygınızı kazanmayı hakir görür ve sözde mevkisini korumaya çabalar, ancak bunu üstünlüğünü kanıtlamaya çalışarak değil, sizin alçaklığınızı ortaya koymaya çalışarak yapar. Görünüşe göre ona duyduğunuz saygıyı artırmayı değil, kendinize olan saygınızı azaltmayı istemektedir. Gösterişçi kimse ise samimi değildir, kalbinin derinliklerinde ona atfetmenizi istediği üstünlüğe sahip olduğuna neredeyse hiç inanmaz. Sizin gözünüzden kendisini incelediğinde varacağı yargıdan çok daha iyi bir yargıya varmanızı bekler ve bildiği her şeyi bilmenizi bekler. Ona başka bir gözle baktığınızda, hatta onu doğru şekilde değerlendirdiğinizde incinmekten çok yerin dibine geçmiş hisseder. Ona atfetmenizi istediği karakter konusundaki iddialarının dayanaklarını her fırsatta ortaya sunmaya çalışır, bir dereceden taşıdığı iyi nitelikleri ve başarıları hem havalı hem de gereksiz bir şekilde sergiler, hatta bazen taşımadığı nitelikleri ya da taşımadığı söylenebilecek derecede az bulunan nitelikleri göstermeye çabalar. Saygınızı küçümsemek bir kenara, can havliyle bu saygıyı bekler. İzzetinefsinizi küçük düşürmek bir kenara, kendi değerini de el üstünde tutacağınız beklentisiyle sizi pohpohlamaya hazırdır. Kendisine yağ çekilme-

si için başkalarına yağ çeker. Kibarlık ve nezaket ile kendisi hakkında olumlu fikirler edinmeniz için çabalar, hatta bazen bunun için sıklıkla gerçekten önemli iyilikler yapabilir, ancak bunu gereksiz bir şatafat içerisinde gerçekleştirir. Gösterişçi kimse, yüksek mevkilere ve zenginlere duyulan hürmetin farkındadır, bu hürmeti zorla elde etmeyi arzulamak bir kenara, aynı zamanda erdemler ve yetenekler için beslenen hürmeti de gasp etmeye çalışır. Elbiseleri, eşyaları, yaşam tarzı gerçekten ait olduğu mevkiden ve sahip olduğu zenginlikten çok daha üstlerinin tarzıdır. Yaşamında birkaç yıllığına bu aptalca kandırmacayı sürdürmek için genellikle bütün hayatı boyunca fakirlliğe ve sıkıntılara maruz kalır. Bununla birlikte, harcamalarına devam ettiği sürece, bildiği her şeyi bilseydiniz onu değerlendireceğiniz bakış açısıyla değil de kendi söylevleriyle size kazandırdığını düşündüğü bakış açısıyla kendisini değerlendirerek cakasını da tatmine ulaştırmaya devam eder. Bütün yanılgılar arasından en yaygın olanı cakadır. Yabancı ülkeleri ziyaret eden ya da uzak bir vilayetten kendi ülkesinin başkentini görmeye giden sıradan insanlar, bu işe en çok kalkışanlardır. Bu gösteriş çabasının aptallığı akıllı bir adam için her zaman aşırı büyük ve gereksiz bir şey olsa da diğer örneklerde olduğu kadar aptalca bir şey olmayabilir. Kısa bir süreliğine kalıyorlarsa, kendilerini küçük düşürmeden sıyrılabilirler, birkaç aylığına ya da yıllığına caka sattıktan sonra evlerine geri dönüp, geçmiş zamandaki müsrifliklerini gelecekte tutumlu davranarak telafi edebilirler. Gururlu bir insan nadiren böyle bir aptallıktan dolayı suçlanabilir. Haysiyeti konusundaki farkındalığı onu ekonomik bağımsızlığını korumaya mecbur eder, elindeki servet çok büyük değilse saygın olmayı istese bile bütün harcamalarını dikkatle ve tutumlulukla yapmaya çalışır. Gösterişçi kimselerin fiyakacı harcamaları onun için aşırı iticidir ve belki de kendi harcamalarını bile gölgede bırakmaktadır. Bu har-

camalar ona ait olunmayan bir mevkiyi küstahça taklit etmek gibi geldiğinden öfkelenir, böyle şeylerden her zaman aşırı ciddi ve sert serzenişlerle bahseder. Gururlu adam, emsallerinin yanında kendini her zaman rahat hissetmez, hele üstlerinin yanında çok daha rahatsız hisseder. Afilli ukalalıklar yapamaz, böyle arkadaşların mevcudiyeti ve muhabbetleri onu o kadar gerer ki bildiklerini dahi ortaya koymaya cüret edemez. Çok itibar etmediği, çok da bayılmadığı ve kendisine hiçbir şekilde hoş gelmeyen daha mütevazı arkadaşlarına; yani kendinden alttakilere, pohpohçularına ve ona bağımlı olanlara yönelme imkanı vardır. Nadiren üstleriyle buluşur, olur da buluşursa bundan gerçekten memnun olduğundan değil, böyle bir çevreye layık olduğunu göstermek için bunu yapar. Lord Clarendon'un aktardığına göre, Arundel Kontu arada bir saraya gidermiş, çünkü sadece orada kendinden büyük bir adama rastlayabilirmiş, ancak bunu çok nadiren yapmıştır, çünkü orada kendinden büyük bir adama rastlamıştır. Gösterişçi kimse söz konusu olduğunda ise olay oldukça farklıdır. Kibirli adam üstlerinin yanında olmaktan ne kadar kaçınıyorsa, gösterişçi adam o kadar yanlarında olmaya çalışır. Görkemlerinin yanlarında bulunan başka kimselere de yansıdığını düşünür. Kralların saraylarına ve vekillerin odalarına dadanır, zenginliğe ve terfiye layıkmışçasına davranır, halbuki önemini bilse elinde çok daha büyük bir mutluluk vardır, bu mutluluğun kaynağı da kral ya da vekil olmamasıdır. Güçlülerin masasına kabul edilmeye adeta bayılır, ona bu şerefi bahşeden yakınlıklarını diğerlerine abartarak anlatmaya daha da bayılır. Elinden geldiğince popüler insanlarla, halkın fikirlerini etkileyebilenlerle, esprililerle, eğitimlilerle, halk tarafından sevilenlerle ilişki kurmaya çalışır. Eğer toplumun aşırı dengesiz fikirleri herhangi bir açıdan en iyi arkadaşlarıyla çelişiyorsa onlarla olan ilişkisini bile keser. İnsanların kendisini sevmeleri için ara ara ince

olmayan yollara başvurabilir. Gereksiz şatafat yapabilir, asılsız iddialar atarak kendini yüceltebilir. Çoğunlukla neşeli ve hoş bir pohpohlama çabasına girer. Parazitler gibi iğrenç ve mide bulandırıcı bir dalkavukluğa nadiren başvurur. Bunun aksine gururlu adam ise hiçbir zaman insanları pohpohlamaz, nadiren insanlara nezaketle yaklaşır. Bütün gereksiz iddialarına rağmen gösterişçilik neredeyse her zaman neşeli ve şen bir tutku olmakla beraber, sıklıkla iyi huyludur. Gurur ise her zaman ağır, aksi ve ciddi bir tutkudur. Gösterişçi kimsenin hilekarlıkları bile bütünüyle masumdur, başkalarını düşürmek değil, sadece kendisini yükseltmek ister. Gururlunun da bu konuda hakkını yemeyelim, çünkü gururlu kimse alçakça bir hilekarlığa çok nadir başvurur. Ancak buna başvurduğunda yaptıkları hiçbir zaman masum şeylerden ibaret değildir. Yaptıkları tamamen fesatçadır ve bu sahtekarlıkları başkalarını düşürmek için kullanır. Başkalarına atfedilen üstünlüğün aşırı haksızca olduğunu düşünür ve bunlara karşı öfke doludur. Onlara fesatlıkla ve hasetle bakar, onlardan bahsederken elinden geldiğince üstünlüklerinin kurulduğu temelleri alaşağı etmeye ve küçük düşürmeye çalışır. Diğerlerinin aleyhine olan söylentileri kendisi çıkarmasa da bu söylentilere inanır, yaymaya devam eder ve hatta bazen abartarak anlatır. Gösterişçilerin başvurabileceği en kötü sahtekarlık pembe diye tabir ettiğimiz yalanlardır, ancak kibirli biri sahtekarlık yapabilecek kadar düştüğünde her zaman bunun zıttı diye tabir edebileceğimiz yalanlara başvurur. Kibir ve cakaya duyduğumuz antipati, genellikle kibirli ve gösterişçi gördüğümüz kişileri başkalarından daha düşük bir seviyeye çekmemize sebep olur. Bununla birlikte en çok yanıldığımız konunun bu olduğunu, hem kibirli hem de gösterişçi kimselerin sandıkları kadar olmasa da sıklıkla bu ortalama seviyeden çok daha iyi olduklarını düşünmekteyim. İddiaları açısından bu iki tipi dikkate aldığımızda, horgörüye makul

özneler olarak görünebilirler. Ancak düşmanlarının ve rakiplerinin büyük bir çoğunluğuyla onları karşılaştırdığımızda bundan oldukça farklı ve ortalama seviyeden çok daha iyi görünebilirler. Gerçek üstünlüğün olduğu yerde, birçok saygın erdemin, yani dürüstlüğün, namusun, şerefliliğin, candan ve sağlam bir arkadaşlığın, kırılmaz bir metanetin ve kararlılığın da kibire eşlik ettiğini görmekteyiz. Çoğu samimi insanda gösterişçiliğin yanında insaniyet, nezaket, her şeye dahil olma çabası gibi niteliklerin olduğunu görmekteyiz. Daha yüce insanlarda ise bu gösterişçiliğin yanısıra kendini en mükemmel bir şekilde gösteren sehavet niteliğinin de bulunduğunu görmekteyiz. Fransızlar, geçtiğimiz yüzyıl boyunca düşmanları ve rakipleri tarafından gösterişçilikle, İspanyollar ise kibirlilikle suçlanmıştır. Yabancı uluslar ise ilk halkı sıcakkanlı, ikinci halkı ise daha saygın bir halk olarak değerlendirmiştir. Gösterişçi ve gösteriş kelimeleri asla olumlu bir anlamda değerlendirilmezler. Bazen bir kişinin mizacından bahsederken gösterişçiliğiyle daha iyi biri olduğunu ya da gösteriş çabasının zararlıdan ziyade eğlenceli olduğunu söyleyebiliriz, ancak hâlâ karakterindeki bu niteliği bir zaaf ya da gülünç bir şey olarak değerlendiririz. Gururlu ve gurur kelimeleri ise bunun aksine bazen çok iyi kullanılmaktadır. Genellikle bir kişi hakkında konuşurken nasıl da gururlu olduğundan bahseder ya da fazlasıyla asil bir gurura sahip olduğunu, bu yüzden kabaca bir şey yapmaktan onu bu niteliğin koruduğunu söyleriz. Bu durumda gurur, alicenaplıkla harmanlanmıştır. Dünyayı muhakkak ki çok iyi tanıyan bir filozof olan Aristo, alicenap birinin karakterini tasvir ederken son iki yüz yılda İspanyol karakterine atfedilen niteliklerin çoğunu o karaktere yükler: Her hareketini kasti olarak yaptığını, bütün davranışlarında yavaş, hatta ağır olduğunu, sesinin ciddi, sözlerinin temkinli, adımlarının ve hızının yavaş olduğunu, bu yüzden de tembel, hatta hımbıl olduğunu, ufak

konularda telaşa düşmediğini, ancak büyük ve muhteşem olaylarda aşırı kararlı ve coşkulu bir zekayla hareket ettiğini; tehlikeleri çok sevmediğini, kendisini ufak tehlikelere çok da can havliyle atmadığını, ancak büyük tehlikelere atıldığını, böyle tehlikelere düştüğünde ise hayatını adeta hiçe saydığını belirtir. Kibirli kimse, genellikle kendisinden o kadar memnundur ki karakterinde daha fazla bir şeye ihtiyaç olmadığını düşünür. Kendisini tamamen mükemmel hisseden bir kişi doğal olarak bütün gelişmelere kapalıdır. Kendi üstünlüğüne olan gülünç derecedeki güveni ve kendi kendine yeterliliği genellikle gençlik çağından hayatının sonlarına kadar devam eder ve tıpkı Hamlet'in dediği gibi hiçbir günahının hesabını vermeden hayatını kaybeder. Gösterişçi kimse söz konusu olduğunda durum oldukça farklıdır. Nitelikler ve yetenekler açısından bunları gerçekten hak ediyorsa diğerlerinin saygısına ve hayranlığına duyulan arzu, hakiki şerefe duyulan gerçek sevgidir. Bu tutku da insan doğasının en iyi tutkusu olmasa da en iyilerinden biridir. Gösterişçilik, genellikle bu şerefi zamanından önce elde etmeye çalışmaktan başka bir şey değildir. Evladınız şu anda yirmi beş yaşındaysa ve bir gösteriş düşkünüyse, kırklı yaşlarında bilgili ve değerli biri olmayacağından, yetenekli ve erdemli bir kişi haline gelmeyeceğinden korkmayın, gösterişçi bir adamdan ibaret olacağını zannetmeyin. Eğitimin en büyük sırrı, gösterişçiliği düzgün bir şekilde yönlendirmeyi öğretmektir. Evladınızın ıvır zıvır şeylerle kendini yüceltmesine izin vermeyin. Ancak hakikaten takdire şayan bir şey yaptığını iddia ettiğinde layık olduğu takdiri ona bahşetmekten çekinmeyin. Gerçekten hevesle bunlara sahip olmayı arzulamasa, böyle iddialarda bulunmazdı. Bu arzuyu teşvik edin, böyle erdemlere sahip olabilmesi için ona her türlü yolu sunun, bazen bu erdemlere çok daha önceden ulaştığına dair bir kanı geliştirse bile bundan rahatsızlık duymayın. Belirttiklerim, kibir-

le gösterişçiliği birbirinden ayıran karakteristiklerdir. Fakat kibirli adam sıklıkla gösterişçi olabilirken gösterişçi kimse de sıklıkla kibirli olabilir. Kendisini layık olduğundan çok daha değerli gören bir insanın başkalarından da bunu istemesi kadar ya da layık olduğunu düşündüğünden çok daha değerli görmelerini başkalarından isteyen bir kişinin kendisini layık olduğundan çok daha değerli görmesi kadar doğal bir şey olamaz. Genellikle aynı karakterde bulunan bu iki kusurun karakteristiği elzem olarak birbirine karışmıştır ve gösterişçiliğin yüzeysel ve münasebetsiz çabalarının, kibrin fesat ve gülünç küstahlığıyla birleştiğini bazen görebilmekteyiz. İşte bu yüzden bazen kişiyi hangi karakterle niteleyeceğimizi ya da kibirle mi yoksa gösterişçilikle mi itham edeceğimizi tam bilemeyiz. Bu ortalama seviyenin kaydadeğer derecede üstünde olan değerli insanlar, bazen kendilerini pohpohladıkları gibi küçük de gösterebilirler. Böyle karakterler çok saygın bir niteliğe sahip olmasalar da sıklıkla toplum açısından nahoş olmaktan oldukça uzaktır. Mükemmel derecede ılımlı ve gösterişsiz bir kişinin arkadaşları, kendilerini onun yanında çok rahat hissederler. Bununla birlikte bu arkadaşlar olağandan daha büyük bir muhakeme yeteneğine ve cömertliğe sahip değillerse, bu kişiye karşı nezaket besleseler de nadiren büyük bir saygı duyarlar ki bu nezaketin sıcaklığı bu saygı eksikliğinin soğukluğunu telafi edebilecek kadar nadiren kâfidir. Olağan seviyeden daha yüksek bir muhakeme yeteneğine sahip olmayan kimseler, bir kişinin kendine biçtiği değerden fazlasını asla o kişiye biçmezler. Kişinin böyle bir mevkiye ya da yardıma tamamen layık olup olmadığını tartışırlarken kişinin kendisinin bile bu konuda şüphe ettiğini belirtirler ve kendi nitelikleri hakkında tek bir şüpheye düşmeyen edepsiz bir mankafayı ona tercih ederler. Muhakeme yetenekleri güçlü olmasına rağmen cömert değillerse, kişinin mütevazılığından çıkar sağlamaktan ve layık olmadıkları yersiz

bir üstünlüğü kişiye yansıtmaktan hiçbir zaman çekinmezler. Kişinin iyi niyeti bir süreliğine bunlara katlanmasını sağlayabilir ama eninde sonunda bundan bıkar ve bu genellikle artık çok geç olduğunda iddia etmesi gereken değer geri dönülmez bir şekilde yok olduğunda ve kendi ağırlığından dolayı çok daha değersiz insanlar tarafından bu değer elde edildiğinde gerçekleşir. Bu tür kişiliğe sahip bir birey, eğer gittiği her yerde adil bir muamele görüyorsa, özellikle geçmişte iyilik yaptığı; en iyi arkadaşı olarak görebileceği kişiler bunu yapıyorsa arkadaşlarını zamanında çok düzgün seçmiştir. Gençliğinde hiç gösteriş yapmayan, hiçbir ihtirası bulunmayan bir kişi; yaşlılığında kimse tarafından ilgi görmeyecek, ağlanıp sızlanacaktır. Doğa tarafından ortalama seviyenin çok daha altına yerleştirilen talihsiz kişiler, bazen kendilerini olduklarından daha bile aşağı seviyede görebilirler. Bu tevazu bazen böyle kişileri adeta idyotizme gark etmektedir. İdiotları dikkatle gözlemlemeye tenezzül edecek bir kişi, aslında kavrayış melekelerinin saf ve aptal olarak değerlendirilen birçok kişiden aşağı kalır bir yanı olmadığını görecektir. Çoğu idiot, sıradan bir eğitim ile okumayı, yazmayı ve bir nebze olsun fikir yürütmeyi öğrenebilir. En özel eğitimlerden geçmiş olmalarına rağmen ve aslında gençliklerinde böyle bir eğitimi almasalar kayda değer hiçbir başarıya nail olamayacaklarını yaşlılıklarında öğrenmelerine rağmen birçok kişi idiot olarak değerlendirilmemiştir. Bununla birlikte kibrin de getirdiği bir içgüdüyle kendilerini yaş ve mevki açısından emsallerinin üzerinde tutmakta, cesaret ve metanet ile arkadaşlarının arasındaki mevkilerini muhafaza etmeyi başarmaktalardır. Bunun karşıtı bir içgüdüden dolayı bir idiot kendini girebileceği her türlü çevreden aşağıda görmektedir. Aşırı derecede suistimale açık olduklarından en şiddetli öfke krizlerine maruz kalabilirler. Fakat hiçbir iyi niyet, hiçbir iyilik ya da müsamaha o kişiyi emsaliniz olarak muhatap almanızı sağlayabi-

lecek kadar güçlü değildir. Eğer olur da böyle bir muhabbet içine girebilirseniz, cevaplarının genellikle makul derecede münasip olduğunu, hatta mantıklı olduğunu görebilirsiniz. Hoş, buna rağmen her zaman kendilerinin aşırı derecede değersiz olduklarına dair bir fikre adeta saplanmışlardır. Adeta önünüzde küçülür ve sanki bakışlarınızdan ve sözlerinizden kaçınmaya çabalıyormuş gibi görünür, kendisini sizin yerinize koyduğunda her ne kadar lütufkar görünseniz de onu aşırı derecede aşağılık biri olarak gördüğünüzü hisseder. Bazı idiotlar, belki de idiotların büyük bir kısmı, kavrayış melekelerindeki bütün ya da genel bir uyuşukluk ya da problemden dolayı idiot olarak değerlendirilmektedir. Ancak bazıları vardır ki idiot olarak değerlendirilmeyen birçok kişinin melekeleri ne kadar normalse onlarınkiler de o kadar normaldir. Kendilerini kardeşleriyle eşit görmeleri için elzem olan kibrin getirdiği bu içgüdü ikinci türde mevcutken ilk türde kesinlikle mevcut değildir. Dolayısıyla kişinin mutluluğu ve memnuniyetine en çok katkıda bulunan bu dereceden bir izzetinefis, aynı zamanda tarafsız izleyici için de en hoş olandır gibi görünmektedir. Kendisine değeri kadar hayranlık gösteren bir kişi, layık olduğunu düşündüğü itibarı neredeyse her zaman başkalarından görecektir. Çünkü layık olduğundan fazlasını arzulamamakta, bundan büyük bir memnuniyet duymaktadır. Kibirli ve gösterişçi kimseler ise bunun aksine daima memnuniyetsizdir. Biri diğerlerinin haksız üstünlüğüyle öfkeden kudururken diğeri ise asılsız iddiaları keşfedildiğinde yaşayacağı utancın korkusunu daima içinde hisseder. Muhteşem yetenekler ve erdemlerle kuşanmış, en önemlisi de büyük bir şansa sahip gerçekten alicenap kişilerin abartılı iddiaları bile umursamadıkları çoğunluğu etkilerken saygılarını ve tasviplerini en çok arzuladıkları bilgeleri etkilemekte başarısız olur. Abartılı iddialarının farkına varıldığından şüphelenir, insanların bu durumdan iğrendiğini

düşünür. Dostluk kurmaktan mükemmel bir keyif aldığı kişilerin gözünde kıskanç ve gizli bir düşman haline gelir. Ardından ise kendini açık etmek gibi bir kaygısı bile kalmamış, öfkeli ve kindar bir hasım olarak görülür. Kibirli ve gösterişçilere karşı olan antipatimiz sıklıkla onları hak ettikleri mevkilerden daha aşağısına yerleştirmemize sebep olsa da densiz olmadığımız sürece bu kişileri suistimal etmeye hiçbir zaman çalışmayız. Genellikle kendi iyiliğimiz için ahmaklıklarına ses çıkarmamaya ve elimizden geldiğince buna alışmaya çalışırız. Fakat kendisini küçümseyen birisi söz konusu olduğunda muhakeme yeteneğimiz ve cömertliğimiz insanlığın büyük bir kısmından daha üstün değilse, en azından kendisine ettiği haksızlıkları neredeyse her zaman gerçekleştirmekten çekinmez, genellikle bundan çok daha fazlasını yaparız. Kibirlilerden ve gösterişçilerden çok daha mutsuz olduğu gerçeği bir yana, aynı zamanda diğerlerinden gelebilecek her türlü suistimale de çok daha açıktır. Neredeyse her durumda mütevazı olmaktansa biraz gururlu olmak çok daha iyidir. İzzetinefis duygusunun bir miktar aşırılığı hem kişinin kendisi için hem de tarafsız izleyici için bu duygunun eksikliğinden çok daha iyidir. Dolayısıyla diğer her duygu, tutku ve alışkanlıkta olduğu gibi bunda da tarafsız izleyici için en makul olan seviye kişinin kendisi için en makul olan seviyedir. Tarafsız izleyici için belirli bir niteliğin aşırılığı ya da eksikliği nasıl nahoşsa, kişinin kendisi için de aynı derecede nahoştur.

VI. Kısmın Sonucu

Kendi mutluluğumuza yönelik tasamız, bizleri sağduyu erdemine yönlendirir. Başkalarının mutluluğuna yönelik tasamız ise bizleri adalet ve ihsan erdemlerine yönlendirir. Adalet başkalarının mutluluğuna zarar vermemizi engellerken ihsan erdemi bu mutluluğa katkıda bulunmamızı sağlar. Başkalarının duygularının ne olduğundan, ne olması gerektiğinden ya da belirli koşullar altında nasıl olacağından bağımsız olarak bu üç erdemden ilki bencil duygulanımlar, diğer ikisiyse iyicil duygulanımlar tarafından teşvik edilmektedir. Bununla birlikte diğerlerinin duygularına verilen önem, bütün bu erdemlerin doğrudan pratiğinin ve icrasının ardından oluşmaktadır. Hiçbir insan, tarafsız izleyicinin bir kopyası olan vicdanını kullanarak tavırlarını ve davranışlarını düzenlemeden sağduyuya, adalete ve gerçek ihsana bütün hayatı ya da hayatının büyük bir kısmı boyunca sahip olamaz. Eğer gün içinde vicdanımızın bize emrettiği kuralları çiğnediysek, tutumluluğumuzu ve çalışkanlığımızı abarttıysak ya da bundan ödün verdiysek, tutkularımıza ve dikkatsizliğimize yenik düşüp komşumuzun mutluluğuna ya da çıkarlarına herhangi bir açıdan zarar verdiysek, bu çıkarlara ve mutluluğa katkıda bulunmak için aleni ve makul bir fırsatı gözardı ettiysek; gecesinde bütün bu ihmal ve ihlalleri dikkate almamızı sağlayan ve kendi mutluluğumuza dikkatsizlik ve aptallıkla verdiğimiz zarardan dolayı yüzümüzü kızartan, başkalarının mutluluğu konusundaki daha büyük kayıtsızlığımız ve ihmalkarlığımız yüzünden bizleri utandıran da vicdanımızdır. İhtiyat, adalet ve ihsan erdemleri farklı durumlarda iki farklı prensipten dolayı ortaya çıkabilse de irade gücü ile ilgili olanlar adab-ı muaşeret anlayışından, yani tarafsız izleyicinin hissedebileceği duygulara verilen önemden dolayı ortaya çıkmaktadır. Bu prensibin yarattığı baskı olmasa, çoğu durumda her tutku tatmine ulaşmak için tabiri caizse adeta

dikine giderdi. Öfke, şiddetinin telkinlerine; korku ise hiddetli tahriklerine yenik düşerdi. Zaman ya da mekan farketmeksizin, gösteriş tutkusu aşırı şatafatlı ve densiz cakalarla yerini bulur, şehvet düşkünlüğü aşırı açık, terbiyesiz ve kepaze bir hal alırdı. Başkalarının duygularının ne olduğu, ne olması gerektiği, belirli koşullar altında nasıl olacağına verilen önem, çoğu durumda bütün bu asi ve çalkantılı tutkuları tarafsız izleyicinin empati kurabileceği ve kabul edebileceği şekle sokabilen yegane prensiptir. Doğrudur, bazı durumlarda bu tutkular uygunsuz olduklarından değil, aşırılıklarından dolayı zuhur edebilecek kötü sonuçların ihtiyatlı bir şekilde düşünülmesi sayesinde dizginlenmektedir. Böyle durumlarda dizginlense de tamamen yok edilemeyen bu tutkular, kişinin yüreğinde bütün şiddetiyle yanmaya sıklıkla devam edebilir. Korkusuyla öfkesini bastıran bir kimse öfkesini tamamen yok etmez, aksine daha tehlikesiz bir fırsatta ifade etmek için içine atar. Ancak kendisine kötülük yapan bir kişiye karşı duyduğu tutkunun şiddetini çevresinin ölçülü duygularıyla empati kurarak daha sakin ve soğuk bir şekilde yaşayan, başta bu ölçülü duyguları dikkate alan ve yapılan bu kötülüğü eskiden gördüğü şekilde aşırı kötü ve vahşi olarak değerlendirmeyi bırakıp, çevresinin doğal olarak benimsediği çok daha ılımlı ve adil bakış açısıyla bu kötülüğü değerlendiren bir kimse öfkesini sadece bastırmakla kalmaz, aynı zamanda bir dereceye kadar yok eder. Tutku artık eskisinden çok daha hafiflemiş, belki de kişinin başta almayı düşüneceği şiddetli ve kanlı intikama onu sevk etme şansı çok daha düşmüştür. Adab-ı muaşeret anlayışıyla dizginlenebilen tutkuların hepsi bu yolla ölçülü hale getirilebilir ve yok edilebilir. Sadece sağduyu yoluyla dizginlenebilen tutkular ise bunun aksine genelikle içe atıldıkça büyür ve bazen absürt ve beklenmedik(olayın üzerinden çok uzun zaman geçmişken ve kimse bunu düşünmezken) bir şekilde on katı bir hiddet ve şid-

detle ortaya çıkarlar. Bununla birlikte diğer bütün tutkular gibi öfke de çoğu durumda sağduyu ile oldukça düzgün bir şekilde dizginlenebilmektedir. Böyle bir eylemi gerçekleştirmek için cesaret ve irade gücü kesinlikle elzemdir. Tarafsız izleyici, ağır bir sağduyudan dolayı kaynaklandığını düşündüğü bu tarz tavırlara donuk bir saygı gösterebilir, ancak tutkularını adab-ı muaşeret anlayışıyla izleyicinin kabul edebileceği seviyeye indirgeyebilen bir kişiye karşı beslediği içten hayranlığı asla hissetmez. İlk dizginleme türünde izleyici, kişinin tavırlarındaki adabı, hatta erdemi hissedebilir. Ancak bu erdem ve adap, her zaman paylaşabildiği ve hayranlık hissettiği ikinci türden tavırlardaki erdemden ve adaptan çok daha zayıftır. Sağduyu, adalet ve ihsan erdemlerinin etkileri her zaman hoştur. Erdemler, aktörün kendisini nasıl etkiliyorsa tarafsız izleyici de aynı şekilde etkilenir. İhtiyatlı bir kişinin karakterini tasvip etmemizin sebebi, bu ciddi ve bilinçli erdem sayesinde yoluna devam ederken hissettiği korkusuzluğu aynı rahat şekilde bizim de hissetmemizdir. Adil bir kişinin karakterini tasvip etmemizin sebebi; kimseye zarar vermemek için taşıdığı bu evhamlı özenden dolayı mahallesinde çevresinde ya da işinde olsun kendisiyle bağlantılı olan herkesin hissettiği emniyet duygusunu aynı şekilde hissetmemizdir. Hayırsever bir insanın karakterini tasvip etmemizin sebebi, iyilik yaptığı bütün kişilerin şükran duygusunu hissetmemiz ve tıpkı onlar gibi değerini çok iyi anlamamızdır. Bütün bu erdemleri tasvip ederken bu erdemlerin kişi ya da diğerleri üzerindeki faydası ve iyi sonuçlarına olan farkındalığımız, bu erdemlerin adabına olan farkındalığımızla birleşir ve tasvip duygumuzun her zaman kaydadeğer, hatta genellikle büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Ancak irade gücüyle bağlantılı erdemler söz konusu olduğunda erdemlerin etkileriyle olan bağlantımızın bu tasvibin oluşmasında genellikle çok küçük bir payı olmakta, bazen de hiç payı olmamaktadır.

Bu etkiler bazen kötü, bazen iyi olabilmektedir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki tasvibimiz, etkiler iyi olduğunda şüphesiz ki daha güçlü olsa da etkiler kötü olduğunda da tamamen yok olmamaktadır. Kahramanca bir cesaret hem adalet amacıyla, hem de adaletsizlik amacıyla ortaya konulabilir. Elbette adalet amacıyla ortaya koyulduğunda bu erdeme çok daha büyük bir sevgi ve hayranlık beslenmektedir, fakat adaletsizlik amacıyla ortaya koyulduğunda dahi yüce ve saygın bir niteliğe sahiptir. Hem bu erdemin, hem de iradeyle alakalı bütün diğer erdemlerin müthiş ve görkemli nitelikleri her zaman bu gayretin büyüklüğünde devamlılığında ve bu gayreti gerçekleştirebilmek ve sürdürebilmek için elzem olan güçlü adab-ı muaşeret anlayışında yatmaktadır. Etkiler sıklıkla oluşmakta, fakat nadiren dikkate alınmaktadır.

VII. KISIM
AHLAK FELSEFESİ SİSTEMLERİ ÜZERİNE

I. Kesit
Ahlaki Duygular Kuramlarında Cevap Aranması Gereken Sorular Üzerine

Ahlaki duygularımızın doğasını ve kökenini konu alan ünlü ve kayda değer kuramlar incelendiğinde neredeyse hepsinin açıklamaya çabaladığım bazı noktalarla uyuştuğu görülecektir. Tartışılan her şey daha önceden ele alınmış olsa da her bir yazarın kendine has bir sistem oluşturmasına vesile olan dünya görüşlerini ve perspektiflerini incelemekle bir şey kaybetmeyiz. Dünyada itibara sahip her ahlak sistemi ana kaynağını belki de açıklamaya çalıştığım prensiplerden herhangi birinden almaktadır. Bu açıdan bakıldığında her biri doğal prensipleri köken aldığından bir dereceye kadar hepsinin doğru olduğu belirtilebilir. Ancak aralarından çoğu doğaya yönelik taraflı ve kusurlu bakış açılarıyla oluşturulduğundan, birçok açıdan yanlış oldukları da söylenebilir. Ahlaki prensipleri incelerken sorulması gereken iki soru bulunmaktadır. Bunlardan ilki, erdemin kaynağıdır. Ya da saygıya, şerefe ve tasvibe doğal özne olan karakteri, yani mükemmel ve övgüye layık karakteri oluşturan mizacın ve tavırların tabiatının ne olduğudur. İkincisi ise bu karakterin bizlere daha uygun gelmesinin hangi akli güç ya da melekeden kaynaklandığıdır. Ya da farklı bir şekilde sorarsak: Akıl nasıl ve hangi vasıtayla bir tavrı diğerine tercih etmekte; birini doğru, diğerini yanlış bulmakta; birini tasvibe, şerefe ve ödüle layık görürken diğerini kınamaya, tenkide ve cezaya layık görmektedir? Hutcheson'un iddia ettiği gibi erdemin kaynağının ihsan mı yoksa Clarke'ın dediği gibi içinde bulunduğumuz farklı durumlara uygun davranmak mı ya da diğerlerinin belirttiği gibi bilgelik ve sağduyuyla gerçek ve somut mutluluğumuzu arayışımız mı olduğuna karar verirken

cevabını aradığımız soru ilk sorudur. Erdemli karakterin, hem bizlerin hem de diğerlerinin çıkarlarına en çok katkıda bulunan karakter olarak görmemizi sağlayan bir öz sevgiden dolayı mı bizlere daha uygun göründüğüne; yoksa tıpkı doğruyu yanlışı ayırt ederken kullandığımız muhakeme gücümüzün mü bu karakteri daha dikkate değer kıldığına; ya da ahlak duygusu diye tabir edilen özel bir algı gücü sayesinde erdemli karakter tarafından tatmine ve memnuniyete ulaştırılmamızın mı onu daha çekici kıldığına; son olarak insan doğasında bulunan bir tür empati ya da benzeri bir prensipten dolayı mı bu karakteri tercih ettiğimize karar verirken cevabını aradığımız soru ise ikinci sorudur. Başlangıçta bu sorulardan ilkini köken alan sistemleri inceleyecek, ardından ise ikinci soruyu köken alan sistemlere değineceğim.

II. Kesit
Erdemin Doğası Hakkındaki Farklı Görüşler Üzerine

Erdemin doğasını ya da mükemmel ve övgüye layık karakterin mizacını konu alan görüşler, üç farklı sınıfa ayrılabilir. Bazılarına göre erdemli bir mizaç; herhangi bir duygulanımın değil, hedeflerine ve bu hedefleri nasıl bir şiddetle takip ettiğine göre "erdemli" ya da "kusurlu" olarak değerlendirilebilecek bütün duygulanımlarımızın düzgün bir şekilde idare edilmesi ve yönlendirilmesiyle mümkündür. Dolayısıyla bu kişilere göre erdemin kaynağı adab-ı muaşerettir. Diğerlerine göre gerçek erdem kişisel çıkarlarımızın ve mutluluğumuzun tedbirli bir şekilde arayışında ya da sadece bu gayeyi hedefleyen bencil duygulanımlarımızın düzgün bir şekilde idaresinde ve yönlendirilmesinde mevcuttur. Dolayısıyla bu yazarların fikirlerine göre de erdemin kaynağı sağduyudur. Diğer yazarlar ise erdemin; bizlerin değil, sadece başkalarının mutluluğunu amaçlayan duygulanımlarda mevcut olduğunu iddia etmektedir. Bundan dolayı onlara göre bir eylemi erdemi kılabilecek tek şey karşılıksız iyiliktir. Barizdir ki erdemin karakteri ya düzgün bir idare ve yönelim altında olan bütün duygulanımlarımız için eşdeğer olarak kabul edilmeli ya da bu duygulanımlarımız için sınıflandırılmalı veya ayrılmalıdır. Duygulanımlarımızı birbirinden ayıran en büyük çizgi bencil ya da iyicil olmalarıdır. Dolayısıyla erdemin karakteri düzgün bir idare ve yönelim altında olan bütün duygulanımlarımız için eşdeğer olarak kabul edilemiyorsa, ya kişisel mutlulukları amaç edinen ya da diğerlerinin mutluluklarını hedef alan duygulanımlarla sınıflandırılmalıdır. Bu nedenle eğer erdemin kaynağı adab-ı muaşeret değilse, ya sağduyu ya da iyilik(ihsan) olmalıdır.

Erdemin doğası tartışılırken bu üçünü dikkate almadan bir görüş yaratabilmek neredeyse imkansızdır. Bu bölümde birbirinden oldukça farklı görünen diğer bütün görüşlerin bile eninde sonunda bir noktada buluştuğunu göstermeye çabalayacağım.

I. Bölüm: Erdemin Kaynağı Olarak Adab-ı Muaşereti Kabul Eden Sistemler Üzerine

Platon'a, Aristo'ya ve Zenon'a göre erdemin kaynağı tavırların yerindeliği, yani duygulanımları tetikleyen etmene karşı hissettiklerimizin uygunluğudur.

I. Platon'un sisteminde insan ruhu ufak bir devlet gibi değerlendirilmiş, üç farklı melekeden ya da düzenden oluştuğu belirtilmiştir. Bu melekelerden ilki, sadece herhangi bir amaca ulaşmak için hangi yolların kullanılması gerektiğini belirlemeyen, fakat aynı zamanda hangi amaçların ulaşmaya uygun olduğunu ve bunların her birine göreceli olarak ne kadar değer verilmesi gerektiğini teşkil eden karar melekesidir. Platon, bu melekeyi oldukça doğru bir biçimde "akıl" olarak isimlendirmiş ve bütün ruhu yönetmesi gereken ana esas olarak değerlendirmiştir. Bu ismi verirken sadece doğruyla gerçeği ayırt etmemizi sağlayan bir melekeyi kastetmemiş, aynı zamanda aklı; arzuların ve duygulanımların uygun olup olmadıklarını ayırt etmemizi sağlayan bir yeti olarak değerlendirmiştir. Bu hâkim prensibin doğal nesneleri olan farklı tutkular ve hevesler, kişinin iradesini zorlamaya büyük bir eğilim gösterdiklerinden Platon tarafından iki farklı sınıfa ya da düzene ayrılmıştır. Bunlardan ilki, kibir ve hınçtan meydana gelen tutkulardı ya da filozofların tabiriyle ruhun fevri tarafını oluşturan tutkulardı: ihtiras, kin, şeref sevgisi, utanç korkusu, zafer arzusu, üstünlük ve intikam... Kısacası bu tutkuların her biri metafor kullanarak tasvir ettiğimiz ruhumuzdan ya da yüreğimizdeki yangından zuhur etmeli ya da bunları simgelemeliydi. İkinci sınıf tutkularsa haz isteğini temel alan tutkulardı, filozofların tabiriyle ruhun şehvetli tarafını oluşturan tutkulardı. Bu sınıf; bütün bedensel arzuları, rahatlık ve emniyet isteğini, ayrıca bütün duygusal tatminleri kapsamaktaydı. Bu iki farklı tutku sınıfından biri tarafından saptırılmadığımız, yani dizgin-

lenemeyen ihtirasımıza ve hıncımıza ya da mevcut hazlar ve rahatlıkların sırnaşık teşviklerine yenik düşmediğimiz sürece ana prensibimizin bizlere emrettiği ve sakin zamanlarımızda ulaşabileceğimiz en uygun gaye olarak belirlediğimiz tavırların nadiren dışına çıkarız. Bu iki tutku sınıfının bizleri saptırma ihtimali çok yüksek olsa da insan doğasının zaruri parçaları olarak görülmektelerdir. İlk sınıf, zararlara karşı korunmamız, dünyadaki haysiyetimizi ve mevkimizi korumamız, asil ve şerefli davranışları amaçlamamız ve böyle davranan kişileri ayırt etmemiz için; ikinci sınıf ise bedeni ihtiyaçları karşılamamız ve hayata dayanak sağlamamız için bizlere verilmiştir. İnsanı kontrol eden prensibin gücü, kıvraklığı ve mükemmeliyeti, esas sağduyu erdemini temel almaktaydı. Platon'a göre bu erdem, hangi gayelerin takip edilmeye uygun olduğunu ve bu gayelere ulaşmak için hangi yolların uygun olduğunu belirlemeye yarayan, genel ve bilimsel fikirleri temel alan isabetli ve açık bir muhakeme yeteneğinde yatmaktaydı. İlk türden tutkular, yani ruhun fevri tarafı; mantığın talimatları doğrultusunda şerefli ve asil gayeler için her türlü tehlikeyi kucaklayabilecek güce ve metanete sahip olduğunda cesaret ve alicenaplık erdemlerini oluşturmaktaydı. Sisteme göre tutkuların bu düzeni diğerinden daha yüce ve asil bir doğaya sahipti. Çoğu durumda adi ve vahşi arzuları kontrol edebilecek ve dizginleyebilecek mantığa yardımcı tutkular olarak görülmektelerdi. Hazlara duyulan arzularımız tasvip etmediğimiz bir şeyi yapmaya bizleri ittiğinde sıklıkla kendimize sinirlendiğimiz, sıklıkla kendi hıncımızın ve öfkemizin hedefi haline geldiğimiz; işte böylelikle ruhumuzun fevri tarafının mantığımıza destek olarak şehvetli tarafa karşı geldiği gözlemlenmiştir. Ruhumuzun bu üç farklı parçası birbirleriyle mükemmel bir şekilde uyuştuğunda fevri ya da şehvetli tutkular mantığımızın kabul etmediği hiçbir tatmini hedef almadığında mantığımız da bu parçaların işleyişi

dışında hiçbir şeye müdahale etmediğinde; bu yüce denge, yani ruhun içinde bulunduğu mükemmel ve bütün uyum yaygın olarak "itidal" diye çevirdiğimiz, ancak daha düzgün bir şekilde çevirirsek "uygun mizaç" ya da "aklın ılımlılığı ve ölçülülüğü" diye isimlendirebileceğimiz erdemi oluşturmaktaydı. Bu sisteme göre dört ana erdemden en büyüğü ve sonuncusu olan adalet erdemi; bütün bu zihni melekeler birbirlerinin işlerine karışmadan sadece kendi görevlerini yerine getirdiğinde; akılcılık hâkim olduğunda ve tutkular akla biat ettiğinde; her tutku kendi görevini yerine getirdiğinde ve kendi hedefine rahatlıkla ve herhangi bir direniş görmeden ulaşabildiğinde ayrıca tutkular hedefinin değeriyle orantılı bir güce ve enerjiye sahip olduğunda ortaya çıkmaktaydı. Gerçek erdem, tavırların mükemmel adabı, bazı Pisagorcular gibi Platon'un da "adalet" olarak isimlendirdiği bu kavramda yatmaktaydı. Belirtilmelidir ki Grek dilinde adaleti simgeleyen kelime birkaç farklı anlama sahiptir. Bildiğim kadarıyla diğer dillerde de böyle bir anlam ayrımı olduğundan, bu anlamlar arasında doğal bir yakınlık bulunmalıdır. Bir anlama göre komşumuza kesin bir hasar vermediğimizde ve onun kişiliğine, malına ya da saygınlığına doğrudan zarar vermediğimizde adil davranmaktayız. Yukarıdaki anlamı incelediğimde, icbar edilerek sürekliliği sağlanan ve ihlali söz konusu olduğunda cezaya tâbi olunan bir adalet görmekteyim. Başka bir anlama göre ise; komşumuzun karakteri, durumu ve bizlerle olan ilişkisi ona karşı sevgi, saygı ve itibar duymamızı uygun ve makul hale getirirken bunları hissetmediğimiz ve buna göre davranmadığımız sürece adil davranmamaktayız. Bağlantılı olduğumuz değerli bir kişiye her açıdan zarar vermekten çekinmemize rağmen eğer ona iyilik yapmaya ve onu tarafsız izleyicinin memnun kalacağı bir mevkiye yerleştirmeye çalışmıyorsak bu kişiye karşı adaletsizlik yaptığımızı işte bu bağlamda görmekteyiz. Kelimenin ilk anla-

mı, Aristo ve Okulunun "denkleştirici adalet" diye tabir ettiği, Grotius'un ise "justitia expletrix" diye isimlendirdiği anlayışla uyuşmaktadır. Bu anlayışa göre adalet, başkalarının sahip olduklarından uzak durmak ve icbar edilerek yapabileceğimiz şeyleri gönüllülük esasına dayandırarak yapmaktır. Kelimenin ikinci anlamı bazılarının "dağıtıcı adalet" diye tabir ettiği kavramla, Grotius'un ise "justitia attriburix" anlayışıyla uyuşmaktadır. Bu anlayışa göre adalet; gerçek iyilikte, sahip olduğumuz şeyleri düzgün bir şekilde kullanmakta ve içinde bulunduğumuz duruma en uygun şekilde bu gayeleri hayırseverlik ya da cömertlikle bağdaştırmakta yatmaktadır. Bu adalet anlayışı, bütün sosyal erdemleri kapsamına almaktadır. Bununla birlikte ikinci anlama oldukça yakın olsa da kapsamı daha geniş olan ve bildiğim kadarıyla bütün dillerde mevcut olan başka bir anlam daha mevcuttur. Bu son anlama göre; herhangi bir nesneye ya da objeye izleyicinin hak ettiğini düşündüğü değeri vermiyorsak ya da izleyicinin, belirli duyguları hissettirmeye doğal olarak uygun bulduğu bu objeye onlar kadar saygıyla ya da şevkle bakmıyorsak adaletsiz davranmaktayız. İşte bu yüzden bir şiiri ya da resmi incelerken yeterince hayranlık beslemediğimizde adaletsiz davrandığımız, gereğinden fazla hayranlık beslediğimizde ise hakkının çok daha ötesini verdiğimiz belirtilmektedir. Herhangi bir kişisel çıkarımıza yeterince önem vermediğimizde de aynı şekilde kendimize adaletsiz davranmaktayız. Bu son anlama göre adalet olarak kastedilen şey, tavırların ve davranışların kati ve mükemmel adabıyla aynı şeydir ve sadece dağıtıcı ve denkleştirici adaletin gerekliliklerini değil, aynı zamanda sağduyu, metanet ve itidal erdemlerini de kapsamına almaktadır. Platon'un adalet olarak kasettiği şey tam olarak budur ve her erdemin mükemmeliyeti buna dayanmaktadır. Platon'un erdemin doğasına ya da övgüye ve tasvibe layık olan mizaca yönelik görüşünün temeli de budur.

Ona göre böyle bir mizaç her melekenin sadece kendi görevini gerçekleştirmesiyle ve bu görevi gerçekleştirirken sadece gereken gücü ve enerjiyi kullanmasıyla mümkündür. Alenidir ki fikirleri daha önceden tavırların adabı konusunda değindiğimiz her noktayla uyuşmaktadır.

II. Aristo'ya göre gerçek erdem, hakiki aklı huy edinmektir. Ona göre her bir erdem; bir tarafı aşırıya kaçan, diğer tarafı ise belirli hedeflerden çok az etkilenen iki zıt kusurun ortasında bulunmaktadır. Örnek olarak cesaret -ya da yiğitlik- erdemi, gözü kara bir ataklıkla korkaklığın tam ortasındadır. Korkaklık aşırıya kaçtığından, ataklık ise korku hedeflerinden çok az etkilendiğinden rahatsız etmektedir. Tıpkı bunun gibi tutumluluk da para tutkusuyla müsrifliğin tam ortasındadır. Para tutkusu bir aşırılığı teşkil ederken müsriflik ise kişisel çıkar hedeflerine verilen önemdeki eksikliği teşkil etmektedir. Aynı şekilde alicenaplık da aşırı küstahlık ve alçaklık arasında orta noktayı tutmaktadır. Kişinin değeri ve haysiyetine duyduğu güven birinde aşırı abartılıyken diğerinde aşırı zayıftır. Bu görüşün daha önce tavırların uygunluğu ya da uygunsuzluğu konusunda belirttiğimiz noktalarla oldukça iyi bir şekilde uyuştuğunu belirtmeye gerek yoktur. Aristo'ya göre gerçek erdem, ölçülü ve doğru duygulanımlardan ziyade bu ölçülülüğü huy edinmektir. Bunun daha iyi anlaşılması için erdemin "bir eylemin niteliği" ya da "bir kişinin niteliği" olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Eylemin niteliği bağlamında baktığımızda, ölçülülük huy edinilmese dahi eylemleri meydana getiren duygulanımların akıl yoluyla ölçülü hale getirilmesinin erdemli olduğu Aristo tarafından bile kabul edilebilir. Kişinin niteliği bağlamında erdemi ele aldığımızda, akılcılığın huy edinilmesi, aklın sıradan ve mutat işleyişinin bir parçası haline gelmesi gerçek erdemdir. Dolayısıyla cömertliğe uygun bir durumda gerçekleşen bir eylem, şüphesiz cömert bir

eylemdir, ancak bu eylemi gerçekleştiren kişinin cömert olduğunu göstermez, çünkü kişi böyle bir eylemi ilk defa gerçekleştiriyor olabilir. Bu eylemin temelindeki güdü ve niyet oldukça adil ve makul olabilir, fakat bu davranış karakterdeki sürekli ve kalıcı bir nitelikten ziyade şans eseri gerçekleşmiş gibi göründüğünden, kişinin şerefli olduğunu gösteremez. Bir karakteri cömert ya da hayırsever, hatta herhangi bir açıdan erdemli olarak değerlendirirken aslında bu sıfatları verirken kişinin sıradan ve mutat eğilimini ima etmekteyiz. Bu yüzdendir ki ne kadar edepli ve uygun olursa olsun tek bir eylem kişinin bütün karakterini belirleyecek kadar veri oluşturmaz. Eğer tek bir eylem, gerçekleştiren kişiyi erdemli kılabilseydi, dünyanın en rezil insanı bile kendini her açıdan erdemli kabul edebilirdi. Sonuçta bazı durumlarda sağduyuyla, adaletle, itidalle ve cesaretle hareket etmemiş tek bir insan bile yoktur. Fakat tekil eylemler takdire şayan olmalarına rağmen aktörleri bu takdire nail etmese de; tavırları genellikle aşırı tutarlı olan bir kişinin yaptığı tek bir kusurlu davranış, bu kişinin erdemli olduğuna dair fikirlerimizi büyük ölçüde zedeler, hatta bazen tamamen yok eder. Bu tarz tek bir eylem, aktörün huylarının mükemmel olmadığını göstermek ve normalde güvenildiğinden daha az güvenilmesi gerektiğini idrak etmek için yeterli bir sebeptir. Büyük ihtimalle Aristo da erdemi, alışkanlıklara ve huylara dayandırırken; yapılacak ve kaçınılacak şeyleri ayırt etmeyi sağlayan doğru duygular ve akıl ile belirlenmiş yargıların gerçek erdem olduğunu düşünen Platon'un doktrinine karşı çıkma amacı gütmüştür. Platon'a göre erdem bir tür bilim olarak değerlendirilebilirdi. Aynı zamanda doğruyu ve yanlışı açıkça ve tam olarak ayırt edebilen hiç kimsenin buna aykırı davranmayacağını düşünüyordu. Tutkular, şüpheli ve belirsiz düşüncelere aykırı davranmamıza sebep olabilirdi, fakat bu aleni ve şüphesiz fikirler için geçerli değildi. Aristo ise hiçbir idrakin yerleşik huy-

ları mağlup edemeyeceğini, iyi ahlakın bilgiden değil eylemlerden kaynaklandığını düşünüyordu.

III. Stoacı doktrinin kurucusu Zenon'a göre, doğa tarafından her canlıya ilk önce kendisini önemsemesi emredilmiş ve bir öz sevgi bahşedilmiştir. Bu da canlının sadece mevcudiyetini sürdürmesini değil, aynı zamanda doğasının bütün farklı taraflarını mümkün olan en mükemmel şekilde korumasını sağlamaktadır. Tabiri caizse insanın kendisine duyduğu sevgi; kişinin bütün vücudunu ve vücudunun bütün uzuvlarını, aklını ve bütün akli meleke ve yetilerini kapsamakta, bütün bunların en iyi şekilde korunmasını amaç edinmektedir. Dolayısıyla bu mevcudiyeti sürdürmesini sağlayacak her şey doğa tarafından insan için "tercihe uygun" hale getirilmiş, bunu yok edecek her şey de "redde uygun" kılınmıştır. Bu yüzden vücudun sağlığının, gücünün, çevikliğinin ve rahatlığının yanı sıra zenginlik, yetki, iktidar, birlikte yaşadıklarımızın saygısı ve itibarı gibi buna katkıda bulunabilecek her şey bizler için makbul kılınmış, bunlara sahip olmak yeğlenmiştir. Diğer taraftan hastalıkların, güçsüzlüklerin, hantallıkların ve acıların yanı sıra fakirlik, iktidar yokluğu, birlikte yaşadıklarımızın bize karşı nefreti ve horgörüsü gibi bu sıkıntıları getirebilecek her şey bizler için kaçınılması ve çekinilmesi gereken şeyler olarak kılınmıştır. Bu iki zıt türün içerisinde de diğerlerine nazaran seçime ya da redde daha uygun olan bazı hedeflerin bulunduğu belirtilmiştir. Bu yüzden ilk tür incelendiğinde sağlığın güce, gücün çevikliğe; saygınlığın iktidara, iktidarın zenginliğe nazaran daha tercih edilebilir kılındığı görülmektedir. Aynı şekilde ikinci türe baktığımızda güçlüklerden çok hastalıklardan, fakirlikten çok şerefsizlikten, iktidar yoksunluğundan çok fakirlikten kaçınmamız gerektiği belirtilebilir. Doğa tarafında seçime daha "uygun" ya da "uygunsuz" hale getirilen bütün farklı hedefleri tercih etmek ve reddetmek; hepsini ter-

cih edemediğimiz durumda önümüze çıkan farklı seçimlerden en "uygununu" tercih etmek; hepsinden kaçınamadığımız durumda reddetmemiz gereken şeylerden en az "kaçınmamız gerekenini" tercih etmek, gerçek erdemi ve tavırların adabını teşkil etmekteydi. Stoacılara göre bu akılcılık ve doğru muhakeme yeteneğiyle seçimler yaptığımızda, her hedefe bu doğal düzende tuttuğu yer kadar önem verdiğimizde, erdemin özünü oluşturan mükemmel derecede doğru bir tavrı sahiplenmekteyiz. Tutarlı yaşamak, doğayla uyum içinde yaşamak, doğanın -ya da doğanın yaratıcısının- emrettiği kurallara ve talimatlara uymak dedikleri şey de buydu. Stoacı adap ve erdem anlayışının şu ana kadar Aristo'nun ve Peripatetiklerin anlayışından çok da farklı olmadığını görmekteyiz. Doğanın bizler için "tercih edilebilir" kıldığı ana hedefler arasından biri de ailemizin, akrabalarımızın, arkadaşlarımızın, halkımızın, insanlığın ve evrenin mutluluğuydu. Aynı şekilde doğa da iki kişinin mutluluğunun bir kişinin mutluluğundan daha önemli olduğunu bizlere öğretmiştir. Tek bir kişiden ibaret olsak da mutluluğumuz çoğunluğun ya da çoğunluğun büyük bir kısmının mutluluğuyla çeliştiğinde bizler bile çoğunluk için uygun olan seçimi gerçekleştirmeliydik. Dünyadaki her şey bilge, kudretli ve iyi bir Tanrıdan geldiğinden, yaşanan her şeyin aslında herkesin mutluluğu ve mükemmeliyeti için olduğundan emin olabilirdik. Dolayısıyla eğer fakirsek, hastaysak ya da başımızda başka bir musibet varsa; başta diğerlerine karşı sorumluluklarımızın ve adalet hissiyatımızın el verdiği derecede kendimizi bu nahoş durumdan kurtarmaya çalışmalıydık. Ancak elimizden gelen her şeyi ortaya koyduktan sonra bu durumdan kurtulmanın imkansız olduğunu gördüysek, evrenin düzeni ve mükemmeliyeti için şu anlık bu sıkıntıları yaşamamız gerektiğini anlamalıydık. Çoğunluğun mutluluğu naçizane bizler için bile daha tercih edilebilir olduğunda yaradılışımızın

mükemmeliyetini oluşturan duyguların ve tavırların kusursuz edepliliğini ve doğruluğunu korumak istiyorsak, o andan itibaren içinde bulunduğumuz durumu hoş karşılamalıydık. İçinde bulunduğumuz durumdan çıkabilmemiz için bizlere bir fırsat sunulduğunda ise bunu tabii ki de bir görev bellemeliydik. Çünkü bir fırsat geldiğinde evrenin düzeni için artık bu durumda olmamıza gerek kalmamış, dünyanın yüce yöneticisi buradan çıkabilmemiz için gerekli yolu açıkça bize sunmuştur. Stoacılara göre aynı durum akrabalarımızın, arkadaşlarımızın ve ülkemizin yaşadığı bir sıkıntıda da geçerliydi. Eğer herhangi bir kutsal kuralı çiğnemeden başlarındaki bu sıkıntıya engel olmak ya da son vermek için elimizde yeterince güç mevcut idiyse, bunu yapmak bizler için kesinlikle bir sorumluluktu. Jüpiter'in tavırlarımızı kontrol etmemiz için bizlere bahşettiği kurallar, eylemin adabı bunu gerektirmekteydi. Ancak bunu gerçekleştirecek güce sahip değildiysek bu olayı yaşanabilecek en hayırlısı olarak görmeliydik. Çünkü çoğunluğun mutluluğu ve düzenine en çok katkıda bulunan olayın bu olduğundan emin olmalı, eğer bilgili ve adil bir insan idiysek de en çok bunu arzulayacağımızı bilmeliydik. Mutlu olması gereken çoğunluğun bir parçası olarak gütmemiz gereken nihai çıkar da işte buydu, başlıca bir amaçtan ziyade arzumuzun ulaşmak istediği yegane amaçtı. "Hangi anlayışa göre bazı şeylerin doğamıza uyduğu, bazılarının doğamızla ters düştüğü söylenebilir?" der Epiktetos. "Ancak kendimizi diğer her şeyden ayrı ve kopuk olarak incelediğimizde böyle bir şeyi söyleyebiliriz. Bununla alakalı bir örnek verecek olursak bir ayağın doğasında her zaman temiz olmak olduğu belirtilebilir. Ancak onu sadece bir ayak olarak ve vücudun geri kalan parçalarıyla bağlantılı bir uzuv olarak kabul edersek; bazen çamura basmak ve dikenleri ezmek için yavaşlayacağını, bazense vücudun geri kalanının zarar görmemesi için bu ayağın feda edilebileceğini,

eğer bunu reddediyorsa da artık bir ayak olmaktan çıktığını kabul etmeliyiz. Aynı şekilde kendimize yönelik bir perspektif geliştirirken de bu anlayışı sahiplenmeliyiz. Siz nesiniz? Bir insansınız. Kendinizi ayrı ve kopuk bir anlayışla incelediğinizde uzun yıllar yaşamanız, zengin olmanız, sağlıklı bir hayat sürmeniz doğanız için oldukça makuldür. Fakat kendinizi çoğunluğun bir parçası ve bir insan olarak görürseniz; bazen hasta olacağınızı, bazen denizde seyahat ederken rahatsızlıklar geçireceğinizi, bazen muhtaç olacağınızı ve belki de zamanından önce öleceğinizi kabul etmelisiniz. Peki o zaman neden yakınıyorsunuz? Böyle yaptığınızda tıpkı bir ayağın ayak olmaktan çıktığı gibi sizin de bir insan olmaktan çıktığınızı görmüyor musunuz?" Bilge bir adam, ne Tanrı'nın yazdığı kaderden yakınır, ne de sıkıntı yaşadığında evrenin büyük bir karmaşa içinde olduğunu düşünür. Kendisini doğanın her bir parçasından bağımsız ve kopuk bir yığın olarak, sadece kendisi için ve kendi başının çaresine bakmak için yaratılan bir varlık olarak değerlendirmez. Kendisini, insan doğasının arkasındaki yüce aklın ve dünyanın gördüğü gibi görür. Tabiri caizse, o kutsal varlığın duygularına girer ve kendisini engin ve sonsuz bir sistemin unsuru olarak değerlendirir, bütüne göre hareket etmesi gereken bir atom olarak görür. Hayattaki bütün olayların sebebi olan yüce hikmete güvenerek; başına gelen her şeyi evrenin her bir farklı parçası arasındaki bağlantıları ve ilişkileri bilse kendisinin de isteyeceği bir şey olarak kabul eder. Eğer yaşayacaksa yaşamaktan memnuniyet duyar; eğer onu bekleyen ölümse, artık mevcudiyetine gerek kalmadığını bildiğinden bu kaderi de kucaklar. Stoacıların görüşlerini bu açıdan kabul eden kinik bir filozof şöyle demiştir:

"Kabul ediyorum. Başıma gelecek neyse memnuniyetle ve zevkle kabul ediyorum. Ne zenginliğin fakirlikten, hazzın acıdan, sağlığın hastalıktan farklı olduğunu düşünüyorum, ne de Tan-

rılardan kaderimi değiştirmelerini istiyorum. Eğer bana bahşettiklerinden öte bir şey isteyecek olsaydım, bana tayin edecekleri kaderi önceden bilmek isterdim ki kendi irademle bu duruma gelebileyim ve kaderime düşen payı nasıl da neşeyle kucakladığımı ●nlara göstereyim."

"Eğer denize açılacaksam," der Epiktetos, "en iyi gemiyi ve kaptanı seçer, görevim ve içinde bulunduğum koşullar el verdiğince en iyi havanın gelmesini beklerim. Tanrıların tavırlarımı belirlemem için bana bahşettiği sağduyu ve adab-ı muaşeret ilkeleri de bunu gerektirir, daha ötesini değil. Her şeye rağmen geminin gücünü ve kaptanın becerilerini aşan bir fırtına çıkarsa da başıma gelebilecek şeyler konusunda endişe etmeyi bırakırım. Çünkü yapılması gereken her şeyi yapmışımdır. Tanrılar bedbaht olmamı, endişelenmemi, ümidimi kesmemi ya da korkmamı emretmez. Boğulmam ya da sağ salim karaya çıkmam Jüpiter'in elindedir, benim değil. Kendimi tamamen onun iradesine bırakır, beni nasıl bir kadere layık göreceğini düşünerek asla kafa yormam, aksine başıma gelebilecek her türlü şeyi aynı kayıtsızlık ve güvenle kucaklarım." Dünyayı yöneten bu yüce bilgeliğe mükemmel derecede güven duyan ve bu bilgeliğin tayin edeceği kader neyse tamamen razı gelen bu bilge Stoacının başına gelen bütün olaylar karşısında büyük ölçüde aynı kayıtsızlığı gösterdiğini belirtebiliriz. Bütün mutluluğu; ilk olarak evrenin yüce sisteminin, Tanrıların ve insanların kutsal devletinin, bütün akıllı ve duygusal varlıkların mutluluğuna ve mükemmeliyetine verilen öneme, ikinci olarak ise yüce bilgeliğin bu büyük cumhuriyette ona tayin ettiği görevleri düzgün bir şekilde yerine getirmeye dayanmaktadır. Çabalarının uygunluğu ya da uygunsuzluğu onun için büyük bir önem arz edebilir. Fakat bu çabaların başarıya ulaşmasının ya da başarısızlığının bir önemi yoktur. Başarı ya da başarısızlık herhangi bir hazzı ya da kederi tetikleyemez,

herhangi bir arzuya ya da nefrete vesile olamaz. Eğer bazı olayları diğerlerine tercih ettiyse, eğer bazı durumları reddederken bazı durumları tercih ettiyse, bunu herhangi birini diğerlerinden daha iyi gördüğünden ya da sıkıntılı bir duruma nazaran bu seçimi yaptığında daha mutlu olacağını düşündüğünden değil; Tanrıların tavırlarını kontrol etmesi için ona bahşettiği ilkeden, yani eylemin uygunluğu bu şekilde bir seçim yapmasını gerektirdiğinden yapmıştır. Bütün duygulanımları iki büyük duygulanım uğruna sönümlenmiştir. Bu duygulanımlardan ilki görevini yerine getirme arzusu, ikincisi ise bütün akıllı ve duygusal varlıklar için mümkün olan en büyük mutluluğu elde etme arzusudur. Evrenin yüce Tanrısının hikmetine ve kudretine duyduğu mükemmel güvenle bu ikinci duygulanımı tatmine ulaştırmıştır. Hissettiği bütün kaygının odağı ilk duygulanımını tatmine ulaştırmaktır, çabalarının sonucu değil, çabalarının uygun olup olmadığıdır. Sonuç ne olursa olsun, aslında en çok arzuladığı gayeye bu üst aklın ve kudretin yoluyla ulaştığından emin olmuştur. Tercih ya da reddetmenin ölçülülüğü, doğamızca içimizde mevcuttur. Daha önceden yaptığımız seçimlerle öğrenilmiştir. Buna rağmen bu tavırlarda hissettiğimiz zarafet, güzelik ve düzen; doğru seçimi yapmaktan doğan mutluluk; seçtiğimiz hedeflere ulaşmaktan ya da istemediğimiz şeylerden kaçınmaktan çok daha büyük görünür gözlerimize. Bu adabın sahiplenilmesi, mutluluğu ve şerefi, göz ardı edilmesi ise sefaleti ve insan doğasına duyulan nefreti getirmekteydi. Ancak doğasının hâkim ilkelerine mükemmel şekilde biat eden bir bilge için bu adabın sahiplenilmesi bütün durumlar için eşdeğer kolaylıktaydı. Mutlu olduğunda kolaylıkla kabullendiği ve yanlış yapmaktan çekinmediği durumlarda ona yardımcı olduğundan dolayı Jüpiter'e şükrederdi. Aynı şekilde sıkıntıda olduğunda bile kendisini coşkun bir rakiple buluşturan hayat yarışının yönetmenine şük-

rederdi, çünkü yarış ne kadar şiddetliyse, zafer de o kadar kesin ve şerefliydi. Herhangi bir hatamızdan dolayı gerçekleşmeyen ve içindeyken mükemmel adabımızdan ödün vermediğimiz bir sıkıntı neden bizi rahatsız etsin ki? Bu yüzden "kötü" diye bir şey olamaz, sadece en büyük "iyilik" ve "çıkarlar" var olabilir. Cesur bir adam büyük tehlikelere gözü karalığından atılmaz, kaderinin onu buna sürüklediğinden atılır. Çünkü bu tehlikeler kahramanca bir yiğitlik yapabilmesi için bir fırsattır. Bu yiğitliğin sonucunda güzel adabının ve layık olduğu hayranlığın farkındalığından kaynaklanacak yüce bir sevinç beklemektedir insanı. Elinden gelen her işte ustalaşan bir kişi kudretini ve yaptıklarını "en iyi" olanlarla yarıştırmaktan çekinmez. Aynı şekilde bütün tutkularına hâkim olan bir kişi, evrenin yaratıcısının ona reva gördüğü bir olaydan, durumdan korkmaz. İnsanın her türlü duruma hâkim olmasını sağlayacak erdemler, o kutsal varlığın cömertliğiyle zaten bahşedilmiştir. İnsanı bekleyen hazsa, kaçınması için gerekli olan itidal; insanı bekleyen acıysa, katlanabilmesi için gerekli olan sebat; insanı bekleyen tehlikeler ya da ölümse, bunlara karşı gelebilmek için gerekli olan alicenaplık ve cesaret zaten içinde mevcuttur. İnsan hayatında başına gelebilecek hiçbir şey onu hazırlıksız yakalayamaz; şerefinin ve mutluluğunun kaynağı olan adabını hiçbir zaman ona kaybettiremez. Stoacılar, insan hayatını büyük yetenek gerektiren bir oyun olarak değerlendirmiş gibi görünmektedir. Fakat bu oyunda şansın ya da kabaca şans olarak tabir edilen bir şeyin de geçerli olduğu düşünülmüştür. Böyle oyunlarda riskler genelde önemsizdir ve oyunun bütün eğlencesi iyi oynamakta, adil oynamakta ve yetenekleri konuşturmakta yatmaktadır. Bütün yeteneklerine rağmen iyi bir oyuncu şansı yüzünden kaybettiyse, kaybetmeyi büyük bir tasadan ziyade bir eğlenti olarak görür. Çünkü hiçbir yanlış hamle yapmamış, sonradan pişman olacağı hiçbir şeye kalkışmamış ve

oyunun bütün zevkini almıştır. Aynı şekilde kötü bir oyuncu, hatalarına rağmen kazandıysa bu zaferden çok da büyük bir tatmin elde edemez. Çünkü yaptığı tüm hataları hatırlayarak adeta yerin dibine batar. Oyun sırasındayken bile oyunun bütün zevkini çıkaramaz. Oyunun kurallarını bilmediğinden yapacağı her hamlenin ardında korku, şüphe ve tereddüt vardır. Büyük bir hata yaptığını farkettiğinde yaşadığı çile hislerinin tatminsizliğini çepeçevre sarar. Stoacılara göre hayat yaşanabilecek bütün güzelliklere rağmen hiçbir tasayı hak etmeyecek kadar önemsiz olan iki kuruşluk bir bahisten ibarettir. Bu konudaki tek kaygımız bahsin sonucu hakkında değil, nasıl düzgün oynanacağı hakkında olmalıdır. Eğer mutlu olmak için bahsi kazanmaya bel bağlıyorsak, mutluluğumuzu gücümüzün ve kontrolümüzün ötesinde bir yerde arıyoruz demektir. Kendimizi ebedi korkulara ve huzursuzluklara sürüklemiş, sıklıkla yaşayacağımız acı ve ağır hayal kırıklıklarını kabul etmişizdir. Ancak mutluluğumuzu iyi, adil, akıllıca ve mahirane oynamaya -kısaca tavırlarımızın adabına- bağlıyorsak; doğru bir disiplin, eğitim ve özen yoluyla bütünüyle kontrolümüzün ve gücümüzün sınırlarında olabilecek bir mutluluğu arıyoruz demektir. Mutluluğumuz emin ellerde, talihimizin etkileyemeyeceği bir yerdedir. Eğer eylemlerimiz bir şeyi değiştirmiyorsa kaygı duymamıza gerek yoktu. Gerçekten de bu konuda korku ya da endişe hissedemez; acı verici, hatta ciddi bir hayal kırıklığı bile yaşayamazdık. Stoacılara göre, başa gelebilecek her türlü iyiliğin ya da kötülüğün seçilebildiği ya da reddedilebildiği gibi, hayata devam etmek de farklı durumlarda seçilebilir ya da reddedilebilirdi. Eğer mevcut durumumuzun tabiatında iyi koşullar yoğunlukta idiyse; koşulların büyük bir kısmı "reddetmekten" ziyade "tercih etmeye" uygun idiyse; bu durumda hayat da bütün olarak incelendiğinde tercih edilmeliydi ve tavırlarımızın adabı da hayatımızın devamını gerek-

tirmekteydi. Diğer taraftan eğer mevcut durumumuzda hiçbir kurtulma şansımızın olmadığı tabiatı kötü koşullar yoğunlukta idiyse; koşulların büyük bir kısmı "tercih etmekten" ziyade "reddetmeye" uygun idiyse; bu durumda bilge bir adam için hayat da bütünüyle redde açık hale gelmeliydi, aynı zamanda hayatını sonlandırmak sadece bir seçim meselesi değildi, Tanrıların tavırlarını kontrol etmesi için ona bahşettiği adap da bunu gerektirmekteydi. Epiktetos şöyle der:

> "Nicopolis'te yaşamamam emredildi. Nicopolis'te yaşamam. Atina'da yaşamamam emredildi. Atina'da yaşamam. Roma'da yaşamamam emredildi. Roma'da yaşamam. Kayalık ve küçük Gyaros adasında yaşamam emredildi. Oraya gider, orada yaşarım. Ancak Gyaros'taki evimden dumanlar tütmektedir. Eğer katlanılabilecek gibiyse sabreder ve orada durmaya devam ederim. Ancak ateş etrafımı saracak kadar güçlenmişse, hiçbir gücün beni çıkaramayacağı bir eve giderim. Kapının açık olduğunu, istediğim zaman çıkabileceğimi, kapının ardında herkese açık misafirperver bir evin beni beklediğini her zaman aklımda tutarım. Çünkü vicdanım ve bedenim dışında beni etkileyebilecek kudrette hiçbir fani yoktur."

İçinde bulunduğunuz durum bütünüyle sıkıntılıysa, artık ateşler size çok fazla ızdırap veriyorsa kesinlikle geri çekilin, derdi Stoacılar. Geri çekilin, ancak söylenmeyin, homurdanmayın ya da bundan yakınmayın. Halinizden memnun, şen şakrak bir şekilde geri çekilin. Sonsuz kerametleriyle sizlere güvenli ve sakin bir ölümün yolunu açan; hayatın fırtınalı okyanusundan sizleri çekip ağırlamaya her zaman hazır olan; beşeri öfkelerin ve adaletsizliklerin asla erişemeyeceği, isteyen istemeyen herkesi ağırlayabilecek kadar geniş olan bu kutsal, dokunulmaz ve yüce mekanı yaratan; insanın kendi aptallıkları ve acziyetleri sonucu çekebile-

ceği acılar dışında hayattaki kötülüklerden yakınma ve hatta bunları düşünme ihtimalini bile yok eden bu kutsal mekanı sizlere her zaman ulaşılabilir kılan Tanrılara şükredin ve teslim olun. Stoacıların, elimize geçen az sayıdaki felsefi eserlerinde bazen hayatı neşeyle, hatta laubalilikle sonlandırmaktan bahsettiğini görmekteyiz. Öyle ki sadece bu kesitleri okusaydık; hayatımızı en küçük sıkıntıda bile gereksiz yere sonlandırmamızın yerinde olduğunu düşündüklerine ikna olabilirdik. "Bir kişiyle içerken" der Epiktetos, "Misya savaşları hakkında anlattığı uzun hikayelerden artık sıkılmışsınızdır. Size döner ve 'Şimdi azizim' der, 'Böyle bir zaferi nasıl elde ettiğimi hazır anlatmışken başka bir cephede nasıl kuşatıldığımızı da anlatayım.' Ancak uzun hikayeleriyle daha da fazla sıkılmak istemiyorsanız içki teklifini kabul etmeyin. Eğer olur da teklifi kabul ederseniz bundan yakınmaya zerre hakkınız yoktur. Aynı durum insan hayatındaki kötülükler diye tabir ettğiniz şeyler için de geçerlidir. Bu hayattan kaçma şansınız her zaman varken bir de yakınmayın." İfade şekilleri her ne kadar neşeliymiş, hatta laubaliymiş gibi görünse de Stoacılara göre hayatı sonlandırmak ya da hayata devam etmek dünyanın en ciddi ve önemli seçimlerinden biriydi. Böyle bir alın yazısını bizlere reva gören Tanrı tarafından açıkça çağrılmadığımız sürece hayatımızı sonlandırmamalıydık. Ancak bunu hayatın sabit ve çıkılmaz olduğunu her düşündüğümüzde yapmamalıydık. Tanrı'nın alınyazısı, hayattaki halimizi bütünüyle "reddedilebilir" kıldığında tavırlarımızı yönetmemiz için bizlere bahşettiği müthiş prensip, hayatımızı sonlandırmamızı gerektirmekteydi. İşte o zaman o kutsal varlığın müthiş ve kutsal sesiyle bizi açıkça çağırdığı söylenebilirdi. Stoacılara göre aşırı mutlu bilge bir adamın, hayatını sonlandırması gibi bir görevi olabilirdi. Aynı şekilde hayatını sonlandırması gereken bir adamın yaşamına devam etmesi görevi olabilirdi. Eğer bilge bir adamın için-

de bulunduğu koşulların büyük bir kısmı "reddedilmeye" uygun hale gelmiş ise bütün hayatı "reddedilmeye" uygun hale gelmiştir. Tanrıların tavırlarını kontrol etmesi için ona bahşettiği prensip de koşullar el verdiği anda hayatına son vermesini gerektirmekteydi. Fakat hayatına devam etmenin uygun olacağını düşünebileceği anlarda bile tamamen mutluydu. Çünkü mutluluğunu seçimlerinin sonuçlarına değil, her zaman uygun seçimler yapmaya bağlamıştı. Mutluluğunu başarılarında değil, çabalarının ve emeklerinin uygunluğunda aramıştı. Diğer taraftan eğer aciz bir adamın içinde bulunduğu koşulların büyük bir kısmı "tercih edilmeye" uygun hedefler idiyse, bütün hayatı "tercih edilmeye" uygun hale gelmiş ve hayatına devam etmek artık görevi olmuştu. Ancak ihtimalleri nasıl kullanacağını bilmediğinden *mutsuzdu. Eli ne kadar* iyi olsa da kozunu kullanmayı bilmiyordu. Hamlelerini yaparken zevk alamaz, eller açıldığında ortaya çıkacak sonuç da bu gerçeği değiştiremezdi. Gönüllü ölümün edepli olup olmadığı daha çok Stoacılar tarafından incelense de; diğer antik okullar için hatta barışçıl ve miskin Epikürcüler için bile pek de yabancı bir konu değildir. Antik felsefe okullarının kurucularının yetiştiği çağ boyunca, Peloponnes savaşı süresince ve bitişinden sonraki uzun yıllar boyunca Yunan cumhuriyetleri neredeyse her zaman hiziplerin içeride yarattığı sıkıntılarla uğraşmakta; dışarıdaysa hâkimiyet ya da üstünlük sağlamayı amaçlamaktan ziyade düşmanların tamamen yok edilmesini hedefleyen ya da kadın, çocuk, erkek dinlemeden bütün düşmanların köle haline getirilerek adeta koyun gibi en yüksek fiyatı verene satılmasını amaçlayan zalimce savaşlarla boğuşmaktaydı. Bu devletlerin büyük bir kısmının güçsüz olması, sürekli gerçekleşen bu saldırılara karşı korunma korkusuyla devletlerin her birini komşularına saldırır hale getirmişti. İşler bu kadar karmaşıkken; bir kişi halka istediği kadar hizmet yapsın, ne mevki-

den olursa olsun, en mükemmel masumiyet bile insanın kendisini vatanında arkadaşları ve yurttaşlarının yanında emniyette hissetmesini sağlayamıyordu. Çünkü şu anda olmasa bile düşman tarafın iktidara gelmesiyle vahşi ve namussuz eylemlerin hedefi haline gelebilirdi. Savaşta esir alınsa ya da bulunduğu şehir işgal edilse bunlardan çok daha büyük şeylere maruz kalabilirdi. Bununla birlikte her insan başına gelebilecek sıkıntıları gördükçe bunları düşünmeyi doğal olarak, daha doğrusu mecburen adet haline getirir. Bir kaptanın sürekli fırtınaları, kazaları ve batmayı düşünmemesinin, böyle durumlarda nasıl davranacağını ve hissedeceğini tahmin etmeye çalışmamasının imkanı yoktur. Aynı şekilde bir Grek vatanseverinin veya kahramanının da başına gelebilecek birçok musibeti sürekli düşünmemesi imkansızdı. Bir Kızılderilinin ölüm şarkısını bestelediği gibi; düşmanları tarafından esir alındığında en ağır işkenceler altında can verirken bütün seyircilerin hakaretleri ve kahkahaları karşısında ne gibi bir tepki vereceğini düşündüğü gibi; Grek kahramanın zihni de sürgün yediğinde esir alındığında köleleştirildiğinde işkence edildiğinde idam edileceğinde ne yapacağı düşünceleriyle doluydu. Fakat her okuldan bütün filozoflar büyük bir haklılıkla bir erdem kavramını ileri sürmüştü. Bu da adil, sağlam ve ölçülü tavırlardan geçiyor; böyle bir hayatta bile mutlu olabilmenin kesin ve şaşmaz yolunu teşkil ediyordu. Bununla birlikte bu tavırlar sahiplenildiğinde büyük toplumsal karmaşalar yüzünden başa gelebilecek tehlikeleri her zaman engelleyemiyor, bazen özellikle sahiplenen kişiyi bu tehlikelere maruz bırakabiliyordu. Dolayısıyla filozoflar mutluluğun kaderden bütünüyle ya da büyük oranda bağımsız olduğunu göstermeye çalıştılar. Stoacılar mutluluğun kaderden bütünüyle bağımsız olduğunu iddia ederken Platoncu ve Aristocular ise büyük oranda bağımsız olduğunu savunuyordu. Bilgili, sağduyulu ve düzgün tavırların sahiple-

nilmesi, bizleri her açıdan başarıya ulaştırabilecek en muhtemel yoldu. Başarısızlık söz konusu olduğunda bile kişinin tesellisi hazırdı. Erdemli kimse vicdanının onu bütünüyle tasvip ettiğini hâlâ hissedebilir, dışarıda işler oldukça karışık olsa bile yüreğinin huzur, sükunet ve ahenk içinde olduğunu hâlâ görebilirdi. Tavırlarına hayran kalan ve talihsizliklerine üzülen zeki ve tarafsız her izleyicinin ona sevgi ve saygı beslediğini düşünerek kendini rahatlatabilirdi. Filozoflar aynı zamanda insan hayatında gerçekleşebilecek her türlü musibetin sanıldığından çok daha kolaylıkla altından kalkılabileceğini göstermeye çalıştılar. İnsanın tüm servetini kaybettiğinde sürüldüğünde halkın adaletsizliğine maruz kaldığında kör ya da sağır olduğunda yaşlılığında ve ölümü beklerken bile alabileceği hazlar olduğunu savunuyorlardı. Acıların ve işkencelerin altındayken hastalıktayken; yitip giden evladın, arkadaşların ya da akrabaların yasını tutarken insanın metanetini korumasını sağlayabilecek fikirler de ortaya atıyorlardı. Antik çağ filozoflarının bu konularda kaleme aldığı eserlerden elimize geçen birkaçı eski uygarlıklar hakkında en enteresan kalıntılar olmakla beraber belki de bizlere en fazla veri sunanlardır. Doktrinlerindeki ruh ve cesaret, bazı modern sistemlerin umutsuz, hüzünlü ve zırıltılı tonuyla mükemmel bir tezatlık yakalamaktadır. Ancak antik dönem fiozofları Milton'un deyişiyle "vicdanı çelik gibi inatçı bir sabırla sarmalamak" için her türden tavsiyelerden bulunsalar da aynı zamanda ölümün kötü bir şey olmadığını takipçilerine anlatmaya çalıştılar. Sıkıntıyı kaldıramayan dostlarına kapının açık olduğunu, hiçbir korku duymadan ölüme yürüyebileceklerini anlattılar. Eğer bundan başka bir dünya yoksa, ölüm de kötü bir şey olamazdı; eğer başka bir dünya varsa, Tanrıları da bu dünyadaki gibi olacağından adil bir insan onların himayesindeyken hiçbir kötülükten korkmamalıydı. Kısacası Grek vatanseverlerin ve kahramanların uygun durumlarda

söyleyebileceği "ölüm şarkısını" tabiri caizse bestelemişlerdi. Naçizane fikrimce bütün farklı okulların bestelediği parçalar arasından en ruh ve hayat dolu olanını Stoacılar bestelemişti. Bununla birlikte intiharın Yunanlar arasında hiçbir zaman yaygın bir gelenek haline gelemediği görülmektedir. Cleomenes dışında kendi elleriyle hayatını sonlandırmakla meşhur başka bir kahraman ya da vatansever bilmemekteyim. Aristomenes'in ölümü de tıpkı Aias'ın ölümü gibi gerçek tarihin bir döneminde geçmemiştir. Themistokles'in ölümü hakkında anlatılan yaygın hikaye gerçekleşmesine rağmen aşırı romantik bir öykünün bütün izlerini taşımaktadır. Plutharkos tarafından hayatı yazılan bütün Grek kahramanlar arasından bir tek Cleomenes'in sonu intiharla bitmiş gibi görünmektedir. Cesur olduklarına şüphe olmayan Theramines, Sokrat ve Phocion bile hapse girmeyi tercih etmiş ve yurttaşlarının onlara reva gördüğü adaletsiz ölümü sabırla beklemişlerdir. Cesur Eumenes isyankar askerleri tarafından düşmanı Antigonus'a teslim edilmeye tahammül etmiş ve açlıktan ölürken sesini bile çıkarmamıştır. Yürekli Philopoemen Messinyalılar tarafından esir alınmaya, zindanlarda çürümeye katlanabilmiş ve rivayete göre onlar tarafından zehirlenmiştir. Filozofların birçoğunun böyle öldüğü söylenmektedir, ancak hayatları o kadar garip bir şekilde kaleme alınmıştır ki elimizdeki bu verilerin bile birçoğu rivayetlere ve hikayelere dayanmaktadır. Stoacı Zenon'un ölümü hakkında üç farklı rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilkine göre, doksan sekiz yıl sapasağlam yaşadıktan sonra okulundan çıkarken yere düşmüş, sadece tek bir parmağının kırılmasına -ya da yerinden çıkmasına- rağmen bu konuya saplantı yapmış ve Euripides'in Niobe eserindeki tabire göre "Geliyorum, Tanrım, neden beni çağırıyorsun?" demiş, ardından derhal evine gitmiş ve kendini asmıştır. O yaşta neden biraz daha sabretmediği tabii ki ucu açık bir sorudur. Diğer bir rivayete göre

aynı yaştayken benzer bir kaza geçirmiş ve aç kalarak kendini öldürmüştür. Üçüncü rivayete göre ise yetmiş iki yaşındayken eceliyle ölmüştür. Bu üçü arasından gerçekleşmesi en olası vaka budur gibi görünmektedir ve aynı zamanda kendisiyle aynı çağda yaşamış, kendisi hakkında en fazla bilgiye sahip olan Persaeus (başta Zenon'un kölesiyken ileride arkadaşı ve öğrencisi olmuştur) tarafından onaylanmaktadır. İlk rivayet Zenon'un ölümünden iki yüz yıl sonra Sezar'ın döneminde yaşamış Tireli Apollonius tarafından ortaya atılmıştır. İkinci rivayetin kaynağını bilmemekteyim. Kendisi de Stoacı olan Apollonius büyük ihtimalle intihardan sürekli bahseden bir okulun kurucusu olan Zenon'u bu şerefe nail etmek istemiştir. Düşün insanları, ölümlerinden sonra çağlarındaki en büyük prenslerden ya da devlet adamlarından daha fazla konuşulsa da genellikle hayatlarında o kadar saklı ve önemsiz kalmışlardır ki yaşadıkları dönemlerinin tarihçileri tarafından nadiren kayda alınmıştır. Dönemlerinden sonraki tarihçiler ise halkın merakını gidermek için sunduklarını destekleyen ya da sunduklarıyla çelişen herhangi bir kanıt bulunmadığından bu kişileri genellikle kendi fikirlerine göre tasvir etmiş ve neredeyse her zaman olağanüstü şeyler anlatmışlardır. İşte bu yüzden hiçbir kanıtı olmayan olağanüstü rivayetler her zaman güçlü kanıtı olan muhtemel rivayetlerden daha gözde olmuştur. Laertios Diogenes bile açıkça Apollonius'un anlattıklarını kabul etmektedir. Lucian ve Lactantius da Zenon'un acı bir şekilde intihar ettiğini düşünmektedir. Kibirli Romalıların bu intihar geleneğini eğlenceli, zeki ve sıcakkanlı Yunanlardan çok daha fazla sahiplendiği görülmektedir. Fakat Romalılarda bile bu gelenek cumhuriyetin ilk çağlarında onların tabiriyle cumhuriyetin erdemli çağlarında yerleşmemiştir. Kartacalıların işkencelerine sabırla katlanması eğer Regulus'un şerefine leke sürecek olsaydı, ölümü hakkındaki, büyük ihtimalle, gerçek dışı olan bu

rivayet hiçbir zaman ortaya atılmazdı. Rivayetler, Regulus'un haysiyetini ancak cumhuriyetin son yıllarında lekeleyebilirdi belki de. Roma'nın yıkılmasına sebep olan iç savaşların çoğunda bütün katılımcı tarafların en yüce kahramanları düşmanlarının eline düşmektense hayatını kendi elleriyle sonlandırmayı tercih etmiştir. Cato'nun ölümü Çiçero tarafından kutlanmış, Sezar tarafındansa kınanmış ve belki de dünyanın görebileceği en ünlü iki şahsın arasında oldukça ciddi bir ihtilaf meselesi haline gelmiş, uzun çağlar boyunca bu ölüm metoduna bir görkem katmıştır. Çiçero, Sezar'dan çok daha iyi bir hitabet üstadı olmuştur. Bu ölüm metoduna hayranlık duyan taraf, kınayan tarafı büyük ölçüde bastırmış; özgürlükçüler uzun çağlar boyunca Cato'yu cumhuriyetçilerin en önemli şehidi olarak kabul etmiştir. Cardinal de Retz şöyle gözlemler: "Bir tarafın lideri istediğini yapabilir. Arkadaşlarının güvenini kaybetmediği sürece onların gözünde hiçbir zaman yanlış yapmaz. Papa hazretleri dahi bunun doğru olduğunu deneyimleme fırsatına sahip olmuştur." Cato, erdemli olduğu kadar mükemmel bir içki arkadaşı da olmuştur. Muarızları, onu sürekli sarhoş gezmekle itham ederdi, ancak Cato'yu böyle bir kusurla itham edenler bile sarhoşluğun onda bir kusur değil erdem olduğunu görürdü, der Seneca. İmparatorluk döneminde gönüllü ölüm metodunun son derece popüler olduğu görülmektedir. Pliny'nin mektuplarında bu şekilde ölmeyi tercih eden birçok kişiden bahsedilmiştir. Ancak görülmektedir ki bu intiharlar ciddi ve makul Stoacıların bile gereksiz diyeceği bir sebepten, gösteriş çabasından gerçekleşmiştir. Modadan hiç geri kalmayan kadınlar bile tıpkı Bengalli kadınların, kocalarına ölümde eşlik etmek için yaptıkları gibi hayatlarını gereksiz yere sonlandırmayı tercih etmiştir. Bu modanın yaygınlaşması başka hiçbir türlü gerçekleşmeyecek birçok ölüme sebep olmuştur. Mamafih, belki de insanoğlunun görebi-

leceği en büyük gösterişçiliğin ve densizliğin sebep olduğu bu zarar başka hiçbir zaman bu kadar büyük olamazdı. Hayatı sonlandırmak gibi şiddetli bir eylemi uygun durumlarda tasvibe ve övgüye layık bir eylem olarak görmemizi öğütleyen intihar prensibi, bütünüyle felsefeden uzak bir şey gibi görünmektedir. Mükemmel ve haysiyetli Doğa bizleri asla intihara teşvik ediyormuş gibi görünmemektedir. Elbette ki hayatta öyle garip bir melankoli türü(insanın maalesef geçirebileceği bir hastalık) vardır ki insanda dayanılmaz bir kendi kendini yok etme isteği oluşturur. Sıklıkla, mükemmel derecede müreffeh koşullarda yaşayan kişileri ve bazen de en dindar kişileri bile hedef alan bu hastalık, kurbanlarını ölüme sürüklemesiyle tanınmaktadır. Böyle acınası bir şekilde harap olan talihsiz insanların kınanması değil, acılarının paylaşılması gereklidir. Dünyevi bütün cezaların ötesindelerken onları cezalandırmaya çalışmak absürt olduğu kadar adaletsizdir de. Çünkü böyle bir ceza sadece geride bıraktıkları tamamen masum akrabalarına ve arkadaşlarına verilebilir ki zaten arkadaşlarını böyle kötü bir şekilde kaybetmek onlar için yeterince büyük bir sıkıntıdır. Mükemmel ve haysiyetli doğa; her durumda sıkıntılardan kaçınmamızı, çoğu durumda tehlikeli olsa bile, hatta sonucunda öleceğimizi bilsek bile sıkıntılara karşı korunmamızı emretmektedir. Fakat bundan korunmaya çalışmamıza rağmen başaramadıysak ve hâlâ yaşıyorsak; hiçbir prensip, vicdanımızdaki hiçbir ses bizlere hayatımızı sonlandırmamızı emretmez. Bizleri bu sona sürükleyebilecek tek şey, böyle bir belayı cesaret ve metanetle atlatamamak kadar zayıf olduğumuzun farkında olmamızdır. Düşman bir kabile tarafından esir alındığında işkence altında ölmemek ve düşmanlarının hakaretlerini ve alaylarını çekmemek için kendini öldüren bir Kızılderilinin anlatıldığı tek bir hikaye bile okumamışımdır, duymamışımdır. Çünkü bir Kızılderili, işkencelere katlanmayı ve düş-

manların hakaretlerine on katı şiddet ve nefretle karşılık vermeyi şerefi olarak görür. Bununla birlikte; yaşam ve ölüm böylesine değersiz görülürken Tanrı'nın yazdığı kadere en içten şekilde razı gelinmesi; yani insan hayatında gerçekleşebilecek her türlü olayın aşırı derecede memnuniyetle kabul edilmesi, Stoacı ahlakın temelini oluşturan iki ana doktrin olarak kabul edilebilir. Özgür ve cesur olan ancak sıklıkla acımasız davranan Epiktetos, bu doktrinlerden ilkinin öncüsü olarak kabul edilebilir. Ilımlı, insancıl ve yardımsever Antoninus ise ikinci doktrinin öncüsü olarak görülebilir. Gençliğinde gaddar efendisinin küstahlıklarına katlanan, ilerleyen yıllarında Domitian'ın kıskançlığı ve kaprisleri yüzünden Roma'dan ve Atina'dan sürülen ve Nicopolis'ten çıkmaması emredilen, yıllar sonra yine aynı tiranın emriyle her an Gyaros'a sürülebileceğini ya da öldürülebileceğini bilen azatlı köle Epaphriditos'un akıl sağlığını korumasının tek yolu, insan hayatının ne kadar önemsiz olduğunu zihnine yerleştirmekti. Hiçbir zaman hakaret etmez, aynı şekilde çenesi de hiçbir zaman hazlarının ve acılarının önemsizliğinden bahsederken açıldığı kadar açılmazdı. Dünyadaki en büyük uygarlığın mutlak hâkimi olan iyi niyetli bir İmparator -ki zaten kaderinden yakınmaya hiçbir sebep yoktu-, dünyadaki her şeyin işleyişinden memnuniyet duyduğunu belirtmekten ve doğru bakmayanların göremeyeceği güzellikleri insanlara göstermekten zevk almaktaydı. Gençlikte olduğu kadar yaşlılıkta da bir anlam, hatta bir zarafet olduğunu belirtmekte; gençlikteki güzelliğin ve coşkunun doğaya uyumlu olduğu kadar yaşlılıktaki güçsüzlüklerin ve dermansızlıkların da doğaya uyumlu olduğunu söylemekteydi. Çocukluğun gençlikle, gençliğin ise yetişkinlikle son bulması ne kadar uygunsa, yaşlılığın da ölümle son bulması ona o kadar uygun gelmekteydi. Bir kişi, ayağıyla ilgili bir sorun yaşadığında hekim ona at binmesini, ayağını soğuk suyla yıkamasını ya da yalınayak

yürümesini nasıl emrediyorsa; evrenin yüce hâkimi ve hekimi olan doğanın da evrendeki bir sorunu çözmek için bazılarına hastalıklar verebileceği, bazılarının uzuvlarını ya da evlatlarını elinden alabileceği kabullenilmelidir, diyerek sıklıkla parmak bastığımız bir noktaya değinmekteydi. Hastalar, sıradan hekimlerin emriyle birçok ilaç kullanmakta, birçok ameliyat geçirmekteydi. İşin ucunda çok düşük bir iyileşme ihtimali de olsa, her türlü ızdıraba katlanmaya hazırdı hastalar. Aynı şekilde kendi sağlığı, nihai refahı ve mutluluğu için en büyük hekim olan doğanın en ağır emirlerine de biat edebilirdi. Bu emirlerin sadece kendi sağlığı için değil, aynı zamanda evrenin sağlığı, mutluluğu ve refahı için kaçınılmaz derecede elzem olduğundan, bunların hepsinin Jüpiter'in büyük planının bir parçası olduğundan tamamen emin olabilirdi. Eğer planın bir parçası olmasalardı, evren bu sıkıntıları hiçbir zaman karşılarına çıkarmazdı, evrenin yüce mimarı ve lideri onlara bu ızdırabı asla reva görmezdi. Evrenin birbirine bağımlı bütün parçalarından en küçüğü bile diğerleriyle uyum içinde yaratıldığı ve bu parçaların her biri birleşerek bu karmaşık ve bağlantılı düzeni oluşturduğu gibi; birbirini izleyen olaylar arasından en önemsizi bile başlangıcı ve sonu olmayan bu sebep-sonuç zincirinin parçalarından birini, hatta önemli parçalarından birini oluşturmaktaydı. Bunların hepsi "bütünün" oluşmasını ve düzenlenmesini sağladığından, sadece "bütünün" mutluluğu için değil, aynı zamanda bütünün devamı ve muhafazası için de eş derecede gerekliydiler. Başına gelenleri yürekten kabul etmeyen, bunlara üzülen, başına hiç gelmemiş olmalarını dileyen bir kişi; evrenin devinimini bozmayı, sistemin devamlılığını sürdürmesini sağlayan olaylar dizisinin kırılmaz zincirini kırmayı, birazcık rahatlamak için bütün dünyanın çarkına çomak sokmayı dilemekteydi.

Başka bir metinde şöyle der: "Ey Dünya! Sana uyan her şey bana

da uyar. 'Zamanı budur' dediğin hiçbir şey benim için ne erkendir, ne geçtir. Mevsimlerinin bana sunduğu her şey benim için bir nimettir. Her şey sendendir, her şey sendedir, her şey senin içindir. 'Ey Kekrops'un sevgili şehri!' der birileri, şimdi söyleyin bana, 'Ey Tanrı'nın sevgili şehri!' diye seslenmeyecek misiniz asla?" Stoacılar ya da en azından aralarından bazıları işte böyle görkemli argümanlarla paradokslarının sonucuna varmaya çalışmışlardır. Stoacı bilgeler, evrenin yüce yaratıcısının bakış açısını sahiplenmeye çalışıp, o kutsal varlık evreni nasıl görüyorsa aynı şekilde değerlendirmeye çabalamışlardır. Ancak Tanrı'nın yazdığı kaderde bizlere çok küçük ya da çok büyük gelen olaylar, onun gözünde Pope'un tabiriyle "çocuk oyuncağından" ibarettir. Eğer dünya tamamen mükemmelse, ebediyetin başından beri yazılı olan o yüce zincirin bütün parçaları da aynı derecede mükemmeldir, aynı mükemmel hikmetin, aynı evrensel ve sonsuz iyiliğin bir eseridir. Stoacı bilge için de dünyadaki bütün olaylar mükemmel derecede eşitti. Bu olayların akışında az da olsa kontrol edebileceği ve yönetebileceği ufak bir yol ona yazılmıştı. Bu yolda elinden geldiğince edepli davranmaya ve kendisine verildiğini bildiği emirlerin dışında bir tavır almamaya çabaladı. Fakat en çok güvendiği çabaların suya düşmesi ya da başarıya ulaşması onun için bir kaygı ya da tutku öğesi değildi. Bir nebze de olsa kontrolüne sunulan bu küçük sistemin, bu küçük yolun onu en mükemmel refaha ulaştırması ya da tamamen kaybolmasına sebep olması arasında onun için hiçbir fark yoktu. Eğer başına gelen bu olaylar kendi elinde olsaydı zaten birini tercih edebilir, diğerini de reddedebilirdi. Ancak ipler kendi elinde olmadığından, kendinden üstün bir hikmete güvendi ve başına gelen her olayı memnuniyetle kabul etti, çünkü parçalar arasındaki bütün ilişkiyi ve bağlantıyı görebilseydi kendisinin de yürekten razı geleceği kader bu olacaktı. Tanrı'nın ona verdiği ilkelerin

etkisi ve kontrolü altında yaptığı her şey onun için eşit derecede mükemmeldi. Sıklıkla kullandıkları bir örneği verecek olursak; kişinin bir parmağını kaldırması bile vatanı için canını feda etmesi kadar değerliydi, övgüyü ve takdiri her açıdan hak eden bir eylemdi. Evrenin yaratıcısı için dünyayı yaratmak ve yok etmek onun için bir baloncuğu yaratmak ve yok etmek kadar kolay olduğu ve aynı kutsal hikmetin ve iyiliğin bir eseri olduğu gibi; Stoacı bir bilge için de "büyük eylemler" diye tabir edeceğimiz eylemler "küçük eylemlerden" daha büyük bir çaba gerektirmemekte, eşdeğer derecede rahatlıkla gerçekleştirilebilmekte, aynı prensipleri esas almaktaydı. Bu eylemler hiçbir açıdan birbirinden daha değerli değildi, övgüye ve takdire eşdeğer derecede layıklardı. Bu mükemmeliyete ulaşabilen herkes eşdeğer derecede mutluydu. Aynı şekilde bu mükemmeliyete ulaşamayan herkes -mükemmeliyete çok yaklaşsa bile- eşdeğer derecede ızdırap içindeydi. Kafası suyun bir arşın altında olan bir kişi, denizin binlerce fersah altında olan bir kişi gibi nefes alamazdı. Kişisel, taraflı ve bencil tutkularını tamamen bastırmayan, evrenin mutluluğu dışında başka arzular taşıyan, tutkularını tatmine ulaştırma kaygılarının karmaşasından ve sefaletinden bütünüyle kurtulamayan bir kişi, özgürlüğün ve bağımsızlığın tadını alamaz, bilgelerin huzuruna ve mutluluğuna ulaşamazdı. Bilgenin bütün eylemlerinin mükemmel, hatta eşdeğer derecede mükemmel olduğu gibi; bu ulu bilgeliğe ulaşamayan kişinin bütün eylemleri kusurluydu, hatta bazı Stoacılara göre eşdeğer derecede kusurluydu. Onlara göre, bir doğrunun diğerinden daha doğru olamayacağı, bir yanlışın diğerinden daha yanlış olamayacağı gibi, onurlu bir eylem de bir diğerinden daha onurlu olamaz, utanç verici bir eylem diğerinden daha utanç verici olamazdı. Bir hedefi vururken bir santimle ıskalayan kişiyle yüz arşın ıskalayan kişi arasında bir fark olmadığı gibi, bizlere aşırı derecede önemsiz

gelen bir olayda yeterli sebebi olmadan ve edepsizce davranan bir kişi ve bizlere aşırı derecede önemli gelen bir olayda aynı şekilde davranan bir kişi eşdeğer derecede kusurluydu. Yani yeterli sebebi olmadan ve edepsizce bir kuşu öldüren bir kişiyle babasını öldüren bir kişi arasında bir fark yoktu. Bu paradokslardan ilki bile yeterince şiddetli görünüyorsa, ikincisinin ciddi bir şekilde değerlendirmek için aşırı absürt olduğunu düşünmekteyim. Gerçekten de o kadar absürt kaçmaktadır ki insan bu paradoksların yanlış anlaşıldıklarını ya da yanlış anlatıldıklarını düşünmeden duramıyor. Her halükarda Zenon ya da Cleanthes gibi açıklığı ve hitabet gücüyle tanınan kişilerin kelime oyunundan ibaret olan bu paradoksları ya da diğer bütün Stoik paradoksların çoğunu ortaya attığına inanamıyorum ve yarattıkları sistemlere saygısızlık yapmamak için diğerlerine değinmiyorum. Zenon'un ve Cleanthes'in öğretilerini takip eden, ancak elimize onunla ilgili ulaşan belgelere baktığımızda zarafetten ve zevkten uzak diyalektikçi bir bilgiçten ibaret olduğunu görebileceğimiz Chrysippus'un bu paradoksları yarattığını düşünmekteyim. Kendisi, Zenon ve Cleanthes'in öğretilerini suni tanımlamalardan, bölümlerden ve altbölümlerden ibaret skolastik ya da teknik bir sisteme indirgeyerek, belki de ahlaki ya da metafizik bir doktrinin sahip olabileceği bütün anlamı yok etmiş ilk kişi olabilir. Böyle bir kişinin, üstadlarının mükemmel erdeme sahip kişinin mutluluğunu ve bu mükemmel karakterden uzak olan herkesin mutsuzluğunu açıklarken kullandığı coşkulu tasvirleri, sözün yüzeysel manasıyla algıladığı kolaylıkla düşünülebilir. Genel olarak Stoacılar da mükemmel erdeme ve mutluluğa ulaşamayan kişilerin arasında belirli bir seviye olabileceğini kabullenmiştir. Mükemmeliyete ulaşma derecelerine göre bu kişileri farklı sınıflara ayırmış ve bu kişilerin gösterebileceği kusurlu erdemleri tamamen doğru olarak kabul etmeseler de bunları makul ve

mümkün sebeplere dayandırılabilen edepli, uygun, terbiyeli ve cazip eylemler olarak değerlendirmişlerdir. Çiçero bunu Latince "officia" olarak ifade etmiş, Seneca ise bence daha uygun olan "convenientia" kelimesini kullanmıştır. Kusurlu olan, ancak ulaşılabilen bu erdemlerin doktrini, Stoacı'ların pratik ahlakı olarak tabir edebileceğimiz şeyi oluşturmuş gibi görünmektedir. Çiçero'nun "De Officiis" adlı eseri bunu konu almaktadır. Marcus Brutus'un bir kitabının da bunu konu aldığı söylenmektedir, ancak eser şimdilerde kayıptır. Doğanın tavırlarımız için yarattığı plan ve sistem, Stoacı felsefeninkinden bütünüyle uzak gibi görünmektedir. Az da olsa kontrol edebildiğimiz kaderimizi doğrudan etkileyen olaylar; bizleri, arkadaşlarımızı ve ülkemizi doğrudan etkileyen olaylar, doğamıza göre bizleri en çok etkileyen olaylardır. Arzularımızın ve nefretimizin, korkularımızın ve umutlarımızın, neşelerimizin ve kederlerimizin kaynağı da genel olarak bu olaylardır. Şiddete aşırı yatkın bu tutkular ne kadar şiddetli olursa olsun, doğa bunun çaresini de sunmuştur. Tarafsız izleyicinin gerçek hatta hayali mevcudiyeti, yani yüreğimizdeki vicdanın kudreti, tutkuları doğru tona ve ölçüye indirgemeye her zaman hazırdır. En ciddi çabalarımıza rağmen olaylar, içinde bulunduğumuz ufak yolu adeta cehenneme çevirdiğinde bile doğa bizleri tesellisiz bırakmamaktadır. Bu teselli sadece vicdanımızda değil, aynı zamanda çok daha asil ve cömert bir esasta; hayattaki her olayı yazan iyilik dolu hikmete sıkı bir şekilde güvenmekte ve hürmet içinde biat etmekte; bu musibetlerin gerçekten çoğunluğun iyiliği için gerekli olmasa başımıza gelmeyeceğine inanmakta bulunabilir. Doğa bu yüce teselliyi sürekli aklımızı meşgul etsin diye sunmamıştır. Sadece yaşadığımız talihsizlikler için bu teselliyi vermiştir bizlere. Stoacı öğreti, bu teselliyi hayatımızdaki en önemli şey ve bir meşgale olarak değerlendirmektedir. Bu öğreti, aklımızın sınırları dışında olan, seçme-

miz ya da reddetmemizin uygun olmadığı hiçbir olaya iyi ya da kötü bir kaygı beslemememizi öğütlemektedir. Kişisel, taraflı ve bencil duygulanımlarımızı bastırmak bir kenara tamamen yok ederek; başımıza, arkadaşlarımızın ya da ülkemizin başına gelebilecek her şeyi tarafsız izleyici gibi empatik ve indirgenmiş tutkularla değerlendirmemizi bile engelleyecek mükemmel bir duygusuzluğu bizlere öğütleyerek, doğanın bizlere hayatımızın meşgalesi olarak sunduğu her şeyin başarısı ya da başarısızlığı karşısında bütünüyle kayıtsız ve tasasız kalmamız için çabalamaktadır. Bu öğreti, algımızı ne kadar bulandırırsa bulandırsın, doğanın sebepler ve sonuçlar arasında kurduğu elzem bağlantıyı asla kıramaz. Arzularımızı ve nefretimizi, korkularımızı ve umutlarımızı, kederlerimizi ve neşelerimizi doğal olarak tetikleyen sebepler, Stoacıların bütün argümanlarının aksine kişinin mevcut hassasiyetiyle bağlantılı olarak her bireyde kişiye has ve mecburi etkiler yaratmaktadır. Bununla birlikte, vicdanımızın yargıları bu Stoacı argümanlardan oldukça etkilenebilir; bütün kişisel, taraflı ve bencil duygulanımlarımızı bastırmayı öğrenerek az ya da çok huzura ulaşmamıza sebep olabilir. Vicdanımızın yargılarını değiştirebilmek, bütün ahlak sistemlerinin ana amacıdır. Stoacı öğretinin, takipçilerinin karakteri ve tavırları üzerinde çok büyük bir etkisi olduğuna şüphe yoktur. Bazen bu kişileri gereksiz bir şiddete sürüklediyse de öğretinin gerçek amacı aslında insanları en alicenap ve en iyi eylemlere sevk etmekten başka bir şey değildi.

IV. Erdemin kaynağını adab-ı muaşeret olarak gören ya da davranışlarımızın kaynaklandığı duygulanımların kendisini tetikleyen sebebe veya hedefe uygunluğu olarak değerlendiren antik sistemlerin yanı sıra modern sistemler de bulunmaktadır. Clark'ın sistemi, erdemin kaynağını, koşullar arasındaki ilişkilerle bağlantılı davranmak olarak, belirli koşullar ya da belirli ilişkiler altındaki

belirli eylemlerin uygunluğu ya da uyuşmazlığına göre tavırlarımızı kontrol etmek olarak almıştır. Woollaston'un sistemi, erdemin kaynağını, koşulların gerçekliğine uygun davranmak olarak, yani koşulların kendine has tabiatına ve özüne uygun davranmak olarak -ya da diğer bir deyişle- koşullar gerçekte neyse ona uygun davranmak olarak almıştır. Shaftesbury'nin sistemi ise erdemin kaynağını, duygulanımların kendine has dengesinin korunması ve hiçbir tutkunun kendine has çizilen sınırın dışına çıkmasına izin vermemek olarak almıştır. Bütün bunların hepsi temelinde aynı fikrin, az ya da çok tutarlı bir şekilde yorumlanmasından ibarettir. Bu sistemlerin hiçbiri, duygulanımların uygunluğu ya da adabının nasıl belirleneceğine dair kesin ya da şüphesiz bir ölçüt sunmamakta, hatta sunma iddiasında bile bulunmamaktadır. Çünkü bu kesin ve şüphesiz ölçüt ancak tarafsız ve bilgili izleyicilerin empati yoluyla kurduğu hisler olabilir. Bunun yanı sıra bu sistemlerin her birinde yapılan ya da yapılmak istenen erdem tanımı, bazı modern yazarlar kendilerini çok başarılı bir şekilde ifade edemese de aslında elden geldiğince hakkaniyetlidir. Adab-ı muaşeret olmadan, erdem de olmaz; adab-ı muaşeretin olduğu yerde tasvip de vardır. Ancak bu tanım, hâlâ kusurlu kalmaktadır. Uygunluk, erdemli her eylemin temel öğesi olsa da erdemin tek kıstası değildir. İyi eylemlerin temelinde onları sadece tasvibe değil, aynı zamanda bu eylemlerin karşılığını vermeye layık kılan -başka bir nitelik daha vardır Bu sistemlerin hiçbiri, bu eylemlerin hak ettiği saygıya ya da bu eylemlerin doğal olarak tetiklediği duygu çeşitliliğinin hakkını verecek kadar değinmemiş, yeteri kadar bundan bahsetmemiştir. Aynı şekilde "kusur" tanımı da "erdem" tanımı gibi gerektiği gibi açıklanmamıştır. Kusurlu her eylemin temelinde münasebetsizlik olsa da "kusurun" tek kıstası bu münasebetsizlik değildir. Oldukça zararsız ve önemsiz eylemlerin altında bile sıklıkla en büyük saçmalıklar ve

münasebetsizlikler yatabilir. Birlikte yaşadığımız insanlar için tehlike unsuru olabilecek kasti eylemlerin temelinde münasebetsiz olmaları bir yana, aynı zamanda bu eylemleri tenkide ve ayrıca cezalandırmaya layık kılan, onları sadece antipatinin değil, aynı zamanda intikamın ve hıncın hedefi haline getiren özel bir nitelik vardır. Bu sistemlerin hiçbiri bu eylemler karşısında hissettiğimiz nefrete şüpheleri götürecek kadar değinmemiş, yeteri kadar bu nefretten bahsetmemiştir.

II. Bölüm: Erdemin Kaynağı Olarak Sağduyuyu Kabul Eden Sistemler Üzerine

Erdemin kaynağı olarak sağduyuyu kabul eden sistemler arasından en eski olanı ve elimizde en fazla kaynağın bulunduğu sistem Epikür'ün sistemidir. Epikürüs'ün, öğretisinin ana ilkelerini başkalarından, özellikle de Aristippus'tan aldığı söylenmektedir. Bu büyük ihtimalle mümkün olsa da düşmanlarının ithamlarının aksine en azından bu ilkeleri uygulama yolu kendisinindir. Epikür'e göre bedensel hazlar ve acılar, doğal arzularımızın ve nefretimizin yegane hedefleriydi. Bedensel hazlar ve acılar her zaman bu tutkuların doğal hedefi olduğundan, buna kanıt göstermeye gerek duymamıştı. Bazen hazlardan kaçınılabilirdi. Ancak bunun sebebi, "haz" olmaları değil, ileride daha büyük hazlara engel olmaları ya da bu hazzın yarattığı "arzudan" daha büyük bir "kaçınma arzusu" yaratan acılara yol açmalarıydı. Aynı şekilde bazen acılar da tercih edilebilirdi. Fakat bunun sebebi "acı" olmaları değil, ileride çok daha büyük bir acıdan kaçınmamızı sağlamaları ya da çok daha önemli bir hazza ulaşmamızı sağlamalarıydı. Arzunun ve nefretin doğal olarak her zaman bedensel hazları ve acıları hedef almasının aşırı derecede aşikar olduğunu işte bu yüzden düşünüyordu. Bu tutkuların yegane hedefi, bu hazlara ulaşmak ya da acılardan kaçınmaktı. Ona göre arzulanan ya da kaçınılan her şeyin temelinde hazlar ya da acılar vardı. Gücü ve zenginliği arzu edilebilir kılan şey, hazlara ulaşma yolunu açmasıydı. Fakirliği ve güçsüzlüğü kaçınılır kılan şey acılara sebep olmasıydı. Şeref ve saygınlık değerliydi, çünkü birlikte yaşadığımız insanların sevgisi ve saygısı, bizleri hem acılardan koruyabilecek hem de hazlara ulaşmamızı sağlayabilecek bir ehemmiyet teşkil etmekteydi. Şerefsizlik ve kötü şöhrettense kaçınılmalıydı. Çünkü birlikte yaşadığımız insanların nefreti, horgörüsü ve hıncı bütün huzurumuzu yok etmekte ve elzem olarak

bizleri büyük bedensel acılara maruz bırakmaktaydı. Epikür'e göre zihinsel hazlar ve acılar da bedeni hazlar ve acılardan türemekteydi. İnsanın zihni, geçmiş bedensel hazları düşündükçe mutlu olmakta ve başka hazları umutlamaktaydı. Geçmişte maruz kalınan bedensel acılar düşünüldükçe zihin de sefil hissetmekte ve acılardan korkmaktaydı. Ancak zihinsel hazlar ve acılar tamamen bedensel hazlardan ve acılardan türemiş olsa da zihinsel olanlar çok daha güçlüydü. Çünkü bir insanın bedeni sadece şu anki hazları ya da acıları hissedebilirken zihin geçmiştekileri hatırlayarak, gelecektekileri ise umutlanarak hissedebiliyordu. Çok daha büyük hazlar ya da acılar hissetmesinin sebebi de buydu. Çok büyük bir bedensel acı içindeyken bizlere bu ızdırabı yaşatan şeyin aslında mevcut acımız değil, geçmişteki acılarımızı hatırlamamız ya da gelecekte yaşayacağımız acıları düşünmemiz olduğunu her zaman görebileceğimizi belirtmişti. Öncesinde ve sonrasında yaşananlardan bağımsız olarak kendi başına değerlendirildiğinde anlık her acı gereksizdi, bir gram önemi bile yoktu. Bir bedenin de yaşayabileceği en büyük acı bundan ibaretti. Aynı şekilde çok büyük bir haz içindeyken bizlere bu hissiyatı yaşatan şeyin aslında mevcut hazzımız değil, geçmişteki neşeli anılarımızı hatırlamamız ya da gelecekte yaşayacağız daha büyük zevkleri düşünmemiz olduğunu her zaman görebilir, hazzımızın en büyük kaynağının zihnimiz olduğunu fark edebilirdik. Dolayısıyla mutlu ve üzgün olmamız genel olarak zihnimizle alakalı olduğundan, eğer vücudumuzun bu parçası düzgün bir şekilde işliyorsa, fikirlerimiz ve düşüncelerimiz olması gerektiği gibiyse, bedenimizin başına ne gelirse gelsin çok da mühim bir mesele değildi. Eğer aklımız ve muhakeme yetimiz baskın kalabiliyor idiyse, çok büyük bir bedensel acı yaşamak mutlu olmamıza engel değildi. Geçmişi hatırlayarak ve gelecekteki hazları düşünerek keyiflenebilir; acı çekmediğimiz zamanları hatırlaya-

rak bu durumda bile yaralarımızı sarabilirdik. Mevcut acılar sadece bedensel hislerden ibaret olduklarından hiçbir zaman büyük acılar olarak kabul edilemezdi. Acının devam etmesine duyduğumuz korkunun bizlere verdiği ızdırap, sadece zihnimizdeki bir fikrin yarattığı algıydı, bu algı da düzgün duygularla değiştirilebilirdi. Dolayısıyla eğer acımız şiddetliyse büyük ihtimalle kısa sürecekti. Eğer uzun soluklu bir acıysa büyük ihtimalle katlanılabilir bir acı olacaktı ve ara ara rahatlayabilecektik. Aynı zamanda ölüm seçeneği de her zaman önümüzdeydi. Acıyı ya da hazzı, bütün hisleri bitirip bizleri kurtarabilecek bir şey kötü olarak adlandırılamazdı. "Biz varken ölüm yoktur, ölüm varken biz de yokuz. Bu yüzden ölüm bizim için bir hiçten ibarettir." Diye belirtiyordu. Bedensel acının yarattığı gerçek hissiyat korkumuzu tetikleyecek kadar büyük değildi, bedensel hazzın yarattığı gerçek hissiyat ise daha da az arzulanacak bir şeydi. Hazzın yarattığı hissiyat doğal olarak acının yarattığı hissiyattan çok daha güçsüzdü. Dolayısıyla acının yarattığı hissiyat sağlıklı bir zihnin mutluluğunu neredeyse etkilemiyor idiyse, hazzın yarattığı hissiyat bu mutluluğa çok da fazla katkıda bulunamazdı. Beden acılardan, zihinse korkular ve kaygılardan uzak olduğunda bedensel hazzın yaratacağı hissiyat çok küçük bir önem arz edebilirdi. Bu hissiyat kişinin mutluluğunu farklı bir hale getirebilse de tam olarak bu mutluluğu arttırdığı söylenemezdi. Dolayısıyla Epikür'e göre bedensel rahatlık ve zihnin huzuru-ya da sağlığıinsan doğasındaki en mükemmel hali teşkil etmekteydi ve insanın ulaşabileceği en büyük mutluluk buydu. En büyük doğal arzuya ulaşmak bütün erdemlerin yegane amacıydı. Ona göre bu erdemler, "erdem" oldukları için değil, bu hale ulaşmayı sağladıkları için arzulanabilirdi. Bu felsefeye göre "sağduyu" bütün erdemlerin kaynağı ve esası olsa da onu arzulanabilir kılan bu değildi. Her bir eylemin en uzak sonuçlarını bile düşünen dik-

katli, itinalı ve sakıngan bir ruh hali, doğasından değil, büyük iyilikleri getirmeyi ve büyük kötülüklerden kaçınmayı sağladığından haz verici ya da hoş bir şey olarak değerlendirilebilirdi. Hazlardan uzak durmayı, zevkle alakalı doğal tutkularımızı dizginlemeyi ve zaptetmeyi sağlayan "itidal" erdemini de arzulanabilir kılan erdem olması değildi. Bu erdemin bütün değeri faydasındaydı, yani ileride daha büyük hazlara ulaşmak için ya da hazlarımızdan doğabilecek daha büyük acılardan kaçınmak için mevcut hazlarımızdan feragat etmemizi sağlamasındaydı. Kısacası itidal erdemi de hazlara karşı uygunalan sağduyudan başka bir şey değildi. Çalışmak, acılara katlanabilmek, tehlikelere ya da ölüme maruz kalmak, yani cesaretin insanı sıklıkla sürükleyebileceği durumlar, doğal arzularımızın öncelikli hedefleri arasında değildi. Bu durumlara ancak daha büyük kötülüklerden kaçınmak için girilebilirdi. Çalışıyorduk, çünkü fakirliğin getirebileceği daha büyük utançlardan ve acılardan kaçınmak istiyorduk. Özgürlüğümüzü ve mülkiyetimizi korumak için tehlikelerle ve ölümle karşı karşıya geliyorduk, çünkü bunlar hazzımızın ve mutluluğumuzun kaynağıydı. Ülkemizi savunuyorduk, çünkü ülkemizin güvenliği bizim de güvenliğimiz demekti. Cesaret, mevcut ruh halimizin elverdiği kadarıyla bütün bunları neşe içinde yapmamızı sağlamaktaydı ve gerçekliğe baktığımızda sağduyudan, güçlü bir muhakeme yeteneğinden; acı, gayret ve tehlikenin azını seçerek her zaman fazlasından kaçınmamızı sağlayan bir akıldan başka bir şey değildi. Aynı durum adalet için de geçerliydi. Başkasının olandan sakınmak, eylemin kendisinden dolayı arzulanabilir değildi. Bana ait olana sahip olmam, sizin açınızdan "sizin sahip olmanız" kadar iyi değildi. Bununla birlikte, bana ait olandan uzak durmalıydınız, çünkü böyle yaptığınızda insanoğlunun hıncını ve öfkesini tetikleyecektiniz. Huzurunuz ve sükunetiniz tamamen bozulacaktı. İnsanların size vermek

üzere olduğu, hiçbir gücün, yeteneğin ya da saklanmanın sizi kurtaramayacağı bu cezayı düşündüğünüzde bile korku ve dehşet içinde kalacaktınız. Komşuluk, yakınlık, arkadaşlık, hayırseverlik, üstünlük ya da emsallik ilişkileri bakımından başka insanlara iyilikler yapmakla gerçekleşen diğer adalet türü de aynı sebeplerden arzulanmaktaydı. Bütün bu farklı ilişkilerde doğru davranmak, birlikte yaşadığımız insanların saygısını ve sevgisini kazandırmaktaydı, bunun aksine davranışlar ise nefretlerini ve horgörülerini getirmeketydi. Böyle davrandığımızda kendi rahatlığımızı ve huzurumuzu güvence altına alıyor, aksi takdirde bütün arzularımızın nihai amacını tehlikeye sokuyorduk. İşte bu yüzden bütün erdemler arasından en önemli olan adalet erdemi, komşularımıza karşı sağduyulu ve ihtiyatlı davranmaktan başka bir şey değildi. Epikürüs'ün erdemin tabiatına ilişkin getirdiği yorum işte budur. Aşırı derecede sıcakkanlı bir kişi olarak tasvir edilen bu filozofun; bu erdemlerin ya da kusurların bedensel rahatlığımız ve güvenliğimize yönelik eğilimleri ne olursa olsun, başkaları üzerinde doğal olarak tetikledikleri duyguların, diğer bütün etkilerinden çok daha güçlü bir arzu ya da nefret öznesi haline geldiği; sıcakkanlı olmanın, saygın olmanın, saygıya layık bir kişi olmanın sağlıklı her zihin için sevginin, saygının ve itibarın sağlayabileceği bütün bedensel rahatlıktan ve güvenden daha önemli bir şey olduğu; bunun aksine nefretlik ve iğrenç bir insan olmanın, öfkeye layık bir kişi olmanın bedensel olarak nefretten, horgörüden ya da öfkeden çekilecek acılardan çok daha korkutucu bir şey olduğu; dolayısıyla bir karakteri arzulamamızın, diğerindense kaçınmamızın, bu karakterlerin bedenimiz üzerinde yaratacağı etkilerden kaynaklanamayacağı kanısına varmaması olağanüstü görünebilir. Bu sistemin ortaya koymaya çalıştığım görüşle tamamen çeliştiğini belirtmek durumundayım. Bununla birlikte bu fikrin gerçek olma ihtimalini, doğaya yönelik hangi

perspektiften ya da görüşten aldığını anlayabilmek çok da zor değildir. Erdemli olmak, bütün sıradan durumlarda hatta bütün hayat açısından gerçek bilgelik olarak, güvenliğe ve iyiliğe ulaşabilmek için en kesin ve en kolay yol olarak Tanrı'nın mükemmel hikmetiyle tayin edilmişti. Yaptığımız işlerin başarısı ya da başarısızlığıyla hakkımızdaki yaygın, iyi ya da kötü kanılar arasında birlikte yaşadığımız insanların bizleri desteklemesi ya da bizlere karşı çıkması arasında çok büyük bir bağlantı vardı. Fakat başkalarının olumsuz kanılarından kaçınmak ve olumlu kanıları elde etmenin en iyi, en kesin, en kolay ve en uygun yolu kendimizi olumlu kanılara uygun bir özne haline getirmekti. Sokrat, "iyi bir müzisyen olarak anılmak mı istiyorsunuz?" derdi, "Bu saygınlığı kazanabilmenin tek kesin yolu iyi bir müzisyen olmaktır. Bir komutan ya da devlet adamı gibi ülkesine hizmet eden bir kişi gibi mi görünmek istiyorsunuz? O halde yapabileceğiniz en iyi şey savaş ve devlet sanatına ve deneyimine ulaşmak ve bir komutan ya da devlet adamı olmaya gerçekten uygun bir hale gelmektir. Aynı şekilde ciddi, ölçülü, adil ve insaflı bir kişi olarak tanınmak istiyorsanız bunun en iyi yolu gerçekten ciddi, ölçülü, adil ve insaflı bir kişi olmaktan geçmektedir. Eğer kendinizi gerçekten sıcakkanlı, saygılı ve itibara layık bir kişi haline getirebiliyorsanız, beraber yaşadığınız insanların sevgisini, saygısını ve itibarını yakında kazanacağınıza şüphe olmasın." Erdemli olmak genellikle çıkarlarımız için oldukça avantajlı olduğundan, kusurlu davranışlar ise çıkarlarımızla hep ters düştüğünden, bu iki karşıt eğilim mukayese edildiğinde "erdemli" davranışlara ayrı bir güzellik ve yerindelik katmakta, "kusurlu" davranışlara ise ayrı bir kusur ve uygunsuzluk katmaktaydı. İtidal, alicenaplık, adalet ve iyilik erdemlerinin tasvip edilme sebebi sadece kendi karakterleri değil, aynı zamanda en güçlü bilgeliğin ve en gerçek sağduyunun bunlara yüklediği karakterlerdi. Aynı şekilde ifrat,

korkaklık, adaletsizlik ve kötü niyetlilik ya da menfur bencillik gibi kusurların doğru bulunmamasının sebebi sadece kendi karakterleri değil, aynı zamanda en sığ ahmaklığın ve acziyetin bunlara yüklediği karakterlerdi. Epikür, erdemi erdem yapan şeyin bu tür bir adap olduğunu düşünmekteydi. Başkalarını tutarlı tavırlara ikna etmeye çalışan herkesin eninde sonunda varma ihtimalinin en güçlü olduğu kanı da buydu. İnsanlar, erdemin doğal güzelliğinin, kendileri üzerinde çok da fazla etkisi olmadığını, tutumları ve belki de sözleriyle açıkça gösterirken tavırlarının ne kadar aptalca olduğunu onlara göstermekten ve bu aptallıkların ne kadar büyük bir acı çekmelerine sebep olacağını onlara anlatmaktan başka ne yapılabilirdi ki? Epikür'ün, bütün farklı erdemleri tek bir adap türüne bağlamasının sebebi, her bir insanın doğasında bulunan ancak özellikle filozofların kendilerine düşkünlükleri sayesinde ortaya çıkarıp zekalarını konuşturabileceği bir eğilim taşımasıydı. Bu da mevcut her şeyi mümkün olan en az ilkeyle açıklama eğilimiydi. Doğal arzularımızın ve nefretimizin tamamen bedensel acılar ve hazlardan kaynaklandığını belirttiğinde bu konuda biraz aşırıya kaçmıştı. Bedensel her gücü ve niteliği; yapılar, devinim ve maddenin yapıtaşlarının düzeni gibi aşırı bariz ve olağan olgulara bağlamaktan aşırı zevk alan atomcu felsefenin lideri; zihinsel bütün tutkuları ve duyguları aynı bariz ve olağan olgulara bağlamaktan şüphesiz ki benzer bir zevk almaktaydı. Epikür'ün sistemi, doğal arzularımızın ana hedeflerine ulaşmaya en uygun şekilde davranmayı "erdem" olarak kabul etmesi Platon'un, Aristo'nun ve Zenon'un sistemleriyle uyuşmaktaydı. Sadece iki açıdan bu sistemlerden farklıydı. Bunlardan ilki doğal arzularımızın ana hedeflerine yönelik getirdiği tanımdı. İkincisiyse erdemin mükemmeliyeti ya da neden bu niteliğe saygı beslenmesi gerektiği hakkındaki görüştü. Epikür'e göre doğal arzularımızın ana hedefi bedensel hazlarımız-

dan ve acılarımızdan ibaretti. Diğer üç filozofa göre bilgiye ulaşmak; akrabalarımızın, arkadaşlarımızın, ülkemizin mutluluğunu -ki bu da başka herhangi bir sebep olmaksızın arzulanabilirdi- sağlamak gibi başka hedefler de vardı. Epikür'e göre erdem, erdem olduğu için sahiplenilmemeliydi, aynı zamanda erdemli olmak doğal arzularımızın nihai hedefi değildi. Erdemin önemli olmasının sebebi, acılara engel olabilmesi, rahatlığı ve hazzı sağlayabilmesiydi. Diğer üçünün fikrine göre ise erdemi doğal arzularımızın ana hedeflerine ulaşmak için bir yol olduğu için değil, içerisinde her şeyden daha değerli bir şey olduğundan dolayı sahiplenmemiz gerektiğini düşünmektelerdi. "Eyleme geçmek" için doğan insanın mutluluğunun, sadece pasif hislerin güzelliğinden ibaret olmadığını, aynı zamanda gerçekleştireceği bütün eylemlerin uygunluğunda yattığını düşünüyorlardı.

III. Bölüm: Erdemin Kaynağı Olarak İyiliği Kabul Eden Sistemler Üzerine

Erdemin kaynağı olarak iyiliği kabul eden sistem, şu ana kadar anlattığım sistemler kadar eski olmasa da oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Augustus'un döneminde ve sonrasında kendilerini Eklektik olarak adlandıran, genel olarak Platon'un ve Pisagor'un fikirlerini takip ettiğini iddia eden ve bu yüzden sıklıkla Yeni Platoncular olarak bilinen filozofların büyük bir kısmının erdeme dair görüşü bu olmuştur. Onlara göre, kutsal doğada erdemin tek esası iyilik ya da sevgiydi, bütün diğer nitelikleri yönlendiren buydu. Tanrı'nın iyiliğiyle ve sonsuz kudretini kullanarak sunduğu bütün amaçlara ulaşmanın yolu, Tanrı'nın hikmetini kullanmaktı. Bununla birlikte, iyilik hâlâ en baskın ve en güçlü nitelikti, bütün mükemmeliyetin ya da bütün ahlakın tabiri caizse ilahi kaynağıydı. İnsan ruhunun mükemmeliyeti ve erdemi, bütünüyle ilahi mükemmeliyete olan bir tür benzerlikte ya da bu mükemmeliyeti sahiplenmekte yatmakta, Tanrı'nın bütün eylemlerinin kaynağı olan iyiliği ve sevgiyi bir ilke olarak edinmekteydi. Bu güdüden kaynaklanan bütün eylemler tek başına bile övgüye layıktı ya da Tanrı'nın nezdinde bir değeri hak etmekteydi. Tanrı'nın tavırlarını ancak hayırlı ve sevgi dolu eylemlerle taklit edebilir, sonsuz nimetleri karşısında mütevazı ve içten hayranlığımızı ancak böyle gösterebilirdik, ruhumuzun derinliklerinde aynı kutsal esası filizlendirerek duygulanımlarımızı Tanrı'nın kutsal niteliklerine daha da yaklaştırabilir, böylelikle sevgisine ve saygısına layık kişiler haline gelebilirdik; ta ki bu öğretinin en büyük gayesini gerçekleştirip Tanrı'yla görüşene ve iletişime geçene kadar... Bu sistem, Hristiyan kilisesindeki eski papazların birçoğu tarafından kabul gördüğü gibi, Reformdan sonra da dindarlığıyla, kültürüyle ve samimiyetleriyle ünlü birçok kişi tarafından, özellikle de Ralph Cudworth, Henry More ve John

Smith tarafından sahiplenilmişti. Bu sistemin antik ya da modern öncüleri arasından en zeki, en felsefi ve her şeyden öte en ciddi ve en mantıklı olanı Hutcheson idi. Erdemin iyilikten kaynaklandığına dair birçok örnek insan doğasında görülebilirdi. Gerçek iyiliğin, duygulanımlar arasından en zarif ve en hoş olanı olduğu, karşılıklı empati yoluyla arttığı, yaratacağı etki, tabiatında iyi olduğundan şükrana ve ödüle uygun bir hedef olduğu zaten belirtilmişti. Bütün bu sebeplerden, doğal duygularımız açısından en büyük değere sahip olan şey sadece "iyilik" idi. Her türlü tutkudan kaynaklanan zayıflıklar bizlere her zaman iğrenç gelirken iyi niyetten kaynaklanan zayıflıkların bile bizler için çok da kötü olmadığı kanısına da varılmıştı. Sonuçta aşırı fesatlıktan, aşırı bencillikten ya da aşırı hınçtan nefret etmeyen bir kişi bile var mıydı ki? Sadece kendi arkadaşını tutmak gibi aşırı bir düşkünlük bile çok kötü değildi. Adaba bağlı kalmadan ya da dikkat etmeden ortaya koyulabilecek ve buna rağmen güzelliğini kaybetmeyecek tek tutku türü iyilik dolu olanlardı. Kusurlu ya da tasvibe layık bir tavır olup olmadığını bir kez bile düşünmeden diğerlerine iyilikler yapan birinin safi içgüdüsel iyi niyetinde bile hoş olan bir şeyler vardı. Ancak konu diğer tutkular olduğunda oldukça farklıydı. Adab-ı muaşeret sınırları terk edildiği anda bu tutkular insanların nezdinde hoş olmaktan çıkıyorlardı. İyiliğin, kendisinden kaynaklanan bütün eylemlere, diğer her nitelikten daha üstün bir güzellik sağladığı gibi, iyiliğin eksikliği ve zıt arzular da bu eğilimden kaynaklanan her davranışa kendisine mahsus bir çirkinlik katmaktaydı. Kötü eylemleri sıklıkla cezalandırılabilir kılan şey, komşumuzun mutluluğuna yeteri kadar önem vermememizdi. Bütün bunların dışında Hutcheson aynı zamanda iyi niyetli duygulanımlardan kaynaklandığını düşündüğümüz herhangi bir eylemin altında başka bir niyet olduğunu keşfettiğimizde bu niyetin eylemi etkilediği oranda eyle-

min değerinin de gözümüzde azaldığını düşünmekteydi. Şükrandan kaynaklandığı düşünülen bir eylemin altında aslında bir karşılık beklentisinin yattığı keşfedildiğinde; halka yararlılık için yapıldığı düşünülen bir eylemin altında aslında maddi bir ödül beklentisinin yattığı keşfedildiğinde eylemin gözümüzdeki bütün değeri yok olurdu. Dolayısıyla, bencil niyetler herhangi bir eylemin bütün değerini tıpkı altının içine karıştırılan gümüş gibi yok ettiğinden ya da azalttığından, erdemin kaynağının sadece saf ve karşılıksız iyilik olduğunu düşünmüştü. Bunun aksine herkesçe bencil niyetlerden kaynaklandığı düşünülen eylemlerin, aslında iyi bir niyetten kaynaklandığı keşfedildiğinde eylemin değeri de gözümüzde gayet büyümekteydi. Bir kişinin servetini artırmaya çalışırken sadece dostça iyilikler yaptığını ve kendisine iyilik yapanlara karşılığını verdiğini gördüysek, onu daha da fazla sevmeli ve saymalıydık. Herhangi bir eylemi erdemli kılabilecek tek niteliğin iyilikten ibaret olduğu sonucuna bu gözlemle ulaşabilirdik. Kazuistlerle girdiği "doğru tavır" tartışmaları sonucunda sürekli bağlı kaldıkları ölçütün "halkın yararı" olduğunu görmüştü, dolayısıyla insanlığın mutluluğuna katkıda bulunabilecek her şey doğru, takdire şayan ve erdemliydi, bu mutluluğa zarar verebilecek her şey yanlış, kusurlu ve özürlüydü. Erdem hakkındaki fikirlerinin doğruluğuna dair en büyük kanıtın da bu olduğunu düşünmekteydi. Pasif itaat ve direniş hakkına dair ilerleyen tartışmalarda insanların ihtilaf yaşadığı tek nokta, evrensel itaatin mi yoksa alınan hakların yaratacağı geçici ayaklanmaların mı daha büyük bir sıkıntıya sebep olacağıydı. İnsanlığın genel mutluluğuna en çok katkıda bulunacak eylemin, aynı zamanda ahlaki açıdan "iyi" olduğu ve asla tartışılmayacak bir mesele olduğunu belirtmişti. Bir eyleme "erdemli" niteliğini yükleyebilen tek niyet "iyilik" olduğundan, bir eylemle oraya koyulan iyilik büyüdükçe, hak ettiği övgü de o

kadar artmaktaydı. Büyük bir çoğunluğun mutluluğuna katkıda bulunmayı hedefleyen eylemler, çok daha küçük bir parçayı hedefleyen eylemlerinkinden çok daha büyük bir iyilik ortaya koymaktaydı. İşte çoğunluğun mutluluğunu hedefleyen eylemleri daha "erdemli" kılan da buydu. Dolayısıyla bütün duygulanımlar arasından en erdemli olanı, akıllı her varlığın mutluluğunu hedefleyen duygulanımdı. Erdem karakterini en az taşıyan duygulanım ise tek bir bireyin -evladın, kardeşin, arkadaşın- mutluluğunu hedefleyen duygulanımdı. Mümkün olan en büyük çoğunluğun mutluluğuna katkıda bulunmayı hedefleyen davranışlar sergilemek, insanoğlunun genel mutluluğu, arzusu karşısında bütün duygulanımlarımızı söndürmek, kendimizi çoğunluğun bir parçası olarak görmek, ancak çoğunluğun refahı oranınca müreffeh olabileceğimizi ya da refahımızı ancak çoğunluğun refahına yol açtığı sürece arzulamak, mükemmel erdemi teşkil etmekteydi. "Ben sevgisi" hiçbir açıdan erdemli kabul edilemeyecek bir şeydi. Çoğunluğun iyiliğine engel olduğunda "kusurlu" olmaktaydı. Bu sevgi, kişinin kendi mutluluğu dışında başka bir etkiye sahip olmadığında masum olarak kabul edilebilirdi. Övgüye layık olmadığı gibi, ayıplanmayı da hak etmemekteydi. Kişisel çıkarlar gibi güçlü güdülere rağmen gerçekleştirilen "iyi" eylemler bu yüzden daha erdemliydi. İyiliğin gücünü ve kuvvetini gösteren eylemler işte bunlardı. Hutcheson, erdemli eylemlerin altında ben sevgisi olamayacağına o kadar inanmıştı ki ona göre; kendi kendini övmenin yaratacağı haz, yaptıklarımızın farkındalığını övgü içinde kutlayarak rahatlamamız bile "iyi" bir eylemin değerini azaltıyordu. Bunun bencilce bir güdü olduğunu düşünüyor, bu güdünün herhangi bir eylemin sebebini oluşturduğu oranda insanın tavırlarını erdemli kılabilecek saf ve karşılıksız iyiliğin de zayıfladığını düşünüyordu. Bununla birlikte, insanın genel yargılarını göze aldığımızda, kendi kendimizi öv-

menin herhangi bir eylemin erdemini hiçbir açıdan azaltmadığını, bunun aksine bu eylemi "erdemli" kılabilecek tek güdünün bu olduğunu düşündüklerini görebiliriz. İnsanın yüreğini en asil ve en hoş duygulanımlarla sarma ve güçlendirme amacı güden, sadece ben sevgisinin adaletsizliğini eleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda bu nitelikten etkilenen hiçbir şeyin şerefli olmadığını kanıtlayarak bir açıdan bu sevgiyi bütünüyle yok etmeye çalışan bu hoş sistemin erdemin tabiatına ilişkin getirdiği yorum işte budur. Daha önceden bahsettiğim diğer sistemlerin birkaçı en mutlak erdem olarak kabul edilen "iyiliğin" kendine has mükemmeliyetinin nereden kaynaklandığını tam olarak açıklayamamıştı. Bu sistemin de en büyük sorunu sağduyu, dikkat, sakınganlık, itidal, sebat ve cesaret gibi erdemler karşısındaki tasvibimizin nereden kaynaklandığını açıklayamamasıdır. Bu sistemin kapsadığı tek nitelik, duygulanımlarımızın hedefleri, açıları ve yaratmaya yatkın oldukları iyi ya da kötü sonuçlarından ibarettir. Bu duygulanımların ölçülülüğü ve ölçüsüzlüğü, onları yaratan sebebe olan uygunlukları ve uygunsuzlukları bütünüyle göz ardı edilmiştir. Aynı şekilde kişisel mutluluğumuza ve çıkarlarımıza gösterdiğimiz özen de çoğu durumda övgüyü hak eden bir ilkedir. Tutumluluk, çalışkanlık, sağduyu, dikkat ve düşünceleri pratiğe dökme alışkanlıklarının, genellikle kişisel çıkarları temel alan güdülerden ortaya çıktığı düşünülmekte, aynı zamanda bunların oldukça takdire şayan nitelikler olduğu, herkesin saygısını ve tasvibini hak ettiği düşünülmektedir. İyi bir duygulanımdan kaynaklanan eylemlerin altında bencil güdüler keşfedildiğinde elbette bu eylemin güzelliği de nezdimizde sıklıkla kirlenmektedir. Ancak bunun sebebi, erdemli bir eylemin hiçbir zaman "ben sevgisinden" kaynaklanamaması değil, iyi niyetin baskın çıkmaması ve hedefine bütünüyle uygunsuz kaçmasıdır. İşte böylelikle eylemin karakterinin kusurlu olduğu bariz bir şe-

kilde görülmekte ve eylem, övgüden ziyade kınanmayı hak etmektedir. Kendimize duyduğumuz sevgi, bizleri iyi niyetli bir davranışa teşvik edecek kadar güçlüyse, bu eylemin uygunluğundan ya da bu eylemi gerçekleştiren kişinin erdemliliğinden şüphe duymayız. Kimsenin bencillik konusunda yetersiz olacağından şüphe edecek değiliz. Bu da hiçbir suretle insan doğasının zayıf bir yönü ya da hataya düşüldüğünden şüphe edeceğimiz bir husus değildir. İnsanın ailesi ve sevdikleri olmadığı takdirde kendine bakmayacağını düşünsek bu elbette kusurlu olurdu. Sonuçta insanın içindeki kendini koruma dürtüsü insanın kendine bakmasına yeterli olmalıdır. Fakat bu hata mazur görülebilirdi, insanı horgörüye ya da nefrete layık bir özneden ziyade merhamete uygun bir özne haline getirirdi. Fakat buna rağmen böyle bir şey kişinin haysiyetini ve saygınlığını gerçekten azaltabilirdi. Temkinsizlik ve tutumsuzluk her zaman eleştirilir. Ancak bu eleştirinin sebebi ihsan eksikliği değil, kişiye fayda sağlayabilecek şeylere kişinin gereken ilgiyi göstermemesidir. Kazuistlerin, hangi tavrın doğru hangi tavrın yanlış olduğunu belirlerken genellikle kullandıkları ölçüt, tavırların toplumda yaratabileceği karmaşa ya da huzur olsa da eylemin altındaki erdemli diye nitelenebilecek tek güdünün, toplumun huzuru olduğu söylenemez, sadece diğer güdülere karşı daha baskın çıktığı söylenebilir. Belki de Tanrı'nın esas aldığı tek erdem iyiliktir ve buna dair bizleri ikna edebilecek birçok muhtemel argüman bulunmaktadır. Hiçbir şeye ihtiyaç duymayan ve mükemmel mutluluğa ulaşmış, tamamen bağımsız ve mükemmel bir varlığın eylemlerinin altında başka hangi güdülerin olduğunu bulmak çok da kolay değildir. Ancak konu, Tanrıdan çıkıp, mevcudiyetini sürdürmek için bile çok fazla şeye ihtiyaç duyan insan gibi aşırı kusurlu bir varlığa geldiğinde eylemlerinin altında sıklıkla çok farklı güdüler olduğu görülebilir. İnsan doğasındaki koşullar öyle garip şekilde

zorluydu ki kendi doğamızdan kaynaklanan duygulanımlar sıklıkla tavırlarımızı oluşturduğunda hiçbir açıdan "erdemli" olmuyor, hiç kimseden saygı ya da övgü almıyorduk. Erdemin kaynağı olarak adab-ı muaşereti, sağduyuyu ve iyiliği kabul eden bu üç sistem, erdemin tabiatına ilişkin getirilen ana yorumlardır. Erdem hakkında getirdikleri yorumlar birbirinden oldukça farklıymış gibi dursa da aslında kolaylıkla birbirlerine indirgenebilirler. Tanrı'ya inanmayı erdem olarak kabul eden bir sistem, sağduyuyu ya da adab-ı muaşereti erdem olarak kabul eden iki sistemden biri olarak sayılabilir. Tanrı'ya neden inanmamız gerektiği sorulduğunda aşırı derecede saygısız ve saçma bir soru gibi gelse de eğer inancın gerekliliğine duyulan bir şüphe içeriyorsa, sunulabilecek sadece iki farklı cevap vardır. Eğer ona inanırsak bizi sonsuza kadar ödüllendirecek, eğer ona inanmazsak bizi sonsuza kadar cezalandıracak sonsuz kudrette bir varlık olduğundan Tanrı'ya inanmamız gerektiği söylenebilir.

Mutluluğumuzdan ya da ödüllerden ve cezalardan bağımsız olarak, fani ve kusurlu bir varlığın, sonsuz ve anlaşılmaz derecede mükemmel olan bir varlığa inanmasında yani mahlukun halike inanmasında bir ahenk ve uygunluk olduğu belirtilerek ikinci bir cevap verilebilir. Bu ikisi dışında bu soruya verilebilecek başka hiçbir cevap bulunmamaktadır. Eğer ilk cevap doğru olansa, erdemin kaynağı sağduyudur, yani nihai çıkarlarımıza ve mutluluğumuza ulaşmamızdır, çünkü Tanrı'ya inanmamızın sebebi bizi bu mutluluğa ulaştırabilmesidir. Eğer ikinci cevap doğru olansa, erdemin kaynağı adab-ı muaşeret olmalıdır. Çünkü inancımızın temelini, Tanrı'nın üstünlüğüne duyulan tevazu ve teslimiyet gibi duyguların uygunluğu ya da ahenkliliği oluşturmaktadır. Erdemin kaynağını "fayda" olarak kabul eden sistem ise aynı şekilde erdemin kaynağını adab-ı muaşeret olarak kabul eden sistemin kapsamına girmektedir. Bu sisteme göre, kişinin

kendisi ya da başkaları için hoş ya da faydalı olan bütün nitelikler erdemli olarak kabul edilmekte, aksi nitelikler ise kusurlu olarak değerlendirilmektedir. Ancak herhangi bir duygulanımın güzelliği ya da faydalılığı bütünüyle bu duygulanımın şiddetiyle alakalıdır. Ölçülü bir seviyede olan her duygulanım faydalıdır, sınırını aşan her duygulanım zararlıdır. Dolayısıyla bu sisteme göre erdemin kaynağı tek bir duygulanım değildir, bunun aksine bütün duygulanımların, kendilerine mahsus seviyelerde seyretmesidir. Ortaya atmaya çalıştığım sistem ile bu sistem arasındaki tek fark, bu seviyenin doğal ve ana ölçütü olarak empatiyi ya da izleyicilerin duygulanımlarını değil de "faydalılığı" almasıdır.

IV. Bölüm: Erdemi ya da Kusuru Kabul Etmeyen Sistemler Üzerine

Şimdiye dek anlattığım bütün sistemler, kusur ve erdem arasında gerçek ve temel bir ayrım olduğu görüşündeydi. Herhangi bir duygulanımın uygunluğu ve uygunsuzluğu arasında iyiliği ya da başka bir şeyi temel alan eylemler arasında gerçek sağduyu ve sığ aptallık -ya da gözükaralık- arasında gerçek ve temel bir ayrım bulunmaktadır. Bunların her biri genel olarak övgüye layık eğilimleri teşvik etmekte, kusurlu eğilimlerden caydırmayı amaçlamaktadır. Aralarından bazılarının duygulanımlar arasındaki dengeyi bozmaya ve bazı davranış prensiplerini, ölçüsünü aşacak kadar taraflı bir şekilde sahiplendirmeye çalıştığı belki de doğru olabilir. Erdemin kaynağı olarak adab-ı muaşereti kabul eden antik sistemlerin genelllikle yüce, müthiş ve saygın erdemleri, yani irade gücünü ve hâkimiyeti, cesareti, alicenaplığı, kaderi kabullenmeyi, her türlü harici felaketten, fakirlikten, acıdan, sürgünden ve ölümden kaçınmayı teşvik ettiği görülmektedir. En asil adabı göstermenin yolu, bu büyük zahmetlerden geçmekteydi. Hoş, samimi ve zarif erdemler, yani içten bir insaniyetin getireceği erdemler üzerine neredeyse hiç değinilmemiş, hatta bunun aksine özellikle de Stoacılar tarafından sıklıkla bilgenin sahip olmaması gereken zayıflıklar olarak değerlendirilmişti. Diğer taraftan, iyiliği temel alan sistem, her türlü ılımlı erdemi adeta göklere çıkarırken, daha yüce ve saygın nitelikleri göz ardı eder gibi görünmekteydi. Hatta bu niteliklere “erdem” sıfatı yüklenmesine karşı çıkmaktaydı. Bunları ahlaki kabiliyetler olarak görmekte, “erdem” olarak adlandırılan nitelikler kadar saygıyı ve tasvibi hak etmediğini düşünmekteydi. Sadece kendi çıkarlarımızı hedef alan bütün davranış prensiplerini sanki mümkünmüş gibi çok daha “kötü” görmekteydi. Bu prensiplerin herhangi bir “değeri” olmamasının yanı sıra, aynı zamanda “iyiliğin” de değe-

rini azalttığını iddia etmekteydi. Sadece kişisel çıkarları hedefleyen bir "ihtiyatlılığın" hiçbir zaman erdem olarak addedilemeyeceğini öne sürmekteydi. Erdemin kaynağı olarak sağduyuyu kabul eden sistem ise; dikkat, teyakkuz, ciddiyet ve mantığı temel alan ölçülülük gibi alışkanlıkları teşvik ederken hoş ve saygın erdemleri adeta kepaze etmekte, hoş erdemlerin bütün güzelliğini yok etmekte, saygın erdemlerin ise bütün görkemini söndürmekteydi. Bütün bu kusurlarına rağmen bu üç sistemden her birinin ana amacı, insana aşırı derecede takdire şayan ve en iyi alışkanlıkları kazandırmaktı. İster bütün insanlık olsun, ister insanlığın ufak bir kısmı olsun, eğer bu felsefelerden herhangi birinin öğretilerini temel alarak tavırlarını düzenliyor idiyse bu toplum için oldukça iyi bir şeydi. Bu sistemlerin her birinde değerli ve özel bir şeyler olduğunu görebilmekteyiz. Öğretiler ve tavsiyelerle insanı cesur ve alicenap kılabilmek mümkün olsaydı, adab-ı muaşereti temel alan antik sistemler bunu kolaylıkla başarabilirdi. Aynı şekilde zihinleri insaniyetle kuşatmak ve birlikte yaşadığımız insanlara karşı içimizi iyilik ve sevgi gibi duygulanımlarla doldurmak mümkün olsaydı, iyiliği temel alan sistemler bunu başarabilirdi. Üç sistem arasından en kusurlu olanı Epikür'ün sistemi olsa da bu sistemden bile hoş ve saygın erdemlerin kişisel çıkarlarımıza, bu hayattaki rahatlığımıza ve güvenliğimize ne kadar fayda sağladığını görebiliriz. Epikür, mutluluğu, rahatlığa ve güvenliğe bağladığında aslında erdemli olmanın bu paha biçilmez hale ulaşabilmenin sadece en iyi ve en kesin yolu olduğunu değil, tek yolu olduğunu kendine has bir dille anlatmaya çalışmaktaydı. Erdemlerin, sükunetimiz ve iç huzurumuz üstündeki büyük etkisi, diğer filozofların genellikle sevinçle üzerinde durduğu bir konuydu. Epikür, bu konuyu göz ardı etmeden, bu hoş niteliğin bedensel refahımız ve güvenliğimiz üzerindeki tesirine parmak basmaktaydı. İşte bu yüzden eserleri antik

çağdaki bütün felsefe okulları tarafından özenle incelenmekteydi. Epikürcü sistemin en büyük düşmanı olan Çiçero, sadece erdemli olmanın bile mutluluğu sağlayabileceği konusundaki en güçlü kanıtları onun eserlerinde bulmuştu. Epikür'ün fikirlerine en çok karşı çıkan Stoacı okuldan Seneca bile en çok ona atıfta bulunmaktaydı. Ancak erdem ve kusur arasındaki ayrımı bütünüyle yıkan ve bütünüyle kötücül bir eğilime sahip olan başka bir sistem daha bulunmaktadır ki bu da Mandeville'in sistemidir. Yazarın kullandığı kavramlar neredeyse her açıdan hatalı olsa da insan doğasında bu kavramları ilk bakışta haklı çıkartabilecek bazı olaylar bulunmaktadır. Bu olaylar, Mandeville'in kaba ve basit, ancak canlı ve hicivli dilinde can bulduğunda ve abartıldığında Mandeville'in öğretilerine tecrübesiz kişilerin kolaylıkla ikna olabileceği bir "doğruluk" havası katmıştı. Adab-ı muaşereti temel alan, övgüye değerliği amaç edinen bütün davranışların, övgüye düşkünlükten ya da onun tabiriyle "gösteriş çabasından" dolayı yapıldığını düşünüyordu.İnsanın her şeyden çok kendi mutluluğunu önemsediğini, yüreğinin derinliklerinde kendi refahından başka hiçbir şeyi tercih edemeyeceğini iddia etmekteydi. Başkasının mutluluğunu düşünüyormuş gibi göründüğünde bile aslında bizleri etkilemeye çalıştığından ve her zamanki gibi bencil güdülerle hareket ettiğinden emin olabilirdik. Bütün bencil tutkular arasından gösteriş çabası en güçlü olandı ve insan ne zaman övülse adeta göklere çıkmakta ve büyük bir haz almaktaydı. Arkadaşları için kendi çıkarlarından feragat ettiğinde bile davranışlarının onlara oldukça güzel geleceğini biliyor, memnuniyetlerini abartılı methiyelerle ifade edeceklerini biliyordu. Ona göre bundan almayı umduğu haz, feragat ettiği çıkarların getireceği hazdan çok daha büyük olacaktı. Dolayısıyla kişinin bu tavırları aslında her tavrında olduğu gibi bencil güdülerden kaynaklanmaktaydı. Pohpohlanmaktaydı ve tamamen karşılıksız bir

şey yaptığını düşünerek kendi gururunu okşamaktaydı. Çünkü tavırları taklitten ibaret olsaydı ne kendi nezdinde ne de başkalarının nezdinde övgüyü hak edebilirdi. Dolayısıyla ona göre kişisel çıkarlardan feragat edilmesi ve bunun yerine toplumsal çıkarların tercih edilmesi, insanoğlunun bir kandırmacasından ve sahtekarlığından başka bir şey değildi. Yerlere göklere çıkarılan ve insanlar arasındaki büyük rekabetin tek sebebi olan "erdemlilik", kibrin ve dalkavukluğun birleşmesinden meydana gelen bir üründen ibaretti. Cömert ve yardımsever davranışların "ben sevgisinden" kaynaklanıp kaynaklanmadığına şu anda değinmeyi düşünmemekteyim. Bu sorunun cevabı ne olursa olsun, "erdem" gibi bir gerçeklik için önemli olduğunu zannetmiyorum. Sonuçta ben sevgisi de herhangi bir davranışın altında yatan "erdemli bir güdü" olabilir. Haklı şöhret ve itibara düşkünlük, gerçekten hak edilen bir saygıyı elde etme arzusu, gösteriş düşkünlüğü gibi bir isimlendirmeyi hak etmemektedir. İnsan doğasındaki en asil ve en iyi tutku, erdem sevgisidir. İkincisi ise gerçek şerefe duyulan sevgidir, her ne kadar erdem sevgisinden daha değersiz olsa da konu itibar olduğunda ondan aşağı kalır yanı yoktur. Hiçbir açıdan övgüye layık bir yanı olmayan ya da kendi karakterini gereksiz süslerle yaratmaya çalışan veya sıradan davranışların getireceği önemsiz başarılarla kendini tatmin eden bir insanın aldığı övgüyü bile hak etmeyen nitelikleri için övgü beklentisinde olan bir insan, gösteriş çabasındadır. Gerçekten hak ettiği, ancak ona ait olmadığını tamamen bildiği bir övgüyü arzulayan bir kimse, gösteriş çabasındadır. Hak etmediği öneme sahipmiş gibi davranan boş bir züppe, hiç yaşamadığı hikayeleri anlatarak değerli olmaya çalışan yalancı bir köpek, kendisine ait olmayan bir eseri kendisininmiş gibi gösteren aciz bir intihalci, "gösteriş düşkünü" yaftasını gerçekten hak etmektedir. Gizli saklı tasvip ve saygı duygularından memnun olmayan biri, bu duygulardan

çok gürültülü alkışlara ve çığlıklara düşkün olan biri, kulaklarında çınlayan övgüler dışında hiçbir şeyden tatmin olmayan ve kendisine itibar kazandırabilecek her şeyi arsızca arzulayan bir kimse; ünvana, iltifatlara, aranan kişi olmaya, dinlenmeye, herkesin ortasında dikkatle ve hürmetle umursanmaya düşkündür. Bu manasız tutku, bahsettiğimiz iki tutkudan bütünüyle farklıdır ve bir insanda olabilecek en rezil ve en adi tutkudur. Kendimizi şerefe ve itibara layık bir hedef haline getirme arzusu -ya da şerefli ve saygın olma arzusu- ile bu duyguları gerçekten hak ederek şerefi ve itibarı elde etme arzusu ve ne olursa olsun manasız bir övülme arzusu arasında büyük farklar bulunmaktadır. İlk iki arzu her zaman tasvip edilirken son arzudan her zaman nefret edilmektedir. Bununla birlikte, aralarında öyle bir yakınlık bulunmaktadır ki bu neşeli yazar hicivli ve eğlendirici diliyle konuyu saptırmış ve okurları etkilemiştir. Gösteriş çabası ile gerçek şerefe duyulan sevgi arasında bir yakınlık elbette bulunmaktadır, sonuçta bu iki tutku da itibarı ve tasvibi elde etmeyi hedeflemektedir. Fakat biri doğru, mantıklı ve hakkaniyetli bir tutkuyken diğeri yanlış, saçma ve gülünç bir tutkudur. Gerçekten layık olduğu itibarı arzulayan kimse, hak ettiğinden ötesini istememektedir, eğer kişi bunu elde edemezse mutlaka incinecektir. Fakat bu itibarı başka bir şeyden dolayı arzulayan kimse, hakkı olmayan bir şeyi istemektedir. Hak eden kimse kolaylıkla tatmin olur, ona gereken itibarı vermediğimiz şüphesine ya da kıskançlığına düşme gafletinde bulunmaz ve beslediğimiz saygıyı aşırı derecede ifade etmemizi beklemez. Hakkı olmayanı isteyen kişi ise asla tatmin olmaz, istediği itibarı ona vermediğimiz şüphesiyle ve kıskançlıkla doludur, çünkü hak ettiğinden daha fazlasını istediğini içten içe fark etmektedir. En küçük isteğinin bile reddedilmesi, onun için ölümcül bir hakaret ve kendisine duyulan aşırı nefretin bir ifadesidir. Tedirgin ve sabırsızdır, ona beslediğimiz

saygıyı yitirmemizden sürekli korkmaktadır. Bu yüzden sürekli kendisine itibar kazandırabilecek bir şeyler bulma çabasındadır, sürekli ilgi gösterilmediği ve pohpohlanmadığı sürece rahatlayamaz. Şerefli ve saygın olma arzusu ile şerefe ve itibara duyulan arzu arasında; erdem sevgisi ve gerçek şerefe duyulan sevgi arasında da bir yakınlık vardır. Aralarındaki benzerlik gerçekten asil ve şerefli olmayı hedef almalarıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda şerefe duyulan sevgiyle gösterişçilik arasındaki benzerlik gibi bir yakınlıkları bulunmaktadır. Sadece erdemli olmak için erdemli olan, başkalarının kendisi hakkındaki fikirlerine müthiş bir biçimde kayıtsız kalabilen en alicenap insan bile, şereflendirilmemesine ve övülmemesine rağmen şerefe ve övgüye layık bir insan olduğunu düşünerek, eğer insanlar kendisi kadar iyi, samimi ve tutarlı olsaydı onu şereflendireceklerini ve öveceklerini düşünerek kendisini rahatlatır. Kendisi hakkındaki mevcut fikirlerden nefret etse de kendisi hakkında edinilmesi gerektiğini düşündüğü fikirler onun için çok değerlidir. Kendisini başkalarının yerine koyup, başkalarının kendisi hakkındaki fikirlerinin ne olduğunu değil de ne olması gerektiğini düşünürse kendisinin yüce bir insan olduğunu ve bu şerefli duygulara layık biri olduğunu zannedebilir. Erdem sevgisinin altında bile başkalarının fikirlerinin "ne olduğuyla" değil "nasıl olması gerektiğiyle" alakalı bir mantığı ve adab-ı muaşereti benimsememiz bulunduğundan, bu nitelikle gerçek şerefe duyulan sevgi arasında da buna benzer bir yakınlık bulunmaktadır. Bununla birlikte aralarında oldukça büyük bir fark da mevcuttur. Sadece neyin doğru neyin uygun olduğunu esas alarak, bu duygular ona hiçbir zaman beslenmeyecek olsa da hangi davranışların saygıya ve tasvibe layık bir hedef olduğunu esas alarak hareket eden bir kişi, insan doğasında eşi benzeri görülmemiş derecede yüce ve tanrısal bir güdüyü temel alarak hareket etmektedir. Tasvibi hak etmeyi arzularken

aynı zamanda bunu elde etmek için kaygı güden bir kimse genel olarak övgüyü hak etse de davranışlarının altındaki güdü insani zaafların bir karışımından ibarettir. Başkalarının görmemezliklerinden ve adaletsizliklerinden dolayı sürekli zarar görme tehlikesi altındadır. Mutluluğu, düşmanlarının haseti ve toplumun aptallığı karşısında yapayalnız ve savunmasızdır. Ancak diğerinin mutluluğu, talihten(kaderden) ve birlikte yaşadığı insanların kaprislerinden bütünüyle bağımsızdır ve güvence altındadır. İnsanoğlunun kofluğuyla ona besleyeceği nefret ve horgörüye aldırmaz, bu nefretten ve horgörüden dolayı asla gücenmez. Çünkü ona göre herkesin ondan nefret etmesinin sebebi, karakteri ve tavırları hakkında düştükleri gafletti. Eğer onu daha iyi tanısalardı, hak ettiği itibarı ve sevgiyi ona vermekten zaten çekinmezlerdi. Nefret ettikleri ve iğrendikleri kişi o değildi, o zannettikleri başka bir kişiydi sadece. Onun karşısına düşmanı kılığında çıkıp öfkemizi kussaydık, bundan gücenmez, hatta eğlenirdi. Gerçekten alicenap bir insan, haksız eleştirilere maruz kaldığında işte böyle duygular beslemelidir. Ancak böyle bir metanete sahip olana nadiren rastlanılmaktadır. Sahte şereflerden sadece insanoğlunun en acizleri ve en değersizleri büyük bir zevk alsa da garip bir tutarsızlıktır ki sahte şerefsizlikler en yavuz ve güçlü görünenleri bile sıklıkla yerin dibine sokabilecek yetidedir. Mandeville, gösteriş güdüsünü erdemli diye tabir edilen bütün eylemlerin kaynağı olarak addetmekle de yetinmemiştir. Aynı zamanda birçok farklı açıdan insan erdeminin kusurluluğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Erdemin, insanın yaptığı büyük feragatın yanında her durumda küçük kaldığını, tutkularımızı tamamen bastırmaktansa sıklıkla bu tutkulara gizlice teslim olduğumuzu iddia etmekteydi. Hazza olan düşkünlüğümüz, güçlü bir perhiz ile sınırlandırılmadığı sürece bütün hazlarımızı çirkin bir lüks ve hassasiyet olarak değerlendirmekteydi. İnsanın mevcudiyetini

sürdürmesi için mutlaka gereken ihtiyaçlar dışındaki her şey ona göre bir lükstü. Yani temiz bir gömlek giymek ya da güzel bir yerde oturmak bile kusurlu bir davranıştı. En meşru birliktelikteki sekse olan düşkünlük bile, onun için aşırı zararlı bir tatmin arzusundan ibaretti. Bu kadar kolay bir biçimde "ölçülü" ve "namuslu" olunabilmesiyle dalga geçiyordu. Fikirlerinin altındaki incelikli safsatalar, dilinin muğlaklığı sayesinde her durumda olduğu gibi yine başarılı bir şekilde saklanmıştı. Bazı tutkular vardır ki isimleri sadece kötülük ve zararlılık derecelerini çağrıştırmaktadır. İzleyicinin bu açıdan değerlendirmesi çok daha olasıdır. Kişi, duygularının tamamen şoka uğradığını gördüğünde içinde bir tür antipati ve rahatsızlık hissettiğinde mecburen bu tutkuları çözmeye çalışır ve böylelikle bunlara birer isim koymaya karar verir. Bu tutkular, olağan ruh halinin bir parçası haline geldiğinde kişi bu tutkuları göz ardı etmeye o kadar eğilimli olur ki ya hiçbirini isimlendirmez ya da isimlendirecek olursa da tutkunun gerçek derecesindense, tutkunun şiddeti ve yarattığı baskı derecesine göre bir isim bulur. Haz arzusu (lüks) ve seks arzusu (şehvet) gibi isimlerin, tutkuların kusurlu ve zararlı derecesini simgelemesinin sebebi de budur. Bunun yanı sıra ölçülülük ve namus gibi kelimeler, tutkuların gerçek derecesindense, tutkuların bastırılması ve dizginlenmesini simgelemektedir. Dolayısıyla Mandeville, insanın içindeki hâlâ dizginlenmemiş tutkuları gösterebildiğinde ölçülülük ve namus gibi erdemlerin bütün gerçekliğini yok ettiğini varsaymakta, bu erdemlerin insanın dikkatsizliğini ve saflığını hedef alan bir aldatmacadan ibaret olduğunu herkese gösterdiğini sanmaktaydı. Fakat bu erdemlere sahip olmak için, bastırmayı niyetledikleri tutkulara karşı bütünüyle kayıtsız kalmak gerekmemektedir. Çünkü bu erdemlerin amaçladığı tek şey, tutkuların şiddetinin bireye ya da topluma zarar vermesini engellemektir. Mandeville'in düştüğü en büyük

yanılgı, herhangi bir dereceden ya da herhangi bir yönden kusurlu olan her tutkuyu bütün yönleriyle kusurlu kabul etmesidir. Başkalarının duygularının ne olduğu ya da ne olması gerektiğiyle alakalı her şeyi gösterişçilik olarak addetmesinin sebebi de budur. Kişisel kusurların, toplum için faydalı olduğunu belirttiği ünlü cümlesinin altında da bu yanılgı yatmaktadır. Giyimde, mobilyada ya da süslemede, mimaride, heykelde, resimde ve müzikte güzel olan her şey, hayattaki zarif sanatlar ve gelişmelerden alınan zevk, yani ihtişam sevgisi bu tutkuları beslemeye uygun insanlar için bile bir lüks, şehvet ve gösterişçilikten ibaretse, işte o zaman lüksün, hassasiyetin ve gösterişçiliğin toplum için faydalı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Mandaville'in böyle utanç verici yaftalar yakıştırmayı uygun gördüğü nitelikler olmasaydı, incelikli sanatlar hiçbir zaman teşvik bulamaz ve eser verilmediğinden mutlaka yok olurdu. Mandeville'in öncesinde oldukça popüler olan ve bütün tutkularımızı tamamen yok etmeyi ve ortadan kaldırmayı erdem olarak kabul eden bazı çileci sistemler, bu ahlak dışı sistemin asıl dayanağıydı. Mandevile için, tutkuların hiçbir zaman insanlar tarafından tamamen bastırılmadığını kanıtlamak kolaydı. Ona göre eğer tutkular herkesçe bastırılacak olsaydı; bu, endüstrinin ve ticaretin sonunu getirerek bir yaşam biçimi haline gelecek ve böylelikle toplumu ortadan kaldıracaktı. Ortaya sunduğu ilk argümanla, aslında erdem diye bir şey olmadığını, erdem diye iddia edilen şeyin de insanoğlu için bir aldatmaca ve sahtekarlıktan ibaret olduğunu kanıtlamaya çalışıyordu. İkinci argümanıyla ise, kişisel kusurların toplum için faydalı olduğunu kanıtlamaya çabalamaktaydı. Sonuçta bu kusurlar olmadan, hiçbir toplum mevcudiyetini sürdüremez ya da zenginleşemezdi. Zamanında dünyayı çalkalayan Mandeville'in sistemi buydu. Bu sistem, daha fazla kusura sebep olmasa da en azından başka sebeplerden kaynaklanan kusurların

ne kadar küstahça göründüğünü, kusurlu güdülerin yarattığı yozlaşmanın daha önceden eşi benzeri görülmemiş bir gözüpeklikle nasıl kabul edilebileceğini bizlere göstermişti. Ancak sistem ne kadar zararlı görünürse görsün, bazı konularda doğru noktaya parmak basmasaydı, ne bu kadar büyük bir taraftar sayısına sahip olabilirdi, ne de başka prensipleri benimseyenler arasında büyük bir telaşa sebep olabilirdi. Ne doğayla ne de gerçeklerle alakası olan bir doğa felsefesi sistemi oldukça makul görünebilir ve dünya tarafından uzunca bir süre kabul edilebilir. Descartes'ın girdaplar teorisi, aşırı zeki bir ulus tarafından yaklaşık bir asır boyunca gökcisimlerine yönelik getirilen en başarılı görüş olarak değerlendirilmişti. Ancak bu muhteşem etkilerin altında yattığı iddia edilen sebeplerin aslında var olmadığı, hatta var olmasının neredeyse imkansız olduğu, var olsaydılar bile böyle bir etki yaratamayacakları bir süre sonra herkesçe kabullenilmişti. Ancak konu, ahlak felsefesi sistemlerine geldiğinde durum oldukça farklıdır. Ahlaki duygularımızın kökenine ilişkin bir açıklama getirmeye çalışan bir yazar, ne böylesine gözlerimizi boyayabilir, ne de gerçeklikten bu kadar uzak olabilir. Bir gezgin, uzaktaki bir ülkeyi anlatırken bu konu hakkındaki bilgisizliğimizi kullanarak aşırı asılsız ve absürt hikayeleri en mutlak olgularmış gibi anlatabilir. Fakat bir kişi, mahallemizde ve yaşadığımız sokakta neler döndüğünü anlatmaya çalıştığında gözümüzün önünde olan şeylere dikkat etmeyecek kadar gafil kişilersek bizi yine birçok açıdan kandırabilir. Ancak söylediği en büyük yalanların bile gerçekle alakası olmalı, hatta içinde mutlaka bir doğruluk payı olmalıdır. Doğa felsefesini inceleyen ve evrendeki en büyük fenomenin sebeplerini bulduğunu iddia eden bir kişi, çok uzak bir ülkeyi anlatan gezgine benzer. Gezgin bizlere istediğini söyleyebilir ve söyledikleri mümkünat sınırlarını aşmadığı sürece mutlaka ona inanacağımızdan emin olabilir. Fakat arzula-

rımızın ve duygulanımlarımızın, tasvip ve tenkit duygularımızın temelini açıklamaya çalışan bir yazar, sokağımızda dönen bir olayı değil, evimizde neler olup bittiğini açıkladığını iddia etmektedir. Bu durumda da tıpkı hain hizmetçisine güvenmeye devam eden miskin efendiler gibi kandırılmaya oldukça açık olsak da doğruluk payı taşımayan hiçbir şeye tamamen itimat edemeyiz. En azından bazı noktalar doğru olmalı, en çok abartılan noktaların bile bir dayanağı olmalıdır. Aksi takdirde en ufak bakışta bile bunun bir yanılgı olduğunu anlayabiliriz. Doğal bir duygunun sebebini, bu duyguyla hiçbir alakası olmayan bir prensibe bağlayan ya da bu duyguyla alakası olan bir prensiple benzerlik göstermeyen bir prensibe bağlayan bir yazar, en akılsız ve en tecrübesiz okurun nezdinde bile saçma ve gülünç bir hale gelecektir.

III. Kesit
Tasvip Kaynağına İlişkin Farklı Sistemler Üzerine

Giriş

Ahlak felsefesinde erdemin tabiatına ilişkin tartışmadan sonraki en önemli tartışma; bazı karakterleri, nezdimizde hoş ya da antipatik kılan, bir tutumu tercih etmemizi sağlayan, bir tavrı yanlış, diğerini ise doğru olarak değerlendirmemizi sağlayan, bir davranışı tasvibe, şerefe ve ödüle layık kılarken diğer davranışı suçlanmaya, eleştirmeye ve cezalandırmaya layık kılan akli meleke ya da güce ve tasvibin kaynağına ilişkin tartışmadır. Tasvibin kaynağına ilişkin üç farklı görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre, kendi davranışlarımızı ve başkalarının davranışlarını uygun ya da uygunsuz bulmamızın kaynağı kendimize duyduğumuz sevgidir, yani diğer bir deyişle bu davranışların mutluluğumuzu iyi ya da kötü şekilde etkilemeye olan eğilimleridir. Diğer görüşe göre, doğruyu ve yanlışı ayırt etmemizi sağlayan meleke olan akıl, hangi davranışın ve duygulanımın uygun, hangisinin uygunsuz olduğunu da ayırt etmemize yaramaktadır. Üçüncü görüşe göre, bu ayrımın sebebi bütünüyle ani duygu ve hislerin yarattığı etkidir, belirli duyguların ya da davranışların içimizde tetiklediği tatminden ya da nefretten kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla tasvibin kaynağına ilişkin "bireyin kendisini sevmesi(-bireysel çıkarları gözetmesi, özsevgi)", "akıl" ve "duygu" gibi üç farklı görüş bulunmaktadır. Bu farklı sistemlerden bahsetmeden önce, ikinci tartışmanın teoride büyük bir yer tutmasına rağmen, pratikte hiçbir önemi olmadığını belirtmeliyim. Erdemin tabiatına ilişkin görüşler, neyin doğru neyin yanlış olduğuna ilişkin

anlayışımızı birçok farklı durumda ister istemez etkilemektedir. Ancak tasvibin kaynağına ilişkin sistemlerin, böyle bir tesirinin olması mümkün değildir. Bu farklı anlayışların ya da duyguların nasıl bir yapıdan ya da mekanizmadan kaynaklandığı, felsefi bir merak meselesinden ibarettir.

I. Bölüm: Tasvibin Kaynağını Özsevgiye Dayandıran Sistemler Üzerine

Tasvibin kaynağını özsevgiye dayandıran kişilerin hepsi farklı yollar kullanmaktadır. Bu yüzden farklı sistemler arasında büyük bir tutarsızlık ve karışıklık bulunmaktadır. Hobbes ve birçok takipçisine göre insanın toplumda yaşamaya mecbur olmasının sebebi, kendi türüne doğal bir sevgi beslemesi değil, başkaları olmadan rahatlığını ve güvenliğini sağlayamamasıydı. Bir insan için toplumda yaşamak bu yüzden elzemdi. Yaşamını sürdürmesini ve mutluluğunu sağlayabilecek her şey kişisel çıkarlarına uygun bir eğilime sahipti. Kişisel çıkarlarını bozma ya da bu çıkarları yok etme eğilimi gösteren her şey, kişi için bir açıdan zararlı ya da kötüydü. Erdem, insan toplumunun en büyük dayanağıydı. Kusurlar ise insan toplumunun en büyük düşmanıydı. Dolayısıyla erdem herkes için hoş, kusur ise herkes için zararlıydı. Çünkü birine baktığında mevcudiyetinin devamı için şart olan toplumun mutluluğunu, diğerine baktığında ise bu toplumun yıkımını ve uğrayacağı zararı görmekteydi. Erdemin toplumun düzenine katkı sağlayamaya yönelik eğilimini ve kusurun toplumun düzenini bozmaya yönelik eğilimini dikkatli bir biçimde ve felsefi açıdan değerlendirdiğimizde, bu eğilimlerin erdeme mükemmel bir güzellik, kusurlara ise müthiş bir çirkinlik yüklediği -daha önceden de belirttiğim gibi- tartışma meselesi bile olamazdı. Toplumu soyut ve felsefi bir bakış açısıyla incelediğimizde, düzenli ve uyumlu hareketleri binlerce güzel sonuca yol açan büyük bir makine gibi görünmektedir. İnsanın mükemmel yeteneklerinin eseri olan her güzel ve muhteşem makinede olduğu gibi, toplumun dişlilerinin kolay ve rahat bir biçimde dönmesini sağlayan her şey, yarattığı bu etkiden dolayı "güzelliğe" layıktı. Bu dişlilerin hareketine engel olabilecek her şey ise "çirkinlik" algısı yaratmaktaydı. İşte bu yüzden erdem, toplumun dişlilerini

yağladığından, mutlaka haz vermeliydi. Kusurlar ise bu dişlileri paslandırıp hareket etmelerine engel olduğundan, mutlaka zararlı olmalıydı. Tasvibin ve tenkidin kaynağına yönelik bu görüş, toplumun düzenine dayandırıldığından, daha önceden de açıklamış bulunduğum "faydalı" olanın güzel olduğu görüşüyle uyuşmaktadır ve gerçek olma ihtimalini buradan almaktadır. Bu filozoflar, yerleşik ve sosyal bir hayatın, vahşi ve bireysel bir yaşamdan çok daha fazla avantaja sahip olduğunu anlatırlarken; erdemin gerekliliğine ve toplumun düzenine yönelik sunduğu avantajlara ve kusurların ve yasalara itaatsizliğin bu vahşi düzeni mutlaka geri getirdiğine ayrıntılı bir şekilde değinirlerken; okuyucu bu görüşlerin orijinalliği ve görkemi karşısında adeta büyülenmektedir. Erdemde daha önceden hiç fark etmediği yeni bir güzelik, kusurda ise yeni bir çirkinlik görmektedir. Bu keşiften genellikle o kadar büyük keyif alır ki daha önceden hiç bilmediği bu politik görüşün, farklı nitelikleri değerlendirirken hissettiği tasvip ve tenkit duygularının temeli olacağı aklına bile gelmez. Bunun yanısıra, diğer filozoflar, toplumun refahından sağladığımız çıkarı özsevgiye dayandırırken ve erdeme bu yüzden itibar ettiğimizi belirtirken bu çağda, Cato'nun erdemliliğini takdir ettiğimizde ve Catiline'in kötülüklerinden nefret ettiğimizde, bu duyguların birinden sağladığımız faydadan ya da diğerinden gördüğümüz zarardan kaynaklandığını söylemeye çalışmamaktalardır. Onlara göre, erdemli karakterlere saygı beslememizin, zararlı karakterlerden nefret etmemizin sebebi eski çağ toplumlarının mutluluğu ya da içinde bulunduğu karmaşanın, bugünkü mutluluğumuz üzerinde etkisi olması değildi. Bu tasvip ve tenkit duygusunun, bu karakterlerin bizlere gerçekten bir fayda sağlayabileceğinden ya da zarar verebileceğinden kaynaklanmadığını savunuyorlardı. Ancak eski çağlarda ve ülkelerde yaşıyor olsaydık ya da bu dönemde böyle kişilere rastlasaydık bu ka-

rakterlerin bizlere verebileceği faydayı ya da zararı bildiğimizden dolayı bu duyguları taşıdığımızı düşünmekteydiler. Kısacası yazarların ısrarla dikkat çekmeye çalıştıkları ancak hiçbir zaman tam olarak açıklayamadıkları mesele, bu zıt karakterlerin iyiliğini ya da kötülüğünü gören kişilerin şükran ya da hınç duygularıyla kurduğumuz dolaylı empatiydi. Bu karakterlere yönelik takdirimizi ya da öfkemizi tetikleyen şeylerin, bu karakterlerin bize neler kazandırdıkları ya da neler kaybettirdikleri düşüncesinden ziyade, böyle kişilerle aynı toplumda yaşayacak olsaydık bizlere neler kazandıracakları ya da neler kaybettirecekleri düşüncesi olduğunu belirtirlerken aslında belirsizce bu noktaya parmak basmaya çalışıyorlardı. Ancak empati hiçbir açıdan bencil bir şey olarak değerlendirilemez. Doğrudur, başkasının kederini ya da öfkesini içimde hissettiğimde, bu duygumun özsevgiden kaynaklandığı iddia edilebilir. Sonuçta bu duygular, başkalarının yerine kendimi koyup aynı durumda olsam neler hissedeceğimi hayal etmemle oluşmaktadır. Empatinin, kişinin kendisini ana öznenin yerine hayali bir şekilde koymasıyla gerçekleştiği aşırı doğru bir söylem olsa da bu hayali değişimi kendi kişiliğimde ve karakterimde değil, empati kurduğum kişinin karakterinde yaşamaktayım. Tek evladını kaybeden bir kişinin acısını paylaştığımda, hissettiği elemi paylaşabilmek için, eğer benim bir çocuğum olsa ve onu kaybetsem neler hissedeceğimi değil, gerçekten onun yerinde olsam neler hissedeceğimi düşünürüm. Yani sadece yaşanan olayı göze alarak değil, aynı zamanda kişiliğimi ve karakterimi de değiştirerek bu duyguyu tasavvur ederim. Dolayısıyla hissettiğim elem, tamamen bu duygunun sahibiyle alakalıdır ve hiçbir açıdan "benim" değildir. İşte bu yüzden bu duygu hiçbir açıdan bencil kabul edilemez. Başıma hiçbir zaman gelmemiş bir olaydan ya da kişiliğimle ve karakterimle uzaktan yakından alakası bile olmayan, ancak tamamen başkasıyla alakalı

bir tasavvurdan kaynaklanan bir tutkuya nasıl "bencil" yaftası yapıştırılabilir ki? Bir erkek doğum sancısı çeken bir kadınla bile empati kurabilir. Halbuki kendi kişiliği ve karakterinde böyle bir acı çektiğini düşünemez bile. Dolayısıyla bütün duyguları ve duygulanımları özsevgiye dayandıran bu sistem, empati duygusunun yanlış bir şekilde algılanmasından zuhur etmiş gibi görünmektedir. Her ne kadar dünyada büyük bir yankı uyandırmış olsa da bildiğim kadarıyla şu ana kadar düzgün ve açık bir biçimde açıklanamamıştır.

II. Bölüm: Tasvibin Kaynağını Akıl Olarak Kabul Eden Sistemler Üzerine

Hobbes'un doğa durumunun aslında savaş durumu olduğu, devletlerin kurulmasından önce insanlar arasında huzurlu ve barışçıl bir toplumun hiçbir zaman mevcut olmadığını belirttiği teorisi herkesçe bilinmektedir. İşte bu yüzden ona göre, toplumu korumanın yolu, devleti kurmaktan geçmekteydi. Devleti yok etmek ise toplumu yok etmek demekti. Ancak devletin mevcudiyeti, bütünüyle yasalara olan itaate bağlıydı. Yasalar gücünü kaybettiğinde devletin de sonu gelmiş demekti. Kendini koruma içgüdüsü, insanlara toplumun düzenini korumaya hizmet edebilecek her şeyi takdir etmelerini, bu düzeni bozmaya sebep olabilecek her şeyi ayıplamalarını sağlamaktaydı. Aynı içgüdü, yasalara itaat eden herkesi takdir etmelerine, her türlü itaatsizliği ve direnişi ise kusurlu bulmalarına sebep olmaktaydı. Bir şeyi takdire şayan ve kusurlu kılan her neyse, itaat ve itaatsizlik konusunda da aynı prensip geçerli olmalıydı. Dolayısıyla neyin adil, neyin adaletsiz; neyin doğru, neyin yanlış olduğuna dair kullanabileceğimiz tek mutlak ölçüt yasalar olmalıydı. Hobbes'un bu kavramları ortaya atmasının altındaki bariz niyet, insanlara medeni bir bilinç kazandırmak ve kendi zamanında da toplum arasındaki ihtilafların en büyük kaynağı olarak gördüğü dinsel iktidarlara boyun eğmemesini sağlamaktı. Doktrinleri bu açıdan ilahiyatçılarla özellikle çelişmekteydi. Bu yüzden öfkelerini bütün haşinliği ve sertliğiyle göstermekten sakınmamışlardı. Aynı şekilde doğru ve yanlış arasında doğal bir ayrım olmadığını, bu kavramların değişken olduğunu ve sadece yasayı yapan kişinin keyfi iradesine göre ölçütlerin de değişebileceğini söylediğinde ahlakçılar arasında da büyük bir öfke uyandırmıştı. Görüşlerine her yönden itirazlar yükselmekte, ılımlı eleştirilerden hakaret dolu sözlere varan sesler

duyulmaktaydı. Böyle "korkunç" bir doktrini çürütmek için, yasaların ve kurumların tesisinden önce dahi insanın bazı eylemleri ve duygulanımları doğru, takdire şayan ve erdemli ya da yanlış, kusurlu ve kusurlu olarak değerlendirmesini sağlayan bir melekeye sahip olduğunu kanıtlamak gerekmekteydi. Cudworth'a göre bu ayrımın asıl kaynağı yasalar olamazdı. Çünkü böyle bir yasanın tabiatı gereği iki çıkmazı bulunmalıydı. Ya itaat etmek doğru, itaatsizlik ise yanlış olmalı ya da itaat ile itaatsizlik arasında bir fark bulunmamalıydı. İtaat ile itaatsizlik arasında hiçbir fark bulunmayan bir yasa, bu ayrımın kaynağı olamazdı. İtaat etmenin doğru, itaatsizliğin ise yanlış olduğu bir yasa da bu ayrımın kaynağı olamazdı. Çünkü bu yasa bile doğru ve yanlış anlayışımızdan kaynaklanmaktaydı. Yasalara itaat, "doğru" anlayışımıza uymakta, itaatsizlik ise "yanlış" anlayışımızla örtüşmekteydi. Dolayısıyla bütün yasaların tesisinden önce bile insanın doğru ve yanlış anlayışı olduğundan, bu anlayışın doğruyu ve yanlışı, yalanı ve gerçeği ayırt etmemizi sağlayan "aklımızdan" kaynaklandığını belirtmek elzem bir hale gelmişti. Gelinen bu sonuç bazı açılardan doğru olsa da insan doğasını temel alan soyut bilimler henüz gelişmemişken ve akli melekelerin görevleri ve amaçları arasında daha tam bir ayrım yapılmamışken ortaya atılarak bazı noktalarda aceleci davranılmıştı. Hobbes ile girilen bu tartışma doruk noktasına ulaşırken bile bu anlayışların başka bir melekeden kaynaklanıyor olma ihtimali düşünülmemişti. Erdemin ve kusurların; egemenin çıkardığı yasaların insanın davranışlarıyla olan uyumunda ya da uyuşmazlığında değil, bu yasaların akla uyumunda ya da uyuşmazlığında yattığını belirten bu fikir işte böyle bir zamanda çıkmıştı. Ardından ise tasvibin ve tenkidin asıl kökeni olarak kabul görmeye başlamıştı. Erdemin, akla uyumdan kaynaklandığı, bazı açılardan doğrudur. Bu melekenin, tasvibin ve tenkidin,

doğruya ve yanlışa dair bütün yargılarımızın kökeni ve kaynağı olduğu gerçekten de bir açıdan oldukça doğrudur. Nasıl davranışlar sergilememiz gerektiğini belirten genel adalet kurallarını aklımızla keşfederiz. Neyin ölçülü, neyin uygun, neyin yüce ya da asil olduğuna dair sürekli içimizde taşıdığımız ve elimizden geldiğince bunlara dikkat ederek davranışlarımızı şekillendirdiğimiz daha şüpheli ve belirsiz fikirlerimizi de aynı meleke sayesinde oluşturmaktayız. Genel ahlak kuralları da bütün kurallar gibi deneyimler ve görmüş geçirmişlik sonucu oluşmaktadır. Ahlaki melekelerimizi neyin tatmin ettiğini ya da neyin rahatsız ettiğini birçok durumda görmekteyiz ve bu deneyimlerden sonuca vararak genel kuralları oluşturmaktayız. Fakat bir şeyi belirli bir sonuca ya da sebebe bağlayabilmek, her zaman aklımızın bir işlevi olarak görülmüştür. Bütün genel kuralları ve fikirleri, aklımız yoluyla oluşturduğumuzu belirtmek bu yüzden oldukça doğrudur. Ancak, ahlaki yargılarımızın büyük bir çoğunluğunu oluşturmamızı sağlayan bu genel kurallar, her türlü olayda bile birçok değişime uğrayabilen, sağlık ve ruh haline göre bütünüyle değişebilen ani duygular ve hislere dayanarak oluşturulsaydı, aşırı derecede belirsiz ve tutarsız kurallar dizisine itimat ediyor olurduk. Doğruya ve yanlışa dair en somut yargılarımız, akılla varılan kurallar ve fikirlerden oluştuğundan, erdemin akılcılıktan kaynaklandığı oldukça doğru gelmektedir. İşte bu yüzden bu meleke tasvibin ve tenkidin kaynağı ve kökeni olarak değerlendirilebilir. Mantığın, genel ahlak kurallarının ve bu kurallar yoluyla şekillendirdiğimiz bütün ahlaki yargıların kaynağı olduğuna dair şüphe olmasa da; doğruya ya da yanlışa dair ilk algılarımızın mantıktan kaynaklandığını iddia etmek, genel kuralları şekillendiren deneyimlerimizi bile buna bağlamak bütünüyle saçma ve aptalca kaçmaktadır. Herhangi bir genel kuralı oluşturan bütün diğer tecrübeler gibi bu ilk algılar

da mantığımızın bir ürünü olamaz, ancak doğrudan duyguların ve hislerin bir sonucu olabilir. Binlerce tecrübenin sonunda bir davranış biçiminin zihni sürekli tatmin ettiğini, diğerlerinin ise zihni sürekli rahatsız ettiğini görerek genel ahlak kurallarını oluştururuz. Ancak aklımız, tek başına herhangi bir özneyi hoş ya da nahoş kılamaz. Akıl, bu öznenin doğal olarak haz ya da sıkıntı veren başka bir şeyi elde etmekte kullanılabileceğini gösterir ve özneyi ancak başka bir şeyi hedef göstererek hoş ya da nahoş kılabilir. Doğrudan hisler ve duygular yoluyla "hoş" ya da "nahoş" kılınmayan hiçbir şey, kendi niteliklerinden dolayı "hoş" ya da "nahoş" olamaz. Dolayısıyla erdem her durumda, sadece kendi niteliğinden dolayı tatmin edebiliyor, kusur ise sadece kendi niteliğinden dolayı rahatsız edebiliyorsa; birini kabul etmemizi, diğerindense sakınmamızı sağlayan mantığımız değil, doğrudan duygularımız ve hislerimizdir. Hazlar ve acılar, arzularımızın ve nefretlerimizin en büyük hedeflerindendir. Fakat bunlar arasındaki ayrımı aklımız ile değil, doğrudan duygularımız ve hislerimizle yapmaktayız. Bu yüzden erdem, sadece kendi niteliğinden dolayı arzulanıyorsa, kusur ise sadece kendi niteliğinden dolayı kaçınmamıza sebep oluyorsa, bu farklı nitelikler arasındaki ayrımın kökeni aklımız olamaz, ancak doğrudan duygularımız ve hislerimiz olabilir. Bununla birlikte, tasvibin ve tenkidin kökeninin akıl olduğu bir bağlama göre söylenebilse de; böyle duyguların bu melekenin işlevlerine dayandığı -dikkatsizlikten dolayı- uzunca bir süre düşünülmüştü. Hutcheson, hangi ahlaki ayrımların akıldan kaynaklanabileceği ve hangilerinin ani hislerden ve duygulardan kaynaklanabileceği arasına net bir çizgi çeken ilk kişi olmayı başarmıştı. Ahlak duygusu hakkındaki eserlerinde bunu öyle ayrıntılı ve -benim fikrime göre- çürütülemez bir şekilde açıklamıştır ki bu konuda yeni bir tartışma çıkacak olsa, bunu ya eseri düzgün anla-

şılmamasına bağlarım ya da bazı ifadelerden aşırı etkilenmeye -erdemli bir adamı bile yolundan döndürebilecek bunun gibi aşırı derin konularda okumuş insanların bile düşebileceği bir gaflete- bağlarım.

III. Bölüm: Tasvibin Kaynağı Olarak Duyguları Kabul Eden Sistemler Üzerine

Tasvibin kaynağı olaran duyguları kabul eden sistemler iki farklı sınıfa ayrılabilir.

I. Bazılarına göre, zihnimizin belirli eylemleri ya da duygulanımları algılama biçimi,tasvibimizin kaynağını oluşturmaktaydı. Bazı eylemler ve duygulanımlar bu melekeye "hoş", bazıları ise "nahoş" gelmekteydi. Hoş gelen eylemler ve duygulanımlar doğru, takdire şayan ve erdemli olarak değerlendirilirken diğerleri yanlış, kusurlu ve özürlü olarak değerlendirilmekteydi.

Her türlü duygudan farklı bir doğaya sahip olan bu duyguya ve algılama biçimine "ahlak duygusu" adını vermişlerdi.

II. Diğerlerine göre tasvibin kaynağına ilişkin bir görüş sunmak için daha önceden duyulmamış yeni bir algılama biçimi ortaya atmaya gerek yoktu. Her durumda olduğu gibi bu durumda da doğa yine son derece tutumlu davranıp, tek bir sebepten birçok sonuç yaratmıştı. Her zaman bilinen ve insanın açıkça sahip olduğu empati duygusu, bu özel melekeye atfedilen bütün etkileri açıklamaya yetecek kudretteydi.

I. Hutcheson, tasvibin özsevgiden kaynaklanmadığını kanıtlamak için büyük gayretler sarf etmişti. Bunun, aklın herhangi bir işlevinden kaynaklanamayacağını da kanıtlamıştı. Dolayısıyla tasvibi özel bir melekeye bağlamaktan başka bir çaresi kalmadığını düşünmüştü. Bu özel ve önemli etkiyi yaratabilecek türden bir güç, doğa tarafından insana bahşedilmişti. Özsevgiyi ve akılcılığı çürüttükten sonra, böyle bir amaca hizmet edebilecek türden başka bir meleke olabileceği aklına gelmemişti. Bu algılama yetisini "ahlak duygusu" olarak isimlendirmiş ve dışsal duyuları andıran bir şey olduğunu iddia etmişti. Etrafımızdaki her şey, dışsal

duyuları etkileme biçimlerine göre nasıl farklı sese, tada, kokuya ve renge sahip oluyorsa; çeşitli duygulanımlar da bu özel meleke-yi etkileme biçimlerine göre sıcakkanlı ve iğrenç, erdemli ve ku-surlu, doğru ve yanlış gibi farkı niteliklere sahip olmaktaydı. İn-san zihnindeki bütün basit fikirleri yaratan algı güçleri ya da du-yuları, bu sisteme göre iki sınıfa ayrılmaktaydı. İlk grup dışsal ya da ön duyular olarak, ikinci grup ise tepkisel ya da bağlı duyular olarak isimlendirilmişti. Dışsal duyular, beynin başka bir algıya ihtiyaç duymadan maddeler arasındaki farkları ayırt etmesini sağ-layan melekelerdi. Sesler ve renkler, dışsal duyuların kapsamın-daydı. Bir sesi duymak ya da bir rengi görmek için, başka bir ni-teliği ya da objeyi daha önceden algılamış olmak gerekmiyordu. Tepkisel ya da bağlı duyular, beynin algılayabilmesi için başka bir niteliğin ya da objenin daha önceden algılanmış olmasını gerek-tiren melekelerdi. Yani armoni ve güzellik, tepkisel duyuların kapsamındaydı. Bir sesin içindeki armoninin ya da bir rengin gü-zelliğinin farkına varabilmek için, başta sesi ya da rengi algılamış olmamız gerekiyordu. Ahlak duygusu da bu tür bir meleke olarak değerlendirilmekteydi. Locke'un "yansıma" diye tabir ettiği ve insanın farklı tutkulara ve duygulara yönelik basit algılarının kö-keni olarak gördüğü bu meleke, Hutcheson'a göre bedendeki iç-sel duyulardan biriydi. Güzelliği ya da çirkinliği, farklı tutkuların ve duyguların erdemliliği ya da kusurluluğunu algıladığımız me-leke ise bedendeki refleksif ve içsel bir duyuydu. Hutcheson, bu görüşün doğadaki örneklerle uyumlu olduğunu iddia ederek ve insanda ahlak duygusuna benzer birçok farklı tepkisel duyu oldu-ğunu belirterek teorisini daha da ileri bir seviyeye getirmişti. Dış-sal nesnelerin güzelliğini ve çirkinliğini algılamamızı sağlayan bir duyu olduğunu, hemcinslerimizin mutluluğuyla ya da üzüntü-süyle empati kurmamızı sağlayan bir "sosyal duyu" olduğunu, utanç duyusu, mizah duyusu ve yergi duyusu gibi şeylerin de var

olduğunu iddia etmekteydi. Bu büyük filozofun, tasvibin dışsal duyulara benzer özel bir algı gücünden kaynaklandığını kanıtlamaya çalışırken çektiği bütün zahmetlere rağmen, bu teorinin vardığı bazı sonuçlar bulunmaktadır ki belki de büyük bir çoğunluk tarafıntan teoriyi çürütmeye yetecek kadar büyük hatalar olarak görülecektir. Herhangi bir duyunun hedefi olan objelerin nitelikleri, aşırı derecede mantıksız bir şekilde duyunun kendi nitelikleri olarak kabul edilemez. Siyah ya da beyaz duyusu, yüksek ya da düşük ses duyusu, tatlı ya da acı tat duyusu diye bir şey yaratmayı daha önce kim düşünmüştü ki? Aynı zamanda ahlaki melekelerimizin erdemli ya da kusurlu olarak adlandırılması, ahlaken iyi ya da kötü olarak adlandırılması aynı derecede saçmaydı. Bu nitelikler, melekelerin kendisine ait değildi, bu melekelerin algıladığı hedeflere aitti. Dolayısıyla, eğer bir insan zalimliği ve adaletsizliği en büyük erdemler olarak, insaniyeti ve dürüstlüğü ise en büyük kusurlar olarak görecek kadar saçma bir şekilde yaratılsaydı, böyle bir yaradılış hem birey için hem de toplum için uyumsuz olarak, garip, şaşırtıcı ve suni olarak görülebilirdi, ancak bu yaradılış büyük bir gaflete düşülmediği sürece "kusurlu" ya da ahlaken kötü olarak değerlendirilemezdi. Zalim bir kralın emriyle gerçekleşen vahşi ve haksız bir idamı izlerken herhangi bir adamın hayranca çığlıklar attığını ve alkışladığını görseydik, böyle bir şeyi olabilecek en kusurlu ve ahlaken en kötü davranış olarak değerlendirdiğimizde büyük bir yanlışa düştüğümüzü düşünmezdik. Halbuki, bu bozuk ahlaki melekelerden kaynaklanan bir davranıştan ya da vahşi bir eylemi asil, yüce ve alicenap bir şeymiş gibi delice tasvip etmekten başka bir şey değildi. Böyle bir izleyiciyi görseydik, mağdurun acılarıyla kurduğumuz empatiyi bir anlığına unutup, bu kadar iğrenç bir mahlukatın nasıl yaşadığını düşünür, korku ve nefretle dolardık diye düşünmekteyim. Kıskançlık, korku ve hınç gibi güçlü tutkularla dolu bu kral bile

gözümüzde daha bile masum görünürdü. Ancak bu kişinin duyguları herhangi bir sebepten ya da güdüden bütünüyle bağımsızmış gibi göründüğünden, bütünüyle nefreti hak etmektedir. Kalbimiz başka hiçbir duyguyu bu kadar büyük bir nefret ve hiddetle reddedemez. Bu davranış biçimini garip ya da uygunsuz, ahlaken kötü olarak görmekten ziyade ahlaki yozlaşmanın en derin boyutu olarak değerlendirmeliyiz. Bunun aksine, doğru ahlaki duygular doğal olarak bir açıdan takdire şayan ve ahlaken iyiymiş gibi görünmektedir. Bütün eleştirileri ve övgülerini neşesinin değerine ya da değersizliğine bağlı kalarak son derece isabetli bir şekilde yapan bir insan, ahlaki bir tasvibi bile görünüşe göre hak etmektedir. Ahlaki duygularının doğruluğu karşısında hayran kalırız. Çünkü duyguları, kendi yargılarımızı değiştirmekte ve alışılmadık doğrulukları sayesinde hayranlığımızı ve övme içgüdümüzü bile uyandırmaktadır. Böyle bir kişinin tavırlarının, başkalarının tavırları hakkındaki yargılarının kesinliğiyle herhangi bir açıdan uyuşup uyuşamayacağını tam olarak bilemeyiz. Erdemli olmak, duyguların inceliğinin yanı sıra alışkanlığı ve kararlılığı da gerektirir. Maalesef ki duyguların inceliğinin engin olduğu durumlarda alışkanlık ve kararlılık eksik olabilir. Fakat bu eğilimin bazen kusurlu noktaları olabilse de asla "kabahatli" niteliği yüklenebilecek bir durum olmayıp, mükemmel erdeme temel oluşturabilecek en başarılı esaslardan biri olmaya devam etmektedir. Oldukça doğru davranışlar hedefleyen ve vazife gördükleri her şeyi büyük bir ciddiyetle yapmayı amaç edinen, ama buna rağmen ahlaki duygularının kalitesizliğinden dolayı antipatik duran birçok insan vardır. Tasvibin, dışsal duyulara hiçbir açıdan benzemeyen bir algı gücünden kaynaklanmadığı söylense de sadece bu amaca hizmet eden özel bir duygu üzerine kurulmuş olması hâlâ muhtemeldir. Tasvibin ve tenkidin, aklın farklı karakterleri ve eylemleri algılama biçimi sonucu oluşan hisler ya da duygular oldu-

ğu iddia edilebilir. Hınç duygumuz, zararları algılama duyumuz, minnet duymak da ihsan duyumuz olarak adlandırıldığı gibi, tasvip ve tenkit de doğruyu ve yanlışı ayırt etme duyusu ya da ahlak duygusu olarak isimlendirilebilir. Ancak bu görüş, diğer teoriye olan itirazlara karşı savunmasız kalmasa da cevabı bulunamayacak yeni itirazlara sebep olabilir. İlk olarak, belirli bir duygu hangi değişimi geçirirse geçirsin, kendi türüne has genel niteliklerini taşımaya devam eder. Bu genel nitelikler de duygunun uğrayabileceği bütün değişimlerden bile daha çarpıcı ve barizdir. Öfke de işte bu türden bir duygudur. Sahip olduğu genel nitelikler bu yüzden geçirdiği her türlü değişimden daha barizdir. Bir erkeğe karşı duyulan öfke, bir kadına ve çocuğa duyulan öfkeden tabii ki de farklıdır. Bu üç örneğin her birinde; genel öfke tutkusu nesnesinin kendine has nitelikleriyle bağlantılı değişimlere uğramaktadır. Bu da dikkatlice gözlemlendiğinde kolaylıkla fark edilebilmektedir. Ancak bütün bu örneklerde, tutkunun genel nitelikleri hâlâ baskın kalmaktadır. Bu genel nitelikleri fark etmek için çok iyi bir gözlem yapmaya gerek yoktur. Diğer taraftan, tutkuların çeşitlerini fark etmek için çok güçlü bir dikkate sahip olmak gerekmektedir. Genel nitelikleri herkes fark edebilirken çeşitler arasındaki ayrımı yapabilen kişilere nadiren rastlanmaktadır. Dolayısıyla, tasvip ve tenkit; tıpkı şükran ve hınç gibi her türlü duygudan farklı bir türden idiyseler; uğrayabilecekleri bütün değişimlere rağmen, ait oldukları türü açık, net ve kolay bir şekilde ayırt edebileceğimiz genel nitelikler hâlâ baskın çıkmalıydı. Ancak gerçekte durum oldukça farklıdır. Uygun ya da uygunsuz bulduğumuz farklı durumlarda gerçekten neler hissettiğimize bakarsak, duygularımızın genellikle her bir durumda birbirinden bütünüyle farklı olduğunu, aralarında herhangi bir ortak nitelik olmadığını fark edebiliriz. Yani ince, yumuşak ve insancıl bir duyguyu tasvip etmemiz ile yüce, cesur ve alicenap bir duyguyu

tasvip etmemiz arasında çok büyük bir fark vardır. Farklı durumlarda iki duyguyu da bütünüyle tasvip edebiliriz. Ancak bir duygu yüreğimizi rahatlatırken diğer duygu içimizi cesaretle doldurur. Dolayısıyla içimizde uyandırdıkları hisler arasında herhangi bir benzerlik yoktur. Kurmaya çalıştığım sisteme göre de olması gereken budur. Tasvip ettiğimiz kişilerin duyguları bu iki durumda birbirinden oldukça farklı olduğundan ve tasvibimizin kaynağı bu farklı duygularla kurduğumuz empati olduğundan, bir durumda hissettiğimiz şeylerin başka bir durumda hissettiğimiz şeylerle alakası olamaz. Ancak tasvibimizin kaynağı, uygun bulduğumuz duygularla hiçbir ortak noktası olmayan ancak bu duyguları gördüğümüzde içimizde uyanan özel bir histen -tıpkı etmeninden dolayı tetiklenen tutkulara benzer bir histen- ibaret olsaydı, bahsettiğim şeyin mümkünatı kalmazdı. Aynı durum, tenkit konusunda da geçerlidir. Zalimlik karşısında düştüğümüz dehşet ile kötü kalpli birine duyduğumuz nefret arasında hiçbir benzerlik yoktur. Bu iki kusuru incelediğimizde, kendi zihnimiz ve bu duyguları hisseden kişinin zihni arasında oldukça garip bir uyuşmazlık vardır. İkinci olarak, doğal duygularımız açısından ahlaken iyi ya da kötü olanın sadece insan zihninin uygun ya da uygunsuz bulduğu farklı tutkulardan ya da duygulanımlardan ibaret olmadığını, aynı zamanda uygun ve yersiz tasvibin de aynı niteliklere sahip olabileceğini daha önceden de belirtmiştim. O halde soruyorum. Bu sisteme göre uygun ya da yersiz tasvibi kabul etmemizi ya da kabul etmememizi sağlayan nedir? Zannediyorum ki bu soruya verilebilecek sadece bir mantıklı cevap bulunmaktadır. Komşumuzun, üçüncü bir kişinin tavırlarını değerlendirirken hissettiği tasvip duygusu, bizim duygumuzla örtüştüğünde tasvibini uygun buluruz ve bunu bir açıdan "ahlaken iyi" olarak değerlendiririz. Fakat komşumuzun tasvibi, duygularımızla örtüşmediğinde tasvibini yersiz buluruz ve bunu bir açıdan

"ahlaken kötü" olarak değerlendiririz. Dolayısıyla gözlemci ve gözlenen kişi arasındaki duyguların uyumu ya da uyuşmazlığının en azından bu durumda "ahlaki" tasvibi ya da tenkidi oluşturduğu söylenebilir. Anlattığımız bu örnekte geçerliyse, diğerlerinde de neden geçerli olmasın? Bu duygulara ilişkin bir cevap sunmak için yeni bir algı yetisi icat etmenin amacı nedir? Tasvibin kaynağını her şeyden farklı bir duyguya dayandıran her türlü görüşe karşı çıkıyorum. Tanrı tarafından insan doğasının esası olarak yaratıldığı iddia edilen bu duygunun şu ana kadar hiçbir dilde isimlendirilmeyecek kadar umursanmaması da enteresan bir meseledir. "Ahlak duygusu" kelimesi henüz yeni ortaya çıkmıştır ve hâlâ İngilizce'nin bir parçası olarak değerlendirilememektedir. "Tasvip" kelimesinin bile böyle özel bir duyguyu ifade ettiği yeni yeni kabul edilmektedir. Dil açısından baktığımızda, bizi bütünüyle memnun eden bir şeyi uygun bulmaktayız. Yani bir binanın şeklinden, bir makinenin çalışma biçiminden, bir etin tadından bütünüyle memnun olduğumuzda bunları "uygun" bulmaktayız. Fakat "vicdan" kelimesi, bir şeyleri uygun ya da uygunsuz bulmamızı sağlayan bir ahlaki yeti anlamını doğrudan çağrıştırmamaktadır. Ancak "vicdan" kelimesi, böyle bir yetinin varlığını göstermekte, bu yetiye bağlı ya da bu yetinin aksine hareket ettiğimizin "farkındalığını" simgelemektedir. Peki sevgi, nefret, neşe, keder, şükran, hınç ve bunun yanı sıra bu esasın nesnesi olduğu iddia edilen diğer bütün tutkular herkes tarafından fark edilip isimlendirilmişken bunların en büyüğü olduğu iddia edilen duyguyu şu ana kadar birkaç filozof harici kimsenin isimlendirmeye bile layık görmemesi sizce de şaşırtıcı değil midir? Sistemime göre, herhangi bir karakteri ya da eylemi tasvip ettiğimizde hissettiğimiz duyguların birbirlerinden farklı dört kaynağı vardır. İlk olarak etmenin niyetleriyle empati kurarız. İkinci olarak ise davranışlarından fayda sağlayan insanların şükran duygusunu paylaşırız. Üçüncü

olarak, bu iki empatinin nasıl işlediğini anlayarak vardığımız genel kurallarla bu kişinin tavırlarının uyumlu olduğunu fark ederiz. Son olarak ise böyle davranışları, bireyin ya da toplumun mutluluğunu olumlu etkileyen davranış sisteminin bir parçası olarak görmeye başlarız. Tıpkı işe yarayan bir makine gibi, davranışlar da güzelliklerini "faydalarından" alır. Herhangi bir durumu incelerken duyguların bu dört ilkeden kaynaklandığını düşündüğümüzde bu duyguları yaratabilecek herhangi bir ahlak duygusu ya da başka bir meleke kalmadığını düşünüyorum. Eğer gerçekten böyle özel bir ilke -ahlak duygusu gibi- mevcut olsaydı, tıpkı bazı durumlarda neşeyi, kederi, umudu ve korkuyu tamamen saf ve diğer duygulardan bağımsız bir şekilde bunu da hissedeceğimiz düşünülebilirdi. Fakat bunun iddia bile edilemeyeceğini düşünmekteyim. Bu ilkenin, empati ya da antipati içermeden, şükran ya da hınç duygusuyla karışmadan, herhangi bir eylemin sabit bir kurala uyup uymadığına yönelik bir algı olmadan ya da canlı ve cansız varlıkların güzelliğine ve düzenine yönelik genel bir anlayış içermeden ortaya koyulduğuna yönelik bir iddia bile duymadım.

II. Ahlaki duygularımızın kaynağının empati olduğunu belirten ve oluşturmaya çalıştığımdan gayet farklı olan başka bir sistem de bulunmaktadır. Sisteme göre, erdemin kaynağı faydadır. İzleyicinin, herhangi bir niteliğin faydalarından dolayı mutlu olan kişilerle kurduğu empatiden aldığı haz da buna dayanmaktadır. Bu empati, etmenin niyetleriyle kurduğumuz duygudaşlıktan ve etmenin davranışlarından faydalanan kişilerin hissettiği şükran duygusuna yönelik empatimizden farklıdır. İşe yarayan bir aleti nasıl beğeniyorsak, bu da aynı şeydir. Ancak hiçbir alet, yukarıda bahsettiğim iki empatinin hedefi olamaz. Tartışmanın dördüncü kısmında da bu sisteme dair birkaç bilgi sunmuştum.

IV. Kesit
Farklı Yazarların Pratik Ahlak Kurallarına Yönelik Görüşleri Üzerine

Bu tartışmanın üçüncü kısmında doğru ve kesin olan tek ahlak kuralları dizisinin adalet kuralları olduğunu; diğer bütün kuralların esnek, muğlak ve şüpheli olduğunu; adalet kuralları dil bilgisi kuralları gibi şaşmazken diğer kuralların, neyin yüce ve güzel olduğuna dair eleştirmenler tarafından getirilen fikirlerden ibaret olduğunu; bu kuralların mükemmeliyete ulaştıracak kesin yollar sunmaktansa hedeflenmesi gereken mükemmeliyete dair genel bir görüş sunduğunu belirtmiştik. Farklı ahlak kuralları farklı doğruluk derecelerine sahip olduğundan, bu kuralları sisteme oturtmaya çabalayan yazarlar iki farklı yol tercih etmekteydi. Belirli türden erdemleri kabul eden yazarlar doğal olarak bütünüyle esnek bir yol izlemeyi tercih etmişti. Diğerleri ise öğretilerini kesin bir hale getirmeye çalışmaktaydı. Halbuki bu öğretilerden sadece birkaçı kesin olmaya yatkındı. İlk grup, konuyu eleştirmenler gibi, ikinci grup ise dil bilgisi uzmanları gibi ele almaktaydı.

I. Aralarına bütün antik ahlakçıları da dahil edebileceğimiz ilk grup, farklı kusurlar ve erdemleri genel açıdan ele almakla, bir eğilimdeki kusurluluğa ve mutsuzluğa dikkat çekmekle, diğer eğilimdeki uygunluğu ve mutluluğu göstermekle yetinmekteydiler. Ancak hiçbir durumda şaşmayan kesin kurallar yaratma iddiasında değillerdi. İlk olarak dilin müsaade edebileceği kadarıyla her bir erdemin kaynağı olan yürekteki duyguların neler olduğunu; arkadaşlığın, insaniyetin, cömertliğin, adaletin, alicenaplığın ve diğer bütün erdemlerin ve kusurların özünü oluştu-

ran bedensel hissiyatın ya da duygunun ne olduğunu açıklamaya çalıştılar. İkinci olarak, bu duyguların her birinin bizleri yönlendireceği sıradan davranış biçiminin ne olduğunu ya da dost canlısı, cömert, cesur, adil ve insaniyet dolu bir kişinin genel durumlarda nasıl davranacağını belirlemeye çabaladılar. Her bir erdemin kaynağı olan yürekteki duyguları tasvir edebilmek, hem güçlü hem de kesin bir dile sahip olmayı gerektirir ki bu da belli bir ölçüde başarılabilir. Her bir duygunun olası bütün durumlarda geçirdiği ya da geçirmesi gereken değişimleri (duyguların varyasyonlarını) ifade edebilmek gerçekten de imkansızdır. Çünkü bu değişimler sınırsızdır ve dilde bunlar arasındaki ayrımı hissettirebilecek isimler de bulunmamaktadır. Örnek olarak, yaşlı bir adama karşı duyduğumuz arkadaşlık duygusu ile bir gence karşı hissettiğimiz arkadaşlık duygusu arasında; sert bir kişiye karşı hissettiğimiz duyguyla daha nazik ya da daha laubali bir kişiye karşı hissettiğimiz duygu arasında fark vardır. Bir erkekle olan arkadaşlığımızla, bir kadınla olan arkadaşlığımız arasında da fark vardır, hatta arada daha büyük bir tutku olmadığında bile. Bu duygunun geçirebileceği sonsuz değişimleri birer birer sayabilecek ve isimlendirebilecek bir yazar var mıdır ki? Ancak arkadaşlığın ve ailevi bağlılığın yarattığı genel duyguya herkes aşinadır ve bu yüzden açıklanırken kesinliğe bir nebze olsun ulaşılabilir. Bu duyguya yönelik yaratılan imaj, her zaman birçok açıdan eksik kalacak olsa da imajla karşı karşıya geldiğimizde hangi duygunun tasvir edildiğini anlamamızı sağlayabilir, hatta bu duyguyu iyi niyet, saygı, itibar ve hayranlık gibi benzer duygulardan ayırt etmemizi sağlayabilir. Her bir erdemin hangi davranış biçimini öğütlediğini genel bir şekilde açıklamak bundan da kolaydır. Fakat "erdemli" diye tabir edilen herhangi bir şey yapmadan, herhangi bir erdemin kaynağı olan duyguyu ya da hissi tam olarak açıklayabilmek neredeyse mümkün değildir. Bir tutkunun

bütün çeşitleri arasındaki tabiri caizse görünmez nitelikleri dil yoluyla açıklamak imkansızdır. Bu niteliklerin yarattığı etkileri tasvir etmeden, ruh halinde ve genel davranış biçiminde yarattığı değişimleri göstermeden, yarattığı düşünceleri ve yol açtığı davranışları belirlemeden bu tutkuları da birbirinden ayıramayız. İşte bu yüzdendir ki Çiçero, De Officiis kitabında dört ana erdemi ilke edinmemizi öğütlemektedir. Aristo da Etik adlı eserinin pratikle ilgili bölümlerinde davranışlarımızın ölçütü olması gereken serbestlik, ihtişam, alicenaplık, hatta neşelilik ve güleryüzlülük gibi farklı alışkanlıklara bu yüzden değinmektedir. Neşeliliği ve güleryüzlülüğü tasvip etmemize rağmen, "erdem" olarak değerlendirmediğimiz bu nitelikleri Aristo bu kapsama dahil etmiştir. Böyle çalışmalar, ahlaka yönelik oldukça güzel ve neşeli imajlar oluşturur. Tasvirlerinin canlılığıyla, erdeme beslediğimiz doğal sevgiyi ve kusurlara yönelik nefretimizi tetiklerler. Gözlemlerin güzelliğinin yanı sıra haklılığı da doğal duygularımızı, adab-ı muaşereti temel alarak düzeltmemizi ve bu duyguları saptamamızı sıklıkla sağlayabilirler. Aynı zamanda birçok güzel ve doğru örnek sunarak, mevcut davranış biçimimizden çok daha doğru bir davranış biçimine ulaşmamıza yardımcı olabilirler. Ahlak kurallarını bu şekilde değerlendirmek "etik" diye tabir edilen bilimi oluşturmaktadır. Bu bilim, tam olarak kesin bir şey sunmadığından tıpkı eleştirilere benzese de oldukça faydalı ve güzeldir. Bütün diğer yollar arasından güçlü hitabet ile saptırılmaya en yatkın olanı olsa da en başarılı olan bu yoldur ve bu güçlü dil sayesinde en küçük kurallara bile yeni bir anlam ve önem katmaktadır. Öğretiler, bu güçlü dille kuşandığında ve süslendiğinde laubali gençlikte bile en güçlü ve en kalıcı etkiler yaratabilir. Bu yaşın getirdiği alicenaplıkla buluştuğunda insanın zihnini bir anlığına bile olsa en cesur kararlılıkla doldurabilir ve insanı, zihninin imkanı dahilinde en iyi ve en faydalı alışkan-

lıkları edinmesini sağlayabilir. Bizleri erdemli olmaya itebilecek öğretiler ve tavsiyeler ancak bu bilim yoluyla aktarılanlardır.

II. Hristiyan ekolünün orta ve yakın dönemlerindeki bütün kazuistleri ve bu dönemdeki doğal hukuk kuramcılarını dahil edebileceğimiz ikinci gruptan ahlakçılar, öğütledikleri davranış biçimini genel açıdan ifade etmekle kalmamakta, davranış biçimimizin her bir durumda nasıl olması gerektiğine dair kesin ve şaşmaz kurallar ortaya koymaya çalışmaktadır. Şaşmaz kuralların temelini oluşturabilecek tek erdem adalet olduğundan, bu iki grup yazarın genellikle temel aldığı kavram da bu olmuştur. Ancak iki grup da adaleti oldukça farklı bir şekilde ele almıştır. Doğal hukukun ilkeleri üzerine çalışan yazarlar; yükümlü olunan kişinin, hakkı olan şeyi hangi durumlarda cebren alabileceği, tarafsız izleyicinin hangi icbar yolunu uygun bulacağı, bu davayı değerlendiren ve kişiyi haklı bulan hâkimin yükümlüye hangi cezayı vermesi gerektiği gibi konuları incelemekle yetinmiştir. Diğer taraftan kazuistler ise uygulanabilecek icbar yolunu çok fazla tartışmamış; yükümlü tarafın, genel adalet kurallarına kutsal ve şaşmaz bir bağlılıktan ve komşusuna yanlış yaptığından ya da kendi şerefine leke sürdüğü için çektiği vicdan azabından dolayı ödevini yerine getirmesi gerektiğini savunmuştur. Hâkimlerin ve yargıçların kararlarını belirleyecek usülleri tayin etmek, hukuk biliminin işidir. İyi bir adamın tavırlarına ilişkin kurallar yaratmak ise kazuistik metodun işidir. Hukuk biliminin bütün kurallarını mükemmel kabul ederek bu kurallara uyarsak, temiz bir sicili hak ederiz. Kazuistik metodun kurallarına uyduğumuzda ve bunları olması gerektiği gibi gördüğümüzde, davranışlarımızın doğruluğundan ve davranışlarımıza olan dikkatimizden dolayı kayda değer bir ödülü hak etmeliyiz. İyi bir adam, herhangi bir kişi ya da bir hâkim tarafından icbar edilmesi büyük adaletsizlik olan şeyler karşısında adalet kurallarına olan vicdani

ve kutsal bağlılığından dolayı eli kolu bağlıymış gibi hissedebilir. Bilindik bir örnek verecek olursak; bir yol kesici eşkiya, bir kişiyi hayatıyla tehdit ederek onu para vermeye mecbur bırakmaktadır. Böyle haksız bir güç kullanılarak icbar edilen bu isteğin bağlayıcı olup olmadığı oldukça tartışılmış bir konudur. Olayı bütünüyle hukuk bilimi açısından incelediğimizde, kararın ne olacağına dair şüphe yoktur. Eşkiyanın başka bir kişiyi bir davranışa cebren sevk etmeye hakkı olduğunu düşünmek de abes olurdu. Cebren para istemek büyük bir cezaya tabidir, cebren parayı almak ise ağırlaştırıcı nedenlerden biridir. Hırsız, onu öldürmeye hakkı olan kişi tarafından isteğinin yerine getirilmediğini iddia edemezdi. Bir hâkimin, böyle bir yükümlülüğün yerine getirilmesini emredeceğini ya da savcının sanığın itirazını kabul edeceğini düşünmek dünyanın en saçma şeyi olurdu. Dolayısıyla bu soruyu hukuk bilimine göre değerlendirdiğimizde varacağımız sonuç bellidir. Ancak bunu kazuistik metoda göre değerlendirirsek sonuca kolay kolay ulaşamayız. İyi bir insanın, yükümlülüklerin yerine getirilmesini emreden kutsal adalet kuralına vicdani bağlılığından dolayı bu yükümlülüğü yerine getirip getirmeyeceği çok daha tartışmalı bir konudur. Onu bu duruma getiren alçağın yaşadığı hayal kırıklığı, hırsıza herhangi bir zarar verilmemiş olması ve sonuç olarak hiçbir şeyin icbar yoluyla talep edilemeyecek olması, herhangi bir tartışma sebebi oluşturmamaktadır. Kişinin haysiyeti ve şerefi, yani sadece gerçeklere itimat etmesini ve kalleşlik, yalancılık gibi her şeyden sakınmasını sağlayan karakterinin sarsılmaz parçasından dolayı bu yükümlülüğü yerine getirip getirmeyeceği bir tartışma meselesi haline gelebilirdi. Kazuistler bu konuda oldukça farklı görüşlere sahiptir. Antik dönemden Çiçero'yu, modern dönemden ise Puffendorf'u, onu yorumlayan Barbeyrac'ı ve son olarak da çoğu durumda biraz "esnek" bir kazuist olarak tabir edebileceğimiz Hut-

cheson'u dahil edebileceğimiz bir grup, böyle bir yükümlülüğün yerine getirilmeyeceğini, aksini iddia etmenin ise acizlik ve hurafelere inanmak olduğunu düşünüyordu. Hristiyan geleneğinin bazı eski papazlarını ve oldukça ünlü bazı modern kazuistleri de dahil edebileceğimiz diğer bir grup ise böyle yükümlülüklerin bağlayıcı olduğunu düşünüyordu. Olayı insanlığın duygularına göre değerlendirdiğimizde, böyle bir yükümülüğün bile yerine getirilmesi gerektiği sonucuna varabilirdik. Ancak istisnasız her durumda geçerli olan böyle bir kuralı belirlemek imkansızdır. Oldukça dobra olan ve bu tarzdan vaatlerde kolayca bulunan, ancak vaatlerini kolaylıkla çiğneyebilen bir kişiyi arkadaşımız olarak seçemezdik. Bir yol kesiciye beş sterlin vereceğini söyleyen ve bu yükümlülüğü yerine getirmeyen bir beyefendi, kabahatli sayılmalıydı. Ancak vaat edilen miktar çok büyükse, yükümlülüğün yerine getirilmesinin ya da getirilmemesinin doğru olup olmayacağı daha büyük bir tartışma konusuydu. Örnek olarak bu miktar, yükümlünün bütün ailesini iflas ettirecek kadar büyük idiyse, çok büyük hayalleri gerçekleştirebilecek kadar büyük bir miktar idiyse, böyle büyük bir miktarı "aşırı tutarlılık icabı" kıymetsiz ellere teslim etmek bir açıdan kabahatli ve aşırı yanlış bir şey olarak görülebilirdi. Bir kişi, hırsıza verdiği sözden dolayı kendini adeta dilenciye çevirseydi ya da bu miktar onun için önemsiz olsa dahi yüz bin sterlini çarçur etseydi, yaptığı şey herkes tarafından dünyanın en absürt ve mantıksız şeyi olarak görülürdü. Böyle bir savurganlık, kişinin kendisine ve başkalarına olan saygısıyla ters düşerdi, dolayısıyla bu yükümlülüğü yerine getirmek bağlayıcı olmaktan çıkardı. Ancak bu yükümlülüğe ne kadar bağlı kalınması gerektiğine ya da ne kadar büyük bir miktarın tazmin edilebileceğine dair genel geçer bir kural yaratmak açıkça imkansızdır. Çünkü kişilerin karakterlerine, durumlarına, yükümlülüğün ciddiyetine ve vakada geçen olaylara göre karar

da değişirdi. Hatta yükümlü tarafın diğer kişi tarafından nazik bir muamele görmesi -en ahlaksız kişilerde bile böyle bir nezakete bazen rastlanılmaktadır-, bu yükümlülüğün yerine getirilmesi gerekliliğini bile artırabilirdi. Şükran borcumuz olan kişilere, sevdiğimiz kişilere, iyilik borcumuz olan kişilere karşı bütün yükümlülüklerin yerine getirilmesinin toplum çıkarlarına olan bağlılığımız gibi daha kutsal bir yükümlülükle çelişmediği sürece doğru olduğu söylenilebilirdi. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi, davranışların altında nasıl bir niyet olduğunu belirleyecek genel geçer kaideler olmadığından, böyle yükümlülüklerin yerine getirilmesinin hangi durumlarda erdemli olduğunu da tam olarak belirleyememekteyiz. Bununla birlikte, altındaki sebepler ne kadar geçerli olursa olsun, böyle yükümlülükler yerine getirilmediğinde kişinin şerefine bir miktar leke süreceği söylenilebilir. Vaatler verildiğinde vaatlerin yerine getirilmesinin oldukça yersiz olduğunu düşünebiliriz. Ancak bu vaatlerin verilmesinde bile bir yanlış vardır. Alicenaplık ve haysiyet gibi asil değerlerin terk edilmesidir. Cesur bir adam, yerine getirmesinin aptallık olacağı, haysiyetine leke sürmeden dönemeyeceği sözler vermektense ölmeyi seçmelidir. Çünkü böyle bir durumun sonu her zaman haysiyetsizliğe çıkmaktadır. Döneklik ve yalan vaatler sunmak o kadar tehlikeli, korkutucu ve aynı zamanda çoğu durumda o kadar kolay gerçekleştirilebilen kusurlardır ki her türlü kusurdan daha büyük nefret uyandırmaktalardır. İşte bu yüzden yükümlülükleri reddetmek, istisnasız her durumda utanılacak bir şey olarak aklımıza kazınmıştır. Bu konu kadınların iffetini bozması konusundaki insanların genel tutumuna benzemektedir. İffet diye tabir edilen erdem konusunda benzer sebeplerden dolayı aşırı titiz davranmaktayız ve iki durumun bozulmasını da hoş duygularla değerlendirememekteyiz. İffetsizlik, kişinin haysiyetini telafi edilemez bir şekilde lekelemektedir. Hiçbir sebep,

hiçbir teşvik bunun bahanesi olamaz; hiçbir tasa, hiçbir pişmanlık bunu telafi edemez. Tecavüzün bile insanın haysiyetine leke sürdüğü, masumiyetin bile bedendeki bu lekeyi temizleyemeyeceği konusunda oldukça hassas bir bakış açısına sahibiz. Aynı şekilde ciddi verilen bir sözü yerine getirmemek de dünyanın en değersiz insanına bile verilmiş olsa, son derece önemlidir. Sözünün eri olmak, o kadar gerekli bir erdemdir ki yükümlü olmadığımızı düşündüğümüz ve can düşmanımız olarak gördüğümüz bir kişiye bile verdiğimiz sözü tutmamız gerektiğini düşünürüz. Sözünden dönen bir kişinin, hayatını kurtarmak için bu sözü verdiğini ve önemli bir vazifesiyle çeliştiğinden bu sözü tutmadığını belirtmesi beyhude bir çabadır. Bu sebepler haysiyetine sürülen lekeyi biraz azaltsa da bütünüyle silemez. İnsanların zihinlerinde yüz karası bir şey olarak yer tutmuş bir davranışı gerçekleştirdiğinden kabahatliymiş gibi görünür. Çünkü tutacağına yemin ettiği bir sözden dönmüştür. Kişiliği dönülmez olarak bozulmuş olmasa da tamamen silinmesi oldukça zor bir leke, haysiyetine sürülmüştür. Zannediyorum ki böyle bir şey yapan hiç kimse bunu anlatmayı istemez. Her ikisi de yasaların bağlayıcılığı üzerine değinse de kazuistik metod ile doğal hukuk bilimi arasındaki farkın, verdiğim örneklerle anlaşılabileceğini düşünmekteyim. Aralarındaki bu fark temel ve sabit bir fark olsa da bu iki metod oldukça farklı yöntemler sunsa da tartışılan bağlamın aynı olması aralarında büyük bir benzerlik yaratmış; hukuk kuramı açısından konuyu ele alan yazarların birçoğu açıklamaya çalıştıkları sorunların çözümünü iki metodu da kullanarak bulmaya çabalamışlar, hatta belki de bunu yaparken bazen hangi metodu kullandıklarını kendileri de fark etmemişlerdir. Fakat kazuistik metod, yasalara olan vicdani bağlılığın neler gerektirdiğini tartışmakla sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda Hristiyan inancının ve ahlaki vazifelerin büyük bir kısmını da kapsamına

almaktadır. Bu metodun şekillenmesine sebep olan şey görünüşe göre barbarizmin ve cahiliyetin hüküm sürdüğü bir çağda, Katolik kilisesinin bağnazca icat ettiği günah çıkarma geleneğiydi. Bu yolla kişinin yaptığı en gizli şeyler, hatta Hristiyan inancından döndüğü düşünülen kişilerin düşünceleri bile papaza anlatılmaktaydı. Papaz, tövbekarları ne tür bir günah işledikleri konusunda bilgilendiriyor, mahşer meydanından önce günahlarını bağışlatmak için nasıl bir kefaret ödemeleri gerektiğini onlara anlatıyordu. Yanlış bir şey yaptığının farkında olmak hatta bu konuda şüpheye düşmek insan için büyük bir yüktü, kalbi günahlarla dolmamış herkesin, içinde büyük bir korku ve dehşet yaratıyordu. İnsanlar, her türlü sıkıntıdan kurtulmak istedikleri gibi bu sıkıntıdan da kurtulmak istiyor, akıllarındaki yükü doğal olarak atmak istiyor ve sır saklayabileceğine inandıkları bir kişiye içini dökmeyi arzuluyorlardı. Yaptıklarından dolayı hissettikleri pişmanlık, güvenebilecekleri kişinin kurduğu empati sayesinde bütünüyle yok oluyordu. Tamamen değersiz olmadıklarını hissetmeleri, geçmişte kötü şeyler yapmış olsalar da şu anda yaptıkları şeyin iyi olduğunun farkına varmaları onları rahatlatıyordu. Bu da günahlarını telafi edebilmelerini, en azından arkadaşlarının kendilerine olan saygılarını korumalarını sağlıyordu. Bağnazlığın hüküm sürdüğü bu dönemde birçok kurnaz rahip, neredeyse her ailenin güvenini kazanarak adeta aralarına sızmıştı. Dönemlerinde öğrenebilecekleri bütün ilimlerde ustalaşmışlardı. Davranışları çoğu açıdan kaba ve taşkın görünse de o dönemde yaşayan diğer kişilerle karşılaştırıldıklarında oldukça nazik ve ölçülü görünmekteydiler. İşte bu yüzden sadece dini konularda değil, aynı zamanda bütün ahlaki sorumluluklarda da model alınabilecek yegane karakter buydu. Onlar tarafından tanınmak bile bu talihli insanlar için büyük bir itibar kaynağıydı. Tenkitlerinin hedefi olan garibanlar ise toplumda bir yüz karası olarak

görülmekteydi. Doğruyu ve yanlışı ayırt edebilecek tek mercii olarak görüldüklerinden, en ufak tereddütte bile doğal olarak bu kişilere danışılıyordu. Bir kişinin her türlü sırrını bu mübarek kişilere açması, onların tavsiyelerini ve onayını almadan hiçbir şey yapmaması büyük bir itibar meselesiydi. Kendilerine güvenilmesi artık bir gelenek haline gelen ruhban sınıfının bunu genel bir kural haline getirmesi çok da zor olmamıştı. Çünkü böyle bir kuralı oluşturmasalar, kendilerine güvenilmeye yine devam edilecekti. Günah çıkartabilmek, ruhban sınıfın aldığı eğitimin elzem bir parçası haline gelmişti. Hangi davranışın uygun olduğuna dair bir fikir getirebilmenin oldukça zorlu olduğu vicdan meseleleri üzerine böylelikle çalışmaya başladılar. Böyle çalışmaların hem vicdan sahipleri için hem de vicdanı yönlendirilecek kişiler için faydalı olabileceğini düşünmüşlerdi. Kazuistik metoda dair ilk eserler de böyle verilmişti. Kazuistlerin genel olarak ilgi alanı haline gelen ahlaki vazifeler, artık genel kurallara bağlanabilmiş ve bu kuralları ihlal etmek vicdan azabını ve ceza korkusunu da beraberinde getirmişti. Çalışmalarına ilham veren bu gelenek, artık böyle vazifelerin ihlali sonucu çekilen vicdan azabını da yatıştıracaktı. Ancak bazı erdemlerin eksikliği, böyle büyük pişmanlıklara sebep olmamaktaydı. Hiç kimse olabilecek en cömert, en dost canlısı, en alicenap davranışları sergilemediği için günah çıkarma düşüncesinde değildi. Bu tarz hatalarda, ihlal edilen kural genellikle çok belirli değildi. Böyle bir kurala bağlı kalmak, şerefi ve ödülü beraberinde getirse de kuralı çiğnemek de ayıplanmaya, kınanmaya ya da cezalandırmaya sebep olmamaktaydı. Kazuistler için, tam olarak belirli bir kurala bağlanamayan bu erdemler lüzumsuz görünmekteydi. Bu yüzden de üzerilerinde çok fazla durulmadı. Dolayısıyla papazı ilgilendiren ahlaksızlıklar üç ana sınıfa ayrılmıştı. Kazuistler de bu yüzden, bu sınıfları ele almıştı. Bunlardan ilki ve en önemlisi yasaları çiğ-

nemekti. Yasalar oldukça açıktı ve kesindi. Yasaları ihlal etmek, Tanrı'nın ve insanların cezasını hak etmek demekti. Papazın değerlendirdiği diğer konulardan biri ise iffetsizlikti. Son derece büyük vakalarda iffetsizlik yapmak, dinden çıkmak olarak değerlendiriliyordu. Tabii ortada geri dönülmez bir zarar olmadığı sürece kolay kolay kimse dinden çıkarılmamaktaydı. Karşı cinsler arasında uyulması gereken kuralların ihlalinin söz konusu olduğu daha küçük vakalar ise yasaları çiğnemek olarak değerlendirilmiyordu. Ancak bu vakalar, oldukça açık bir kuralın çiğnenmesi olarak görüldüğünden, en azından taraflardan birinin haysiyetini lekeliyordu. Bu yüzden de kişinin utanması ve vicdan azabı çekmesi gerekliydi. Üçüncü türden ihlallerin kapsamı ise dürüst olmamaktı. Dürüst olmamak, çoğu durumda yasaların ihlalini beraberinde getirse de her zaman böyle değerlendirilemezdi. Bu yüzden yalancılık, her zaman cezaya tâbi değildi. Sıradan yalanlar, büyük bir ahlaksızlık olsa da genellikle kimseye zarar vermemekteydi. Dolayısıyla herhangi bir zarar görmeyen kişilerin ya da diğerlerinin bir karşılık talep etme hakkı yoktu. Ancak dürüst olmamak, her zaman yasaları ihlal etmek anlamına gelmese de oldukça açık bir kuralı çiğnemek demekti. Dürüst olmayan bir kişi doğal olarak mahcup olmayı göze almalıydı. Küçük çocuklarda söylenilen her şeye inanma gibi içgüdüsel bir eğilim bulunmaktadır. Görünüşe göre doğa, çocuklara kendilerine bakan kişilere güvenmelerini emretmiştir. Çocukların eğitiminin en önemli parçalarından biri de bu saflığın yontulmasıdır. Gerçekten de aşırı saflardır ve insanların yalanlarının onları mantıklı bir güvensizliğe itmesi oldukça uzun zaman ve deneyim gerektirir. Yetişkin insanlardaki saflık derecesi ise oldukça farklıdır. En bilgili ve en tecrübeli olanlar, genellikle insanlara en az güvenenlerdir. Ancak gerekenden daha saf olmayan ve sadece yanlış olmaları bir kenara, ufak bir dikkat ve zeka ile yanlış oldu-

ğu anlaşılabilecek uydurma hikayelere inanmayan bir insana nadiren rastlanır. Çünkü doğal eğilimimiz her zaman inanmaktan yanadır. Ancak bilgelik ve deneyim bir insana güvensiz olmayı öğretebilir. Hatta bunların bile bir insana yeteri kadar güvensiz olmayı öğretmesi nadiren rastlanan bir durumdur. Aramızdan en bilgili ve dikkatli olanlar bile genellikle ileride inandığına pişman olacağı uydurma hikayelere itimat etmektedir. İnanmamız gereken konularda itimat ettiğimiz bir kişi ister istemez liderimiz olur. Bu lidere de bir saygı ve hürmet besleriz. Ancak hayran olduğumuz kişilere baktığımızda bizlere de hayran olunmasını istediğimiz gibi, başkaları bizlere liderlik ettiğinde lider olmayı istemeye başlarız. Hayran olunmayı gerçekten hak ettiğimizi düşünmediğimiz sürece bundan tamamen tatmin olamayacağımız gibi; inanılmayı gerçekten hak ettiğimiz kanısına varmadığımız sürece inanılan bir kişi olmaktan tamamen tatmin olamayız. Övülme arzusu ve övgüye değer olma arzusu oldukça yakın görünse de aslında farklı arzulardır. Aynı şey inanılma arzusu ve inanılmaya değer olma arzusu konusunda da geçerlidir. İnanılma arzusu, başkalarını yönetme ve ikna etme arzusu, görünüşe göre doğal arzularımız arasından en güçlüsüdür. Belki de insana has bir yeti olan konuşma yetisinin altındaki içgüdü de budur. Hiçbir hayvan bu yetiye sahip değildir. Hemcinslerinin yargılarını ve tavırlarını kontrol etmeyi arzulayan bir hayvan da yoktur. Üstün olma arzusu, lider olma tutkusu bütünüyle insana has bir nitelik gibi görünmektedir. Konuşmak da başkalarının yargılarını ve tavırlarını değiştirebilmenin, kontrol edebilmenin, lider olabilmenin en iyi yoludur. İnanılmamak her zaman büyük bir ızdıraptır. Hele ki insanların bizi güvenilmez ve her türlü sinsiliği yapabilecek bir kişi olarak gördüğünden bize inanmadığını düşünüyorsak iki katı ızdırap yaşarız. Bir insana yalancı olduğunu söylemek hakaretlerin en büyüğüdür. Ancak kasti olarak ya-

lan söyleyen bir kişi, böyle bir yaftayı hak ettiğinin, insanların güvenine layık olmadığının ve toplumda ona rahatlık, refah ve tatmin sağlayabilecek en büyük değeri yok ettiğinin içten içe farkındadır. Söylediği hiçbir şeye inanılmayan talihsiz bir kişi, kendisini toplumdan dışlanmış hisseder, toplum içine çıkma ya da birileriyle muhatap olma düşüncesinden bile korkardı ve düşünceme göre kederinden ölürdü. Bununla birlikte, kendisine bu onur kırıcı yaftayı haklı olarak uygun görmüş tek bir bir kişi bile yoktur. En başarılı yalancı, yalan söylemeden önce en az yirmi kere doğruyu söyleyendir. En temkinli kişi bile şüphe duymaktan çok, inanmaya eğilimlidir. Tıpkı bunun gibi, dürüstlüğü zerre umursamayan kişiler de çoğu durumda yalan söylemekten ya da gerçeği saptırmaktansa doğruyu söyleme eğilimi göstermektedir. Kandırılmış olduğumuzdan, istemeden başkalarına yalan söylediğimizde adeta yerin dibine geçeriz. İstemsiz yalanlar söylemek dürüst olunmadığı, dürüstlüğün sevilmediği anlamına gelmese de insanların nezdinde her zaman zayıf bir muhakeme, güçsüz bir hafızayı, yersiz bir saflığı, aceleciği ve hesapsızlığı temsil eder. Her zaman ikna kabiliyetimizi zayıflatır ve insanların zihninde liderliğe uygun olmadığımız konusunda şüpheler yaratır. Bununla birlikte, hatalarından dolayı bazen insanları yanlış yönlendiren bir kişi, insanları kasten aldatabilecek kişiden tamamen farklıdır. Arada sırada hata yapan kişiye birçok durumda güvenilebilirken insanları kasten aldatan bir kişiye nadiren güvenilir. Samimiyet ve açıksözlülük, güveni doğurur. Bizlere güvenmek istiyormuş gibi görünen bir kişiye güveniriz. Bizleri götürmek istediği yolu net bir şekilde gördüğümüzü düşünür, kendimizi onun idaresine bırakırız. Çekingenlik ve gizlilik ise bunun aksine güvensizliği doğurur. Nereye gittiğini bilmediğimiz bir kişiyi takip etmekten korkarız. İletişimin ve sosyal olmanın verdiği büyük haz, duyguların ve fikirlerin uyumundan, yüzlerce

enstrümanın uyum içinde çalması kadar güzel bir şey olan zihinlerin ahenginden kaynaklanmaktadır. Ancak duygular ve fikirler özgürce ifade edilmediği sürece bu nefis uyum yakalanamaz. İşte bu yüzden başkalarının nasıl hissettiğini bilmeyi, birbirimizin kalbine ulaşmayı ve orada yatan duygulanımları öğrenmeyi arzularız. Bizlere bu tutkuyla yaklaşan, kalbinin kapılarını bizlere açan bir kişi, her şeyden daha tatlı bir konukseverlik sergilemektedir. Sıradan bir mizaca sahip olan bir kişi, gerçek duygularını hissettiği gibi ve hissettiğinden dolayı ifade edebilecek cesarete sahipse çevresi bundan kesinlikle mutluluk duyacaktır. Küçük bir çocuğun sözlerini bile tatlı kılan işte bu samimiyettir. Açık kalplilerin dünyayı algılama biçimi her ne kadar zayıf ve kusurlu gibi dursa da onlarla empati kurmaktan büyük bir zevk alırız ve dünyayı algılama biçimimizi onların seviyesine indirmeye ve her şeyi onların değerlendirdiği açıdan değerlendirmeye çabalarız. Başkalarının gerçek duygularını öğrenme isteğimiz o kadar güçlüdür ki; komşularımızın saklamak için oldukça haklı sebepleri olduğu sırlarını bile öğrenmeye varan bıktırıcı ve edepsiz bir meraklılığa dönüşür. İnsan doğasının bütün tutkuları gibi bu tutkuyu dizginlemek ve tarafsız izleyicinin tasvip edebileceği bir seviyeye getirebilmek için de güçlü bir adab-ı muaşeret anlayışına ve sağduyulu olmaya ihtiyaç vardır. Ancak ölçülü ve kişinin sırlarını hedef almayan bir merakı cevapsız bırakmak da oldukça tatsızdır. En masum sorularımızdan bile kaçan, en zararsız sorularımızı bile cevapsız bırakan, kendisini gizli maskelerin arkasına saklayan bir kişi, sanki yüreğinin önüne bir duvar örüyormuş gibi görünmektedir. Zararsız merakımızın yarattığı hevesle bu duvarı aşmaya çalıştığımız anda en kaba güçle geri itildiğimizi hissederiz. Ketum bir kişi, çok sevilen bir karakter olmasa da saygısızlık ya da nefret görmez. Bizlere karşı soğuk davranıyormuş gibi görünür, bizler de aynı soğukluğu ona karşı sergileriz.

Çok fazla övülmez ya da sevilmez, ama bundan dolayı kendisinden nefret de edilmez. Bununla birlikte, bu alışkanlıktan nadiren vazgeçer ve genellikle kendisini, mahremiyeti konusunda sağduyulu olduğundan dolayı değerli görür. Dolayısıyla bu kişi, oldukça yanlış ve bazen de zararlı davranışlar sergilemiş olsa da konuyu papazlara açmayı ya da bu kişilerin adını temize çıkarması gerektiğini düşünürdü. Yanlış bilgisinden, dikkatsizliğinden, aceleciliğinden ve hesapsızlığından dolayı başkalarını istemsizce aldatan bir kişi için aynısı geçerli değildir. Yanlış haber vermek gibi önemsiz bir şey olsa bile, eğer gerçekten dürüst bir insansa dikkatsizliğinden dolayı utanır ve elinden geldiği ilk anda hatasını telafi eder. Eğer daha önemli bir sıkıntı yaratmışsa, çok daha büyük bir pişmanlık hisseder. Verdiği yanlış bilgiden dolayı talihsiz ve fena bir kaza yaşanırsa, kendisini neredeyse hiçbir zaman affedemez. Suçlu olmamasına rağmen kendisini eskilerin tabiriyle aşırı "günahkar" hisseder ve elinden gelen bütün gücüyle bunun kefaretini vermeye çalışır. Böyle bir kişi, kendisine büyük yararları dokunan kazuistlere konuyu anlatmak isteyebilirdi. Hesapsız davranışlarından dolayı bazen onu haklı olarak suçlu çıkarsalar da haksız iftiralar karşısında onu aklayanlar da onlardı. Ancak en çok günah çıkaran kişiler, tereddütler ve kaçamaklar içinde olan, kasten ve cidden yalan söyleyen, ancak aynı zamanda gerçeği söylediğine dair kendilerini kandırmak isteyen kişilerdi. Bu kişilere karşı farklı tutumlar almışlardı. Yalanlarının altındaki niyetleri mantıklı bulduklarında bu kişileri bazen aklamışlardır. Ancak haklarını vermeli, birçok papaz, böyle kişileri sıklıkla suçlu bulmuştur. Kısacası kazuistik metodun genel çalışma alanı, yasalara olan vicdani bağlılığın geçerli olduğu konulardı. Komşumuzun hayatına ve mülkiyetine ne kadar saygı göstermemiz gerektiği, tazminat hakkı ve borcu, iffet ve itidal kuralları -günahkar cinsel arzuların neler olduğu-, dürüstlük kuralları;

yeminlerin, vaatlerin ve her türden sözleşmenin yükümlülükleri bu kapsama girmekteydi. Kazuistik çalışmaların genelinde muhakemesi sadece hislere ve duygulara kalmış konuları kesin kurallara bağlamak gibi gereksiz bir amaç var olduğu söylenebilir. Güçlü bir adalet anlayışının, yerini ne zaman gereksiz ve aciz bir vicdani ahlakçılığa bırakacağına ilişkin kesin bir sınırın kurallarla belirlenmesi nasıl mümkün olabilir? Mahremiyet ile iki yüzlülük arasındaki sınır nedir? Güzel bir ironinin sınırı nedir? Bu ironi hangi noktada iğrenç bir yalana dönüşmeye başlar? Özgürlüğün ve rahatlığın cazip ve hoş görülebilecek son noktası nedir? Özgürlük ne zaman lakayit ve düşüncesiz bir ahlaksızlığa dönüşür? Bütün bunlar yüzünden, bir durumda geçerli olan kural diğer durumda geçerli olamaz. Edepli ve doğru davranışın ne olduğu en küçük olaya göre değişir. Dolayısıyla kazuistik eserler, genellikle uzun olduğu kadar gereksizdir. Verdikleri kararları adil bulan bir kişi için bile çok faydalı olamazlar. Çünkü değindikleri vakalar oldukça çeşitli olmasına rağmen, tamamen aynı türden bir vakaya rastlamak da şans meselesidir. Yükümlülüklerini gerçekten yerine getirmek isteyen bir kişi, eğer bunlardan bir şeyler öğrenebileceğini düşünüyorsa, oldukça aciz biri olmalıdır. Yükümlülüklerini hiç umursamayan bir kişi için bu tarz kitaplar da çok etkili olamaz. Bu kitapların hiçbiri bizi cömert ve asil olana teşvik etmemektedir. Bu kitapların hiçbiri bizi daha nazik ve daha insancıl kılmamaktadır. Aksine birçoğu kendimizi kandırmamızı öğütlemekte ve gereksiz safsatalarla dolu olduklarından, saymakla bitmeyen gereksiz vakaları en büyük sorumluluğumuz olarak kabul etmemizi salık vermektedir. Geçerli olmayan kurallara yüklemeye çalıştıkları gereksiz anlam, neredeyse sonlarını getirmiş ve çalışmalarını derin ve metafizik ayrımlarla doldurmuş, ahlakı konu alan eserlerin vermesi gereken duyguların hiçbirini hissettirmeyerek çalışmalarını yavan ve kötü bir

hale getirmiştir. Dolayısıyla ahlak felsefesinin faydalı olan iki kısmı vardır. Bunlar da etik ve hukuk bilimidir. Kazuistik metodun bütünüyle reddedilmesi gereklidir. Aynı konuları ele alan, genel geçer kurallar yaratma iddiasında olmayan; adaletin, itidalin ve dürüstlüğün kaynağı olan duyguları ve bu erdemlerin bizleri ulaştıracağı genel davranış biçimini genel olarak ele almakla yetinen antik ahlakçılar, kazuistlerden çok daha mantıklı sonuçlara ulaşmıştır. Kazuistik metoda benzer bir yol, birkaç filozof tarafından denenmiştir. Bu metoda benzer bir yola, Çiçero'nun Di Officiis eserinin üçüncü ciltinde rastlanılabilir. Çiçero, bu ciltte kazuistik metoda benzer bir tutum izleyip, neyin uygun olduğunun belirlenmesinin gayet zor olduğu birçok vakada benimsememiz gereken tavırlara yönelik genel bir kural oluşturmaya çalışmıştır. Aynı ciltte, Çiçero'dan önce birçok filozofun bu metodu denediğine de değinilmiştir. Bununla birlikte, Çiçero ve diğerleri bu türden bir sistem yaratmaya çalışmamış, normalde uyduğumuz ahlaki kurallara uyulmasının ya da bu kuralların çiğnenmesinin büyük bir adap meselesi olduğu şüpheli durumların da yaşanabileceğini göstermeye çalışmıştır. Her türlü pozitif hukuk sistemi, az ya da çok kusurlu bir doğal hukuk sistemi denemesi olarak ya da yasaların ayrıntılı bir listesine yönelik bir deneme olarak görülebilir. Hukukun ihlali, insanların birbirine hiçbir zaman boyun eğmemesi anlamına geldiğinden, hâkimler de bu erdemin gereğini yerine getirmek için devletin gücünü kullanmak zorundadır. Eğer bu önlem olmasaydı, hakkına tecavüz edildiğini düşünen her insan adaleti kendi eline almaya çalışır, toplum kana ve karmaşaya boğulurdu. Herkesin adalet dağıtmasını engellemek için, her türlü devlette, önemli bir yetkiye sahip hâkimler, herkese karşı adil olacağını taahhüt eder, uğranılan her türlü zararın karşılanacağına ve dikkate alacağına yemin eder. Güçlü bir yönetime sahip olan devletlerde,

hâkimler bireyler arasındaki ihtilafları çözmekle kalmaz. Aynı zamanda bu hâkimlerin karar verirken dikkate alacağı belirli yasalar da vardır ki bu yasalar genellikle doğal hukuk kuramıyla uyumlu yasalar olmaktadır. Ancak bu yasaların, her zaman bu amaca hizmet ettiğini söyleyemeyiz. Devletin anayasası diye tabir ettiğimiz şey, hükümetin çıkarınadır. Hükümeti oluşturan bazı gruplar kendi çıkarlarını güderek ülkedeki pozitif yasaları doğal hukukla ters düşebilecek şekilde değiştirebilir. Bazı ülkelerde, insanların kabalığı ve barbarlığı, doğal adalet duygularını saptırarak, yasaların uygar ülkelerdeki yasalar kadar kesin olmamasına sebep olabilir. Tıpkı davranışları gibi yasaları da kaba, iğrenç ve belirsizdir. Diğer ülkelerdeki başarısız yasama düzeni, doğal hukuku temel alan bir sistemin kurulmasına engel olabilir. Halbuki bu ülkedeki insanların gelişmiş davranış biçimlerine en uygun sistem bu olabilir. Pozitif hukuktaki kararların istisnasız her durumda doğal adalet duygusuyla uyumlu olduğu bir ülke yoktur. Dolayısıyla pozitif hukuk sistemleri, insanların farklı çağlardaki ve farklı ülkelerdeki duygularının bir eseri olarak büyük bir saygınlığı hak etseler de hiçbir zaman doğal hukuk sisteminin kesin yansıması olarak değerlendirilemezler. Hukukçuların, farklı ülkelerin yasalarındaki kusurlar ve gelişmeler hakkındaki düşüncelerinin, pozitif yasalardan tamamıyla bağımsız bir şekilde doğal yasaların neler olduğuna dair bir tartışmaya sebep olması beklenebilirdi. Bu mülahazaların, insanları doğal hukuk sistemi gibi bir sistem kurmaya ya da bütün devletlerdeki hukuk sisteminin temeli olması gereken genel ilkelere dair yeni bir teori yaratmaya itmesi beklenebilirdi. Ancak hukukçuların düşüncelerinin buna benzer bir şeye sebep olmasına rağmen ve kendi kişisel gözlemlerini katmadan tek bir ülkenin hukukunu inceleyen hiç kimse olmamasına rağmen; böyle genel bir sistem fikrine varmak ve hukuk felsefesini kendisi için ve tek bir ülkenin yasa-

larına bağlı kalmadan incelemek için çok geç kalınmıştır. Hiçbir antik ahlakçının adaleti genel geçer kurallar dizisine bağlamaya çalıştığı görülmemiştir. Çiçero Di Officiis adlı eserinde Aristo ise Etik adlı eserinde adaleti diğer bütün erdemler gibi ele almıştır. Çiçero'nun ve Plato'nun yasalarında her devletin pozitif hukuk sistemi tarafından tesis edilmesi gereken doğal adalete dair genel geçer bir kurallar dizisi görmeyi doğal olarak bekleyebilirdik. Ancak sundukları yasalar, adalete dair değildir, emniyete dairdir. Dünyada her türlü ülkenin hukunun temelini oluşturması gereken ilkelere dair bir sistem ortaya koymaya çalışan ilk kişi görünüşe göre Grotius'tur. Savaş ve barış hukukuna dair sunduğu sistem, bütün kusurlarına rağmen belki de bu güne kadar bu konuda sunulmuş en bütünlüklü çalışmadır. Devletin ve hukukun genel prensiplerine, farklı çağlarda ve dönemlerde bu prensiplerin geçirdiği değişimlere; sadece adalete değil, aynı zamanda emniyet, maliye ve kolluk kuvvetlerine, kısacası hukukun konusu olan her şeye başka bir çalışmada değinmeyi düşünmekteyim. Bu yüzden hukukun tarihine dair daha fazla detaya şu an yer vermeyeceğim.

Ahlaki Duygular Kuramı

"Ahlaki Duygular Kuramı gerçek bir bilimsel atılımdı. Ahlaki düşünce ve eylemlerimizin sosyal canlılar olarak bizlerin doğasının birer ürünü olduğunu bizlere gösterdi. Aynı zamanda bu eser, sosyal psikolojinin ahlaki eylem için akıldan daha iyi bir rehber olabileceğini öne sürdü. Toplumun ayakta kalabilmesi için gerekli sağduyu ve adaletin temel prensiplerini tanımladı ve gelişmesini mümkün kılacak hayırlı eylemleri açıkladı."

Eamonn Butler

www.liberplus.com.tr

ISBN: 978-605-67479-2-2

Liber+